Het Oud-Javaansche Lofdicht

NĀGARAKṚTAGAMA

van Prapañca

(1365 A.D.).

Tekst, vertaling en bespreking,

overgedrukt uit de Verspreide Geschriften, Dl. VII—VIII,

van

PROF. DR. H. KERN

Met Aanteekeningen van

Dr. N. J. KROM.

Uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië.

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1919.

2677
D. 29
UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK LEIDEN
02377914

85499.

Het Oud-Javaansche Lofdicht NĀGARAKṚTĀGAMA

van Prapañca

(1365 A. D.).

Tekst, vertaling en bespreking,

overgedrukt uit de Verspreide Geschriften, Dl. VII—VIII,

van

PROF. DR. H. KERN

2677
D 29

Met Aanteekeningen van

Dr. N. J. KROM.

Uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië.

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1919.

INHOUD.

	Pag.
Voorbericht	V
Corrigenda en Addenda	VIII
De Nāgarakṛtāgama. Oudjavaansch lofdicht op Koning Hayam Wuruk van Majapahit. Door Prof. Dr. H. Kern	1
Een Oud Javaansch geschiedkundig gedicht uit het bloeitijdperk van Majapahit	3
Tekst, vertaling en bespreking van Zang 1—98	21
Inhoud der Zangen, met Klapper op den 1[en] druk (door G. P. Rouffaer)	212
Aanteekeningen, door Dr. N. J. Krom	215
I. De Tekst	217
II. Verklarende aanteekeningen	245
Bijlagen en Registers	305
Lijst der jaartallen	306
Overzicht der maten	307
De koninklijke familie van Majapahit	310
Register van plaatsnamen	311
Register van persoonsnamen	318
Register van ambtstitels, enz.	320

Kaart der onderhoorigheden van Majapahit; schaal 1 : 10.000.000. Met kaart van Hayam Wuruk's reis door Lamajang; schaal 1 : 3.000.000. — Tegenover p. 257.

Facsimile van het Nāgarakṛtāgama-hs. in de Rijksuniversiteits-bibliotheek te Leiden, Cod. 5023 (1) Leg. Warn. — Achter p. 320.

VOORBERICHT.

Eenige maanden voor zijn dood verzocht Prof. Kern ons er voor te zorgen, dat, wanneer de uitgave zijner Verspreide Geschriften tot den Nāgarakṛtāgama genaderd was, zijn artikelen over dat gedicht niet zonder meer herdrukt zouden worden, doch, voorzoover noodig, een omwerking zouden ondergaan, waarbij rekening moest worden gehouden met hetgeen sedert hun verschijning door anderen over dit onderwerp geschreven was.

Het spreekt vanzelf, dat wij gaarne bereid waren aan dien wensch te voldoen. Onze bedoeling was, de omgewerkte stukken telkens aan het oordeel van Prof. Kern te onderwerpen, juist als geschied is met de wijzigingen in zijn Batu-Bĕragung-artikelen [1]; want natuurlijk stond uitsluitend aan den auteur de beslissing, welke onderstellingen van anderen hij waardig keurde om in zijn tekst te worden opgenomen, en welke hij niet wilde aanvaarden.

Het overlijden van Prof. Kern heeft de uitvoering van dit voornemen verijdeld. Een niet door hem gesanctioneerde omwerking zou alle reden van bestaan missen, erger, zij zou misleidend zijn door het zeker niet denkbeeldige gevaar, dat de grenzen zouden verflauwen tusschen hetgeen van hem zelf en hetgeen van anderen afkomstig was. Voor den bewerker in de eerste plaats, die ook tot die «anderen» behoorde, was het verre van aanlokkelijk den schijn te wekken, als wilde hij eigen lading dekken met de vlag van Kern's beroemden naam.

Omwerking was dus uitgesloten; echter bestond de mogelijkheid om op andere wijze eenigermate aan Prof. Kern's wensch te voldoen, door namelijk op uitgebreide schaal aan zijn tekst noten toe te voegen en daarin alles neer te leggen, wat wetenswaardig kon schijnen; weliswaar werd daardoor het bezwaar niet ondervangen, dat nergens uit bleek, wat Prof. Kern van het in die voetnoten medegedeelde goedgekeurd of verworpen zou hebben, maar men zou dan toch tegelijk met de herdrukte artikelen de beschouwingen van anderen hebben kunnen raadplegen en het materiaal bijeengevonden hebben, waaruit men zelf een keuze kon doen. Het Bestuur van het Koninklijk Instituut echter achtte een dergelijke wijze van uitgave voor de Verspreide Geschriften ongewenscht en besliste [2], dat slechts een «zuivere(n)

[1] Verspr. Geschr. VI (1917) pag. 249—263.

[2] Zie de Notulen 1916—1917 (bij Bijdragen 73, 1917) p. XXIX sq. en XXXIII.

herdruk van het door Prof. Kern geschrevene, zonder wijziging of toevoeging van aanteekeningen» zou plaats hebben; behalve in die gevallen, waar de auteur zelf nog gelegenheid had gevonden te kennen te geven, dat hij inmiddels van inzicht veranderd was en aan het door anderen voorgestelde boven eigen vroegere meening de voorkeur gaf.

Overeenkomstig die beslissing heeft de herdruk in de Verspreide Geschriften dan ook plaats gehad; slechts werden gemakshalve de losse artikelen tot één doorloopend geheel, naar de volgorde der Zangen, bijeengevoegd en aan het slot van een inhoudsopgave en register voorzien. Het Instituuts-Bestuur had intusschen tevens op voorstel van den Heer Rouffaer besloten van dien herdruk, waarvan te voorzien was dat zij de belangstelling der ontwikkelde Javanen gaande zou maken, 250 overdrukken als afzonderlijk boek in den handel te brengen, en bij deze laatste publicatie zou schrijver dezes gelegenheid hebben al datgene, wat hij wenschelijk achtte, toe te voegen.

Uit het bovenstaande is duidelijk, wat de bedoeling van deze uitgave is. Hoofdzaak is, dat Kern's prachtige Nāgarakṛtāgama in handen komt van een kring van lezers, voor wie de Serie der Verspreide Geschriften minder gemakkelijk bereikbaar is. Wanneer men bedenkt, met hoeveel ingenomenheid hij de oplevende belangstelling der Javanen voor hun groot verleden heeft gadegeslagen en naar vermogen gesteund, zal men begrijpen, dat het Instituuts-Bestuur niet beter in Kern's geest had kunnen handelen, dan door dit werk, dat meer dan eenig ander het Java van den Majapahitschen tijd in al zijn luister doet kennen, ook in inlandsche kringen de plaats te verzekeren, waar het aanspraak op heeft. Trouwens ook voor andere gebruikers zal het aangenaam zijn, Kern's magistralen arbeid als afzonderlijk boek te kunnen raadplegen.

Vindt men nu achteraan onze Aanteekeningen toegevoegd, dan is dat waarlijk niet, omdat wij er de waarde van overschatten en ze voor een soort van noodzakelijke aanvulling op het door Kern geleverde houden. Wij hebben niet anders willen doen dan zooveel nog mogelijk was de belofte inlossen, indertijd gedaan, en de wensch van onzen vereerden Leermeester vervullen. Rekening moest er gehouden worden met de denkbeelden van anderen over dit onderwerp; wij hebben inderdaad getracht, dat zooveel mogelijk te doen, al kon er dan ook geen sprake meer zijn van de verwerking van het aldus verzamelde materiaal, en moesten wij ons in hoofdzaak tot het bijeenbrengen daarvan bepalen.

Men zie in de aanteekeningen dan ook geen poging tot een doorloopenden commentaar op het gedicht, maar beschouwe ze als de geordende bouwstoffen voor de verdere Nāgarakṛtāgama-studie, bouwstoffen, die uit

den aard der zaak alle hun ontstaan te danken hebben aan Prof. Kern's werk. Wij hebben ons niet angstvallig gehouden aan wat reeds ergens gepubliceerd was, maar vooreerst tekstcritische opmerkingen doen voorafgaan en ook verder getracht van het ons beschikbare materiaal zooveel mogelijk voordeel te trekken. Op ons verzoek was de Heer G. P. Rouffaer zoo vriendelijk, eveneens eenige ongepubliceerde aanteekeningen te onzer beschikking te stellen, voor welke belangrijke bijdragen hem ook hier dank gebracht zij.

De Nāgarakṛtāgama-uitgave, waaraan Kern gedurende een tiental jaren na zijn aftreden als hoogleeraar een groot deel van zijn tijd en werkkracht gegeven heeft, is de bekroning van het vele, dat taal, letterkunde en geschiedenis van Oud-Java aan hem te danken hebben. Brandes' editie, slechts in Kawi-tekst met Balineesche letter, was uitsluitend voor hoogst enkele personen toegankelijk; Kern eerst is het geweest, die alle belangstellenden in staat heeft gesteld het gedicht te leeren kennen. Hij deed echter nog heel wat meer. Zuivering van den tekst, een voortreffelijke vertaling, zooals hij alleen die vermocht te geven met zijn merkwaardige gave om voor allerlei door een ander nauwelijks opgemerkte eigenaardigheden van het origineel de Nederlandsche aequivalenten te vinden, en dan vooral die bespreking, waarin het gedicht zoo geheel tot zijn recht komt als document van de Kawi-taal en als bron voor de Javaansche geschiedenis, dat alles maakt Kern's Nāgarakṛtāgama tot een werk van buitengewone beteekenis. Mag het reeds op zichzelf aanspraak maken op onze bewondering, hoeveel te meer is dat het geval, wanneer men bedenkt, dat het zich beweegt op een veld van wetenschap, dat vóór Kern's optreden zoo goed als geheel braak lag. Meer dan iets anders geeft de Nāgarakṛtāgama-uitgave, nu wij haar als één gaaf geheel voor ons zien, een indruk van het geweldige, door Kern op dit gebied tot stand gebracht.

Voor ons persoonlijk is het een groot voorrecht geweest, tot die uitgave te hebben mogen medewerken. Met voorliefde heeft Kern zelf aan het gedicht gearbeid, met ingenomenheid sprak hij erover, als een ander, op zijn voetspoor, zich op ditzelfde gebied had gewaagd, met hartelijke gulheid stond hij ieder, die aan zijn hulp behoefte had — wij konden het meermalen ondervinden — met raad en daad ter zijde. De nieuwe editie, zooals hij zich die gedacht had, heeft hij niet meer mogen voorbereiden; zoo zij dan althans deze afzonderlijke uitgave, die Kern's tot één geheel vereenigden Nāgarakṛtāgama samenbrengt met aanteekeningen, welke getuigen wat anderen aan hem te danken hebben, een eerbiedige hulde aan de nagedachtenis van onzen grooten Meester.

's-Gravenhage, Januari 1919. N. J. KROM.

CORRIGENDA EN ADDENDA.

Pag. 19 r. 9 v. o.: *voeg bij* als Noot 2: De tuchtiging van Bali viel in 1265 (*niet* 1256). Verg. p. 127 met noot 3.
„ 47 „ 1: voor Zuidelijk, *lees* Oostelijk.
„ 51 „ 6: „ Kañjapiniraṅ, *lees* Kañjapiniiān.
„ 72 „ 13 v. o.: voor saksaṇā°, *lees* sakṣaṇā°.
„ 78 „ 15: voor anahasā, *lees* analahasā.
„ 110 „ 13 v. o.: voor nipuna, *lees* nipuṇa.
„ 137 „ 18: voor rin, *lees* ring.
„ 143 „ 13 v. o.: voor haṛsa, *lees* harṣa.
„ 148 „ 10 „ : „ hetynyān, *lees* hetunyān.
„ 173 „ 10 „ : „ Panghawan, *lees* Panghapwan.
„ 183 „ 4 „ : „ çri-narendra, *lees* çrī-narendra.
„ 192 „ 20: voor tingknh, *lees* tingkah.
„ 203 „ 14 v. o.: voor Mankā, *lees* Mangkā.
„ 260 „ 10: voor Tañjunpura, *lees* Tañjungpura.
„ „ „ 24: *voeg bij*: De naam Lĕngkasuka heeft zich volgens Wilkinson (Papers on Malay subjects, History, 1908, p. 8, en Twentieth Century Impressions of the Straits Settlements and Federated Malay States, 1908, p. 78) gehandhaafd in de Langkawi-eilanden, tegenover de kust van Kĕdah (mededeeling van den Heer Rouffaer).
„ 270 „ 16: *voeg bij*: In Oudh. Versl. 1918, 1, p. 7—12 zoekt Van Stein Callenfels de kluizenarij Sāgara in de tegenwoordige Caṇḍi Kĕḍaton.
„ „ „ 19: voor Zang 23, *lees* Zang 53.
„ 277 „ 2 v. o.: voor 99, *lees* 98.
„ 279 „ 16 v. o.: *voeg bij* noot 1: Sedert is Dr. Bosch nog eens op deze kwestie teruggekomen in Oudh. Versl. 1918, 1, p. 21—32.
„ 281 „ 12: voor samenvattig, *lees* samenvatting.
„ 287 „ 3: „ Zang 42, *lees* Zang 47.
„ 288 „ 1: „ aandoeding, *lees* aandoening.
„ 296 „ 19: „ waaamede, *lees* waarmede.
„ 299 „ 8: „ Pāwitra, *lees* Pawitra.
„ „ „ 9 v. o.: voor bhatāra, *lees* bhaṭāra.
„ 303 „ 17 „ : „ palawangan, *lees* palawang.
„ „ „ 7 „ : „ is tirwan, *lees* i tirwan.

De Nāgarakṛtāgama.

Oudjavaansch lofdicht op Koning Hayam Wuruk van Majapahit.

Door Prapañca.

1287 Çāka = 1365 A. D.

(Met een uitslaand facsimile.)

Indische Gids, 25e Jaarg., I;
&
Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
Deel 58—69.

Amsterdam, 1903; & 's-Gravenhage, 1905—1914.

EEN OUD JAVAANSCH GESCHIEDKUNDIG GEDICHT UIT HET BLOEITIJDPERK VAN MAJAPAHIT.

(Indische Gids, 25e Jaarg., 1903, dl. I.)

Geen naam in de geschiedenis van 't oude Java is meer algemeen bekend en vermaard dan die van Majapahit, de hoofdstad van 't machtige Javaansche rijk dat in zijn bloeitijd de opperheerschappij uitoefende over 't grootste gedeelte van den Indischen Archipel en het Maleische schiereiland. Men weet ook dat Majapahit na een kortstondigen bloei en na een bestaan van twee eeuwen ten val is gekomen. Het tragische uiteinde van den laatsten, heidenschen vorst, die zijne edelmoedigheid en vrijgevigheid jegens de Mohammedanen met den snoodsten ondank, zelfs van de zijde zijner bloedverwanten beloond zag, heeft hare uitwerking op het gemoed van den Europeaan niet gemist en daardoor de belangstelling in de geschiedenis van Majapahit verhoogd. Of de gebeurtenissen die den val van het rijk ten gevolge hadden, zuiver en waar geboekt zijn, is nog niet uitgemaakt, maar zooveel is zeker dat omtrent den tijd waarin ook voor Europa de Nieuwe Geschiedenis geacht wordt te beginnen, een tijdperk in de ontwikkelingsgeschiedenis van Java is afgesloten. De Indische beschaving maakte plaats voor de Mohammedaansche; de trotsche gewrochten van Indische bouw- en beeldhouwkunst werden bouwvallig, gedeeltelijk verminkt of althans verwaarloosd, totdat eindelijk meer dan drie eeuwen later bij vreemdelingen het gevoel ontwaakte voor de uitingen van Hindu-Javaanschen kunstzin; bij vreemdelingen, die volgens het profetische woord door een Javaansche kroniek in den mond gelegd van Bra Wijaya, den laatsten vorst van Majapahit, eenmaal van verre over zee zouden komen om het verraad aan hem gepleegd te straffen, zijn rijk te beërven en te Jakatra de heerschappij van Majapahit te herstellen.

De berichten over de geheele geschiedenis van Majapahit, zooals men die in de Javaansche Babads of kronieken aantreft, zijn onvolledig, onnauwkeurig en verward. Van veel beter gehalte is het geschiedverhaal in 't geschrift dat onder den titel van «Pararaton (Ken Arok) of het Boek der Koningen van Tumapël en van Majapahit» door Dr. Brandes werd uitgegeven en toegelicht [Verh. Bat. Gen. XLIX, 1896]. Deze uitgave berust op drie HSS., waarvan één slechts de geschiedenis der vorsten van Tumapël bevat; van de twee overige is het oudste afgeschreven in Çāka 1522 (1600—1601 A. D.). Behalve eene volledige vertaling van den tekst heeft Dr. Brandes eene reeks van Aanteekeningen gegeven, welke voor een deel uitvoerige en grondige verhandelingen mogen heeten. Daar hij ter vergelijking alle beschikbare bronnen, zoowel de verschillende Javaansche Babads en Chineesche berichten als de Oud-Javaansche oorkonden en inscripties geraadpleegd heeft, en daarbij met de noodige kritiek te werk is gegaan, mag men gerust beweren, dat de uitkomsten van zijn onderzoek alles in de schaduw stellen wat vóór hem over de geschiedenis van Tumapël en Majapahit geschreven is geworden. Als inleiding tot ons eigenlijk onderwerp achten wij het niet ongepast eenige punten uit den inhoud van de Pararaton aan te stippen, want wij mogen niet veronderstellen dat alle lezers van dit tijdschrift met genoemd werk vertrouwd zullen zijn.

De Pararaton begint met de legendarische geschiedenis van Ken Angrok of Arok, den stamvader van 't vorstenhuis van Majapahit. Hij was, zoo luidt het verhaal, door Brahma verwekt bij eene aardsche vrouw en eene incarnatie van Wiṣṇu, tegelijkertijd een zoon van Bhaṭāra Guru. Deze ongerijmdheden moeten, zooals Brandes opmerkt, dienen om te doen uitkomen dat Ken Angrok geen gewoon sterveling was en dat zijn handelingen niet moeten beoordeeld worden naar den gewonen menschelijken maatstaf. Het karakter van dezen godenzoon — of, zooals men tegenwoordig zou zeggen: van dezen *Uebermensch* —, zooals dat in de Pararaton geschilderd wordt, is allesbehalve aantrekkelijk. Hij wordt voorgesteld als een echte deugniet, die voor geen misdaad terugdeinst; hij maakt zich schuldig aan diefstal, straatroof, doodslag, vrouwenschennis en andere wanbedrijven, waardoor hij zich veel vijandschap en vervolgingen op den hals haalde, maar zonder dat hij er ernstige gevolgen van ondervond, dank zijne bovenaardsche afkomst.

Eens terwijl hij in een speelhuis zat, werd hij daar aangetroffen door een brahmaan, die opzettelijk uit Voor-Indië gekomen was om hem te zoeken. Die brahmaan had namelijk eene goddelijke ingeving gehad dat Wiṣṇu zich belichaamd had in zekeren Ken Angrok, die op Java woonde. Lohgawe — zoo wordt de brahmaan genoemd — herkende Angrok terstond als de-

gene dien hij zocht, nam hem als zoon aan en toog met hem naar den vorst van Tumapĕl, Tunggul Amĕtung. Bij dezen trad de jonge zwerver, op aanbeveling van den brahmaan, in dienst.

Niet lang daarna werd Angrok hartstochtelijk verliefd op Dĕdĕs, de schoone vrouw van Tunggul Amĕtung, zoodat hij het voornemen opvatte haar gemaal uit den weg te ruimen; een voornemen waarin hij versterkt werd, toen hij van Lohgawe vernam, dat de man van zulk eene buitengewone vrouw als Dĕdĕs er eene was, een machtig alleenheerscher zou worden. Intusschen durfde hij aan zijn misdadig opzet geen gevolg geven, zonder vooraf de goedkeuring verworven te hebben van zijn gewezen pleegvader, zekeren Bango Samparan, die te Karuman woonde. Hij begaf zich dan van Tumapĕl naar Karuman, deelde gemeld personaadje zijn plan mede, verwierf daarop diens volle goedkeuring en ontving tevens den raad een kris te laten maken bij den vermaarden wapensmid Mpu Gandring te Lulumbang. Angrok volgt dien raad en gaat tot den smid, bij wien hij een kris bestelt, die in vijf maanden gereed moet zijn. Daarop gaat hij terug naar Tumapĕl.

Na afloop van den vastgestelden termijn begeeft hij zich weder naar Gandring, die juist bezig was met de kris te vijlen. Angrok ontsteekt in woede omdat het wapen nog niet kant en klaar is, neemt de kris in handen en brengt Gandring met diens eigen maaksel een steek toe. De doodelijk gewonde, verontwaardigd over zulk een handelwijze, had nog vóórdat hij den laatsten adem uitblies, den tijd dezen vloek uit te spreken: «Door die kris zal Angrok sterven; zijn kinderen en kindskinderen zullen door die kris omkomen; zeven koningen zullen door die kris omkomen». Angrok had nu wel spijt over 't gebeurde, maar de dood kon daardoor niet ongedaan gemaakt, de vloek niet afgewend worden. In zijn berouw nam hij zich voor, als hij een groot man zou geworden zijn, de nakomelingen van den wapensmid met weldaden te overladen. Met de kris in zijn bezit, keerde hij naar Tumapĕl terug.

Op zekeren dag liet hij zich door een kameraad, zekeren Kĕbo Hijo, bepraten om aan dezen de kris af te staan. Daar Kĕbo op in 't oog loopende wijze met die mooie kris pronkte, meenden de menschen in de plaats niet anders dan dat hij de eigenaar van de kris was. Er bleef nu voor Angrok, wilde hij zijn voornemen ten uitvoer leggen, niets over dan zich door diefstal weer in 't bezit van 't wapen te stellen. Hij slaagde daarin en het gelukte hem ook Tunggul Amĕtung 's nachts heimelijk te vermoorden; de kris liet hij met opzet in de wonde zitten. Toen de moord aan 't licht kwam en de lieden de kris herkenden, hielden zij Kĕbo Hijo voor den moordenaar, hetgeen tengevolge had, dat hij door de verwanten van den vermoorde gegrepen en afgemaakt werd.

Ken Angrok kon nu aan zijn wensch voldoen, zonder verzet van de zijde der bewoners van Tumapĕl: hij huwde Dĕdĕs, die toen reeds eenige maanden zwanger was door Tunggul Amĕtung en op tijd een zoon baarde, die den naam ontving van Anūṣapati. Later kreeg zij nog vier kinderen, verwekt door Angrok.

Deze laatste wist de geheele bevolking beoosten den Kawi ontzag in te boezemen en werd met behulp van de geestelijkheid, zoowel Çiwaietische als Buddhistische, welke verbolgen over den overmoed van den koning van Daha, naar Tumapĕl uitgeweken was, tot koning van Tumapĕl, anders geheeten het rijk van Singhasāri, verheven, onder den naam Çrī Rājasa en Amūrwa-bhūmi. Daarmede verklaarde zich Tumapĕl onafhankelijk van Daha (Kĕḍiri), waarvan het een onderhoorigheid geweest was. Dit had een oorlog met Daha ten gevolge, waarin de koning van Daha de nederlaag leed. Het was in 't Çakajaar 1144 (= A. D. 1222—1223), dat Daha viel en Ken Angrok, anders genaamd Çrī Rājasa, den koningstitel aannam.

Na eene regeering van zeven-en-twintig jaren werd Angrok in Çāka 1169 verraderlijk omgebracht door een sluipmoordenaar, die daartoe omgekocht was door Nūṣapati. Deze was namelijk door eene onvoorzichtigheid zijner moeder te weten gekomen, dat zijn stiefvader de moordenaar geweest was van zijn eigen vader, wiens dood op deze wijze gewroken werd. Het wapen, waarmede de Koning doorstoken werd, was de kris van Gandring. Zijne assche werd bijgezet in Kagĕnĕngan.

Wanneer men de geschiedenis van Angrok ontdoet van de legendarische opsmukking, die als een dunne laag vernis er over uitgebreid is, verkrijgt men een levensbeeld dat getrouw naar de natuur schijnt geteekend te wezen. Het is het beeld van een avonturier, die door zijn driestheid en gewetenloosheid en gesteund door eenige invloedrijke personen, er in slaagt zich van de vorstelijke waardigheid meester te maken. Aan de geloofwaardigheid van de hoofdzaken in 't verhaal, valt niet te twijfelen en wat het legendarisch bijmengsel betreft, is op te merken, dat volgens oud officieel gebruik zoowel in Azië als in Europa, de stichters van dynastieën en rijken van goddelijke afkomst behooren te wezen. In Indië leidden sommige vorstenhuizen hun geslacht af van den Zonnegod, andere van den Maangod; Romulus, de stichter van Rome, was de zoon van Mars; Julius Caesar beweerde af te stammen van de godin Venus; Hengist, de hertog der Angelsaksen, die een rijk stichtte in Britannië, had tot voorvader den god Wodan. Zoo ook heet Angrok de zoon van Brahma, en om 't buitengewone van zijn levensloop nog te verhoogen, tevens van Bhaṭāra Guru.

Anūṣapati volgde zijn stiefvader in de regeering op in Çāka 1170, maar hij zou niet lang genot daarvan hebben, want reeds in 't volgende jaar werd

hij vermoord door Raden Tohjaya, den zoon van Angrok bij diens tweede vrouw. Hij werd bijgezet te Kiḍal, zoodat, volgens de opmerking van Brandes, de Caṇḍi Kiḍal in de afdeeling Malang eene vorstelijke begraafplaats is.

Het was aan Tohjaya, die in Çāka 1171 koning werd, al even weinig als aan zijn voorganger beschoren, lang te regeeren. Hij vatte achterdocht op tegen zijn neven Rangga Wuni, zoon van Anūṣapati, en Mahiṣa Campaka, een kleinzoon van Angrok en Ḍĕḍĕs. Een poging van hem om deze prinsen uit den weg te laten ruimen, leidde ten slotte tot een oproer, waaraan de kleinmoedige koning niet het hoofd wist te bieden. Hij vluchtte, gewond, naar Katang Lumbang, waar hij overleed in Çāka 1172.

Rangga Wuni besteeg nu den troon en nam den koningsnaam Wiṣṇuwardhana aan, terwijl zijn bloedverwant en trouwe vriend Mahiṣa Campaka, mede-regent werd met den naam Bhaṭāra Narasingha. Eerstgenoemde overleed in 1194 en werd bijgezet te Jajagu, zonder twijfel het huidige Jago, dat, zooals Brandes opmerkt, een andere naam is voor de Caṇḍi Tumpang, de bekende fraaie tempel [1], welke onlangs het voorwerp van oudheidkundig onderzoek, onder leiding van Dr. Brandes, heeft uitgemaakt.

Rangga Wuni, als Wiṣṇuwardhana, werd opgevolgd door Kṛtanagara, ook bekend onder den naam Bhaṭāra Çiwabuddha. Hem ter zijde stond, vermoedelijk als opperste krijgsbevelhebber of Senāpati, Raden Wijaya, de zoon van Mahiṣa Campaka.

De regeering van Kṛtanagara, een lichtzinnig en onbekwaam vorst, ging zwanger van gebeurtenissen, die een keerpunt vormen in de geschiedenis van Java en aanleiding gaven tot de stichting van Majapahit. Reeds spoedig na zijne troonsbestijging, zond hij een krijgstocht naar Malayu, d. i. Sumatra, en ontblootte daardoor zijn land van de noodige troepen om zich met goed gevolg te kunnen verdedigen tegen den vorst van Daha, Jaya Katong. Ook wikkelde hij zich in een oorlog met den Mongoolschen Keizer van China, doordat hij diens afgezant op de smadelijkste wijze bejegend had.

Terwijl Raden Wijaya met goed gevolg weerstand bood aan de troepen van Jaya Katong, die ten Noorden Tumapĕl bedreigden, slaagde het zuiderleger van Daha er in, zegevierend door te dringen tot Singhasāri, waar Kṛtanagara met de zijnen overvallen en gedood werd.

Toen Raden Wijaya de noodlottige tijding vernam, ijlde hij met zijn leger naar 't zuiden om te herstellen wat er verloren was. Doch tevergeefs: wel gelukte het hem, dapper strijdende, den vijand eenig nadeel toe te brengen; zelfs slaagde hij er in, eene der twee dochters van Kṛtanagara bij een koenen nachtelijken aanval op hare bewakers, te bevrijden, doch het einde was, dat hij zich genoodzaakt zag voor de overmacht te vluchten. Steeds noord-

[1] Zie Verbeek, Oudheden van Java [Verh. Bat. Gen. XLVI, 1891], blz. 294.

waarts vluchtende en omdolende «als een boschkip in de wildernis», zooals het in de Pararaton heet, besloot hij ten langen leste, op raad van zijne getrouwen, een toevlucht te zoeken op Maḍura bij Wīrarāja, anders genaamd Bañak Wiḍe, ofschoon deze bekend stond als een vriend van Jaya Katong. Na een moeitevollen tocht, bereikte de Prins Ḍatar, waar hij scheep ging. Te Sumĕnĕp aangekomen, werd hij door Wīrarāja en diens gemalin boven verwachting vriendelijk ontvangen, en in alle opzichten werd hem en de door hem bevrijde dochter van Kṛtanagara, het verblijf op Maḍura aangenaam gemaakt.

Inmiddels had Jaya Katong de verovering van Tumapĕl voltooid, volgens de berekening van Brandes, in Çāka 1198 (= A. D. 1276—1277). Doch tegen dit jaarcijfer bestaan ernstige bezwaren, zooals we later zien zullen. In 't geschiedboek wordt geen jaartal opgegeven; wel verhaalt het dat Wīrarāja aan Raden Wijaya, toen deze eenigen tijd zijn gastvrijheid genoten had, den raad gaf om zich aan Jaya Katong te onderwerpen en bij dezen in dienst te treden. De prins verklaarde zich hiertoe bereid en op aanbeveling van Wīrarāja nam Jaya Katong den dapperen prins gaarne in zijn dienst.

Raden Wijaya onderscheidde zich aan 't hof te Daha door zijn trouw en niet minder door zijne bekwaamheid in 't steekspel. Ook zijne volgelingen muntten in krijgshaftige oefeningen uit.

Gedurende zijn verblijf te Daha, ontving hij van Wīrarāja den raad aan Jaya Katong vergunning te vragen om de woeste gronden van Trik oorbaar te maken. De vorst stond het verzoek gereedelijk toe. Toen eenige Maḍureezen, die Wijaya van 't eiland medegebracht had, aan 't roden waren — zoo luidt het verhaal — wilde een hunner, die honger had, maja-vruchten eten, maar ze smaakten hem bitter, zoodat hij ze wegwierp. Daarom, zoo zegt men, kreeg de desa, die daar gesticht werd, den naam van Majapahit, «Bittere maja».

De getrouwheid waarmede Raden Wijaya zich van zijn dienstplicht jegens Daha's koning gekweten had, was slechts geveinsd. Toen de nederzetting te Majapahit in volkrijkheid toenam, ontwaakte de begeerte in hem om het masker af te werpen en tegen zijn heer op te staan. Van dit voornemen onderricht, ried Wīrarāja hem aan niet overijld te handelen, maar te wachten totdat men met de Tataarsche krijgsmacht, door den Keizer van China afgezonden, kon samenwerken om tegen Daha op te trekken. Inderdaad werd de gewenschte samenwerking met de Tataren, die in Çāka 1215 op Java landden, verkregen. Er werd opgerukt naar Daha; in een reeks van gevechten werd het leger van Jaya Katong verslagen, hij zelf werd door de Tataren overwonnen en gevangen gemaakt. Raden Wijaya

trok de kraton van Daha binnen, bevrijdde de tweede dochter van Kṛtanagara en voerde haar met zich naar Majapahit. Na de verovering van Daha keerde Raden Wijaya zich tegen zijn eigen bondgenooten, de Tataren, die overbluft door dat verraad en van alle kanten in 't vreemde land bestookt, den terugtocht aannamen en onverrichterzake naar China terugkeerden. Zoo de handelwijze van Wijaya, hoezeer verraderlijk, alleszins verklaarbaar is, die van de Tataarsche bevelhebbers is het niet. Zij waren uitgezonden om den hoon te wreken dien Kṛtanagara een gezant des Keizers had aangedaan, maar bij hun aankomst op Java was genoemde koning reeds dood, en al was Jaya Katong in zijn plaats getreden, hij had den Mongoolschen heerscher van 't Hemelsche Rijk niets misdaan. Het optreden van de Tataarsche expeditie tegen hem was dus door niets gerechtvaardigd. Het is niet onmogelijk dat de Tataarsche legerhoofden het slachtoffer waren van bedriegelijke voorspiegelingen; volgens de Pararaton had men hun beloofd, voor hun hulp tegen Daha, de twee beeldschoone princessen van Tumapĕl den Keizer van China aan te bieden. Het is ook denkbaar dat de Tataren, tuk op krijgsroem en buit, niet gaarne met ledige handen thuis wilden komen en daarom aan den oorlog deelnamen, al was de reden van de strafexpeditie vervallen. Wat hiervan zij, het is te begrijpen dat de Chineesche berichten zooveel mogelijk de mislukking van den tocht verbloemen en de ware oorzaken van die mislukking verzwijgen.

Kort na de verovering van Daha kwamen de Javaansche troepen, die Sumatra waren gaan veroveren terug, met twee princessen, waarvan de eene, Dara Pĕṭak, door Wijaya tot bijzit gemaakt werd. Wat Jaya Katong betreft, hij stierf als gevangene in Çāka 1215 of 1216.

In 1216 (1294) trad Raden Wijaya als heerscher op. Als koning noemde hij zich Kṛtarājasa Jayawardhana, zooals te lezen staat in eene door hem in Çāka 1216 uitgevaardigde oorkonde. Zijne voornaamste gemalinnen waren de twee dochters van Kṛtanagara, van wie boven meermalen sprake geweest is.

De zooeven vermelde oorkonde is een hoogst belangrijk stuk, om meer dan ééne reden, maar voornamelijk omdat het een uitvoerig officieel verhaal bevat van den oorlog tusschen Kṛtanagara en Jaya Katong, en de lotgevallen van Raden Wijaya bij zijn omzwervingen, toen hij vluchten moest voor de troepen van Daha, totdat hij naar Maḍura uitweek. Eenmaal, toen de vijand hem nauw op de hielen zat en zijn lijfwacht uit niet meer dan twaalf man bestond, gebeurde het volgende, dat met de eigen woorden van de oorkonde, volgens de vertaling van Brandes, moge medegedeeld worden.

«Met het aanbreken van den dag kwam Zijne Majesteit hongerig, vermoeid, verdrietig en bedroefd, en wanhopende aan zijn leven, bij het volk

van Kudadu. De ramp, die Zijne Majesteit trof, was buitengemeen groot, maar toen hij bij het dorpshoofd van Kudadu kwam, was dat dorpshoofd zeer heusch en medelijdend in zijn ontvangst, zooals bleek uit het aandragen van eten en drinken en van rijst, en hij gaf Zijne Majesteit een schuilplaats, er op uit Zijne Majesteit's doel te bereiken, dat deze niet gevonden mocht worden, als de vijand hem zou zoeken, terwijl hij hem ten slotte den weg wees en begeleidde tot aan het gebied van Rĕmbang, opdat Zijne Majesteit, zooals hij wenschte, (van daar) naar Maḍura zou ontkomen.» [l. c. p. 83].

Uit dankbaarheid voor de menschlievende behandeling, indertijd te Kudadu ondervonden, verordent de Koning in de door hem uitgevaardigde oorkonde, dat hij aan 't dorpshoofd van Kudadu alle gronden van Kudadu schenkt, om uit te maken een zelfstandig en vrij rechtsgebied, erfelijk te genieten door 's mans kinderen en kleinkinderen, tot in lengte van dagen, zoodat de gemeente Kudadu ophoudt een deel uit te maken van 't heilig vrijgebied van Klĕme.

Koning Kṛtarājasa regeerde zeer kort, daar hij overleden moet zijn in Çāka 1217 (A. D. 1295). Na zijn dood werd hij bijgezet in Antapura.

Als tweede vorst van Majapahit staat te boek Raden Kala Gĕmĕt, de zoon van Wijaya bij de Sumatraansche prinses Dara Pĕṭak. Aangezien deze prinses eerst in 1215 (1293) op Java kwam, moet Kala Gĕmĕt in 1217 nog een zuigeling geweest zijn. Wie als voogd in zijn plaats het bewind voerde, wordt niet vermeld. [1]

Gedurende de regeering van dezen vorst, die als koning Bhaṭāra Jayanagara heette, hadden herhaaldelijk opstanden plaats, die echter alle bedwongen werden. In 't algemeen genoot Jayanagara niet de achting zijner onderdanen; hij maakte zich de Kṣatriya's tot vijanden en berokkende zijn eigen ongeluk, doordat hij de vrouw van zekeren Tañca onteerd had. De man wreekte zich door den koning, terwijl hij bij diens ziekbed was toegelaten, te doorsteken, en zoo kwam Jayanagara om in Çāka 1250 (A. D. 1328); zijn overschot werd bijgezet te Kapopongan, al. Çṛṇggapura.

Het bewind over 't rijk werd nu aanvaard door Bhreng Kahuripan, d. i. Hare Hoogheid (resideerende) te Kahuripan of, zooals de Sanskrit-naam luidt: Jīwana, een halfzuster van den vorigen vorst. Uit eene door Brandes aangehaalde oorkonde blijkt, dat zij als heerscheres genoemd werd Jayawiṣṇuwardhanī. Ook is uit die zelfde oorkonde, als ook uit het dichtwerk Nāgarakṛtāgama op te maken, dat zij wel is waar de teugels van 't bewind

[1] Nadat Poerbatjaraka in Tijdschr. Bat. Gen. LVI (1914), p. 143—148 had aangetoond, dat de dood van Kṛtarājasa en de troonbestijging van zijn zoon eerst in 1231 Ç. vallen, ook volgens de Pararaton, heeft Prof. Kern zich met diens opvatting vereenigd. Zie hierachter bij Zang 47. (*Noot van 1917*).

voerde, doch tevens dat zij als regentes voor haar onmondigen zoon Hayam Wuruk regeerde, terwijl zij het koninklijk gezag, zij het slechts *pro forma*, deelde met hare jongere zuster, Bhreng Daha, en de weduwe van Kṛtarājasa (Raden Wijaya). Verder leeren wij uit beide gelijktijdige bronnen, dat de naam van haar man, den vader van Hayam Wuruk, was Kṛtawardhana, en niet Cakradhara, zooals de Pararaton opgeeft, welke waarschijnlijk een ambtstitel met den eigennaam verward heeft. Kṛtawardhana was namelijk opperrechter of minister van justitie onder de regeering zijns zoons en misschien reeds onder die zijner moeder. [1]

Ten tijde der regeering van Koningin Jayawiṣṇuwardhanī werd het oppergezag van Majapahit uitgebreid door nieuwe veroveringen. In bovenbedoelde oorkonde noemt zij zich Opperheerscheres van geheel Java, Bali en de andere eilanden. Een reeks van landen over den geheelen Archipel verspreid, worden opgesomd als veroverd onder aanvoering van den Patih Gajah Mada. Of die alle reeds onder de regeering der Koningin onderworpen werden, is niet met stelligheid uit te maken; hoogstwaarschijnlijk vallen eenige veroveringen eerst in den tijd van haar zoon Hayam Wuruk, maar onder dezen had het Rijk van Majapahit zijn grootsten omvang bereikt; welke landen tot de onderhoorigheden van 't rijk behoorden, daarover zullen wij straks gelegenheid hebben om uit te weiden.

Het is reeds door Brandes aangetoond dat met de Opperkoningin van Java, van wie in de inscriptie op het door den Sumatraanschen vorst Ādityawarman opgerichte Mañjuçrī-beeld in Çāka 1265 gewaagd wordt, Koningin Jayawiṣṇuwardhanī moet bedoeld zijn. [2] Ādityawarman was een verwante van haar, en tevens een geloofsgenoot, want hij was Buddhist en zij eveneens, gelijk de Nāgarakṛtāgama verzekert.

Er wordt niet vermeld wanneer de Koningin hare waardigheid nederlegde. In verband met het zooeven gezegde, moet zij nog in Çāka 1265 (A. D. 1343) aan 't bewind geweest zijn. En dit is alleszins waarschijnlijk, want haar zoon zal toen nog wel niet mondig geweest zijn, en daar wij van elders weten dat zij als voogdes over hem waakte, mag men aannemen dat zij nog ettelijke jaren langer aan de regeering bleef. Hoeveel langer is zelfs niet bij benadering te bepalen, daar het geboortejaar van Hayam Wuruk onbekend is. In allen gevalle moet hij na Çāka 1250 geboren zijn, want zijn oom

[1] De naam Kṛtawardhana komt wel voor in de Pararaton, maar als zoon van Cakradhara, hetgeen niet uitkomt.

[2] Later betuigde Prof. Kern zijn instemming met het betoog van Krom in Versl. en Meded. Kon. Acad. v. Wetensch. Afd. Letterk. 5de Reeks II (1916), p. 335—337, volgens hetwelk de hier bedoelde vorstin niet koningin Jayawiṣṇuwardhanī, doch haar moeder, de weduwe van Kṛtarājasa, dus de grootmoeder van den door Prapañca verheerlijkten koning Hayam Wuruk is. (*Noot van 1917*).

Jayanagara, die door Tañca gedood werd, verhinderde dat zijne zusters een huwelijk aangingen. Uit een bericht in 't meermalen vermeld gedicht, moet men afleiden, dat Hayam Wuruk in Çāka 1272 nog onder voogdij stond. Stellen wij nu gissenderwijs, dat hij de regeering overnam van zijne moeder in Çāka 1275, dan zal hij, vermits hij stierf in Çāka 1311, nog altoos 36 jaren als koning geheerscht hebben; een mooi cijfer voor een vorst van Majapahit. [1]

Onder Hayam Wuruk, anders genaamd Rājasanagara en Sang Hyang Wĕkas ing Sukha, bereikte Majapahit den hoogsten trap van luister en macht. Zoowel in de Pararaton als in 't gedicht Nāgarakṛtāgama komt eene opsomming voor van de eilanden en landschappen welke het oppergezag van den Soeverein van geheel Java erkenden. De eene lijst is volledіger dan de andere, maar ze vertoonen niets tegenstrijdigs.

In de Pararaton, om daarmeê te beginnen, leest men de volgende namen: Bali, Dompo, Seran, Gurun, Tañjungpura, Suṇḍa, Palembang, Haru, Pahang en Tumasik. Zooals Dr. Brandes aantoont, zijn de meeste dezer namen zóó welbekend, dat elke toelichting overbodig is. In Gurun herkent men den Gorong-archipel; met Haru is bedoeld het oude rijk van dien naam op Sumatra's oostkust; Pahang ligt op de oostkust van 't Maleische schiereiland. Er blijven dus alleen over Tumasik en Tañjungpura. Het eerste wordt door Brandes vereenzelvigd met Samudra; immers Tumasik is een afleiding van tasik, «zee», en Samudra is een Sanskrit-woord voor «zee». Die gissing, indertijd toen ze gemaakt werd, zeer aannemelijk, moet vervallen, nu door den Nāgarakṛtāgama aan 't licht komt dat Tumasik op 't Maleische schiereiland ligt. Over Tañjungpura durfde Brandes geen stellige uitspraak doen, dewijl meer dan één plaats van dien naam in aanmerking komt. De heer Rouffaer gaf als zijne meening te kennen dat met Tañjungpura niet anders dan [Matan op] Borneo kan bedoeld zijn [Bijdr. Kon. Inst. 6, VI, 1899, p. 113]. Het zal blijken dat hij juist gezien heeft.

Wij komen nu tot de opsomming van de voornaamste grootere en kleinere landen, zooals die vervat is in 't gedicht, waarvan de tekst onlangs door Dr. Brandes is uitgegeven onder den titel: «Nâgarakrĕtâgama. Lofdicht van Prapanjtja op Koning Radjasanagara, Hajam Wuruk, van Madjapahit, naar het eenige daarvan bekende Handschrift, aangetroffen in de Puri te Tjakranagara op Lombok». [2] De dichter begint met Sumatra, of

[1] Naar hierachter uit Prof. Kern's bespreking van Zang 1 en 2 blijken zal, is Hayam Wuruk in 1256 geboren en heeft hij in 1272 Çāka = 1350 A.D. het bewind aanvaard. (*Noot van 1917*).

[2] Deel LIV (1e Stuk) der «Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen» (1902).

zooals hij het eiland noemt: Malayu, blijkbaar de algemeene naam van gansch Sumatra bij de Javanen. Op Sumatra dan liggen de volgende landschappen: Jāmbi, Palembang, Tĕba (d. i. naar gewestelijk Bataksche uitspraak Toba), Dharmāçraya, Kaṇḍis, Kahwas, Manangkabo, Siyak, Rĕkān (thans Rokan), Kāmpar, Pane, Kāmpe, Haru, Maṇḍahiling, Tumihang (lees Tamihang), Parlāk, Barat, Lwas, Samudra, Lamuri, Batan, Lāmpung, Barus. «Deze en nog andere liggen in 't land Malayu.»

Na Sumatra komt aan de beurt «het eiland Tañjungnagara»; dit woord is synoniem met Tañjungpura, en dat dit de Javaansche naam voor Borneo is, blijkt uit het vervolg, want als onderdeelen van Tañjungnagara noemt de dichter op: Kapuas, Katingān, Sāmpit, Kuṭa Lingga, Kuṭa Waringin, Sambas, Lawai [1], Kaḍangḍangan, Laṇḍa, Samĕḍang, Tirĕm, Seḍu, Burune(ng), Kalkasaluḍung, Solot, Pasir, Baritu, Sawaku, Tabalung, Tuñjungkute, Malano; met hoofdstad Tañjungpurī.

Als onderhoorigheden op 't schiereiland van Malakka worden opgegeven: Pahang, Hujung Tanah [2], Lĕngka-suka, Semong, Kalantĕn, Tringgano, Nagor, Pakamuwar, Ḍungun, Tumasik, Sang hyang hujun, Kĕlang, Kĕḍa, Jĕre, Kañjapiniran(?), benevens eenige eilandgroepen.

Overgaande tot de bezittingen ten oosten van Java, vermeldt de dichter de volgende namen: Bāli met Baḍahulu en Lwā-gajah; Gurun met Sukun als hoofdplaats; Taliwang, Ḍompo, Sapi, Sang hyang Api, Bīma, Seran, de eilandengroep Hutan Kaḍali, Gurun [3], Lombok Mirah, Sākṣak, het landschap Bāntayan met hoofdplaatsen Bāntayan en Luwuk, de eilandengroep Uḍamakatraya [4], Makassar, Butun, Banggawī, Kunir, Galiyao, Salaya, Sūmba, Solot, Muar, Waṇḍan, Ambon, Maloko, Wwanin(?), Seran (reeds genoemd), Timor en vele bijbehoorende eilandjes.

Deze dorre opsomming is welsprekender dan elke schildering van de macht van Java in 't midden der 14de eeuw van onze jaartelling. Dat ettelijke plaatsnamen niet meer bekend zijn en enkele er onder zeer stellig foutief zijn overgeleverd, kan den algemeenen indruk niet verzwakken, want het is en blijft duidelijk, dat het gezag van Majapahit zich uitstrekte over nagenoeg geheel Nederlandsch Indië, en ten deele zelfs verder, dewijl het ook erkend werd op het schiereiland van Malakka en, naar het schijnt, ook in

[1] Door een drukfout stond hier: Wawai. (*Noot van 1917*).

[2] Door een drukfout stond hier: Hujung, Tanah. (*Noot van 1917*).

[3] Dit tweemaal voorkomen van Gurun is vreemd; het eerste Gurun lijkt een andere eilandgroep te zijn dan de Gorong-archipel.

[4] In Tijdschr. Aardr. Genootsch. 2: XXVIII (1911), p. 475—476 deelde Van Eerde mede, dat Prof. Kern in Uḍamakatraya [= Ta⌊-joda makatraya, een Oudjav. benaming van «de drie (grootste) Talaud»-eilanden herkende; waarin ta⌊ = ta⌋a = tara = «bewoners» dan zou zijn. (*Noot van 1917*).

het tegenwoordige rijk van Bruni, hetwelk toch wel met het Burune(ng) van de lijst zal bedoeld zijn.

Het lofdicht op Koning Hayam Wuruk, anders genaamd Rājasanagara, waaraan de medegedeelde lijst ontleend is, bevat een schat van allerlei bijzonderheden, die voor onze kennis der geschiedenis van Java en de toestanden aldaar in de 14de eeuw van 't hoogste belang zijn. Veel van hetgeen in de Pararaton even wordt aangeroerd, vindt men in 't gedicht terug, maar vollediger, en ook juister, daar de dichter een tijdgenoot was van de toestanden die hij beschrijft. Wij worden door hem onderricht over de familiebetrekkingen van den Vorst; over zijne verhouding tot buitenlandsche vorsten, o. a. die van Campa, Kamboja, Siam; over zijne vrome stichtingen en schenkingen; over zijne zorg voor 't algemeene welzijn; over zijn bezoek aan verschillende plaatsen op Java; over de schitterende feesten die hij placht te geven; over dit alles en nog veel meer weet de dichter te verhalen op betrekkelijk eenvoudige wijze, zonder de loftrompet al te luid te doen klinken. Van groot belang is ook zijne beschrijving van de hoofdstad Majapahit en van vermaarde godsdienstige gebouwen in 't land, waarvan enkele reeds in zijn tijd in een toestand van verval verkeerden.

Ten aanzien der familiebetrekkingen van Hayam Wuruk, bevat het gedicht het een en ander wat tot aanvulling strekt van de opgaven in de Pararaton. In dit laatste werk wordt vermeld, dat de moeder van den Koning nog twee dochters had, van wie de oudste huwde met den Prins van Matahun, en de jongste met den Prins van Paguhan. Als naam van den echtgenoot der eerste wordt opgegeven Raden Larang. Uit het dichtwerk leeren wij, dat de jongere zuster van Hayam Wuruk, Hare Koninklijke Hoogheid van Lasĕm, gehuwd was met Rājasawardhana, vorst van Matahun [1]; de gemaal der jongste zuster, H. Hoogheid van Pajang, heet in de Pararaton Sumana, doch in 't gedicht Singhawardhana, vorst van Paguhan.

Van de moei des Konings — die hij echter als «moeder» betitelt —, H. Kon. Hoogheid van Daha, hebben wij reeds gezien dat zij de eer der koninklijke waardigheid deelde met hare oudere zuster van Koripan of Jīwana, de heerschende opperkoningin Jayawiṣṇuwardhanī. Dit komt ook duidelijk uit in 't dichtwerk, waar van haar o. a. getuigd wordt, dat zij in alle opzichten

[1] Er is iets duisters in den tekst, in zooverre H. Hoogheid van Lasĕm een jongere zuster genoemd wordt en toch ook dochter van H. Hoogheid van Daha. Was zij soms door deze als kind aangenomen? Of heeft de schrijver van de Pararaton een ouder bericht misverstaan? — (In zijn bespreking van Zang 5 hierachter neemt Prof. Kern aan, dat er van twee personen sprake is, van welke de ééne de vorstin van Lasĕm, de andere een dochter van H. Hoogh. van Daha is. *Toevoeging van 1917.*)

de gelijke is van H. Kon. Hoogheid van Jīwana en als haar volle titel opgegeven wordt: Haji Rājadewī [1] Mahārājasā. De naam van haar gemaal, bekend uit de oorkonde, was Wijayarājasa; in 't gedicht heet hij evenzoo, met den titel van Vorst te Wĕngkĕr.

Uit het geschiedboek weten wij reeds dat Hayam Wuruk in tweede huwelijk getrouwd is geweest met zijn volle nicht, de dochter van H. Hoogheid te Daha en den bovengenoemden Heer van Wĕngkĕr, terwijl zij betiteld wordt als Paduka Çori. Uit het gedicht leeren wij, dat zij heette Susumnadewī en dat zij den titel van Parameçwarī voerde als voornaamste gemalin des Konings, wien zij in alle opzichten waardig was. [2]

Van verscheidene andere bijzonderheden welke de Pararaton van 's Konings karakter en bedrijf mededeelt, wordt ook door den lofdichter gewag gemaakt. Vergelijkt men de berichten onderling, dan bespeurt men, dat het geschiedwerk uit andere bronnen dan 't gedicht geput heeft, want beide geschriften wijken in bijzaken, schoon niet wezenlijk, van elkaar af, en bovendien bevat de Pararaton tal van feiten, waarvan de vermelding buiten het plan des dichters viel. Die kleine, niet wezenlijke verschillen verhoogen natuurlijk de algemeene geloofwaardigheid van de overlevering, die in 't geschiedwerk hare uitdrukking heeft gevonden. Tot staving van 't beweerde zij hier een tweetal voorbeelden aangehaald.

In de Pararaton wordt als een merkwaardig feit vermeld, dat in den jare 1284 (1362—1363) een groot Çrāddhafeest, d. i. een lijkmaal ter eere der voorouders, plaats had. Hierover wijdt de dichter uit in den 67sten Zang, waar hij beschrijft «het Çrāddha ter eere der gestorvenen».

Als iets eigenaardigs van Hayam Wuruk noemt de Pararaton zijn liefhebberij in tooneelvertooningen, waaraan hij persoonlijk deelnam, mededingende met anderen [3]. Welnu, in Zang 91 wordt eene uitvoerige beschrijving gegeven van een tooneelvertooning, waarbij allerlei hofgrooten als medespelers optraden en de koning door zijn voortreffelijk spel de toeschouwers beurtelings deed schaterlachen en tot tranen toe roerde.

Slechts voor een klein gedeelte biedt de overrijke stof van 't lofdicht gelegenheid tot vergelijking van de daarin vervatte gegevens met hetgeen van elders bekend is. Men kan zelfs zeggen, dat het gewichtigste gansch nieuw is. Zoo treffen wij — om maar enkele voorbeelden te noemen — in Zang 8 eene plaatsbeschrijving aan van de hoofdstad Majapahit, waarbij de ligging

[1] In de oorkonde (Pararaton, blz. 121), is van den titel nog overig de lettergreep w i.

[2] Later heeft Prof. Kern Susumnadewī niet meer als den naam der koningin opgevat, doch als dien eener godin, met welke de vorstin wordt vergeleken. Zie de behandeling van Zang 7 hierachter. (*Noot van 1917*).

[3] Dit is m. i. bedoeld met a m a d o n i.

van de paleizen, tempels en andere openbare gebouwen aangewezen en hun uiterlijk voorkomen in 't kort geschetst wordt. Elke beschrijving van dien aard zonder afbeeldingen zal altoos een onvolkomen beeld van de werkelijkheid geven; ook mogen we niet vergeten, dat de dichter niet voor ons schreef, maar voor zijne land- en tijdgenooten, voor wie eene korte aanduiding voldoende was. Niettemin is die beschrijving van de prachtgebouwen der hoofdstad ook voor ons van groote waarde, vooral ten opzichte van de geschiedenis der Hindu-Javaansche bouwkunst.

In de eerste jaren nadat Hayam Wuruk zelfstandig heerscher geworden was, ondernam hij herhaaldelijk tochten naar verschillende streken van Java om het land te leeren kennen en zich met de noodige staatsie als koning den volke te vertoonen. Op een dezer tochten vergezelde hem ook de dichter, die daardoor in de gelegenheid gesteld was eene vrij uitvoerige beschrijving te geven van de bezochte plaatsen en de merkwaardigheden er van, hetzij bouwwerken, historische herinneringen of anderszins. Het behoeft geen betoog, dat zulk een reisverhaal, waarin alle pleisterplaatsen genoemd worden, in de eerste plaats voor de aardrijkskunde van Java in de 14de eeuw, van belang is en van zelf tot vergelijking met den tegenwoordigen toestand des lands uitlokt. Doch dit is een onderwerp, dat eene gezette studie vereischt, liefst door iemand die ter plaatse den in 't gedicht aangegeven weg kan volgen.

De dichter weet afwisseling te brengen in 't reisverhaal door hier en daar over aangelegenheden die hem persoonlijk aangaan, te spreken. Zoo vertelt hij dat hij, terwijl de Koning te Singhasāri vertoefde, van de gelegenheid gebruik maakte, om een eerwaardigen ouden Buddhistischen geestelijke, een verwant des Konings, te bezoeken. Deze grijsaard, die over de drie-entachtig jaar oud was, had het oppertoezicht over de vorstelijke graven, in de eerste plaats over het graf te Kagĕnĕngan, waar, zooals men ook uit de Pararaton weet, de stichter der dynastie bijgezet was. Het was juist om over de geschiedenis van Ken Angrok en diens opvolgers betrouwbare inlichtingen te ontvangen, dat onze dichter, Prapañca, zijn geloofsgenoot opzocht. De oude man voldoet gereedelijk aan 't verlangen van Prapañca en geeft in Zang 40 tot 49 een doorloopend verhaal, te beginnen met het optreden van Ken Angrok, hier Ranggah Rājasa, en naar de plaats waar hij begraven was: Bhaṭāra Kagĕnĕngan genoemd, tot aan de regeering van Hayam Wuruk toe. Gelijk ook in de Pararaton, wordt de stamvader van 't Majapahitsche vorstenhuis gekenschetst als zijnde «van goddelijken aard en zoon van Brahma van wege Girīndra» d. i. Çiwa, en ook als «zoon van Girīndra». Dat hij een incarnatie van Wiṣṇu zou wezen, wordt er niet bijgevoegd. Evenals in 't geschiedboek wordt als 't jaar van den val van Kĕḍiri opge-

geven Çāka 1144; aan 't begin van de geschiedenis leest men het jaartal 1104, dat bedoeld moet wezen als geboortejaar van Rājasa, hoewel de dichter zich onduidelijk uitdrukt. Hij stierf in Çāka 1149 volgens het gedicht, doch volgens de Pararaton eerst in 1169; hij werd opgevolgd door zijn zoon Anūṣanātha, een naam, die synoniem is met Anūṣapati. Deze overleed in 1170 en werd bijgezet te Kiḍal, waar een Çiwa-beeld met zijn trekken werd opgericht; hij was namelijk Çiwaiet, en daarom wordt van hem gezegd, dat hij na zijn dood terugkeerde naar Çiwa's woning.

Zijn opvolger en zoon, heet het, was Wiṣṇuwardhana. Van Tohjaya, die trouwens maar heel kort regeerde, wordt niet gerept, hetgeen niet mag aangemerkt worden als een bewijs, dat het geschiedboek, waarin Tohjaya wel vermeld wordt, in dit geval eene minder juiste voorstelling geeft. Immers al mag men veilig aannemen, dat Prapañca een volkomen onwraakbaar getuige is voor al wat in zijn eigen tijd voorviel, hetzelfde geldt niet voor zaken, die èn hij èn zijn zegsman enkel van hooren zeggen wisten.

Ten opzichte van Wiṣṇuwardhana, bestaat er tusschen onze beide berichtgevers de meest gewenschte overeenstemming. Het gedicht bevestigt wat in de Pararaton gezegd wordt van de vriendschappelijke verhouding tusschen Wiṣṇuwardhana en Bhaṭāra Narasingha en van de bestraffing van Linggapati.

Wiṣṇuwardhana, kortweg ook Wiṣṇu genoemd, overleed in Çāka 1190 of 1194 — de lezing is onzeker [1] — en zijn overblijfselen werden bijgezet deels te Waleri met zijn standbeeld als Çiwa, deels te Jajaghu, waar hij als Buddha werd voorgesteld. Kort na hem stierf ook zijn vriend Narasingha, wiens beeld als Çiwa werd opgericht te Kumitir [2].

De volgende koning was Kṛtanagara. Deze was het, die na in 1197 den snoodaard Cayarāja — volgens de lezing van de Pararaton: Bhaya [3] — uit den weg geruimd te hebben, een krijgstocht liet ondernemen naar Malayu, nog in hetzelfde jaar. De onderwerping van Sumatra en van Pahang schijnt binnen korten tijd gevolgd te zijn, terwijl ook de Suṇḍa-landen, Madhura en nog eenige andere streken, de opperheerschappij van Java erkenden. Ten opzichte van 't karakter des konings, is de dichter het geheel niet eens met den geschiedschrijver. De monarch wordt ons afgeschilderd als een voorbeeld van een wijs en deugdzaam vorst, doch als men weet, dat Kṛtanagara een ijverig Buddhist was, begrijpt men wat de lofspraak van den Buddhistischen dichter te beteekenen heeft. Het zakelijk verhaal van de Pararaton

[1] Het laatste jaartal ook in de Pararaton. — (Blijkens zijn vertaling van Zang 41 hierachter heeft Prof. Kern ten slotte aan 1190 de voorkeur gegeven. *Toevoeging van 1917.*)

[2] Het geschiedboek heeft Kumĕpĕr.

[3] De karakters c a en b h a kunnen in 't oude schrift licht verward worden.

met de eenvoudige daarin medegedeelde feiten, verdient onvoorwaardelijk meer vertrouwen.

Kṛtanagara stierf in Çāka 1214 [1], of zooals de dichter het eerbiedig uitdrukt: «keerde terug naar het Buddhaverblijf.» De Pararaton vermeldt het sterfjaar niet; Brandes meende daarvoor te mogen aannemen 1197, doch zulks is reeds daarom onmogelijk, omdat Kublai Khan, de Mongoolsche Keizer van China, niet zeventien jaren of meer kan hebben laten verloopen, alvorens den hoon, zijn afgezant door den Javaanschen vorst aangedaan, te wreken. Ook kan men uit de bewoordingen van 't Chineesche verslag der zoo jammerlijk mislukte expeditie, opmaken, dat Kṛtanagara niet lang vóór de aankomst der Keizerlijke troepen, 't aardsche met het eeuwige verwisseld had.

Na den dood van Kṛtanagara sprak men van hem als «de zalige gestorvene in Çiwabuddhaloka», d. i. in de wereld van Çiwa-Buddha; de plaats waar zijn overschot rustte, ontving ook den naam van Çiwa-Buddha, en het met zijn trekken aldaar opgerichte beeld evenzoo. Op een andere plaats [2] stond een beeld van hem als Jina (Buddha).

Na den dood van den Vorst «Zaliger in Çiwa-Buddha's verblijf», volgde een tijd van beroerte, veroorzaakt door den vasalvorst van Kĕḍiri, Jaya Katong, die door den dichter in de zwartste kleuren wordt afgeschilderd. Uit den jammerlijken toestand waarin 't rijk onder het juk van den geweldenaar verkeerde, werd het gered door Prins Wijaya, schoonzoon des vorigen konings, die met behulp van de Tataren — zoo heeten de Mongoolsch-Chineesche troepen ook bij Prapañca — Jaya Katong fnuikte.

Wijaya besteeg den troon na den dood van Jaya Katong in Çāka 1216, nam den koningsnaam Kṛtarājasa Jayawardhana aan en verhief Majapahit tot hoofdstad des rijks. Hij genoot de vruchten van zijne overwinning op Jaya Katong en zijn koningschap slechts zeer kort, want hij kwam reeds te overlijden in 1217. Het gedicht geeft als jaartal 1216, doch dit rijmt niet met wat onmiddellijk voorafgaat, waar te lezen staat, dat hij zijn zoon Jayanagara tot troonsopvolger liet wijden, zoodat de opgave van de Pararaton, waarin als sterfjaar 1217 wordt opgegeven, stellig nauwkeuriger is. [3] Spoedig na den dood des stichters van Majapahit, werd zijn standbeeld, als Buddha voorgesteld, opgericht binnen den Kraton, waar hij ook begraven werd; vandaar dat zijn graf bekend stond onder den naam van Antahpura,

---

[1] De lezing j a k a in den tekst is een schrijffout voor j a n a. Of de opgave van den dichter geheel juist is, kan niet met beslistheid gezegd worden.

[2] De lezing bedorven; misschien Sakala of Sagala. — (De laatste naam is de juiste. Zie Prof. Kern's bespreking van Zang 74 hierachter. *Toevoeging van 1917.*)

[3] Het juiste sterfjaar is 1231 Ç. Zie de noot op p. 10 hiervóór. (*Noot van 1917*).

d. i. de Dalĕm. Er werd echter ook een standbeeld in Çiwa-vorm voor hem opgericht te Simping.

Jayanagara regeerde tot 1250 Çāka en keerde toen terug tot Wiṣṇu's plaats, zooals de dichter zich uitdrukte. De Koning was dus een Wiṣṇuiet. Zijn overschot werd bijgezet in de Dalĕm, waar ook zijn standbeeld als Wiṣṇu prijkte. Nog op twee andere plaatsen, te Çilā Pĕṭak en te Bubat werden standbeelden in Wiṣṇu-gedaante voor hem opgericht, terwijl hij te Sukalīla werd afgebeeld als de Dhyānibuddha Amoghasiddhi in levenden lijve. In de Pararaton heet het alleen dat hij begraven werd te Kapopongan, anders genaamd Çṛnggapura.

Als voornaamste heldenfeit van den vorigen Koning, vermeldt het dichtwerk kortelijk de onderwerping van Nambi van Lumajang. Dezelfde geschiedenis wordt ook, en wel veel uitvoeriger, in 't geschiedboek verhaald.

Jayanagara werd, zooals wij weten, in de regeering opgevolgd door zijne zuster, de Vorstin van Jīwana (Kahuripan). Schoon zij de waardigheid bekleedde van Opperkoningin, droeg hare regeering toch het karakter van een regentschap voor den tijd dat haar zoon nog onmondig was. De zware last van 't bestier van 's lands zaken, kwam eigenlijk neêr op den Patih Gajamada, die zich ook als krijgsoverste onderscheidde en met recht een *auctor imperii* mag genoemd worden, want onder zijn bevelhebberschap werden de meeste veroveringen buiten Java gemaakt. Uit alles wat van dezen vermaarden staatsdienaar verhaald wordt, blijkt dat hij een man was met «imperialistische» neigingen, waaruit men mag opmaken, dat niet enkel in onze dagen een minister nog imperialistischer kan zijn dan de koning zelve. Wij moeten ter eere van den Javaanschen veldoverste en staatsman hieraan toevoegen, dat er in onze bronnen niets gemeens en laags van zijn karakter te ontdekken is, hetgeen men niet van alle Europeesche imperialistische ministers kan zeggen.

De voornaamste feiten onder de regeering der Koninginnemoeder, waarvan 't lofdicht gewag maakt, zijn de onderwerping van Saḍeng in 1253 Çāka [1], ook vermeld in de Pararaton, en de tuchtiging van Bali in ~~1256~~ 1265.

Hiermede eindigt het verhaal, dat de dichter den ouden Buddhistischen geestelijke in den mond legt. Bovenstaand beknopt uittreksel er van zal voldoende wezen om den lezer de overtuiging te schenken, dat de Nāgarakṛtāgama en de Pararaton van elkaar onafhankelijk zijn. De geringe verschillen die men bij onderlinge vergelijking der berichten ontdekt, zijn een waarborg, dat de feiten, waarover tusschen beide geschriften geen verschil bestaat, op geloofwaardigheid aanspraak mogen maken.

[1] In den tekst te lezen: ring agnīṣwarī.

Op verschillende plaatsen van zijn werk heeft de dichter gelegenheid eene kortere of langere beschrijving te geven van heiligdommen, die grootendeels kunnen bestempeld worden als graftempels. Het is te verwachten, dat die beschrijvingen zullen blijken nuttige gegevens te bevatten voor en bij de oudheidkundige nasporingen, die nu reeds in vollen gang zijn. Om het geduld des lezers niet al te zeer op de proef te stellen, vergenoegen we ons met de aandacht te vestigen op één zeer merkwaardig bouwwerk, gesticht door Kṛtanagara, den laatsten Koning van Singhasāri, te Usāna.[1] Uitdrukkelijk wordt gezegd dat, wijl de vorst bij zijn leven zoowel een Çiwaiet als een Buddhist was, het heiligdom uit twee gedeelten was samengesteld: 't onderdeel was Çiwaietisch, de top Buddhistisch. Binnen in 't gebouw stond een prachtig Çiwabeeld, boven was er een beeld van den Dhyānibuddha Akṣobhya met de kroon op 't hoofd.

Om de volle waarde van den Nāgarakṛtāgama als bron voor de Javaansche geschied- en oudheidkunde in 't licht te stellen, is een grondige, en om meer dan ééne reden, tijdroovende studie noodig. Daartoe voelde zich de schrijver van dit voor den algemeenen lezer bestemde opstel niet geroepen. Wat hij beoogde, was de aandacht te vestigen op de uitgave van een Oudjavaansch werk, dat door een gelukkig toeval voor ons bewaard is gebleven in 't eenige daarvan bekende HS. Het is te hopen, dat de zoo ijverige uitgever den noodigen tijd moge vinden om de uitkomsten waartoe men door eene grondige studie van den Nāgarakṛtāgama geraakt, wereldkundig te maken. Niemand toch is daarvoor zóó goed voorbereid als hij zelf, want aan de onmisbare kennis van de oude taal, paart hij eene groote vertrouwdheid met de geschied- en oudheidkunde van 't eenmaal zoo machtige, in kunst en letteren uitblinkende Java.

[1] Later heeft Prof. Kern r i n g u s ā n a niet meer als plaats-bepaling opgevat, doch als «oudtijds». In het oorspronkelijke artikel staat «den eersten Koning van Majapahit» wat klaarblijkelijk een verschrijving is. (*Noot van 1917*).

DE NĀGARAKṚTĀGAMA.

ZANG 1.

(Bijdragen, Dl. 61, 1908.)

Reeds meermalen is de aandacht gevestigd geworden op de neiging tot godsdienstig-wijsgeerig syncretisme waarvan Oudjavaansche geschriften, meer inzonderheid van Mahāyānistische dichters, blijk geven. In den Sutasoma, een romantische bewerking van een bekend Buddhistisch Jātaka, dat op zijne beurt niets anders is dan een voor didaktische doeleinden pasklaar gemaakte vervorming van den Kalmāṣapāda-mythe, wordt de stelling verkondigd dat Buddha en Çiwa in wezen één zijn.[1] Dit kunnen wij volkomen beamen, wanneer wij ons op nihilistisch standpunt plaatsen. Immers volgens een zekere Mahāyānistische theorie, zooals die o. a. in een inscriptie van Battambang voorkomt[2], is Buddha in wezen kha, d.i. de ledige ruimte. Een ander woord voor kha is ākāça, en tevens wordt het als synoniem beschouwd met çūnya, leeg, nul. Maar als verpersoonlijking van ākāça wordt ook Çiwa beschouwd. Men verkrijgt dus deze vergelijkingen:

Buddha = kha = ākāça = çūnya en:

Çiwa = ākāça = kha = çūnya. Derhalve:

Buddha = Çiwa = O.

Men kan nog meer hieraan toevoegen. In Chāndogyopaniṣad 7, 12, 2 leest men: sa ya ākāçam brahmety upāste, d.i. «hij die den ākāça (den onbegrensden ijlen aether) als het brahman vereert». Hieruit volgt dat er waren die het brahman (het hoogste beginsel) met ākāça vereenzelvigden. Doch het brahman is naar mystieke opvatting ook = ātman (algeest, 't hoogste levensbeginsel). In 't Bhāgavata-Purāṇa (3, 5, 31) wordt de stelling uitgesproken, dat kha het kenmerk van den ātman is. Hieruit volgt nu deze reeks van gelijkstellingen:

Buddha = Çiwa = brahman = ātman = kha = çūnya = O.

Zoo komen wij tot de lijfspreuk der Mādhyamika's, de *fine fleur* der Mahā-

[1] Zie Prof. Kern's Verspreide Geschriften, Deel IV (1916), p. 172. (*Noot van 1917*).

[2] Als boven, Deel III (1915), p. 296. (*Noot van 1917*).

yānisten: sarvaṃ çūnyam, Al = Nul. Nihilistischer kan de verst vooruitstrevende philosoof het niet verlangen.

Het merkwaardige in den zang waarmede de Nāgarakṛtāgama opent is niet alleen dit, dat de dichter, Prapañca, Çiwa-Buddha als een twee-eenheid beschouwt, maar dat met dit denkbeeldig wezen verder vereenzelvigd wordt datgene wat in elke secte, godsdienstige of wijsgeerige, als hoogste voorwerp van vereering beschouwd wordt. Als vertegenwoordiger van dat hoogste hier op aarde en in den tijd, geldt voor den hofdichter Zijne Majesteit de Koning Hayam Wuruk, anders genaamd Rājasanagara. Bij zulk een gezindheid vergeleken, is zelfs het verst gedreven Byzantinisme maar kinderspel. Of nu het volk in het algemeen die gezindheid deelde, mag betwijfeld worden. Ook buiten Java vindt men, gelijk bekend is, voorbeelden genoeg dat het hoofd van den Staat goddelijke vereering genoot; hetgeen niet wegnam dat menigmaal zoo'n soort god door lieden uit zijn volk of door zijn eigene liefhebbende verwanten als een hond uit den weg werd geruimd. Wat nu Java betreft, is er op grond van historische berichten reden om te twijfelen of de hofdichter in den vorm, waarin hij zijn slaafsche gevoelens kleedt, eene volksovertuiging uitspreekt, maar wel mag men aannemen dat de uiterlijke vormen van buitengewone onderdanigheid, waardoor de hedendaagsche Javanen zich nog van hun rasgenooten onderscheiden, overblijfselen zijn van hetgeen hun in de Middeleeuwen is ingeprent.

Na deze inleidende opmerkingen laat ik het woord aan den hofpoëet:

Oṃ nāthāya namostu te stuti ning atpada ri pada bhaṭāra nityaça |
sang sūkṣme tĕlĕng ing samādhi Çiwa-Buddha sira sakalaniṣkalātmaka |
sang Çrī-Parwwatanātha nātha ning anātha sira ta pati ning jagatpati |
sang hyang ning hyang iniṣṭy acintya ning acintya hana waya tĕmah nireng jagat || 1 ||

byāpī byāpaka sarwwatatwagata nirguṇa [1] sira ring apakṣa Waiṣṇawa |
ring Yogīçwara poruṣeng Kapila Jambhala sakala sirān hyang ing dhana |
çrī-Wāgindra sirān hyang ing sakalaçāstra Manasija sireng smarāgama |
ring wighnotsāraṇaprayoga Yamarāja sira makawala-ng jagaddhita || 2 ||

Deze twee strofen kan men aldus vertalen:

«Oṃ! Hulde zij den Beschermer, U! lof van den steeds deemoedig zich buigende vóór de voeten van den Heer! Die uiterst fijn onzichtbaar (aanwezig) is in 't diepst van 't (ekstatisch) gepeins, hij, Çiwa-Buddha, (zoowel) met het stoffelijke verbonden, (als) onstoffelijk van aard; Çrīparwwatanātha, de beschermer der hulpeloozen, hij, de heerscher over de wereldheerschers; de god der goden, die beschouwd wordt als de (of: het) ondenkbare der

[1] HS. niguṇa tegen de maat.

ondenkbaren (of: van 't ondenkbare, 't allerondenkbaarste), (doch tevens) uiterlijk (d. i. waarneembaar) bestaande door zijne incarnatie in de wereld; aldoordringend, zich overal verbreidende, in al het zijnde aanwezig, eigenschaploos [1] is hij voor de Wiṣṇuieten; Īçwara (God de Heer) voor de (theïstische) Yogin's; Puruṣa (individueele ziel) voor Kapila (d. i. voor de aanhangers van de Sānkhya-philosophie); Jambhala in concreten vorm is hij als de god des rijkdoms; Wāgindra (de Heer des Woords, Brahma) is hij als de god van alle wetenschappen; de Minnegod is hij in de leer der Minnekunst; in de middelen om hindernissen uit den weg te ruimen is hij Koning Yama, die het heil der wereld ten waarborg strekt.»

De dichter heeft zijne metaphysische theorieën in zulk een waas van diepzinnige wijsheid gehuld, dat ze eenige toelichting behoeven, die ik zal trachten te verstrekken, voor zooverre ik 's mans bedoeling begrijp.

Het woordje oṃ, waarmêe 't gedicht opent, klinkt bedenkelijk on-buddhistisch. Maar we weten nu eenmaal dat kras syncretisme een kenmerk is van 't Mahāyānisme, zooals dat op Java beleden werd. Eigenlijk is in 't algemeen 't Mahāyānisme besmet met on-buddhistische, vooral Çiwaietische bestanddeelen, zoodat de Voor-indische Hīnayānisten in de 7de eeuw tegenover Hiuen Thsang beweerden, dat het fel door hen bestreden Mahāyānisme een vermomd Çiwaïsme was. Aan die bewering, al is die te sterk uitgedrukt, ligt waarheid ten grondslag. Wat het wijsgeerig stelsel van den linkervleugel der Mahāyānisten, de Mādhyamika's, betreft, dat is niets anders dan de tot de uiterste consequentie gedreven Wedānta, een volslagen Nihilisme. Of nu onze dichter ook de theorie: «'t Al = 't Niet» huldigt, blijkt niet. Hij maakt onderscheid tusschen sakala en niṣkala — twee echt-Çiwaietische termen — en spreekt van de incarnatie van den of het ondenkbare; schijnt dus het bestaan van sakala, van de phaenomenale wereld, te erkennen. Maar dit bewijst niets, want voor dengene die 't Niet als 't eenig wezenlijke beschouwt, is dat wat zich aan ons als wereld en wat zich daarin vertoont, louter schijn, māyā; de wereld is niet, schijnt slechts te zijn. Dat klinkt zeer logisch en — zeer onzinnig. Doch onzinnig is het alleen voor hem die 't gezag der Rede erkent, en voor de verst gevorderde Mahāyānisten is de Rede saṃvṛti, verduistering, uit den booze, in tegenstelling tot de hoogere, ware wijsheid, paramārtha. Een dergelijke strooming kan men waarnemen in de gedachtenwereld van onzen tijd.

Met «de of het onzichtbaar aanwezige in 't diepst van gepeins» zal be-

[1] Kan ook naar de formule van 't Sānkhya-stelsel opgevat worden als: «zoodanig dat de 3 guṇa's, hoedanigheden: sattva, «volkomen zuiverheid», rajas, «hartstocht», tamas, «duisternis», «nog niet als zoodanig tot verschijning zijn gekomen», derhalve nog niet ontwikkeld uit den toestand van chaos of 't niet.

doeld zijn 't als monade, atoomachtig gedachte-beginsel van 't bewustzijn. Het geheele begrip is ontleend, al of niet rechtstreeks, aan een gewone voorstelling in de Upaniṣad's, bijv. Chāndogyopaniṣad 3, 14, 3: eṣa ma ātmāntarhṛdaye aṇīyāṅ vrīher vā yavād vā, «deze ziel van mij, binnen in 't hart, die kleiner is dan een rijstkorrel of een gerstkorrel».

In Çrīparwwatanātha kan çrī het gewone hoogheid aanduidende woord zijn, maar men zou de samenstelling ook kunnen oplossen in Çrīparwwata + nātha, d. i. de Beheerscher van Çrīparwwata. Noch de eene, noch de andere uitdrukking in haar geheel heb ik ooit in een Indisch geschrift ontmoet. Çrīparwwata als bergnaam komt dikwijls genoeg voor. Woorden synoniem met Parwwatanātha, heer der bergen, zijn ook niet zeldzaam, maar geen van alle past, behalve Girīça als benaming van Çiwa. Nu is deze reeds genoemd in de twee-eenheid Çiwa-Buddha. Nochtans is het mogelijk dat hier op Çiwa gedoeld wordt in een bijzondere functie, want het is niets zeldzaams dat een mythisch wezen gesplitst wordt en dan verschillende namen ontvangt naar gelang van de functie die hem toegeschreven wordt. Zou soms onder de door den dichter gekozen uitdrukking de persoon van Bhaṭāra Guru schuilen, dien men noode mist bij een opsomming van hoogere wezens, waarvan de meeste alles behalve buddhistisch zijn? In de Pararaton wordt verhaald dat Bhaṭāra Guru aan de goden Ken Arok of Angrok, den stichter der dynastie waaruit de heerschers van Majapahit sproten, voorstelt als zijn zoon, en dat gezegde Ken Arok, volgens 't besluit der goden als koning den naam van Bhaṭāra Guru voeren zou. Niettemin heet Ken Arok een incarnatie van Bhaṭāra Wiṣṇu en ook een zoon van Brahma. Het is alsof Ken Arok, die in zijn jeugd een groote deugniet was, na koning geworden te zijn, de goddelijkheid van Brahma, Wiṣṇu en Bhaṭāra Guru, *al.* Çiwa, in zijn heiligen persoon vereenigde.[1] Hiermede vergelijke men Zang 40 van den Nāgarakṛtāgama, waar men leest:

ngūnī Çākābdhideçendu hana sira mahānātha yuddhaikawīra |
sākṣāt dewātmakāyonija tanaya tĕkap Çrī-Girīndra prakāça ||

D. i. «Weleer in 't Çākajaar oceaan, hemelstreken, maan (d. i. 1104) was er een groot vorst, zeer heldhaftig in den oorlog, blijkbaar van goddelijke natuur, bekend als een niet uit een moederlijf geboren[2] zoon van den Doorluchtigen Girīndra (Heer der bergen).»

Onbetwistbaar is hier met «Heer der bergen» Bhaṭāra Guru aangeduid. Ook verderop wordt Ranggah Rājasa, *al.* Ken Arok, genoemd Çrī-Girīn-

[1] Pararaton (1896), blz. 44, vg. Vgl. de Aanteekening van Brandes, blz. 53.

[2] De afkomst van Ken Arok, die hier Ranggah Rājasa heet, als ayonija, wijkt af van de voorstelling in de Pararaton.

drātmaja en Çrī-Girīndrātmasūnu. Op grond van deze bewijsplaatsen, acht ik het boven geuite vermoeden dat de dichter met Çrī-Parwwatanātha Bhaṭāra Guru bedoelt, volkomen bevestigd. Terloops zij vermeld dat de goddelijkheid van den stichter der dynastie ook daaruit blijkt, dat hij na zijn dood «terugkeerde naar 't hemelrijk», mantuk ing swarggaloka.[1]

Jambhala heet volgens een Indisch Buddhistisch Woordenboek ook Pūrwayakṣa, voorts Yakṣa, en Maṇibhadra. In 't «Kurzgefasstes Sanskrit-Wörterbuch» wordt Maṇibhadra genoemd een Yakṣa-vorst en broeder van Kubera. In ons Javaansch gedicht is met Jambhala klaarblijkelijk Kubera zelf bedoeld, de welbekende god des rijkdoms. Deze, ook Waiçrawaṇa geheeten, is een godheid die van ouds aan Buddhisten en Brahmanisten beide gemeen is. Dat Kubera ook bij de oude, rechtzinnige Buddhisten hooge vereering genoot, blijkt o. a. uit zijn beeld aan den Stūpa van Bharhut, waar zijn naam Kupira luidt.

Het zal nauwelijks noodig wezen op te merken, dat poruṣa als synoniem van ātman in 't Sānkhya-stelsel minder juist is voor puruṣa of pūruṣa. Poruṣa uit Skr. pauruṣa is «persoonlijkheid».

De Minnegod wordt beschouwd als de hoofdgodheid in de overgeleverde leer (āgama) der Minnekunst. Daaruit mag men opmaken dat er secten of genootschappen waren die om zoo te zeggen de religie der Min beleden. De dienst van Amor zal bij de Javanen niet minder in zwang geweest zijn dan die van Aphrodite-Venus en Astarte elders, en evenzeer een godsdienstig tintje gehad hebben. Maar men kan moeielijk een soort van vereering denken zóó in strijd met alle beginselen van 't oude, echte Buddhisme als de dienst van Kāma. Aan 't hoofd van den Kāmaloka, de wereld der zinnelijke begeerten, staat volgens een gangbare voorstelling Māra, de Verleider, de Booze. Vandaar dat zelfs in het door den Buddhist Amara-Siṃha vervaardigde Woordenboek, Māra als naam van den Minnegod voorkomt. In brahmanistische geschriften is Māra als benaming van Smara, Kāma, zeer gewoon.

Het is mij niet recht duidelijk in welken zin Koning Yama werkzaam is bij 't uit den weg ruimen van hindernissen. Dit is anders de specialiteit van Gaṇeça of Gaṇapati, die in 't geheel niet genoemd wordt, misschien omdat geen enkele secte hem als hoofdgod of souvereinen geest beschouwt. Gemakkelijker te verklaren is het dat Koning Yama in zijn hoedanigheid als Dharmarāja, Koning der Wet, het heil der wereld bevordert. Zonder de opperheerschappij der Wet kan de menschelijke maatschappij niet gedijen.

Nu volgen in den Eersten Zang nog drie strofen, welke aldus luiden:

[1] Nāgarak. Z. 40, st. 5.

nāhan don ing umastutī pada nirāhyun umikĕta kateng nareçwara |
sang Çrī-nātha ri Wilwatikta haji Rājasanagara wiçeṣa bhūpati |
sākṣāt janma Bhaṭāra Nātha sira n-anghilangakĕn i kalangka ning prajā |
hĕnty ang bhūmi Jawātibhakti manukūla tumuluy i tĕkeng digantara || 3 ||

ring Çākarttuçarena rakwa ri wijil nṛpati tĕlas inastwakĕn prabhu |
an garbbheçwaranātha ring Kahuripan wihaga nira n-amānuṣādbhuta |
liṇḍung bhūmi kĕtug hudan hawu gĕrĕh kilat awilĕtan ing nabhastala |
guntur ttang Himawān ri Kāmpud ananā ng-kujana kuhaka māti tan-
pagap || 4 ||

nāhan hingan irān Bhaṭāra Girinātha sakala matĕmah prabhūttama |
na lwir sādĕg irekanang sa-Yawabhūmi ⌣ ⌣ talu tumungkul [1] ādara |
wipra kṣatriya waiçya çūdra caturāçrama sama nipuṇeng samāhita |
hĕnty ang durjjana maryy abuddhi kala kewala matakut i wīryya sang
prabhu || 5 ||

D. i. «Zoo tracht ik Zijne voeten [2] te loven, degene die de geschiedenis wil dichten van den Vorst, den doorluchtigen heerscher te Wilwatikta (Majapahit), Koning Rājasanagara, den uitstekenden beheerscher des lands. Als een herboorte van Bhaṭāra Nātha maakt hij een einde aan de schandvlekken der onderdanen. Geheel en al is het land Java (hem) zeer onderdanig, genegen, en verder tot in andere streken.

1334 A.D.

«In 't Çākajaar jaargetijden, pijlen, zon (d. i. 1256) werd de Vorst geboren, voorbestemd [3] zijnde tot heerscher. Toen onze koning en heer nog in den moederschoot was te Kahuripan, duidden miraculeuse voorteekens aan, dat hij een bovenmenschelijk wezen was: de aarde beefde, damp steeg op (van de vulkanen), er viel een aschregen, de donder rommelde, bliksemflitsen doorkliefden slingerend het luchtruim; een donderend geraas maakte de hoofdberg [4] Kāmpud; verdelgd werden de slechtaards en schelmen, machteloos omgekomen.

«Dat was 't voldingend bewijs dat Bhaṭāra Girinātha (d. i. Bhaṭāra-Guru) zich in concreten vorm incarneerde in den soeverein. Dus bleek het dat zoolang hij heerscht, geheel Java [. . . .] onderworpen, zich eerbiedig voor hem buigt; de Brahmanen, Kṣatriya's, Waiçya's, Çūdra's, de vier Āçrama's

[1] De lezing van den tekst: cawatlukumungkul, is bedorven. Met cawa weet ik geen weg, tenzij bedoeld is waça in den zin van «onderworpen».

[2] Wij zouden zeggen: «allernederigst». Uit deze uitdrukking of synoniemen ervan heeft zich 't gebruik van 't Javaansche sampeyan ontwikkeld.

[3] Eigenlijk: «goedgekeurd». Vgl. wat in de Pararaton blz. 8, 23 gezegd wordt omtrent Ken Arok: yata inastwakĕn sira bhiṣeka Bhaṭāra Guru, en vgl. de vertaling van Brandes, blz. 44.

[4] Dit is, denk ik, bedoeld met Himawān, daar van den Himālaya op Java geen sprake kan wezen.

zijn alle evenzeer stipt in 't hun opgelegde [1]; de boosdoeners hebben opgehouden slecht gezind te wezen, daar zij alle bevreesd zijn voor de mannelijke kracht des heerschers.»

In deze verzen heeft de verheerlijking van Zijne Koninklijke Majesteit het toppunt bereikt. In ondubbelzinnige bewoordingen bestempelt de dichter zijn patroon, Rājasanagara, *al.* Hayam Wuruk, als den god Bhaṭāra Nātha op aarde herboren. Dat Bhaṭāra Nātha identisch is met Bhaṭāra Girinātha blijkt uit vergelijking met de laatste strofe van den Eersten Zang; en, na hetgeen hierboven werd aangehaald uit Zang 40, kan er geen twijfel overblijven dat met Girinātha, synoniem van Girīça, bedoeld is Bhaṭāra Guru.

Onder de uitdrukking digantara, «andere streken», heeft de dichter vermoedelijk verstaan de wingewesten van 't rijk van Majapahit buiten Java; dus wat wij noemen: de buitenbezittingen. In allen geval is het zeker dat het gezag van den Oppervorst van Java zich in de 14de eeuw nagenoeg over dezelfde deelen van den Indischen Archipel uitstrekte als in den nieuweren tijd het Nederlandsch gezag. Men zou geneigd wezen het er voor te houden dat die overeenkomst in de verbreiding van 't rijk van Majapahit en van Nederlandsch-Indië bij de Javanen niet onopgemerkt is gebleven en aanleiding heeft gegeven tot het geloof, in een Javaansche Babad uitgesproken, dat de Hollanders de *rechtmatige* erfgenamen zijn van de heidensche vorsten van Majapahit.

Uit de Pararaton, aangevuld met gegevens uit den Nāgarakṛtāgama, weet men dat Hayam Wuruk de zoon was van Prins Kṛtawardhana en Hare Koninklijke Hoogheid van Kahuripan, die na den dood van haar broeder, Koning Jayanagara, gedurende de minderjarigheid van haren zoon met zoo krachtige hand de teugels van 't bewind voerde onder den naam van Tribhuwanottunggadewī Jayawiṣṇuwardhanī; of, zooals in Zang 2 van den Nāgarakṛtāgama opgegeven wordt: Tribhuwana-wijayottunggadewī. Haar residentie was Kahuripan, waar zij zich met haar gemaal bevond, toen zij zwanger werd van hem die later als Hayam Wuruk, opperheerscher van Java zou worden. Uit Zang 2 weten wij ook dat de Sanskrit-benaming van Kahuripan was: Jīwana, klaarblijkelijk een vertaling van den oorspronkelijken, Javaanschen naam.

Wihaga beteekent eigenlijk «vogel», maar het heeft evenals het Latijnsche *augurium* een ruimere beteekenis gekregen, en wel om dezelfde redenen. Ook in 't Sanskrit is çakuna, «vogel», gebruikelijk in den zin van «voorteeken», inzonderheid «goed voorteeken». Hetzelfde geldt van 't Grieksche *οἰωνός*.

[1] De woorden nipuṇeng samāhita zouden ook kunnen beteekenen: «ervaren in vroom gepeins», doch dit schijnt hier minder passend.

Uit de bewoordingen van 't laatste vers in strofe 4 schijnt men te mogen opmaken dat kort vóór de geboorte van Hayam Wuruk, een hevige uitbarsting van een vuurspuwenden berg plaats had, waarbij tal van menschen jammerlijk omkwamen. Dat de slachtoffers toevallig alle slechtaards en schelmen waren, zal wel alleen door den dichter uitgedacht zijn om 't geval treffender, profetischer te maken. Immers hij, wiens geboorte op zoo indrukwekkende wijze aangekondigd werd, zou blijken als heerscher de macht te hebben om booswichten een heilzamen schrik in te boezemen.

Wat wij in de laatste strofe omtrent de op Java heerschende maatschappelijke orde vernemen, leert ons niets nieuws. Staat en maatschappij waren op Java in 't Hindu-tijdperk door en door brahmanistisch. Let men alleen op de menigte van Buddhistische heiligdommen, welke sedert het laatst der 8ste eeuw tot in de 14de op Java zijn verrezen, dan zou men een oogenblik geneigd zijn den invloed van 't Buddhisme zeer hoog aan te slaan. Doch de Oudjavaansche letterkunde is zóó overwegend brahmanistisch; de nog bij de hedendaagsche Javanen levendige belangstelling in de figuren van 't Mahābhārata en Rāmāyaṇa, waarvan de Lakon's getuigenis afleggen, bewijst een zóó groote vertrouwdheid met de Indische helden-sage bij 't Javaansche volk in vroeger tijd, dat men moeilijk aan 't Buddhisme een grooten invloed op de maatschappij en volksdenkwijzen van voorheen kan toeschrijven. Nog heden ten dage zien wij dat die op Bali weinig te beteekenen heeft. Het is evenwel niet te ontkennen dat in de vorstelijke families het Buddhisme veel begunstigers en aanhangers vond, en hierdoor is te verklaren dat zoo onevenredig veel heiligdommen van Buddhistischen oorsprong 't eiland sierden. Zulke prachtgebouwen konden alleen door de grooten der aarde gesticht zijn; 't volk in 't algemeen had daartoe de middelen niet.

ZANG 2.

(Bijdragen, Dl. 58, 1905.)

Ndan sang Çrī-rājapatnī prakaçita sira mātāmaha Çrī-narendra |
sang lwir pāwak Bhaṭārī Parama-Bhagawatī chattra ning rāt wiçeṣa |
utsāheng yoga Buddhasmaraṇa ginĕng irān cīwarī wṛddhamuṇḍī |
ring Çāka dṛṣṭi-saptāruṇa kalaha nirān mokta mungsir kkabuddhan || 1 ||

ryy antuk Çrī-rājapatnī Jinapada kawĕkas duhkita'ng rāt byamoha |
ryy ādĕg Çrī-nātha munggw ing Majhapahitumuluy tuṣṭa menggŏng kabhakti'n |

reṇa Çrī-nātha sang Çrī-Tribhuwana Wijayottunggadewī gumanti |
munggwing rājyerikang Jīwanapura sira tāmwangmwangi Çrī-narendra || 2 ||

D. i. «Hare Majesteit de Koningsvrouw (Weduwe), de beroemde, was de grootmoeder van Z. Maj. den Koning; zij, die als het ware de belichaming was van de Godin Opperste Vrouwe (Bhagawatī), een uitstekende beschermster der wereld; ijverig in yoga en 't denken aan Buddha, dat zij beoefende toen zij het geestelijk gewaad had aangenomen, als oude non. In Çāka 1272 (= 1350—51 A. D.) overleed zij, gaande naar 't Buddha-verblijf. Toen H. Maj. de Koningsvrouw in 't Jina-verblijf (= Buddha-verblijf) gekomen was, bleef de wereld bedroefd, verbijsterd achter; bij de troonsbestijging van Z. Maj. den Koning in Majhapahit betoonde (de wereld) spoedig daarna met blijdschap hare onderdanigheid. De moeder van Z. Maj. den Koning, H. Maj. Tribhuwana Wijaya [1] Uttungadewī volgde op, resideerende in Jīwana (= Kahuripan). Zij dan kweekte als voogdes Z. Maj. den Koning op.»

De eerste vraag, die zich hier voordoet, is: welke onder de gemalinnen van Raden Wijaya, als regeerend vorst Kṛtarājasa-Jayawardhana, is de grootmoeder, van wie hier gewaagd wordt? Veronderstellen wij eens voor 't oogenblik, dat Hayam Wuruk's grootmoeder in den bloede bedoeld is, en niet een van de andere gemalinnen zijns grootvaders, en beproeven wij, met behulp van zekere gegevens in het onderwerpelijk gedicht van Hayam Wuruk's hofdichter, tot een besluit te komen. Uit Zang 48,1 in verband beschouwd met 46,1 en 45,2, blijkt, dat de twee jongere zusters van Koning Jayanagara, nl. de Vorstin te Kahuripan, en die in Daha, dochters waren van de voornaamste, onvergelijkelijke gemalin van Raden Wijaya: sang prawararājapatny anupama; terwijl het in 46,1 van dezelfde heet: sang Çrī Parameçwarī Tribhuwanānāmāgrajānindita; zij is namelijk de oudste, agrajā, der met Raden Wijaya gehuwde dochters van Kṛtanagara (*al.* Çiwabuddha), blijkens het onmiddellijk voorafgaande vers. Vergelijkt men nu het opschriftfragment, door Brandes meegedeeld in de Aanteekeningen op de Pararaton blz. 121, dan ziet men, dat H. Maj. Jaya-Wiṣṇuwardhanī (= Bhre Kahuripan) de kleindochter is van iemand wiens naam uitgaat op . . . gara. Zonder de minste aarzeling is de gaping, door 't uitslijten van eenige letters ontstaan, aan te vullen door toevoeging van (Kṛtana)gara, hetgeen ook Brandes niet ontgaan is.

In dezelfde oorkonde wordt na de regeerende Vorstin genoemd hare volle zuster van Daha — over wie later meer —; verder Dyah Hayam Wuruk. Uit de voorvoeging van Dyah, dat vrij wel met ons «Jonker» overeenkomt, moet men opmaken dat hij nog prins, en nog geen regeerend vorst was, zooals trouwens uit den inhoud van 't stuk te zien is. Wel is waar volgt onmiddellijk op den eigen naam de koninklijke titel: «Bhaṭāra Çrī-Rā(jasanagaran)āma rājābhiṣeka», door Brandes vertaald met «als koning gezalfd

[1] De tekst heeft jīwa° voor wija°, metrisch onmogelijk.

onder den naam Z. M. R.», eene vertaling waarop niets aan te merken valt, doch waaruit niet volgt dat Hayam Wuruk bereids feitelijk de teugels van 't bewind voerde. De titel kan, en blijkens het voorgevoegde dyah, moet hem bij voorbaat gegeven zijn om duidelijk in 't licht te stellen dat hij de rechtmatige en aangewezen opvolger is van zijne moeder, of wil men, van den vorigen koning, zijn oom, terwijl zijne moeder, ofschoon krachtig het bewind voerende, te beschouwen is als Koningin-Regentes. Men lette ook op het voorafgaande «Jīwanapratiṣṭita», d.i. «in Jīwana gevestigd», zoodat hij nog niet in Majapahit troonde. Toch weten wij uit het gedicht van Prapañca, dat Majapahit zijn residentie was, toen hij zelf regeerde.

Als vierde persoon van wie in bedoelde inscriptie een bevel heet uit te gaan, wordt vermeld een gemalin van Bhaṭāra Kṛtarājasa (*al.* Raden Wijaya), van wie gezegd wordt dat zij is «Buddhamārggānusarī», d.i. «een volgster van de leer van Buddha». Deze bijzonderheid stemt zoo goed overeen met hetgeen van Hayam Wuruk's grootmoeder gezegd wordt, gelijk wij boven gezien hebben, dat wij gerust de in 't opschrift bedoelde weduwe van Raden Wijaya met de grootmoeder in Zang 2 mogen vereenzelvigen. Maar hiermede is nog niet beslist of die Buddhistische Koningin-Weduwe Hayam Wuruk's grootmoeder in den bloede was. Immers elke gemalin van zijn grootvader is voor hem eene grootmoeder.

Alvorens nadere gegevens te zoeken in 't gedicht, deel ik hier het gevoelen van Brandes mede, die zich aldus uitlaat (l. c. p. 122—123):

«De derde vrouwelijke persoon heet slechts de gemalin van Kĕrtarajasa. Daar het niet wel te denken is, dat, zoo deze dame de moeder was van een der beide voorafgaande vorstinnen, dit er niet bij vermeld zou zijn, te meer daar althans de moeder van Jayawiṣṇuwardhani een dochter van Kĕrtanagara was [1], zoo ligt het voor de hand er de ons reeds bekende bini haji in te zien, die de moeder was van den voorafgaanden vorst Jayanagara, den halfbroeder van de thans regeerende vorstin.» [2]

In den tweeden Zang, zooals wij gezien hebben, komt het bericht voor, dat door 't overlijden van Hayam Wuruk's grootmoeder het land in rouw gedompeld werd; onmiddellijk daarop lezen wij dat bij de inhuldiging van Z. M. in Majapahit het volk daarop verheugd (of: bevredigd) onderdanigheid betoonde. Er moet dus een nauw verband tusschen beide gebeurtenissen bestaan, en het ligt voor de hand te besluiten dat na den dood der grootmoeder, Hayam Wuruk als regeerend vorst werd gehuldigd en zijne

[1] Alsook van hare zuster van Daha, zooals we gezien hebben.

[2] Bij den herdruk van Zang 2 is hier een deel van de verdere bespreking weggelaten, waarmede Prof. Kern in Bijdr. 7de Reeks, IX (1910), p. 22 heeft verklaard zich niet meer te kunnen vereenigen. (*Noot van 1917*).

residentie in Majapahit vestigde. Hij was toen zestien jaar oud; zooals men weet, heeft de tegenwoordige Koning van Spanje ook op zestienjarigen leeftijd de regeering aanvaard.

's Konings moeder, Bhre Kahuripan, heet in Zang 2: Tribhuwana Wijaya[1]; doch in 't opschriftfragment: Jaya-Wiṣṇuwardhanī, met den titel Tribhuwanottunggadewī, overeenkomende met Uttunggadewī in 't gedicht.

ZANG 3.

(Ibidem.)

Tĕkwan bhakti sirān makebu ri sira Çrī-Rājapatnīçwarī |
satyānūt brata pakṣa Sogata masangskāre dagan sang pĕjah |
tansah Çrī-Kṛtawarddhaneçwara pitā de Çrī-Narendrādhipa |
se dampaty apagĕh sireng Sugatamārggāngde sukā ning jagat || 1 ||

Ndan Çrī-Bhūpati sang pitā nṛpati munggw ing Singhasāryy āpagĕh |
sākṣāt hyang wara-Ratnasambhawa sirān manggĕh parārtheng jagat |
dhīrotsāha sire kawṛddhya nikanang rāt satyabhaktye haji |
lagy anggĕgwani kāryya (ning) sahana kādhyakṣātidakṣeng naya || 2 ||

D. i. «En onderdanig beschouwde zij[2] als moeder H. Maj. de Koningsvrouw Heerscheres; trouw volgens de plichten van de Buddhistische gezindte vervulde zij 't ceremonieel aan 't voeteneinde des grafs van de overledene. Voorts was Z. Hoogheid vorst Kṛtawardhana de vader van (onzen) Koning en Heer. Man en vrouw waren vast in het Buddha-geloof, werkende voor 't heil der wereld. En Z. Hoogh. de Landvoogd, de Vorst-Vader, had zijn vaste residentie in Singhasāri. Als de God (Dhyānibuddha) Ratnasambhawa trachtte hij 't welzijn van anderen in de wereld te bevorderen. Hij was standvastig en ijverig werkzaam voor den voorspoed des lands, dat het trouw en aanhankelijk zou zijn jegens den Koning. Steeds vervulde hij alle werkzaamheden van 't opperrechterschap, uiterst bekwaam (zijnde) in de leiding der zaken.»

Uit deze verzen leeren wij o. a. dat de vader van Hayam Wuruk heette Kṛtawardhana. Dit komt overeen met wat wij aantreffen in het reeds meermalen aangehaalde inscriptiefragment, want het lijdt geen twijfel dat in de verminkte passage Çrī-Bhaṭāra-Kṛtawarddhana Maha..... sahawarata, door Brandes vertaald als: «en tot Z. M. Heer Kṛtawarddhana (in eene betrekking staat als tot haren ....)» in te vullen is een woord voor «gemaal».

[1] Wijaya en Jaya komen op hetzelfde neer. Het verschil in de volgorde der termen is een gevolg van metrische noodzakelijkheid.

[2] Namelijk Bhre Kahuripan.

De juiste term is niet met zekerheid te herstellen; ik vermoed «Mahārājñī sahacarita», d. i. «gemaal van de Groote Koningin». Iets verder volgt op gelijke wijze na de vermelding van de vorstin van Daha de naam des gemaals van deze.

In de Pararaton blz. 27 heet de gemaal van Bhre Kahuripan en vader van Hayam Wuruk, Cakradhara. Hoe dit te rijmen? Vermoedelijk is Cakradhara 's mans naam vóór zijn huwelijk; maar de naam Kṛtawardhana ontbreekt toch niet. Er staat namelijk in de Pararaton: «Hana ta patutan Raden Cakradhara añjĕnĕng ring Tumapĕl, bhiṣeka Çrī-Kĕrtawardhana.» Volgens de vertaling van Brandes, blz. 110, zou dit beteekenen: «Een zoon van Raden Cakradhara, Çrī-Kĕrtawardhana, stond te Tumapĕl.» Doch ik vat de plaats anders op, en vertaal: «Raden Cakradhara kreeg een kind (zoon) terwijl hij te Tumapĕl, met den bijnaam Z. M. Kṛtawardhana, resideerde.» Daar Tumapĕl een andere naam voor Singhasāri is, strookt het bericht van de Pararaton volkomen met wat in het gedicht te lezen staat.

ZANG 4.

(Ibidem.)

Muwah ibu haji sang narendrānujā de hajīng Jīwana |
prakaçita haji Rājadewī Mahārājasānindita |
sira ta siniwi ring Dahānopameng (rū)pa ring sadguṇa |
samasa(ma) kalawan hajīng Jīwana lwir sudewy āpalih || 1 ||

Priya haji sang umunggw i Wĕngkĕr bangun hyang Upendrānurun |
nṛpati Wijayarājasānopameng pāramajñottama |
samasama kalawan nṛpe [1] Singhasāryy ekapakṣāpagĕh |
sira wihikan i — ⌣ — thāni yāwat sabhūmī Jawa || 2 ||

D. i. «En de andere moeder van den Koning was de jongere zuster van de Vorstin te Jīwana, de vermaarde Vorstin Rājadewī Mahārājasā, de onberispelijke. Zij dan heerschte in Daha, onvergelijkelijk in schoonheid [2] en in de zesvoudige staatskunst; gelijkstaande met de Vorstin te Jīwana, als 't ware koningin voor de helft. De geliefde man der Vorstin, die in Wĕngkĕr resideerde, in voorkomen als de god Upendra, op aarde neergedaald, was Vorst Wijayarājasa, onvergelijkelijk onder de uitstekendste groote geleerden; gelijkstaande met den Vorst te Singhasāri, steeds eendrachtig (of: van dezelfde gezindte). Hij was bekend met [. . . .] het land over geheel Java.»

[1] Tekst heeft nṛpati Si°, onmogelijk wegens de maat.

[2] Haar schoonheid wordt ook geroemd in de oorkonde, zoodat de aanvulling niet twijfelachtig is.

In het opschriftfragment wordt van de Vorstin in Daha o. a. gezegd: «Dahanagaryyadhiṣṭita», d. i. «gesteld over 't rijk Daha», en worden allerlei voortreffelijke, lichamelijke en geestelijke eigenschappen van haar geroemd. Van haar vorstelijken bijnaam is nog over . . wi-nāmarājābhiṣeka. Dank zij het gedicht, is het ontbrekende licht aan te vullen met Rājade. Haar «abhiṣeka» is dus Rājadewī. Haar man heet, evenals in 't gedicht, Wijayarājasa. Ook in de Pararaton draagt hij denzelfden vorstennaam, en heet zijne residentie Wĕngkĕr, gelijk in 't gedicht.

ZANG 5.

(Bijdragen, Dl. 63, 1910.)

In Zang 5, 6 en 7 weidt de dichter uit over de familieleden van Hayam Wuruk. Wat hij mededeelt is een te waardeeren aanvulling van wat men leest in de Pararaton blz. 27 (in de vertaling blz. 118, vg.), en strekt in 't algemeen tot bevestiging van de opgaven der kroniek.

Zang 5, in Praharṣiṇī-maat, begint aldus:

Wwantĕn tāri haji ri Wilwatikta rājñī |
sang munggw ing Lasĕm anurāga ring kahaywan |
putrī Çrī-narapati ring Daha prakāça |
sang Çrī-Rājasaduhitendudewy anindya || 1 ||

D. i. «De heerscher van Wilwa-tikta (Majapahit) had als jongere zusters (de volgende): 1) de vorstin die resideerde te Lasĕm, verrukkelijk van schoonheid; 2) de dochter van Z. Hoogh. den vorst van Daha, wijdvermaard, de dochter van Z. Hoogh. Rājasa, de onberispelijke Indudewī.»

De tweede strofe luidt aldus:

Ndan Çrī-Warddhanaduhiteçwarī pamungsu |
rājñī munggw ing Pajang anopameng raras rūm |
putrī Çrī-nṛpati ri Jīwana prakāça |
an sākṣāt anuja tĕkap nirang narendra || 2 ||

D. i. «Voorts de vorstelijke dochter van Z. Hoogh. Wardhana[1], de jongste, die vorstin was, resideerende te Pajang, onvergelijkelijk in bekoorlijkheid en lieftalligheid, dochter van H. Koninklijke Hoogh. te Jīwana (Kahuripan), wijdvermaard, als jongere zuster van den Koning.»

Hayam had slechts twee jongere zusters, in eigenlijken zin; dochters van zijn vader Kṛtawardhana en zijne moeder, Hare Hoogh. van Kahuripan, de

[1] Dezelfde als Kṛtawardhana, in Zang 3 genoemd, de gemaal van H. Hoogheid te Kahuripan.

vermaarde Regentes gedurende zijne minderjarigheid. Die twee zusters waren de vorstin te Lasĕm, en de andere die te Pajang bewind voerde. De eerste wordt in de Pararaton betiteld als Bhreng Matahun, maar dit is te verklaren, omdat, gelijk uit den volgenden Zang blijkt, haar gemaal genoemd wordt: Heer van Matahun. Wat nu betreft de in de tweede plaats genoemde, Indudewī, deze was geen jongere zuster van Hayam Wuruk in den bloede, maar zijne vrouw; zij was dus de schoondochter van de Regentes, en in overdrachtelijken zin de jongere zuster, d. i. beminde vrouw, van den Koning, en tevens zijn volle nicht, want zij was de dochter van Rājasa = Wijayarājasa, den gemaal van Bhreng Lasĕm, heerscheres van Daha.

In den volgenden Zang leeren wij de echtgenooten der twee jongere zusters van Hayam Wuruk kennen.

ZANG 6.

(Ibidem.)

Deze Zang is in Çārdūlawikrīḍita:

Penak [1] Çrī-naranātha kapwa ta huwus labdhābhiṣeka prabhu |
sang nātheng Matahun priya nṛpati sang rājyeng Lasĕm suçrama |
sang Çrī-Rājasawarddhana prakaçiteng rūpādhiwijñeng naya |
tanpendah Smara Pinggalā patĕmu sang nāthenalĕm ning jagat || 1 ||

D. i. «Reeds hebben al de vorsten hun wijding tot vorst, naar wensch, ontvangen. De vorst van Matahun is de gemaal van de wakkere vorstin die te Lasĕm heerscht, hij, Z. Hoogh. Rājasawardhana, bekend om zijn schoonheid, zeer ervaren in staatsbeleid. Het huwelijk van de (beide) vorstelijke personaadjes, door iedereen geprezen, is geheel als van Smara (den Minnegod) met Pinggalā (d. i. Lakṣmī, de godin der Schoonheid).»

Hier vindt men de verklaring waarom in de Pararaton H. Hoogh. van Lasĕm den titel voert van Bhreng Matahun. Onder den titel Raden Larang, dien haar man in de Pararaton draagt, was hij zeker bekend vóór zijn huwelijk.

De tweede strofe vermeldt het huwelijk van de andere zuster, in deze bewoordingen:

Sang nātheng Paguhan priya nṛpati sang rājñī pratiṣṭe Pajang |
khyāti Çrī-nṛpa Singhawarddhana surūpānwam suçīlāpagĕh |
açry āwarṇṇa Sanatkumāra saha dewīḍā papanggih nira |
bhaktī jŏng haji māsih awwang anak angde tuṣṭa ning nāgara || 2 ||

D. i. «De vorst van Paguhan is de gemaal van de koningin die gevestigd is te Pajang; (hij is) bekend als Z. Hoogh. vorst Singhawardhana, schoon,

[1] Penan in den tekst foutief.

jong, deugdzaam, ferm [1]. Heerlijk is hun huwelijk als van Sanatkumāra met de godin Iḍā; onderdanig jegens de voeten des Heerschers, liefderijk jegens verwanten, de tevredenheid wekkende van de bewoners des rijks.»

Ook in de Pararaton, blz. 27, staat te lezen dat de gemaal van H. Hoogh. van Pajang heette Z. Hoogh. van Paguhan. Als zijn Prinsennaam wordt daar opgegeven Raden Sumana, wat de dichter niet vermeldt.

Uit de bewoordingen van den laatsten regel kan men opmaken, dat de zusters van Hayam Wuruk mitsgaders hun echtgenooten, ondanks hun hooge titels, ondergeschikt waren aan den heerscher van Majapahit; het waren, om zoo te zeggen, Pangeran's, maar geen koningen in onzen zin.

Iḍā, als figuur in de Indische mythologie, heet de vrouw van Budha (de planeet Mercurius). Zij komt ook voor als vrouw van Kaçyapa, van Wasudewa, van Rudra. Welken grond de dichter gehad heeft om Sanatkumāra, die met den krijgsgod Skanda vereenzelvigd wordt, met eene godin Iḍā te verbinden, ontsnapt mij.

In de derde strofe leest men:

Tĕkwan wṛddhy awĕke narendra sang umunggw ing Wīrabhūmy angḍiri |
sang Çrī-Nāgarawarddhanī pratita rājñīkanyakānopama |
ndan rantĕn haji rāja ratw ing Mataram lwir hyang Kumārānurun |
sang Çrī-Wikramawarddhaneçwara paningkah Çrī-narendhrādhipa || 3 ||

D. i. «Zij (d. i. Hayam Wuruk en zijne twee zusters) vermenigvuldigden zich, tot kinderen hebbende: 1) den vorst die te Wīrabhūmi heerschte; 2) de onvergelijkelijke kroonprinses bekend onder den naam van H. Hoogh. Nāgarawardhanī; dan (heeft) 's Konings zuster (van Lasĕm, tot zoon) den vorst van Mataram, die Kumāra (den Krijgsgod) op aarde neergedaald, leek, Z. Hoogh. Wikramawardhana, Regent Paningkah [2] van den Oppervorst.»

Zonder de hulp van de Pararaton zou de inhoud van deze strofe niet te verstaan zijn, want volstrekt noodige woorden om 't zinverband duidelijk te maken, ontbreken. Wij weten uit de Pararaton [3], dat Hayam Wuruk een zoon en een dochter had, n.l. Bhre Wīrabhūmi en Bhre Lasĕm. Deze nu vinden wij bij den dichter terug, die Z. Hoogh. van Wīrabhūmi 't eerste noemt, zonder te vermelden dat hij de zoon van een bijwijf was. De prinses heette Nāgarawardhanī. Daarop wordt gesproken van den zoon van een der jongere zusters van Hayam Wuruk, en wel van H. Hoogh. van Lasĕm,

[1] Misschien bedoeld: «vast in den geloove, vroom». Doch het woord kan ook «betrouwbaar, trouw» beteekenen.

[2] D. i. hij was gemachtigd van wege den Koning om te fungeeren als opperrechter; zie beneden Zang 7, 4.

[3] Blz. 135.

gehuwd met den vorst van Matahun, want in de volgende strofe wordt van H. Hoogh. van Pajang gesproken. Deze prins, hier Wikramawardhana genoemd, heet korter Wikrama in de Pararaton, 135.[1] Dit maakt geen verschil; wel wijkt 't bericht in de kroniek in zooverre af, dat daarin Wikrama de zoon heet van H. Hoogh. te Pajang, terwijl volgens den dichter haar zuster zijn moeder was. In dit geval mogen wij onbepaald 't gezag van Prapañca stellen boven dat van de Pararaton, aangezien hij een tijdgenoot was van de door hem genoemde personen.

De ligging van de stad of 't gewest Wīrabhūmi is nog niet opgespoord. In de vierde strofe leest men:

Wungsu Çrī-nṛpatī Pajang siniwi munggw ing Pawwanawwan purī |
rājñī Çrī-Surawarddhanī nwam ira wāla lwir Hajĕng ning tulis |
sakweh Çrī-Yawarāja sapaḍa madudwan nagarātunggalan |
ekasthāna ri Wilwatikta mangisapwī sang narendrādhipa || 4 ||

D. i. «De jongste, H. Hoogh. de vorstin van Pajang, die regeert in de stad Pawwanawwan, haar jonge spruit was de vorstin H. Hoogh. Surawardhanī, die de (godin der) schoonheid op een schilderij geleek. Al de vorsten van Java hadden ieder een verschillende hoofdstad (met gebied), (maar) op één plaats, Majapahit, veegden zij de voeten van den Opperkoning.»

De prinses Surawardhanī is dus de dochter van H. Hoogh. van Pajang, wier gemaal Singhawardhana van Paguhan was. Dewijl Pawwanawwan uitdrukkelijk als hoofdstad genoemd wordt, zal Pajang de naam zijn van 't distrikt of regentschap. Niettegenstaande de weidsche titels, is het duidelijk, dat die «vorsten», uitgezonderd de heerscher te Majapahit, geen koningen waren in den zin van Lat. *reges*, maar van «regenten». Welke stad Pawwanawwan is, blijft te onderzoeken. In de Pararaton komt de naam niet voor.

ZANG 7.

(Ibidem.)

De maat hiervan is de zgn. Jagaddhita. De eerste strofe luidt:

Warṇṇan Çrī-naranātha kastawan ira'n dinakarasama digjaya prabhu |
bhraṣṭa ng çatru bangun tamisra sahane bhuwana rinawasan [2] nareçwara |
tuṣṭāng sajjana pangkajāmam [3] ikanang kujana kumuda satya sātwika |

[1] Evenzoo vindt men de naamvormen Harṣa en Harṣawardhana van den beroemden Koning van Kanauj die in de eerste helft der 7de eeuw regeerde, toen de Chineesche pelgrim Hiuen Thsang Indië bezocht.

[2] Slechte spelling voor r i n a b h a s a n.

[3] Zoo leze men voor 't onmogelijke p a n g a° van den tekst.

sthity ang grāma sabhūmy aweh dhana bangun jala hinaturakĕnya sakrama || 1 ||

D. i. «Wij zullen den lof verkondigen van Z. Maj. den Koning, die der Zon gelijk een de wereld veroverend (en: de windstreken innemend) heerscher is. De vijanden zijn ten onder gebracht als de duisternis, en alles wat er op de wereld is, heeft hij overmeesterd. Opgetogen zijn de goeden: (als 't ware) de waterrozen (die bij zonlicht ontluiken); de boozen vertoonen hun aanzicht niet: (als 't ware) de [witte] Nymphaea's (die zich bij zonlicht sluiten); in oprechte waarheid (mag men dit beweren). Trouw leveren de landgemeenten over 't geheele land belasting; als water wordt het door hen aangeboden naar behooren.»

Lwir sang hyang Çatamanyu manghudani rāt haji tumulaki duhka ning prajā |
lwir hyang Pitṛpati kaḍaṇḍan ing anāryya Baruṇa ri katĕmwan ing dhana |
lwir hyang Bāyu sirāntameng sakalaloka makaçaraṇa dūta nityaça |
lwir Pṛthwī ri karakṣan ing pura katonan ira kadi Bhaṭāra Candramā || 2 ||

D. i. «Gelijk de god Çatamanyu (Indra) op de aarde regen geeft, weert de Vorst de armoede der onderdanen af. Gelijk de Heer der Voorouders (Yama) straft hij de slechten; een Waruṇa als plaats waar men schatten vindt[1]; als god Wāyu (Wind) dringt hij in de geheele wereld door, met steeds van spionnen gebruik te maken; als de Aardgodin (beschermgodin des lands) beschermt hij de stad; in voorkomen is hij als de Maangod.»

De beschrijving van 's Konings voortreffelijkheden wordt nog voortgezet in de 3de strofe:

Ring warṇṇākṛti Kāmadewa sakalānurun umulati rāmya ning purī |
sakweh sang paraputrikādika wadhū haji kadi pawibhajyan ing Ratih |
ndan sang Çrī-Parameçwarī swaduhitā nṛpati Wijayarājasottama |
mukyāwarṇṇa Susumnadewy anupameng hayu tuhu sawawe nareçwara || 3 ||

D. i. «Naar 't uiterlijk heeft hij de gedaante van Kāmadewa (den Minnegod), in levenden lijve nedergedaald om de bekoorlijkheden van den hofburg te aanschouwen. Al de prinsessen, enz., vrouwen des Konings, zijn als deelen van Rati[2] (de gemalin van den Minnegod). Hare Maj. de Oppervorstin[3], dochter van den voortreffelijken vorst Wijayarājasa, de voornaamste, gelijk aan de Dewī van Susumna, onvergelijkelijk in schoonheid, is in waarheid den Koning waardig.»

[1] Omdat de Oceaan schatten in zijn schoot bergt.
[2] Letterlijk: als 't ware plaatsen waar Rati zich verdeeld had.
[3] D. i. de voornaamste gemalin, in 't Skr. gewoonlijk Mahiṣī betiteld.

Ook uit de Pararaton weten wij, dat Hayam Wuruk tot Koningin had de dochter van Wijayarājasa, anders getiteld Z. Hoogh. van Wĕngkĕr, die getrouwd was met H. Hoogh. van Daha. De titel Paramaçori in de Pararaton [1] is slechts een jongere vorm van Parameçwarī in bovenstaande strofe. Het is niet geheel duidelijk wie met de Dewī van Susumna (juister Suṣumna) bedoeld is; daar Suṣumna o. a. «zonnestraal» beteekent, en Hayam Wuruk met de Zon vergeleken wordt, is de Dewī van Suṣumna beschouwd als de vrouw van den Zonnegod.

Het is opmerkelijk, dat de dichter niet gewaagt van 's Konings eerste vrouw, eene prinses van Suṇḍa, die hij echter door den dood verloor, zooals men weet uit het bericht van de kroniek. Het stilzwijgen van den dichter over die eerste gemalin laat zich evenwel gereedelijk verklaren, omdat Prapañca den toestand beschrijft ten tijde toen hij zijn gedicht schreef. Dit kwam uit in 1365 A. D. Daar Hayam Wuruk reeds een getrouwde dochter had, kan het geboortejaar 1334, opgegeven in den eersten Zang, niet juist zijn [2].

In de 4de strofe maakt de dichter ons bekend met de dochter van 't koninklijk paar en haar huwelijk.

Tĕkwan wṛddhi sirān pakānak i sirang nṛpati Kusumawarddhanīçwarī |
rājñī rājakumāryy anindya siniwīng pura ri Kabalan uttameng raras |
sang Çrī-Wikramawarddhanendra saniruktya nira pangucap ing sanāgara |
sākṣāt dewata dewatī sira n-atĕmw ahĕlĕm anukani twas ing jagat || 4 ||

D. i. «En zij vermenigvuldigden zich door tot kind te hebben de vorstin Kusumawardhanīçwarī, de onberispelijke kroonprinses, die heerscht in de stad Kabalan, uitermate liefelijk; (en als schoonzoon) Z. Hoogh. Wikramawardhana, aan wiens uitspraak de rechtszaken van 't geheele rijk onderworpen zijn. Als een mannelijke en vrouwelijke godheid zijn (deze twee) later getrouwd, tot vreugde van 't land.»

Wikramawardhana, of zooals de Pararaton hem noemt: Haji Ratu Wikrama, wordt als schoonzoon van Hayam Wuruk ook in de kroniek vermeld. Uit de bewoordingen van 't dichtwerk blijkt, dat hij als hoofd der rechtspraak was aangesteld. Men zou hem dus waarnemend opperrechter kunnen noemen, want volgens Indisch recht is de Koning opperrechter van rechtswege. Het ambt van Wikramawardhana is oogenschijnlijk te vergelijken met dat van den Wĕdånå Djĕksâ te Solo, hoewel zijn gezag zich over een veel grooter gebied uitstrekte. Uit de Pararaton, blz. 149, leeren wij dat hij na den dood van zijn schoonvader in Çāka 1311 (1389 A. D.)

[1] Parar. blz. 29, 135 en 143. [Er staat echter: Padukaçori.]

[2] Blijkens Bijdr. Kon. Inst. 70 (1915), p. 221 heeft Prof. Kern het jaar 1334 A. D. later wel degelijk het juiste geboortejaar van Hayam Wuruk geacht. Vgl. hiervóór p. 12, noot 1, en 26. (*Noot van 1917*)

dien in de regeering opvolgde: een zijdelingsch bewijs, dat de prins Wīrabhūmi een onechte zoon van Hayam Wuruk was. Anders zou hij, en niet de man van de echte dochter, tot de opvolging gerechtigd geweest zijn.

Kabalan komt in de kroniek meermalen voor, doch alleen in de verbinding Bhre Kabalan. [1]

ZANG 8.

(Ibidem.)

In dezen Zang geeft de dichter een beschrijving van de hoofdstad Majapahit. Deels ten gevolge van de bedorven lezingen, deels uit andere oorzaken, levert de vertaling veel moeielijkheden op en blijft er veel over wat nadere studie vereischt. Toch heb ik gemeend dat een vertaling, bij alle gebreken, belangstellenden welkom zal wezen.

De eerste strofe van dezen Zang, in een soort van Abhikṛti-maat, luidt aldus:

Warṇṇan tingkah ikang parādbhuta kuṭanya bata-bang umidĕr mmakandĕl aruhur |
kulwan dik purawaktra [2] mangharĕpakĕn lĕbuh agĕng i tĕngah way edran adalĕm |
bhrahmasthāna matunggalan pathani buddhi jajar inapi kapwa sök cara-cara |
ngkā tonggwan parataṇḍa tanpĕgat aganti kumĕmiti karakṣan ing purasa-bhā || 1 ||

D. i. «Wij zullen 't voorkomen beschrijven van al de wonderen (der hoofdstad): de ringmuur van rooden baksteen, dik en hoog; de ingang van de stad aan den Westkant heeft vóór zich [3] een groot plein, in 't midden loopende om een diep water [4]; Brahmasthāna-boomen, ieder met een Bodhi-terras aan den voet, rijen vormende die alle dicht en van verschillende hoogte (?) zijn. Daar zijn geposteerd de beambten die onafgebroken om beurten waken voor 't policie-toezicht op de Paseban.»

Als boomnaam wordt «brahmasthāna» verklaard als zijnde de Indische moerbezieboom. Ik voed eenigen twijfel of die soort boom hier bedoeld is,

[1] Zie Register van Eigennamen op de Pararaton, blz. 246.

[2] Conjectuur voor 't zinledige dhidwura° van den tekst.

[3] Met andere woorden: als men van 't Westen de stad binnenkomt, heeft men vóór zich. — (Door een schrijffout stond hier «Oosten»; en «Oostkant» in den hoofdtekst. *Toevoeging van 1917.*)

[4] Deze zinsnede is gewijzigd overeenkomstig de door Prof. Kern in Bijdr. 8ste Reeks, I (1911), p. 134 aangegeven verbetering. Tot die verbetering was aanleiding gegeven door het kaartje bij Verbeek's opstel over de oudheden van Majapahit in Tijdschr. Bat. Gen. XXXIII (1890), p. 1—15. (*Noot van 1917*).

en zou eerder meenen dat van açvatthas (*Ficus religiosa*) sprake is, en wel omdat bij die boomen Bodhi-terrassen, of zooals ze in 't Pāli en Buddhistisch Sanskrit heeten: bodhimaṇḍa's, zeer gewoon zijn. [1] Caracara is in Zang 11, 2 en 33, 1 «allerlei»; wat hier juist bedoeld wordt, is niet duidelijk.

De beschrijving gaat in de tweede strofe aldus voort:

Lor ttang gopura çobhitābhinawa kontĕn ika wĕsi rinūpakāparimita |
wetan saṇḍing ikārjja panggung aruhur patiga nika binajralepa maputih |
kānnah [2] lor-kkidul i pĕkĕn rakĕt ikang yaça wĕkas ing apañjāng adbhuta dahat |
angkĕn Caitra pahöman ing balasamūha kidul ika catuṣpathāhyang ahalĕp |2|

D. i. «Ten Noorden de prachtige, wonderfraaie hoofdpoort, welker ijzeren deuren met tallooze figuren versierd zijn. Naast de Oostzijde prijkt een hooge koepel, waarvan de vloer met wit (zgn.) diamant-cement belegd is. Van Noord naar Zuid ligt het marktplein, met dicht aaneenstaande gebouwen, uitermate lang, zeer wonderschoon; iedere maand Caitra komt 't vergaderde heir daar raadhouden; ten Zuiden (is) een mooie viersprong.»

Ahyang en ahalĕp worden als synoniem beschouwd; daarom heb ik ter vertaling maar één woord gebruikt. Eigenlijk beantwoordt ahyang geheel aan 't Fransche «divin», want het is afgeleid uit hyang, godheid; evenals «divin» gaat het over in den zin van zeer schoon en dgl.

Omtrent de groote vergadering, welke jaarlijks in de maand Caitra (April) gehouden werd, zijn wij van elders niet ingelicht. Aan de hoven te Solo en Yogyakarta zijn er misschien overleveringen bekend over een samenkomst ter hoofdplaats van de gewapende macht.

Verder lezen wij:

Alwāgimbar ikang wanguntur i caturddiçi [3] watangan ikā witāna ri tĕngah |
lor ttang weçma panangkilan parabhujangga kimuta paramantry alĕnggih apupul |
wetan nggwan para-Çaiwa-Boddha mawiwāda mucap aji sahopakāra wĕki sök |
präyaçcitta ri kāla ning grahaṇa Phalguṇa makaphala haywa ning sabhuwana || 3 ||

D. i. «Ruim [4] is de Manguntur met aan de vier windstreken het toernooiveld en een overdekte koepel in 't midden. Ten Noorden de audientiezaal, waar de

[1] Ook is op te merken dat «brahmakṣetra» in MBh. XIV, 44, 11, op hetzelfde neêrkomende als brahmasthāna, synoniem is van «plakṣa», een benaming zoowel van de *Ficus infectoria* [Oudjav. en Balin. lwā en lwa], als de *Ficus religiosa*.

[2] Kānnah voor kaĕnah, doch het juiste zal wel kārṇṇah zijn.

[3] In den tekst: anhatur, reeds metrisch onmogelijk.

[4] Het woord (a)gimbar is onvertaald gelaten. Volgens een Naschrift van Prof. Kern

geleerden en koninklijke raadslieden (ministers) te gader zitten. Ten Oosten is de plaats waar de Çiwaietische en Buddhistische geestelijken bij 't disputeeren spreken over de leer, mitsgaders overvloedige benoodigdheden, voor zoenoffers ten tijde van een eklips (terwijl de Maan) in 't sterrebeeld Phalguna (staat), welke 't heil van 't gansche land ten gevolge moeten hebben.»

Waarom hier juist van een eklips bij 't sterrebeeld Phalguna [1] gesproken wordt, is niet duidelijk. Zulk een eklips komt toch niet gedurig voor. In de Bṛhat-Saṃhitā van Warāha-Mihira, V, 73, wordt wel opgegeven welke volken en klassen van menschen kwaad te duchten hebben bij een maansverduistering in de maand Phālguna[2], maar in elke maand zijn van een eklips kwade gevolgen te duchten.

Nu de 4de strofe:

Kānnah wetan ikang pahoman ajajar ttigatiga ri tĕngah kaçaiwan aruhur |
nggwan sang wipra kidul paḍottamasusun barat i natar ikābatur patawuran |
nggwan sang Sogata lor susun tiga tikang wangunan i pucak ārjja mokirukiran |
kapwāñjrah racananya puṣpa pinaran nṛpati satata yan hinoma [3] mapupul‖4‖

D. i. «In 't Oosten [4] bevinden zich de vuurofferplaatsen in rijen drie aan drie; in 't midden een hooge Çiwaietische tempel. Ten Zuiden de verblijven der Brahmanen, alle zeer hoog van verdiepingen; ten Zuidwesten hun voorplein met de verhevenheid waar de offeranden verricht worden. De verblijven der Buddhistische geestelijken ten Noorden, met drie verdiepingen van bouw; de spitsen fraai met veel beeldhouwwerk. Dat alles is met bloemen in menigte bestrooid wanneer de Koning daar komt, telkens bij een gezamenlijke offerplechtigheid.»

Uit de bewoordingen van den laatsten regel zou men geneigd zijn op te maken dat bij bepaalde gelegenheden Çaiwa's en Saugata's gezamenlijk een godsdienstige plechtigheid vierden, welke door Z. Majesteit werd bijgewoond. Dit heeft bij de bekende vriendschappelijke verhouding der sekten en 't latitudanarisme der heerschers niets bevreemdends.

De vijfde strofe luidt als volgt:

Ngkāneng jro kidul ing wanguntur ahĕlĕt palawangan ikana pasewan atatā |
weçmārjjājajar anghapit hawan angulwan i tĕngah ika tañjung angjrah asĕkar |

---

in Bijdr. 7de Reeks, IX (1910), p. 367 zal het wel hetzelfde zijn als Sund. g i m b a r, maar in gewijzigde beteekenis zoo iets als «ruim». (*Noot van 1917*).

[1] D. i. als de volle maan in dat sterrebeeld staat.

[2] Zie Prof. Kern's Verspreide Geschriften, Deel I (1913), p. 199. (*Noot van 1917*).

[3] De tekst heeft een onmogelijk h a n o m a.

[4] Door een schrijffout stond hier «Westen». (*Noot van 1917*).

ndah kulwan mahĕlĕt muwah kidul i panggung ika bala maneka [1] medran i tĕpi |
arddhālwā ri tĕngah natar nikana maṇḍapa pasatan asangkya lot mawurahan || 5 ||

D. i. «Daar binnen, Zuid van de Manguntur, op eenigen afstand (is) de galerij, de gewone plaats der audienties [2]. Fraaie gebouwen op een rij aan beide kanten van den weg, die naar 't Westen loopt; te midden daarvan overal bloeiende Mimusops. En ten Westen, wederom op eenigen afstand zuidelijk, de hooge koepel waar veel volk (of: krijgers) aan den kant om heen zich beweegt. Zeer ruim, in 't midden van 't voorplein, is een paviljoen waarin ontelbare onophoudelijk luidruchtige vogels zijn.»

Nu ten slotte:

Ri jronyeki muwah pasewan i [3] kidul dudug angusi wijil kapingrwa ri dalĕm |
tingkahnyeki tinumpatumpa mahĕlĕt palawangan ikanang sapaṇṭa tinika [4] |
kapwāng weçma [5] subaddha watwan ika len saka balabag usuknya tanpacacadan |
sĕk de ning bala hajy anangkil agilir makĕmit anu mapekṣa wāra matutur || 6 ||

D. i. «Hier binnen wederom een audientiehal in 't Zuiden, die doorloopt tot den tweeden uitgang ten paleize. Deze [6] zijn zoo geordend, dat ze opeengehoopt (staan); al de zoo geordende groepen hebben een galerij in de tusschenruimte. De gebouwen hebben stevige omlijstingen en pilaren; de planken en ribben ervan zijn zonder gebreken. In menigte maken de dienaren des konings in geregelde afwisseling hun opwachting, de wacht houdende, in afwachting van de volgende beurt.»

ZANG 9.

(Ibidem.)

Deze Zang, in Sragdharā-maat, bevat ettelijke uitdrukkingen, waarbij de bestaande hulpmiddelen ons in den steek laten. Doch al is niet alles duidelijk, er blijft genoeg over, waarmede wij hier kennis maken. De eerste strofe geeft ons 't volgende te lezen:

[1] Conjectuur voor y a n e k a.

[2] P a l a w a n g a n vertaal ik zoo, naar analogie van Fransch «portique». In geen geval past de hedendaagsche beteekenis.

[3] De tekst heeft a k i d u l.

[4] Conjectuur voor 't metrisch onmogelijke t i n i n g k a h van den tekst.

[5] In den tekst k a p w a w w e ç m a.

[6] Het is niet overduidelijk waarop dit woord slaat; denkelijk op de voornoemde gebouwen.

Nāhan lwirnyang manangkil pangalasan i ngaran kwehnya tanpapramāṇa |
tanpalwir nyū-gaḍing Janggala Kaḍiri sĕḍah panglarang rājadewī |
wai-çangkā (?) wwang paneww an kṛtapura sinĕlir mwang jayeng prang jayāgöng |
angreyok kayw apu wwang jaladhi masuruhan sāmajādhi prakīrṇṇa || 1 ||

D. i. «Op die [1] wijze maken zij hun opwachting. De zoogenoemde Pangalasan's, wier menigte ontelbaar is, (bieden aan) [2] onvergelijkelijke ivoorkokosnoten van Janggala en Kaḍiri, en betel tot privaatgebruik der koningsvrouw (of: vrouwen); Panewu's, die wegens vroegere verdiensten in gunst staan en overwinnaars in den oorlog, groote helden, Çangkha-schelpen (?); zeelieden, kroos in de handen wringende (?), bieden als hun bijdrage voortreffelijke bronstige olifanten.»

Met Pangalasan's schijnen zekere beambten in de bosch-distrikten bedoeld te zijn; zij komen blijkbaar hier uit Janggala en Kaḍiri en bieden de voortbrengselen uit hun streek aan, voortbrengselen welke daar, naar het schijnt, bijzonder goed zijn.

Met wai-çangkā weet ik niet recht weg. De lange «ā» zal wel een fout wezen. Wai is water; çangka, d. i. Skr. çangkha, de schelp Turbinella rapa. De samenstelling «waterschelp» is toch eenigszins vreemd en men begrijpt niet waarom juist Panewu's hiermede aankomen. Intusschen wordt aan deze soort schelpen groote waarde gehecht en maakt men er allerlei voorwerpen uit; ook wordt ze gebruikt als bazuin.

De zeevaarders bieden olifanten aan, die zij uit vreemde landen, Indië of Sumatra, aanvoeren; op Java komen, zooals men weet, geen olifanten in wilden staat voor. Het eigenaardige van de handeling, welke met angreyok kayw apu wordt aangeduid, blijft mij verborgen, ook omdat de woordenboeken ten opzichte der beteekenis van 't werkwoord onbetrouwbaar, of ten minste onvoldoende zijn.

De tweede strofe luidt als volgt:

Nāhan [3] tādhinya munggw ing watangan alunalun tanpĕgat lot maganti |
taṇḍa mwang gusti wadwā haji muwah ikang amwang tuhan ring Yawābāp |
mukya'ng munggw ing wijil pingkalih adhikabhayangkāryy apintāpupul sök |
lor ning dwāre dalĕm nggwanya kidul ika parakṣatriya mwang bhujangga || 2 ||

[1] Men zou eer verwachten «op deze (volgende) wijze», doch er staat bepaald nāhan, wat op 't voorafgaande wijst, niet nihan.

[2] Zulk een woord moet men in gedachte aanvullen.

[3] Wederom nāhan, dat wegens 't volgende tādhinya, «de voornaamsten», niet past. Doch dit kan een slordige spelling zijn van tādinya, «de eersten».

D. i. «Zoo dan zijn de voornaamsten [1] in de Paseban op de Alun-alun zonder ophouden voortdurend afwisselend; officieren en aanvoerders der koninklijke troepen en die den Heer van Java troepsgewijs bewaken; de voornaamsten, die aan den tweeden uitgang, uiterst vrees inboezemende, in menigte afzonderlijk bijeengeschaard, hebben hun plaats ten Noorden van de paleispoort; ten Zuiden de Kṣatriya's en geleerden.»

Verder leest men:

Ngkāneng bāyabya ri paççima midĕr umāreng Mṛtyudeça yaçākweh |
sarsök de sang sumantry āmawa pinituha ring wīrabhṛtyān panangkil |
anyat kannah kidul pāntaran ika lawangan maṇḍapa mwang gṛhākweh |
sarsök de bhṛtya sang Çrī-nṛpati ri Paguhan nityakāla'n pasewa || 3 ||

D. i. «In 't Noordwest ten Westen, rondgaande tot aan 't Zuiden zijn veel gebouwen, vol bezet door de Mantri's in functie [2], de Seniores (hoogsten in rang) onder de dienaren van den Held (d. i. de Vorst), die hun opwachting maken. Anderen hebben hun plaats Zuid, op eenigen afstand ervan portieken (?), Pĕndopo's en huizen, in menigte, stikvol van dienaren van Z. Hoogheid den vorst van Paguhan, die te allen tijde hun opwachting maken.»

Nu de laatste strofe:

Ngkāne jro ning wijil pingkalih arĕja natarnyāratālwātiçobha |
sök weçma mwang witānābhinawa mapupulan [3] sang manangkil mareng jro |
wetan tekang gṛhānopama wangunan ikāçry āruhur sopacāra |
nggwan Çrī-Nātha'n paweh sewa ring umarĕk umunggw ing witānāprameya || 4 ||

D. i. «Binnen den tweeden uitgang prijkt het effen, ruime, zeer schoone voorplein, (met) veel gebouwen en verrukkelijk mooie overdekte zitplaatsen [4]; (hier) verzamelen zich degenen die naar binnen hun opwachting gaan maken. Oostelijk is 't gebouw van weergaloozen bouwtrant, prachtig, hoog, met sieraden, waar Z. Maj. de Vorst audientie geeft, in 't onvergelijkelijke overdekte paviljoen, aan degenen die eerbiedig naderen.»

ZANG 10.

(Ibidem.)

Deze Zang bestaat grootendeels uit een opsomming van personen, die een of andere waardigheid bekleeden. Verscheidene van die titels zijn op

[1] Of men leze tādinya, «de eersten».

[2] Deze vertolking van āmawa is slechts een gissing.

[3] Foutief in den tekst papupulan.

[4] Dit moet bedoeld zijn, dus z. v. a. bangsal witāna, en niet «verhemelte» alleen.

Java nog in gebruik of althans bekend, zoodat ik ze niet door Nederlandsche termen vervangen heb, voor welke laatste wij trouwens geen gelijkwaardige uitdrukkingen bezitten. Eenige waardigheden zijn thans niet meer bekend, en daar de woordenboeken geen hulp boden, heb ik mij meer dan mij lief is, met gissingen moeten behelpen.

Wat de verzen aangaat, deze behooren tot de klasse Dhṛti; de bijzondere naam is onbekend. De maat heeft groote overeenkomst met het Hariṇapluta, in een Indisch werk over verskunst vermeld, maar is toch niet geheel gelijk. Ze heeft, evenals nog andere Oudjavaansche maten, het voorkomen van samengesteld te zijn uit de eerste twaalf voeten van Çārdūlawikrīḍita tot aan de caesuur, vermeerderd met een verlengstuk. Hetzelfde karakter heeft de maat van Zang 8, die in Oudjavaansche gedichten meermalen wordt aangetroffen. Doch 't verlengstuk is daar langer dan in Z. 10.

De eerste strofe geeft het volgende te lezen:

Warṇṇan warṇṇa ni sang manangkil irikang witāna satata
mantri wṛddha parāryya len parapasangguhan sakaparĕk |
mwang sang pañca ri Wilwatikta mapagĕh dĕmung kanuruhan |
tansah rangga tumĕnggung uttama ni sang marĕk wĕki pĕnuh || 1 ||

D. i. «Wij zullen de hoedanigheid beschrijven van hen die geregeld in de Bangsal Witāna hun opwachting maken: de Mantri Sĕpuh, de Ārya's en de Pasangguhan's [1] van den eersten rang; en de vertrouwde Vijfmannen van Wilwatikta (Majapahit), de Dĕmung's, Kanuruhan's; onmiddellijk daarop volgen de Rangga's, Tumĕnggung's, (dat) zijn de hoogsten die in grooten getale den troon naderen.»

In de tweede strofe gaat het aldus voort:

Kweh ning weça purī kamantryan ing āmātya ring sanāgara |
don ing bhāṣa parāpatih paradĕmung sakala n-apupul |
anghing sang juru ning watĕk pangalasan mahīngan apagĕh |
pañca kweh nira mantry anindita rumakṣa kāryya ri dalĕm || 2 ||

Hierin is veel raadselachtigs. Vooreerst stuiten we op weça purī. De gewone beteekenis van weça (Skr. betere spelling: veṣa) is «kleedij, kostuum». Ik vermoed dat «weça purī» een elliptische uitdrukking is voor iemand die met een ambt bekleed is. Voorts is het zinsverband zeer onduidelijk. Niet dan gissenderwijze en onder alle voorbehoud, geef ik van de strofe deze vertaling:

«De menigte beambten van 't hof van de Kamantren's der koninklijke raden in de geheele stad, de Patih's en de Dĕmung's, alle die zich verzameld

[1] Welke voorname waardigheidsbekleeders dezen titel dragen, kan ik niet eens raden.

hebben, zijn er met het doel om hun woord te doen [1]; slechts [2] de hoofden van de schare der Pangalasan's bewijzen trouw te zijn. Vijf is 't aantal der Mantri's zonder blaam, die op de aangelegenheden in 't paleis passen.»

In de eerste strofe was er sprake van de Vijfmannen in de hoofdstad. Kwalijk zijn deze te vereenzelvigen met de vijf Mantri's in den vierden regel.

Dĕmung is als titel van een voornaam beambte in vroeger tijd nog op Java bekend. Vgl. Kawi-Bal. Wdb. van v. d. Tuuk, D. II (1899), 526.

Kanuruhan is uit Oudjav. geschriften bekend; een bijvorm is kaṇḍuruhan, in 't Maleisch overgenomen.

De derde strofe heeft:

> Ndan sang kṣatriya len bhujangga rĕṣi wipra yapwan umarĕk |
> ngkāne hĕb ning açoka munggw i hiring ing witāna mangadĕg |
> dharmmādhyakṣa kalih lawan sang upapatti saptādulur |
> sang tuhw āryya lĕkas nirān pangaran āryya yukti satirun || 3 ||

D. i. «En de Kṣatriya's en geleerden, Ṛṣi's [3], brahmanen, wanneer zij den troon naderen, staan in de schaduw van den Açoka-boom naast de Bangsal Witāna; de twee voorzitters der rechtbank en de zeven assessoren; zij, die in hun gedragingen in waarheid zoo edel (ārya) zijn, dat zij te recht navolgenswaardige Ārya's zijn.»

ZANG 11.

(Ibidem.)

De maat van dezen Zang is van de klasse Wikṛti, en bestaat uit een verbinding van de eerste 12 voeten van 't Çārdūlawikrīḍita-metrum en een verlengstuk, evenals de maat van Zang 8 en 11, maar 't aantal der toegevoegde voeten verschilt in de drie Zangen.

De eerste strofe luidt:

> Nā lwir sang marĕk ing witāna pinake dalĕm inapi rinangga çobhita |
> ring jro pūrwwa sake wijil pisan adoh piningit ikang umañjinge dalĕm |
> ndan sang Çrī-nṛpati Singhawarddhana kidul saha yugala saputraputrikā |
> lor sang Çrī-Kṛtawarddhaneçwara bangun surapada tiga tang purāpupul || 1 ||

D. i. «Zoodanig zijn degenen die den troon naderen in de Bangsal Witāna,

[1] De vertaling niet geheel zeker. Do ing bhāṣa, letterlijk: «doel, van de (beleefde) taal».

[2] Bedoeld, als ik het wel begrijp: alleen de hoofden, niet de geheele troep, betuigen onwankelbare trouw aan den Koning.

[3] Dit woord is hier niet in den eigenlijken zin gebruikt; misschien z. v. a. groote geleerden, of als heiligen te vereeren personen.

bestemd voor den Vorst, fraai gevormd en versierd, van binnen. Zuidelijk van den eersten uitgang, wordt op zekeren afstand verboden 't hof binnen te gaan. [1] Dan in 't Zuiden is ('t verblijf van) Z. Hoogh. Singhawardhana met zijn gade, zoon en dochter; Noordelijk is ('t verblijf van) Z. Hoogh. Kṛtawardhaneçwara. De drie paleizen te zamen lijken Hemelwoningen.»

Z. Hoogh. Singhawardhana hebben wij in Zang 6 leeren kennen als den gemaal van H. Hoogh. van Pajang en zelf Heer van Paguhan. Kṛtawardhaneçwara is de vader van Hayam Wuruk en de man van H. Hoogh. van Kahuripan.

De tweede strofe bevat een beschrijving van de schoonheid der gebouwen.

Sakweh ning gṛha nora tanpasaka mokirukiran apĕnĕd winarṇṇana |
mwang tekang batur açmawiṣṭaka [2] mirah winĕtuwĕtu pinik rinūpaka |
ñjrah tekang wijil ing kulāla pinakottama ni hatĕp ikang gṛhādhika |
tañjung keçara campakādi nikanang kusuma caracarāñjrah ing natar || 2 ||

D. i. «Al de huizen zijn voorzien van zuilen met beeldhouwwerk, sierlijk geschilderd, en de Batur van rooden baksteen is — — [3] met figuren; overal ziet men de voortbrengselen van pottenbakkers dienende voor de toppen van de daken der voorname huizen. Mimusops-bloemen, Keçara's [4], Campaka's en andere bloemen van allerlei soort zijn overal verspreid op het voorplein.»

ZANG 12.

(Ibidem.)

Deze Zang, in Çārdūlawikrīḍita-maat, bevat een beschrijving, of liever een opsomming, van woningen van aanzienlijken in de stad.

Warṇṇan tingkah ikang pikandĕl atatā tūt kaṇṭa ning nāgara |
wetan sang dwija Çaiwa mukya sira ḍang hyang Brahmarājādhika |
ngkāneng dakṣiṇa Boddha mukya ng anawung sang kāka Rĕngkannadī |
kulwan kṣatriya mantri punggawa sagotra Çrī-narendrādhipa || 1 ||

D. i. «Wij zullen den staat beschrijven van de omgeving langs de zijden

[1] D.i. als ik het wel begrijp: is er een ruimte die onbevoegden niet mogen betreden om 't paleis binnen te gaan.

[2] Een fout, hetzij van een afschrijver of van den dichter zelven, voor iṣṭaka. Dit kan er oorspronkelijk evenwel niet gestaan hebben; mogelijk een onjuist gespeld hiṣṭaka, Skr. iṣṭakā.

[3] De woorden winĕtuwĕtu pinik versta ik niet.

[4] Keçara is in 't Skr. benaming van verschillende bloemen: Rottleria, Mesua en Mimusops Elengi.

van de stad. Oostelijk (wonen) de Çiwaietische brahmanen, van wie de Hoogeerwaarde Brahmarāja [1] de voornaamste is; in 't Zuiden de Buddhisten; de voornaamste van den Sanggha (Congregatie) is de Sthawira [2] Rĕngkannadī [3]; Westelijk de Kṣatriya's, Mantri's, Punggawa's en verwanten van Z. Maj. den Soeverein.»

In de tweede strofe gaat het aldus voort:

Wetan (n)dan mahĕlĕt lĕbuh pura narendreng Wĕngkĕr atyadbhuta |
sākṣāt Indra lawan Çacī nṛpati lāwan sang narendreng Daha |
sang nātheng Matahun narendra ri Lasĕm munggw ing dalĕm tan kasah |
kannah dakṣiṇa tan madoh kamĕgĕtan sang nātha çobhāhalĕp || 2 ||

D. i. «Voorts ten Oosten met het Plein er tusschen is het wonderschoone paleis van den vorst van Wĕngkĕr; te vergelijken met Indra en Çacī is de(ze) vorst met de vorstin van Daha. De heerscher van Matahun (en) de vorstin van Lasĕm hebben hun plaats in 't onmiddellijk grenzende Hof; Zuidelijk, niet ver af, is gelegen de aanzienlijke huizing [4], prachtig schoon, van den vorst.»

Den vorst van Wĕngkĕr en zijne gemalin kennen wij uit Zang 4 en de Pararaton, als den aangetrouwden Oom en eigen Tante van Hayam Wuruk. De vorst van Matahun en zijne vrouw, vorstin van Lasĕm, zijn vermeld in Zang 6.

Nu de derde strofe:

Ngkāneng uttara lor sakeng pĕkĕn agŏng kuww ahalĕp çobhita |
sang sākṣāt ari de nareçwara ri Wĕngkĕr sang makuww āpagĕh |
satyāsih ri narendra dhīra nipuṇeng nīty āpatih ring Daha |
khyātīng rāt mangaran bhaṭāra Narapaty angde halĕp ning prajā || 3 ||

D. i. «In 't Noorden, noord van de Groote Markt, is een allerfraaist verblijf; hij, die als een ware jongere broeder is van den vorst van Wĕngkĕr, is degene die daar vast zijn intrek neemt: oprecht den Vorst genegen, moedig, knap in de staatkunde, als Patih van Daha, in den lande bekend onder den naam van Bhaṭāra Narapati, die 't heil des volks bevordert.»

Voor kuwu hier wist ik geen geschikte uitdrukking ter vertaling. In 't bijzondere geval van den Patih van Daha, zou men geneigd zijn 't woord weer te geven met wat tegenwoordig in 't Javaansch heet poṇḍok, want de

[1] Of, mogelijk, Brahmarājādhika. Doch van elders is alleen een naam als Brahmarāja bekend, zoodat adhika, voornaamste, hier een stoplap is. Is adhika een verkeerde spelling van ādika, dan luidt de vertaling: «Brahmarāja enz. de voornaamsten zijn».

[2] D. i. Senior, dus eigenlijk hetzelfde als Presbyter.

[3] Dezen zonderlingen naam weet ik niet te verklaren.

[4] Kamĕgĕtan is «de woning van een aanzienlijke, notabele».

Patih van Daha zal toch wel slechts tijdelijk in de rijkshoofdstad vertoefd hebben. Maar in de volgende strofe heet ook het verblijf van Gajah mada een kuwu. De beste vertaling zal dus wel wezen 't Fransche «hôtel».

Over Gajah mada wordt in strofe 4 uitgeweid.

Wetan lor kuwu sang Gajah-mada patih ring Tiktawilwādhika |
mantrī wīra wicakṣaṇeng naya matanggwan satya bhakty aprabhu |
wāgmī wāk apadu sārjjawopasama dhīrotsāha [1] tan lālana |
rājādhyakṣa rumakṣa ri sthiti narendrān cakrawarttīng jagat || 4 ||

D. i. «Noordoost is het verblijf van Gajahmada, Patih van Majapahit [2]: den Mantri dapper, wijs in beleid, betrouwbaar, oprecht onderdanig jegens den Koning, welsprekend in pleitrede, rechtschapen, bezadigd, standvastig, wakker, voortvarend, Rijksfiscaal, die zorg draagt voor (de handhaving der) verordeningen van den Koning als wereldbeheerscher.»

De vijfde strophe luidt:

Nda ngkāne kidul ing purī kuwu kadharmmādhyakṣan arddhāhalĕp |
wetan rakwa kaçaiwan uttama kaboddhan [3] kulwan açry ātatā |
tan warṇṇan kuwu sang sumantry adhika len sang parakṣatriya |
de ning kweh nira bheda ri sakuwu [4] kuww angde halĕp ning pura || 5 ||

D. i. «En ten Zuiden van 't paleis des Konings is het zeer schoone verblijf van den Dharmādhyakṣa [5]; ten Oosten daarvan is een uitstekend Çiwaietisch heiligdom; ten Westen een prachtige Buddhistische tempel. Wij zullen niet beschrijven het verblijf van den voornaamsten Mantri en de Kṣatriya's. De groote verscheidenheid in de verschillende verblijven is een sieraad van de stad.»

De beschrijving van de hoofdstad wordt besloten met de volgende verzen:

Lwir ccandrāruṇa tekanang pura ri Tikta-çrīphalānopama |
tejānggĕh nikanang kara sakuwukuww akweh madudwan halĕp |
lwir ttārāgraha tekanang nāgara çeṣa nneka [6] mukya ng Daha |
mwang nūṣāntara sarwwa maṇḍalika [7] rāṣṭrāngāçrayākweh marĕk || 6 ||

D. i. «Gelijk de Maan en de Zon is de onvergelijkelijke stad Tikta-çrī-

[1] In den tekst foutief dhīhotsāha.

[2] Adhika, «superieur», is in de vertaling uitgelaten, daar niet duidelijk is of het op den persoon slaat of een nietszeggend epitheton is van Majapahit.

[3] In den tekst verkeerdelijk ā voor an.

[4] Zoo leze men instede van tuwu in den tekst.

[5] D.i. Voorzitter van 't gerechtshof.

[6] De verdubbeling dient om de voorgaande lettergreep lang te maken. Om de caesuur die achter ṣa valt niet in 't midden van een woord te doen vallen, heeft de dichter, denk ik, vermeden çeṣāneka te schrijven.

[7] Zoo leze men voor maṇḍhalitā.

phala [1]; schitterend de plaats innemende van hun (der Zon en Maan) stralen, zijn de vele onderscheiden verblijven, die ieder hun verschillend schoon hebben. Gelijk planeten zijn de vele overige steden met Daha aan 't hoofd, en de andere eilanden, alle vasalstaten, welke in menigte steun zoekende hun opwachting maken.»

Hiermede is de beschrijving van Majapahit, zooals het was in den tijd van Hayam Wuruk, ten einde. In de twee volgende Zangen geeft de dichter een opsomming van de wingewesten in den Indischen Archipel en op 't Maleische schiereiland, welke aan 't gezag van 't rijk van Majapahit onderworpen waren. Vermits van die Zangen reeds vroeger [Indische Gids, 25e Jrg., 1903, I] een vertaling verschenen is, welke tot belangrijke opmerkingen van den Heer Rouffaer aanleiding heeft gegeven [Encyclopaedie v. N.-I., IV, 1905, p. 384—385], kan ik hier volstaan met naar hetgeen over die buitenbezittingen van 't Javaansche rijk geschreven is, te verwijzen.

[ZANG 13.] [2]

Lwir ning nūṣa pranūṣa pramuka sakahawat kṣoṇī ri Malayu |
ning Jāmbi mwang Palembang karitang i Tĕba len Dharmmāçraya tumūt |
Kaṇḍis Kahwas Manangkabwa ri Siyak i Rĕkān Kāmpar mwang i Pane |
Kāmpe Harw āthawe Maṇḍahiling i Tumihang Parllāk mwang i Barat || 1 ||

(h)I Lwas lāwan Samudra mwang i Lamuri Batan Lāmpung mwang i Barus |
yekādhinyang watĕk bhūmi Malayu satanah kapwāmatĕh anūt |
len tekang nūṣa Tañjungnagara ri Kapuhas lawan ri Katingān |
Sāmpit mwang Kuṭa Lingga mwang i Kuṭa Waringin Sambas mwang i Lawai || 2 ||

[ZANG 14.] [2]

Kaḍangḍangan i Laṇḍa len ri Samĕḍang Tirĕm tan kasah |
ri Seḍu Buruneng ri Kalka Saluḍung ri Solot Pasir |

[1] Çrīphala is een der vele namen van de vrucht van Aegle Marmelos, dus synoniem van wilwa (bilwa). Tikta-çrīphala is een vertaling van Majapahit, «bittere Aegle-Marmelos-vrucht».

[2] Om geen lacune te laten bestaan in deze heruitgaaf van Prof. Kern's arbeid, wordt hier de transcriptie in Lat. letters toegevoegd van dit deel van den tekst, door Dr. Brandes in Balineesche karakters gepubliceerd (1902), en door Prof. Kern in 1903 in Jaargang 25 van den Indischen Gids in korte vertaling behandeld; zie p. 12—14 hiervóór. *(Noot van 1917).*

Baritw i Sawaku muwah ri Tabalung ri Tuñjung Kute |
lawan ri Malano makapramuka ta[ng] ri Tañjungpurī || 1 ||

Ikang sakahawan Pahang pramuka tang Hujungmedinī |
ri Lĕngkasuka len ri Saimwang i Kalantĕn i Tringgano |
Naçor Pakamuwar Ḍungun ri Tumasik ri Sanghyang Hujung |
Kĕlang Kĕḍa Jĕre ri Kañjapiniraṅ sanūṣāpupul || 2 ||

Sawetan ikanang tanah Jawa muwah ya — warṇṇanĕn |
ri Balli makamukya tang Baḍahulu mwang i Lwāgajah |
Gurun makamuke Sukun ri Taliwang ri Ḍompo Sapi |
ri Sanghyang Api Bhīma Çeran i Hutan Kaḍalyāpupul || 3 ||

Muwah tang i Gurun sanūṣa mangaran ri Lombok Mirah |
lawan tikang i Sākṣakādi nikalun kahajyan kabeh |
muwah tanah i Bāntayan pramuka Bāntayan len Luwuk |
tĕkeng Uḍamakatrayādhi nikanang sanūṣāpupul || 4 ||

Ikang sakasanūṣanūṣa Makasar Butun Banggawī |
Kunir Ggaliyao mwang i[ng] Salaya Sūmba Solot Muar |
muwah tikang i Waṇḍan Ambwan athawā Maloko Wwanin |
ri Seran i Timūr makādi ning angeka nūṣātutur || 5 ||

ZANG 15.

(Ibidem.)

Na in de twee voorgaande Zangen de onderhoorigheden van Majapahit opgesomd te hebben, vermeldt de dichter de landen waarmede Hayam Wuruk vriendschappelijke betrekkingen onderhield.

Deze Zang in de maat Çikhariṇī begint in dezer voege:

Nahan lwir ning deçāntara kacaya de Çrī-narapati |
tuhun tang Syangkāyodhyapura kimutang Dharmmanagarī |
Marutma mwang ring Rājapura nguniweh Singhanagarī |
ri Cāmpā Kāmbojānyat i Yawana mitreka satata || 1 ||

D. i. «Dat zijn de andere landen (dan Java), die door Z. Maj. den Opperkoning beschermd [1] worden. Doch Siam, waar Ayodhyā (ligt), alsook Dharmanagarī, Martaban, Rājapura en Singhanagarī (d. i. Singapur), Campā, Kamboja en buitendien Yawana, dit zijn bestendige bondgenooten.»

[1] Eigenlijk: onder zijne beschermende schaduw staande. Caya is Skr. chāyā, waarvan de beteekenis pālana, «bescherming», in inheemsche bronnen wordt opgegeven.

Syangka schijnt een van elders onbekende bijvorm van Syam te zijn. [1] Ayodhyā is welbekend nog heden ten dage in de verbasterde uitspraak Ayuthia of Yuthia. Volgens Siameesche berichten werd deze stad tot hoofdstad verheven door den koning Ramathibodi, anders genaamd Phra Utong, die in 1344 aan de regeering kwam en zijn rijk als veroveraar machtig uitbreidde.

De ligging van Dharmanagarī is mij onbekend.

Marutma sluit zich aan bij Martaman, een ouderen vorm voor 't gewone Martaban; in de landstaal, het Talaing, heet de stad volgens Hobson-Jobson, s.v. Martaban: Mūttaman.

Rājapura is de hoofdstad van Kalingga.

Aangaande Yawana is men het er thans over eens dat daarmede bedoeld is Annam, of althans een deel van 't gebied in Achter-Indië, dat wij heden onder dezen naam kennen. Maar hoe Yawana, dat eigenlijk de naam der Grieken is, toepassing heeft kunnen vinden op een volk, dat in geen enkel opzicht iets met de Grieken gemeen heeft, is een vraag, die, voor zoover ik weet, nog nooit door iemand geopperd, laat staan beantwoord is.

Een verklaring van dit zoo zonderling lijkend feit is te vinden in 't Khmer, in welke taal Ywana [2] de beteekenis heeft aangenomen van «barbaar» en door de Kambojanen wordt toegepast op de Annamieten, die zij, van hun standpunt, als «barbari» beschouwen. Hoe Yawana deze beteekenis heeft gekregen, is licht na te gaan, als men denkt aan 't verloopen der oorspronkelijke beteekenis, hetwelk het woord bij de Indiërs heeft ondergaan.

Gelijk men weet, is Yawana eigenlijk en aanvankelijk de naam der Grieken bij de oude Indiërs, sedert zij met dezen in aanraking kwamen in de 4de eeuw vóór 't begin onzer jaartelling. Zoolang er Grieken in Baktrië en af en toe in NW. Indië heerschten, bleef de naam uitsluitend toegepast op de Grieken, maar toen na 't begin onzer jaartelling andere vreemde volken uit het NW. tegen Indië als vijanden optraden, verloor 't woord zijne eigenlijke beteekenis en werd het ook toegepast op niet-Grieken, hetgeen des te lichter kon gebeuren, omdat de Grieken voor de Indiërs «Mleccha's», d. i. barbaren, waren. Zoo werd Yawana en Mlecchа synoniem, en eindelijk na de invallen van Mohammedaansche vorsten, van Arabische of andere vreemde afkomst, werd bij de Indiërs Yawana een naam voor de Mohammedanen.

Bij 't levendig verkeer tusschen Indië en Kamboja en den grooten invloed

---

[1] Deze zinsnede is gewijzigd in verband met Prof. Kern's latere opvatting, welke blijkt uit Bijdr. 69 (1914), p. 50. Zie hierachter bij Zang 83. (*Noot van 1917*).

[2] Als hedendaagsche uitspraak wordt opgegeven yuon, in de «Grammaire de la langue khmère (Cambodgien)», door Georges Maspero (1915), p. 186. Het is niet recht duidelijk welke uitspraak met yuon bedoeld is; vermoedelijk in Holl. spelling jwon. Het doet trouwens niets ter zake.

der Indische beschaving, waarmeê de verspreiding der kennis van 't Sanskrit gepaard ging, verklaart het zich van zelf dat in de Middeleeuwen, toen bij de Indiërs Yawana als term voor «barbaren» in zwang was gekomen, 't woord in dien zin gold bij de gehinduïseerde Kambojanen, die het nu op hun beurt toepasten op de hun vreemde Annamieten. Wanneer dit gebeurd is, weten wij niet, maar het moet reeds in 't begin der Middeleeuwen, of misschien nog vroeger in gebruik zijn gekomen. Bij Ptolemaeus in de tweede eeuw onzer jaartelling komt de naam niet voor.

Ook in het Tjam is Ywan een benaming voor Annam. Uit Achter-Indië is de naam doorgedrongen tot Java. [1]

In de tweede strofe wordt over Madura gesproken en dienaangaande een zeer merkwaardige bijzonderheid medegedeeld.

> Kunang tekang nūṣa Madhura tanani lwir parapurī |
> ri denyān tunggal mwang Yawadharaṇi rakwekana dangū |
> samudrānanggung-bhūmi kĕta Çakakālanya karĕngö |
> tĕwĕknya'n dady āpāntara sasiki tatwanya tan adoh || 2 ||

D. i. «Wat aangaat het land Madura, dit is niet te beschouwen als een vreemde staat, om reden het in 't verleden één was met 't land Java: naar luid der overlevering namelijk was 't Çāka-jaar 4—1, het tijdstip dat het een op zichzelf staand (eiland) werd op eenigen, niet verren afstand.»

De waarde van de hier medegedeelde overlevering kunnen wij niet beoordeelen; het ontbreekt ons daarvoor aan alle gegevens. Maar verrassend blijft het, dat men in den tijd des dichters kennis droeg of ten minste meende te dragen van een gebeurtenis ongeveer acht eeuwen vroeger voorgevallen. In 't jaarcijfer is de waarde van het tiental onzeker, doch 't eeuwcijfer 4, en dit is 't voornaamste, staat vast. Ook weten wij met zekerheid, dat Java reeds in 't begin der 5de eeuw geheel onder Indischen invloed stond, zoodat er in de opteekening van zulk een belangrijke gebeurtenis als de afscheuring van Madura niets onwaarschijnlijks ligt.

De 3de strofe heeft betrekking op den cijns door de onderhoorige eilanden aan den Soeverein.

> Huwus rabdha ng dwīpāntara sumiwi ri Çrī-narapati |
> paḍāsthity awwat *pāhudhama*(?) wijil angkĕn pratimasa |
> sake kotsāhan sang prabhu ri sakahaywanya n-iniwö |
> bhujangga mwang mantrīnutus umahalotpatti satata || 3 ||

D. i. «Nadat de andere eilanden Z. Maj. den Vorst gehuldigd hadden,

[1] Het hier omtrent Yawana medegedeelde staat niet in het oorspronkelijke artikel, doch vormt den inhoud van een later artikeltje van Prof. Kern, getiteld «Yawana als naam van Annam» en opgenomen in Bijdr. 72 (1916), p. 399—400. (*Noot van 1917*).

brachten zij stipt den op elken termijn verschijnenden cijns.[1] Wegens 't streven van den Vorst om de (algemeene) welvaart te bevorderen, werden Bhujangga's en Mantri's uitgezonden om geregeld de opbrengst te innen.»

De Bhujangga's zijn geleerden en geestelijken; een geschikt equivalent in 't Middelnederlandsch is 't woord «clerk». De Mantri's hier bedoeld, zijn blijkbaar ambtenaren van 't burgerlijk bestuur, waarschijnlijk van verschillenden rang.

ZANG 16.

(Ibidem.)

Deze Zang bevat een voortzetting van 't onmiddellijk voorafgaande, waarbij in meer bijzonderheden getreden wordt. Het eerste vers, in de maat Wilāsinī, luidt als volgt:

Krama nika sang bhujangga n-umareng digantara dangū |
hinilahilān swakāryya jagadona tanswang alaha |
wĕnang ika yan pakon nṛpati sing parāna ta kunang |
magĕhakĕnang Çiwāgama phalanya tanpanasara || 1 ||

D. i. «Het was regel voor de geleerde geestelijken (bhujangga's), die eertijds naar andere landen gingen, dat het hun niet geoorloofd was hun eigen zaken te drijven, waardoor het belang der wereld ten zeerste zou lijden. Doch wel mochten zij, wanneer de vorsten het bevalen, overal, waar ook, heen gaan om 't Çiwaïsme te bevestigen, opdat het niet zou afdwalen.»

Kunang ika sang bhujangga Sugatabrateki karĕngö |
apituwin ajña hajy *atana*[2] sing sapārana nikā[3]
hinilahila sakulwan ikanang tanah Jawa kabeh |
taya ring usāna Boddha mara rakwa sambhawa tinūt || 2 ||

D. i. «Maar de geleerde geestelijken van de Buddhistische belijdenis, van hen luidt het verhaal dat zij volgens koninklijke bevelen verkort[3] waren (in hun vrijheid) om overal heen te gaan: 't geheele Westen van Java was voor hen verboden (gebied), omdat er, naar het heet, in den ouden tijd geen Buddhisten waren.[4]»

Omtrent de feiten uit de geschiedenis, waarop de dichter 't door hem

[1] Dit moet de beteekenis zijn van 't onverstaanbare pāhudhama; vermoedelijk een bedorven lezing, waarvoor ik geen geneesmiddel kan vinden.

[2] Met atana weet ik niets aan te vangen; ik veronderstel, dat men lezen moet atuna.

[3] Gedrukt paranantikā.

[4] De zin der woorden sambhawa tinūt ontsnapt me; misschien: «zoover men kan nagaan».

beweerde steunt, verkeeren wij geheel in 't duister. Zooveel is zeker, dat hij aangaande den bloeienden toestand van 't Buddhisme, juist in 't Westelijk gedeelte van Java, in vroeger eeuwen althans, onkundig was. Zonderling genoeg. Intusschen mag men wel aannemen, dat wat hij naar 't verleden plaatst, den feitelijken toestand in zijn eigen tijd weerspiegelt.

Tuhun ikanang digantara sawetan ing Yawadharā |
i Gurun i Bāli mukya kawĕnang parāna nikā |
samaya nirang mahāmuni Bharaḍa rakwa ta mapagĕh |
lawan ika sang munīndra Kuturan prakāça karĕngö || 3 ||

D. i. «Maar de andere landen ten Oosten van Java: Gurun, Bali, enz., mochten zij bezoeken. De groote Wijze Bharaḍa deed zijn gelofte getrouw gestand, en de uitmuntende Wijze Kuturan, zooals algemeen bekend is.»

Over de twee hier vermelde geestelijke heeren, vindt men ook in andere bronnen 't een en ander opgeteekend. [1] In KBWdb. II (1899), 159, leest men dat Mpu Kuturan [2] een oudere broeder was van Mpu Bradah (Bharaḍa), die op Bali leefde. Omtrent Bradah weet de Calon Arang, de titel van een tooverspreuk, waardoor men iets kan vernietigen en weder geheel herstellen, te vertellen, dat zekere heks, Calon Arang geheeten, die onder Er-Langga zou geleefd hebben en bij de Baliërs onder haar bijnaam Rangdeng Girah (Dirah of Jirah) bekend is, strijd gevoerd heeft met Mpu Bradah. [3] Het is duidelijk, dat het vertelsel van dien strijd eerst in zwang kan gekomen zijn, toen Bradah reeds een legendarisch persoon geworden was. Wat Kuturan betreft, wordt door v. d. Tuuk (t. a. p.) uit een Paměñcangah getiteld geschrift, aangehaald een zinsnede, luidende: paryangan pangastana sang Mpu Kuturan ing uni, waar «nieuw aangekomen geestelijken» (padanda wahu rawuh) logeeren. Blijkbaar is met parhyangan, «heiligdom», bedoeld het klooster, waar reizende monniken tijdelijk huisvesting vonden. De uitdrukking «nieuw aangekomen» is een vertaling van āgantuka (bhikṣu, Pāli bhikkhu), in tegenstelling van āvāsika, «die in zijn eigen klooster verblijf houdt»; het pangāsthāna van Mpu Kuturan is wat men in 't Sanskrit en Pāli noemt zijn āvāsa.

De taak, die Mpu Kuturan in opdracht had te vervullen, wordt uitvoeriger beschreven in de Usana Bali. Een gedeelte van hetgeen v. d. Tuuk (t. a. p.) daaruit aanhaalt, zij hier medegedeeld: Tĕḍun sira Mpu Kuturan ring Majapahit, magawe pradeça ring Bali, katular saking Majapa-

[1] Zie ook Prof. Kern's bespreking van Zang 68 hierachter, en van de Mahākṣobhya-inscriptie te Simpang in zijn Verspreide Geschriften, VII (1917), p. 187—196. (*Noot van 1917*).

[2] De titel Mpu, eig. Heer, is zeer gewoon bij namen van geestelijke heeren; men kan dien dus gevoegelijk vergelijken met «Dom», bijv. in Dom Pitra, en ons «Dominé».

[3] Zie KBWdb. I (1897), 635.

hit tingkah ing deça, magawe gagaḍuhan ring pradeçan sang ratu Bali. Munggah ring rajapurana[1], ring praçasti aciacian ing deça odalan deça, sma(?), ring caturjanma makanda kĕnakĕnane; d. i. «Mpu Kuturan kwam af uit Majapahit, stichtte[2] desa's op Bali, naar 't voorbeeld van de wijze waarop in Majapahit de desa's ingericht zijn; hij gaf leengronden uit in de dorpsgemeenten van den koning van Bali. Volgens den koninklijken giftbrief[3] moesten verschillende tinsen (of: contributies) opgebracht worden, en wel zoo, dat de vier kasten respectievelijk daartoe verplicht waren.»

Uit de hier medegedeelde gegevens, in hun onderling verband beschouwd, is op te maken, dat Bharaḍa en Kuturan twee in hoog aanzien staande Buddhistische monniken waren, die niet alleen in geloofszaken hun werkzaamheid ontplooiden, maar ook belast waren met de inrichting op Bali van 't landelijk stelsel, zooals dat op Java bestond. Ten minste van Mpu Kuturan wordt dit getuigd. Als ik het wel begrijp, behelsde de koninklijke giftbrief de aanwijzing van gronden op Bali, welke ten bate der Buddhistische geestelijkheid werden afgestaan en waarmede dorpsgemeenten beleend werden tegen opbrengst van bepaalde tinsen door alle vier klassen der gemeentenaren.[4]

Ter loops zij opgemerkt, dat het een anachronisme is, wanneer in de bovenvermelde Calon Arang Bradah in den tijd van Er-Langga gesteld wordt. Het komt meer voor, dat vermaarde heerschers met elkander verward worden.[5]

Na deze uitweiding keeren wij terug tot het gedicht, waar de verdiensten der zendelingen in vage termen geroemd worden.

Karaṇa ni sang bhujangga tinitah ri lakwa rasika |
ikang inutus mangulwan angawetan akrama huwus |
saji saji ring lumakwakĕn i sājña sang narapati |
sawiku sadā yan āngujar aweh rĕsĕp ing umulat || 4 ||

D. i. «De werkzaamheden van de geleerde geestelijken, die in last hadden er op uit te gaan, uitgezonden waren naar 't Westen en naar 't Oosten, hebben volkomen goeden voortgang gehad, door de voorkomendheid[6]

[1] In oudere spelling rājapūraṇa.

[2] Misschien «om te stichten», daar in de jongere taal van 't geschrift, het conjunctiefteeken verwaarloosd kan zijn.

[3] Rājapūraṇa wordt in 't KBWdb. wel vermeld, maar niet verklaard. Mijne vertaling berust op de beteekenis «begiftigen», welke Skr. pūrayati meermalen heeft.

[4] In 't oude Java en Bali zal, evenals in Indië, een deel der bevolking (het proletariaat) zeker wel buiten elk kasteverband gestaan hebben en niet schotplichtig geweest zijn.

[5] Zie echter Prof. Kern's bespreking van Zang 68 hierachter. (*Noot van 1917*).

[6] Ik ben niet zeker van de juistheid dezer vertaling.

dergenen, die al de bevelen des konings ten uitvoer brachten; als monniken, die altijd wanneer zij 't woord voeren, degenen, die hen zien, behagen inboezemen.»

In deze regels ligt duidelijk opgesloten, dat de geestelijken op last des konings werden uitgezonden ter bevordering ook van politieke doeleinden. Men begreep in 't oude Majapahit, dat men onderworpen bevolkingen allereerst door zachtheid moet trachten te winnen; een navolgenswaardig voorbeeld ook nog in onzen tijd. Dat tegen weerspannigen met gestrengheid moet opgetreden worden, dat begreep men niet minder. Dit vernemen wij uit de nu volgende strofe:

Irika tang anyabhūmi sakahĕmban ing Yawapurī |
amatĕhi sājña sang nṛpati kapwa satya ring ulah |
pituwi sing ājñalangghana dinon wiçīrṇṇa sahana |
tĕkap ikanang watĕk jaladhimantry aneka suyaça || 5 ||

D. i. «Toen voegden zich de andere landen, die onder de voogdij van Java's hoofdstad stonden, naar de bevelen van den vorst, alle trouw van gedrag. Maar alwie de bevelen overtraden, werden beoorloogd en geheel en al verdelgd door de zeevoogden, van wie verscheidene zich beroemd maakten.»

Men ziet, dat hier sprake is van weerspannige eilandbewoners buiten Java. Om 't gezag te handhaven in 't wijduitgestrekte gebied, moeten de Javanen natuurlijk een machtige vloot gehad hebben.

ZANG 17.

(Ibidem.)

In de versmaat Jagaddhita.

Sāmpun rabdha pagĕh ny adĕg nṛpati ri Yawadharaṇi jayeng digantara |
ngkāne Çrīphalatiktanāgara sirān siniwi mulahakĕn jagaddhita |
kīrṇṇekang yaça kīrtti dharmma ginawe nira'n anukani buddhi ning para |
mantrī wipra bhujangga sang sama wineh wibhawa tumut akīrtti ring jagat || 1 ||

D. i. «De regeering van den vorst over Java-land, dat de andere landen veroverd had, was nu wèl bevestigd; in de stad Çrīphalatikta troonde hij, waar hij streefde het heil der wereld te bevorderen. Verbreid was zijn roem en faam, en hij betrachtte gerechtigheid, waardoor hij 't gemoed van een ieder [1]

[1] Dit schijnt bedoeld met para, hoewel dit woord eigenlijk «een ander, een vreemde», of zelfs «een vijand» beteekent.

bevredigde. Staatsdienaren, priesters (of: Brahmanen), Bhujangga's, die alle rijk begiftigd werden, werden mede in de wereld beroemd.»

Verder lezen wij:

Gŏng ning wīryya wibhūti kagraha tĕkap nṛpati tuhutuhūttama prabhu |
līlā nora kasangçayān ira'n anamtami suka sakaharsa ning manah |
kanyā sing rahajŏng ri Janggala lawan ri Kaḍiri pinilih sasambhawa |
āstām tang kahañang sakeng parapurāsing arĕja winawe dalém purī || 2 ||

D. i. «Groot is de macht en pracht, die de vorst bezat, in volle waarheid een hooge heerscher. Gerust en onbezorgd geeft hij zich over aan geneugten naar hartelust; alle schoone meisjes in Janggala en in Kaḍiri werden uitgekozen, zooveel als mogelijk; en ook van de uit vreemde landen buitgemaakten, werden alle die mooi waren, in 't vrouwentimmer van 't paleis gebracht.»

De dichter vervolgt aldus:

Salwā ning Yawabhūmi tulya nagarī sasiki ri pangadĕg narādhipa |
mewwiwu ng jana deça tulya kuwu ning bala mangiděri kaṇṭa ning purī |
salwir ning paranūṣa tulya nika thāniwiṣaya pinahasukenaris |
lwīr udyāna tikang wanādri sahananya jinajah ira tanpanangçaya || 3 ||

D. i. «Het land Java lijkt, over zijn geheele uitgestrektheid, één enkele stad, onder de regeering van den Vorst; de bij duizenden en duizenden tellende landbevolkingen lijken kampen van troepen, die zich rondom de hoofdstad bewegen; al de andere eilanden (buitenbezittingen) lijken plattelandsgewesten, waaraan een behagelijk en rustig bestaan verzekerd is; als wandelparken zijn bosch en gebergte, die alle doorkruist worden zonder dat men eenig gevaar te duchten heeft.»

De vierde strofe luidt aldus:

Bāryyan māsa ri sāmpun ing çiçirakāla sira mahasahas macangkrama |
wwantĕn thāny angaran ri Sīma kidul i Jalagiri mangawetan ing pura |
rāmyāpan papunagyan ing jagat i kāla ning sawung ika mogha tanpĕgat |
mwang Wewe pikatan ri Caṇḍi lima lot paraparan ira tuṣṭa lālana || 4 ||

D. i. «Elke maand na 't einde van den kouden tijd, pleegt Hij op wandelingen rond te dwalen. Er is een dorp met name Sīma, zuid van Jalagiri naar 't Oosten van de hoofdstad; levendig is het daar, wijl de menschen een gelofte volbrengen, ten tijde van onafgebroken feestvergaderingen; en Wewe Pikatan te Caṇḍi lima (de Vijf Caṇḍi's) bezoekt Hij gedurig blij van zin.»

De plaatsnamen in deze strofe is het mij niet gelukt te vinden; ze zijn zeker niet ver van Majapahit te zoeken. Evenmin is mij recht duidelijk, welk

verband er tusschen 't afleggen van geloften en drukke feestvergaderingen bestaat. Ik veronderstel, dat er sprake is van een bedevaart, waarbij eene talrijke menigte samenstroomt en van de gelegenheid gebruik maakt om feest te vieren. De omstandigheid, dat die feestvergaderingen bij den berg Jalagiri plaats hadden, herinnert aan 't meermalen in Buddhistische geschriften voorkomende giraggasamajjo, «berg-feestvergadering» [1].

Zeer zonderling is de plaatsnaam Wewe pikatan. Zou dit «lokeenden» beteekenen, zoodat wewe een oudere vorm ware van bebek? Maar, zoover als bekend, heeft wewe gansch andere beteekenissen, die echter in 't geheel niet passen bij pikatan.

Wij lezen verder:

Yan tan mangka mareng Phalah marĕk i jöng hyang Acalapati bhakti sādara |
pantĕs yan panulus ḍatĕng ri Balitar mwang i Jimur i Çilāhrit ālĕngöng |
mukya ng Polaman ing Dahe kuwu ri lingga mara bangun ikā lanenusī |
yan ring Janggala lot sabhā nṛpati ring Surabhaya manulus mare Buwun ‖5‖

D. i. «Anders gaat hij naar Palah eerbiedig en nederig hulde brengende aan de voeten van den goddelijken Bergheer [2]. Het is wel te begrijpen, dat hij zijn tocht dan voortzet naar Blitar, Jimur, in 't liefelijke Çilāhrit [3]. In Daha werd in de eerste plaats Polaman, de kuwu (kampement), de Lingga — — [4] steeds bezocht. Wanneer de Vorst in Janggala is, houdt hij steeds hof te Surabaya, van waar hij de reis voortzet naar Buwun.»

Van de hier voorkomende plaatsnamen zijn eenige thans nog welbekend: Blitar en Surabaya. Ook Polaman is bekend als eigennaam van een plaats in de residentie Surabaya [lees: Pasuruhan], zooals men zien kan uit KBWdb. I (1897), 294, waar ook vermeld staat, dat Wukir Polaman de titel is van een gedicht, dat de befaamde Jaya Katong na zijn val, kort vóór zijn dood vervaardigde. Hetzelfde bericht de Pararaton, blz. 24 [5].

Zoover ik heb kunnen nagaan, vindt men hier de oudste vermelding van Surabaya.

De dichter weidt nog verder uit over 's Konings reizen.

Ring Çākākṣatisūryya sang prabhu mahas ri Pajang iniring ing sanāgara |
ring Çākāngganagāryyamā sira mare Lasĕm ahawan i tīra ning pasir |

[1] Vgl. Hardy in Album-Kern (1903), blz. 61, vgg.

[2] Daar Acalapati, bergheer, synoniem is met Girīndra, kan hier Çiwa bedoeld wezen.

[3] Çilāhrit, «dichtbegroeide berg», behoeft niet noodzakelijk als eigennaam opgevat te worden.

[4] Ik ben onzeker omtrent mara bangun ikā, «ten einde die op te richten», maar dat past niet recht bij het onmiddellijk volgende.

[5] Vgl. de aanteekening van Brandes aldaar, blz. 104.

ri dwārādripanendu panglĕngĕng ireng jaladhi kidul atūt wanālaris |
ngkāneng Loḍaya len Tĕtŏ ri Siḍĕman jinajah ira langönya yenitung || 6 ||

D.i. «In 't Çāka-jaar 1275 [1] (= 1353 A. D.) maakte de Heerscher een rondreis in Pajang, vergezeld door de gansche stad; in Çāka 1276 (= 1354 A. D.) ging hij naar Lasĕm, den weg nemende langs 't zeestrand; in 1279 [2] (= 1357 A. D.) vermeide hij zich op den zuidelijken Oceaan, de reis voortzettende langs de wouden; hij doorreisde Loḍaya en Tĕtŏ en Siḍĕman, waarvan hij de schoonheden opnam.»

De ligging van Pajang, Lasĕm, Loḍaya is bekend genoeg; van Tĕtŏ en Siḍĕman is alleen te zeggen, dat ze niet ver van Loḍaya gezocht moeten worden.

Door de toevoeging van jaartallen heeft de dichter, naar alle waarschijnlijkheid, willen doen uitkomen, dat in tegenstelling tot de kleinere reisjes, in de voorgaande strofen door hem vermeld, deze grootere tochten het karakter droegen van tochten, met de noodige statie — zonderling uitgedrukt door de woorden «vergezeld door de gansche stad» —, en gewichtige staatsgebeurtenissen waren. Nog duidelijker komt dit uit in de volgende strofe:

Ndān ring Çāka çaçāngkanāgarawi Bhādrapadamasa ri tāmbwang ing wulan |
sang Çrī-rāja sanāgarān mahasahas ri Lamajang angitung sakendriyan |
sakweh Çrī-Yawarāja sapriya muwah tumuti haji sabhṛtya-wāhana |
mantrī taṇḍa sa Wilwatikta nguniweh wiku haji kawirāja mangdulur || 7 ||

D.i. «Daarna in 't Çākajaar 1281 (= 1359 A. D.), in de maand Bhādrapada (Augustus—September), bij wassende maan, maakte Z. Maj. de Koning een rondreis naar Lamajang, alles in den omtrek opnemende; alle hooge vorsten van Java met gemalinnen waren mede met den Vorst, met dienaren en wagens; hoogere en lagere staatsbeambten van geheel Wilwatikta (Majapahit), alsook voorname monniken en dichter-vorsten waren in 't gevolg.»

Lamajang, voor het meer gebruikelijke Lumajang, komt in 't gedicht nogmaals voor.

In de nu volgende strofe, vindt de dichter gelegenheid om over zichzelf te spreken, aldus:

Ngkān teking maparab Prapañca tumut anglĕngĕng angiringi jöng nareçwara |
tan len sang kawi putra sang kawi samenaka dinulur ananmateng mangö |

[1] T i kan hier niet anders aanduiden dan 7. Hoe de lettergreep aan deze beteekenis komt, is mij een raadsel; elders is dit t i nog niet aangetroffen.

[2] P a n a, oor, heeft, gelijk elk ander woord van oor, de cijferwaarde van 2.

dharmmādhyakṣa kasogatan sira tĕkap narapati sumilih ri sang yayah |
sakweh sang wiku Boddha mangjuru paḍāngatuturakĕn ulah nireng
dangū || 8 ||

D. i. «Nu was daar ook bij de persoon [1] Prapañca bijgenaamd, die mede met verrukking onderdanigst den Vorst vergezelde. Het kan niet anders of dichters en zonen van dichters zullen alle gaarne gevolgd worden door wie in 't dichten behagen scheppen. [2] Als superintendent van de Buddhistische gemeente aangesteld door den Koning, volgde hij zijn vader op, wiens handel en wandel indertijd al de leidende Buddhistische monniken tot voorbeeld van navolging namen.»

De schrijver treedt nu omtrent zichzelven nog in verdere bijzonderheden in de nu volgende strofe:

Ndān tingkah rakawi'n marĕk ri haji dug raray atutur asewa tan salah |
pinrihnye hati rakwa milwa saparā [3] narapati'n amalar kasanmata |
nghing tapwan wruh apet langö pisan ingun tĕtĕsa maminta gīta ring karas |
nā hetunya kawarṇṇa [4] deça sakamārggāngaran ika riniñci tūt hawan || 9 ||

D. i. «De dichter had de gewoonte, toen hij nog een knaap was, voor den Koning te verschijnen en onderdanig zijne opwachting te maken, zonder missen. Het was zijn hartewensch den Vorst overal waar hij ging, te mogen vergezellen, hetgeen hem gelukkig werd toegestaan; maar hij wist nog volstrekt niet schoone tafereelen te bedenken, die men zorgen moet te doen uitkomen, wanneer men gedichten te boek stelt. Daarom zijn de streken, zoover als ze bereisd zijn, beschreven, dat wil zeggen, geregeld naar den gevolgden weg, afzonderlijk opgeteekend.» [5]

Nu begint het relaas van de bezochte streken.

Tambe ning kahawan winarṇṇa ri Japan kuṭikuṭi hana caṇḍi sāk rĕbah |
wetan tang Tĕbu Pāṇḍawādri Daluwang Babala muwah i Kañci tan madoh |
len tekang kuṭi Ratnapangkaja muwah kuṭi Haji kuṭi Pangkajādulur |
Pañjrak-maṇḍala len ri Pongging i Jingan Kuwu hañar i samīpa ning ha-
wan || 10 ||

---

[1] Het vnw. iki, «deze» [in teking] duidt aan, dat de schrijver over zichzelf spreekt. Het is een nederige uitdrukking, waarvan 't eigenaardige verloren zou gaan, wanneer men het verving door «ik».

[2] In vrij dubbelzinnige bewoordingen geeft Prapañca m. i. te kennen, dat hij uit een geslacht van dichters stammende, vanzelf dichterlijke aandrift gevoelt; hetgeen kwansuis tot verontschuldiging moet strekken, dat ook hij als dichter optreedt.

[3] Saparā voor saparan.

[4] Verbeterd uit kamārṇṇa, wat niets is.

[5] Met andere woorden: de plaatsen en merkwaardigheden onder weg worden in den vorm van een lijst opgesomd.

D. i. «De eerste plaats van 't bereisde gebied, welke beschreven wordt, is Japan: tal van monnikskluizen en sommige Caṇḍi's geheel in verval; ten Oosten Tĕbu [1], Pāṇḍawādri [2], Daluwang [3] en niet ver daar vandaan Kañci [4]. Voorts de kluis Ratnapangkaja (Lotus van edelsteen), en de Koningskluis [5], benevens de kluis Pangkaja (Lotuskluis), Pañjrak-maṇḍala [6], en Pongging, Jingan [7], Kuwu hañar (Nieuwkamp), dicht bij den weg.»

De lijst gaat voort als volgt:

Prāpteng dharmma ring Pañcaçāra tumuluy ḍatĕng i Kapulungan sirāmĕgil | ndān lampah rakawi'n lumāryy amĕgil ing Waru ri Hĕring i Tīra tan madoh | anggānggĕhnya tĕkap bhaṭāra kuṭi ring Suraya pagĕh mara cinārccakĕn | nghing rakwa'n kasĕlang turung [8] mulih amogha matutur atisambhrameng mangö || 11 ||

D. i. «Hij kwam aan bij den graftempel te Pañcaçāra [9]; verder kwam hij te Kapulungan [10], waar hij overnachtte. Daarop zette de dichter zijn tocht voort, overnachtte in Waru, in Hĕring, in Tīra, niet ver van daar. [11] Hij is eenigszins verwant met den heer van de kluis te Suraya, hetgeen bij bespreking vast werd uitgemaakt. En zoo kwam het, dat hij een poos verwijlde, alvorens huiswaarts te keeren; doch weldra bedacht hij zich en ging hij met grooten ijver aan 't dichten.»

De uitdrukking bhaṭāra kuṭi is eenigszins bevreemdend, daar bhaṭāra een zeer hooge titel is. Het kan zijn, dat die verre verwant van den dichter,

---

[1] Onzeker of het hier een plaatsnaam is, dan wel «suikerriet».

[2] D. i. «Pāṇḍawa-berg»; naar 't voorbeeld van Pāṇḍawaparwata, bij 't oude Rājagṛha in Magadha, bekend uit de Buddha-legende.

[3] Als appellatief «schors, papier uit schors» en «priestermuts».

[4] Beter gespeld Kāñcī; ook dit is de naam van een bekende stad in Zuidelijk Indië, ook Kāñcīpura geheeten, d. i. Conjewaram.

[5] In zijn artitel «De rondreis van een Koning van Madjapahit door Java's Oosthoek», Tijdschr. Aardr. Gen. 2e Serie, XXX (1913), deelt J. F. Niermeyer op p. 323, noot 2, mede, dat Prof. Kern zich vereenigd had met zijn vermoeden, dat Kuṭi Haji het tegenwoordige Kutârĕjâ zou zijn, gelegen ten Z. W. der districts-hoofdplaats Mâjâsari, in het tegenwoordige Regentschap Mâjâkĕrtâ (het oude Japan). (*Noot van 1917*).

[6] D. i. «Kring der rondreizende muzikanten» of «smidsknechts»; misschien een gereserveerd gebied of kampong van als Zigeuners levende lieden.

[7] In de Pararaton 31, 1, heet de plaats Jinggan.

[8] turung ontbreekt in Prof. Kern's oorspronkelijk artikel; het staat echter wel in de editie-Brandes en wordt door de maat vereischt, zoodat het klaarblijkelijk slechts bij vergissing is weggevallen. Ook in de volgende zangen zijn, waar noodig, soortgelijke verbeteringen aangebracht. (*Noot van 1917*).

[9] Onjuiste spelling voor Pañcasāra, «de vijf hoofdbestanddeelen», enz.

[10] Deze plaats komt tweemaal voor in de merkwaardige oorkonde van Koning Kṛtarājasa (als Prins: Raden Wijaya), medegedeeld door Brandes in de Pararaton, blz. 79, 82.

[11] Wellicht is bedoeld: «niet ver van 't strand».

om een of andere reden een persoon van gewicht was, een HoogEerwaarde kluizenaar.

Anggāngĕh, beter angganggĕh gespeld, want het bestaat uit anggĕ + anggĕh, een voorbeeld van stam-reduplicatie volgens den regel, dat daarbij in 't eerste lid de medeklinker van den uitgang vervalt; bijv. kaywan wordt bij reduplicatie kaywakaywan.

ZANG 18.

(Bijdragen, Dl. 66, 1912.)

In dezen Zang wordt de beschrijving voortgezet van de met groote praal gehouden rondreis des Konings door zijn rijk. De versmaat is Sragdharā; de aanhef luidt als volgt:

Ryy angkat Çrī Nātha sangkeng Kapulungan ikanang rājabhṛtyāngiring sök |
salwā ning rājamārggāparimita hibĕkan syandanomwat matāmbak |
wwang ning wwang peka ning peka tĕka saha padātī harĕp mwang ri wuntat |
dudw ang wadwāḍarāt sĕh girimisĕn amĕḍĕp mwang gajāçwādi kīrṇṇa || 1 ||

D. i. «Bij 't vertrek van Z. Maj. den Vorst uit Kapulungan volgden veel onderdanen; de groote heirbaan was over de geheele lengte vol van ontelbare beladen wagens, den weg versperrende. Tal van menschen, tal van dienstbaren waren gekomen, benevens voetknechten voor en achter; andere troepen te voet krioelden, met olifanten, paarden enz. in menigte.»

Wwang ning wwang, en dgl. is een idiomatische uitdrukking die in 't KBW. niet vermeld wordt, hoewel de voorbeelden er van niet schaarsch zijn; bijv. hyang ning hyang, sura ning sura, z. v. a. «tal van hoogere wezens, tal van goden», Sutasoma 23, b; wwil ning wwil, «tal van titanen», 103, a; 112, a. Men kan zulke uitdrukkingen als «man aan man», «dag aan dag» enz. in onze taal vergelijken.

Peka, uit pāika, komt o. a. in 't Hindustānī voor met de beteekenis van «voetknecht»; het komt herhaaldelijk voor in 't Oj., o. a. in 't Bhārata-Yuddha in den zin van «voetknecht, gemeen soldaat», elders in dien van «dienaar, knecht». Wat Prapañca hier onder peka verstaat, is mij niet duidelijk.

Amĕḍĕp weet ik niet terecht te brengen; misschien is het verwant met Jav. paḍĕt [«vastgestampt»].

Nistanyāsangkya tang syandana mapawilangan de ni cihnanya bheda |
tĕkwan lāmpah nikāpaṇṭa tulis ika dudū ring samantrī [1] samantrī |
rakryan sang mantrimukyāpatih i Majhapahit sang praṇāleng kaḍatwan |
pintĕn māwan çata syandana pulupuluhan [2] teki cihnanya neka || 2 ||

[1] Zoo leze men i. p. van ri san.

[2] In den gedrukten tekst staat foutief pulupulutan.

D. i. «Hoewel de wagens ontelbaar waren, waren ze te tellen (d. i. te onderscheiden) ten gevolge van hun verschillende kenteekens, en (hoewel) ze in massa voortgingen, waren hun beschilderingen verschillend voor de onderscheidene Mantri's, zijnde de voornaamste der Mantri's Z. Ex. de Rijksbestierder van Majapahit, de tusschenpersoon van 't hof. De vele honderden wagens op weg hadden bij ettelijke tientallen verschillende kenteekens.»

Met den Rijksbestierder is hier natuurlijk bedoeld de vermaarde Gaja Mada. Bijna op dezelfde wijze is hij betiteld in 't opschrift uit Singasāri van Çāka 1273 (A. D. 1351), medegedeeld in de monografie over Caṇḍi Singasāri (1909), blz. 38 vlg. De titulatuur t. a. p. luidt: «Mahāmantrimūlya rakryan mapatih Mpu Mada, sakṣat praṇala kta rasika de bhaṭāra sapta prabhu», volgens de vertaling van Brandes: «De HEG. rijksbestierder Mada optredende als tusschenpersoon van H. M. de 7 vorsten».

Praṇāla beteekent eigenlijk «kanaal, buis, waterleiding».

Zoowel met tulis als met cihna zullen geschilderde deviesen bedoeld zijn.

Sang Çrī Nātheng Pajang kweh ni ratha nira paḍācihna ning dīwaçaçrī | ndan Çrī Nātheng Lasĕm sök ratha nira matulis nandaka çweta çobha | sang Çrī Nātheng Dahācihna sadahākusuma syandanābhrātulis mās | mukyang sang Çrī Jīwanendrāsakaṭa samasamācihna lobheng lĕwih sök ‖3‖

D. i. «De vele karossen van Z. H. den Vorst van Pajang hadden alle tot kenteeken de zon, en de menigte karossen van Z. H. den Vorst van Lasĕm waren beschilderd met een prachtigen witten stier; Z. H. de Vorst van Dahā had hetzelfde teeken als de bloem van Dahā: een prachtigen wagen met goud beschilderd; Z. H. de Vorst van Jīwana, de voornaamste, had wagens die alle zeer uitmuntende teekens hadden in menigte.»

Met den Vorst van Pajang moet bedoeld zijn de gemaal der Vorstin vermeld in Zang 5, 2 en 6, 2; met den Vorst van Dahā de echtgenoot van de Prinses vermeld in Zang 5, 1; met «de bloem van Dahā» zal wel de gemalin zelve bedoeld wezen. De Vorst van Jīwana (*al.* Kahuripan) is de gemaal der Koningin-Moeder, zie Zang 5, 2; en vgl. voor al deze personen de Pararaton, Hoofdstuk IX.

Dīwaçaçrī, een onjuiste spelling voor diwasaçrī, van elders mij niet bekend, beteekent eigenlijk «luister van den dag»; iets dergelijks is Skr. diwasanātha, «dagvorst». Met Dahākusuma is, naar ik veronderstel, bedoeld H. H. de Vorstin van Dahā, de schoone jongere zuster der Koningin-Moeder; vgl. Zang 4, 1 en Pararaton, blz. 121, r. 7 en 30.

Lobheng lĕwih is, misschien, de naam van een figuur, een batik-patroon, want in de volgende strofe komt het nogmaals voor, en wel onmid-

dellijk na gringsing. Doch in 't KBW. (III, 808) onder lubeng wordt linubeng lĕwih verklaard met «voortreffelijk». De eigenlijke beteekenis schijnt te zijn «in hooge mate uitmuntend»; vgl. Sund. loba, «zeer veel».

Ndan sang Çrī Tikta-wilwa prabhu sakaṭa nirāsangkya cihnanya wilwa | gringsing lobheng lĕwih lāka paḍa tinulis ing mās kajangnyān rinĕngga | salwir ning punggawāmwat bini haji nguniweh Īçwarī Çrī Sudewī | sakweh ning pekabhāryyā sakaṭa nika sinang pangharĕp ning sapaṇṭa || 4 ||

D. i. «Vervolgens van Z. Maj. van Tikta-wilwa (Majapahit), den Koning, ontelbare wagens, tot kenteeken hebbende een Wilwa-vrucht (Aegle Marmelos). Gringsing, zeer uitmuntend, rood van kleur, alle beschilderd met goud en voorzien van schermen. Al de Punggawa's die de koningsvrouwen, alsmede de Heerscheres H. M. Sudewī vervoerden, en al de vrouwen van minderen rang (?), wier wagens rood waren, vormden de voorhoede van den ganschen stoet.»

Ik ben niet zeker dat de vertaling geheel juist is. Van gringsing ken ik geen andere beteekenis dan die in 't Jav. Wdb. opgegeven wordt. Twijfelachtig is ook mijne vertaling van pekabhāryyā, dat hier toch kwalijk «vrouwen van voetknechten» kan beteekenen. Wie H. M. Sudewī is, vermag ik niet met zekerheid te zeggen; misschien dezelfde als H. M. Parameçwarī, de Koningin vermeld in Zang 7, 3.

Munggw ing wuntat ratha Çrī Nṛpati rinacana swarṇṇa ratna pradīpta | anyat lwirnyātawing jampana sagala mawālwāhulap söngnya lumrā | kīrṇṇeng wadwāngiring Janggala Kaḍiri Sĕḍah Panglarang sök marampak | āstām tekang bhayangkāryy amawamawa dudūng bhṛtya munggw ing gajāçwa || 5 ||

D. i. «Daarachter volgde de karos van Z. M. den Vorst, versierd, schitterend, met goud en edelsteen; en (voertuigen) van ander soort met gordijnen: palankijns helder blinkend, waarvan de glans en schittering zich wijd verbreidde. In menigte gingen mede troepen uit Janggala, Kĕḍiri, Pasuruhan, Panglarang, in dichte rijen voortrukkende; daarenboven de Bhayangkāri's, (en) naar evenredigheid (?) ander dienstvolk op olifanten en paarden.»

De koninklijke wagens, waarvan in de voorgaande strofe sprake was, waren bestemd voor de dames van 't hof en de begeleidende Punggawa's; op de karos was de Koning zelf gezeten. Zoo tenminste vat ik de plaats op.

Met wadwa kan evengoed «krijgsvolk», als «onderdanen» bedoeld zijn.

Mijne vertaling van sĕḍah en panglarang berust slechts op gissing. Vgl. Zang 9, 1. [1]

[1] Zie hiervóór p. 43, waar «sĕḍah panglarang» echter vertaald werd met «betel tot privaatgebruik». (*Noot van 1917*).

De Bhayangkāri's zijn een soort van beambten, zonder twijfel dezelfde als de met de synonieme uitdrukking Bhayangkara's genoemde in de Pararaton p. 26 (in de vertaling p. 108), waaruit blijkt dat zij wachters waren. Ook uit Zang 9, 2 kan men zulks opmaken. Het zijn dus lijfwachten. Het lijdt geen twijfel dat het woord voortleeft in Jav. bayangkari, hoezeer de beteekenis zich gewijzigd heeft; want volgens 't Jav. Wdb. verstaat men onder ambayangkari, «iemand als bruidegom of bruid feestelijk uitdossen, eer bewijzen, in staatsie begeleiden». Het heeft er veel van of deze beteekenis van «bruidleider, paranymf» onder den invloed staat van 't Jav. woord bayang, waarmede bhayangkāri, bhayangkara niets te maken heeft, want deze termen zijn zuiver Sanskrit, en beteekenen eigenlijk «vrees verwekkend», een niet onpassende benaming voor lijftrawanten, aan wie de zorg voor de veiligheid van den koning is toevertrouwd.

Ndah prāpteng Pañcuran mungkur atiki lari ning syandaneñjing marāryyan |
lampah ning kawy animpang sumĕpĕr i Sawungan manglawad wandhuwargga |
lingsir ning sūryya mangkat marĕngi ri haliwat Çrī Narendrān lumampah |
tūt mārggāmūrwwa çīghrān ḍatĕng i Watu Kiken ring [1] Matañjung marāryyan || 6 ||

D. i. «Nadat men Pañcuran bereikt had en vandaar weêr vertrokken was, hielden de wagens op hun tocht in de vroegte halt. De dichter sloeg op reis een zijweg in, Sawungan aandoende, familieleden willende bezoeken. Toen de zon over de middaghoogte was, begaf hij zich op weg, juist toen Z. M. de Vorst voorbij getrokken was. Zijn weg oostwaarts vervolgende kwam hij weldra te Watu Kiken, en pleisterde te Matañjung.»

De ligging der in deze strofe genoemde plaatsen heb ik niet kunnen opsporen.

Deçāsimpar kkaboddhan kaparĕk i tĕpi ning mārgga kaywanya poryyang |
pratyekanye Galanggang muwah ikang i Baḍung tan madoh mwang Barungbung |
tankāryyānger mmaṇik towi kawiṣaya ri Yānatrayānggĕhnya mengĕt |
sang dharmmādhyakṣa çīghran sinigĕhan ika ring bhojanāpāna tuṣṭa || 7 ||

D. i. «Afgelegen desa's van Buddhistische geestelijken waren gelegen aan den zoom van den grooten weg, met — geboomte; de namen er van onderscheidenlijk zijn Galanggang, en een ander Baḍung, niet ver van Barungbung. De superintendent der Religie [2] had niet van nooden edelge-

[1] Gedrukt ri tegen de maat.
[2] Deze waardigheid bekleedde onze dichter.

steente, noch zinnelijke geneugten; te denken over de Drie Yāna's was zijn vaste voornemen; hij werd onthaald op spijs en drank en was daarmeê wel voldaan.»

Poryyang komt ook voor in 't Bhomakāwya Z. 44, 1, doch zonder dat de beteekenis er van duidelijk is. Pratyeka komt in een dergelijk verband ook voor in Zang 20, 1, zonder dat het ons in staat stelt de beteekenis met zekerheid vast te stellen. Mijne vertaling berust op Skr. pratyeka, d. i. «iegelijk; afzonderlijk»; in verband met pratyeka voorkomende als glosseem van cacakan in 't KBW. (I, 579; cacak en ñacak, «een voor een noemen»).

De «Drie Yāna's» (d. i. de 3 Voertuigen) zijn in 't stelsel der Mahāyānisten 't Çrāwaka-y., Pratyeka-y. en Buddha-y., waarover men zie Burnouf, Lotus de la Bonne Loi (1852), p. 315.

Sāmpun prāpte Kulur mwang Batang i Gangan asĕm teki lampah Narendra |
tistis hyang Sūryya pintĕn ghaṭita [1] pitu sirĕm kāmukan sanghub awrā |
skandhāwāre tĕngah ning harahara dinunung Çrī Narendre kamantyan |
prāptāng wyāpāra sāmpun panaḍah ira madum sthāna teking wwang akweh || 8 ||

D. i. «Nadat de Vorst op zijn tocht Kulur en Batang [en] Gangan asĕm bereikt had, werd de Zon koeler, tegen de 7de stonde ging ze onder en verbreidde zich de duisternis. In 't midden van 't open veld betrok Z. M. de Vorst inmiddels het kamp. Toen de bezigheden ten einde waren, gingen de menschen in 't algemeen daar, na gegeten te hebben, ieder naar hun plaats.»

Skandhāwāra is een kamp waar een Vorst tijdelijk verblijf houdt, gewoonlijk een legerkamp. Het woord is bekend genoeg uit het Skr., doch ontbreekt in 't KBW.

ZANG 19.

(Ibidem.)

Deze Zang bevat weinig meer dan de opsomming der plaatsen waar de Koning op zijn tocht langs kwam. De versmaat is dezelfde als in Zang 11, en in de Wiwāha Zang 3. De eerste strofe geeft het volgende te lezen:

Eñjing ryy angkat irang Narendra daṭĕng anghinĕp i Bhaya langö tigang kulĕm |
sah sangkeri Katang Kĕdu [2] Dawa Rame janapada kahalintangan huwus |
ring Lampĕs ri Timĕs muwah Kuṭi ri Pogara, kahĕnū lĕbuh ni Kagĕt |
mwang ring maṇḍala Hambulu traya tĕke Ḍaḍap adulur ikang rathālaris || 1 ||

[1] Met ghaṭita zal bedoeld zijn een Muhūrta van 48 minuten.

[2] Tegen de maat, dus foutief. Mogelijk bedoeld Kĕḍung, dat tenminste een bestaand woord is.

D. i. «'s Morgens had het vertrek van den Vorst plaats; aangekomen te Bhaya langö overnachtte hij daar drie nachten. Men vertrok van Katang, Kĕḍung (?) Dawa, Rame; 't platte land was men (toen) reeds voorbij. Te Lampĕs, te Timĕs en Kuṭi (monniken-verblijf), te Pogara nam men den weg over de vlakte van Kagĕt; en in 't distrikt Hambulu traya [1] te Ḍaḍap gekomen, zetten de wagens te gader den tocht voort.»

Den gebrekkigen stijl van den dichter heb ik in de vertaling niet getracht te verbeteren. De plaatsnamen vermag ik niet terecht te brengen. Een onderzoek of de opgenoemde namen nog te vinden zijn, kan alleen door personen ter plaatse met kans op welslagen ter hand genomen worden.

Wwantĕn dharmma kasogatan prakaçite Madakaripura kastaweng langö | sīmānugraha bhūpatī sang apatih Gaja Mada racananya nuttama | yekānung dinunung Nareçwara pasanggrahan ira pinĕnĕd rinūpaka | andondok (?) mahawan rikang trasungay andyusi capahan atīrthaçewana‖ 2‖

D. i. «Er is een Buddhistisch stift, bekend onder den naam van Madakaripura, vermaard om zijn schoonheid; de dorpsgrond is een schenking van den Vorst aan den rijksbestierder Gaja Mada; 't bouwwerk is allervoortreffelijkst. Daarheen begaf zich de Vorst, voor wien de pasanggrahan netjes gemaakt en versierd werd. Tijdelijk daar vertoevende, ging hij naar de bron der rivier om te baden in een waterbak, devotie verrichtende in heilig water.»

De naam van 't Buddhistisch stift, d. i. een pĕrdikan-desa met klooster, enz., Madakaripura, bevat een omzetting van den naam des stichters, want kari (stam karin), «olifant», is een synoniem van Gaja.

De lezing andondok lijkt mij verdacht. Mogelijk is bedoeld andoṇ ḍok, uit andon, waarvan een der beteekenissen volgens 't Jav. Wdb. is «tijdelijk verblijven», en ḍok, volgens hetzelfde Wdb. iets dergelijks. Het KBW. geeft geen licht. Het onuitgedrukte onderwerp zal toch wel de Vorst zijn.

Trasungay voor tras-sungay. Capahan wordt verklaard als een soort waterbak; men kan denken aan de steenen badkuipen, zooals die nog hier en daar op Java gevonden worden. Tīrthasewana is eigenlijk 't bezoeken van heilige badplaatsen ter bedevaart.

ZANG 20.

(Ibidem.)

De vertaling van dezen Zang, in Çārdūlawikrīḍita, levert groote moeilijk-

[1] D. i. «de Drie Hambulu's». De hambulu is een ficus-soort, in de eerste plaats de *Ficus infectoria*, Skr. plakṣa; zie KBW. (I, 427) onder hambulu, [en verg. p. 40, noot 1]. Er heerscht echter groote verwarring bij de toepassing van den naam.

heden op vooral wegens de menigvuldige van elders onbekende woorden, gedeeltelijk plaatsnamen.

Prāptang deça Kasogatan sahana mawwat bhakta pāne Haji |
pratyekanya Gapuk padewiçiṣa (?) yeng Īçāna-bajrāpagĕh |
Gantĕn Poh Capahan Kalampitan[1] ing Lumbang len Kuran We pĕtang |
mwang Pañcar prasamāngça ning kuṭi mungguh kapwa tāsrang mamarĕk || 1 ||

Milw ang deça ri Tunggilis Pabayĕman rowangnya nekāpupul |
rehnyāngçe kuṭi Ratnapangkaja[2] hane Carccan[3] kabhukty āpatĕh |
nāhan ta pabalas Kasogatan an angçānggĕhnya kuww āpagĕh |
bhuktinyanpinakāryya[4] kawwalu huwus tingkahnya ngūnī dangū || 2 ||

D. i. «Bij aankomst in de Buddhistische (pĕrdikan-) desa's, boden alle den Koning spijs en drank aan. De namen onderscheidenlijk ervan zijn — — —; onder Īçānabajra gesticht. (Gantĕn enz. tot Pañcar), alle onderhoorigheden van 't monnikverblijf, kwamen toeijlen om hun opwachting te maken.

Ook de desa's Tunggilis en Pabayĕman kwamen in hun gezelschap mede in grooten getale vereenigd. Zij staan als onderhoorigheden onder 't bestuur van 't monnikhuis Ratnapangkaja te Carcan(?), zijnde landerijen waarvan de opbrengst genoten wordt. Zoo dan is de — van een Buddhistisch sticht, dat onderhoorigheden (of: deelen van een complex van stichten) vaste (eigen) kuwu's (hoofden) hebben[5]; de bezeten landerijen, die bewerkt worden, zijn acht (in aantal). Dat is reeds van oudsher de regel.»

Omtrent pratyeka vgl. men de aanteekening op Zang 18, 7. Wat op pratyekanya volgt, schijnen eigennamen te zijn, waarvan de lezing echter verdacht is.

Īçānabajra is een bijnaam van den Koning Mpu Siṇḍok, die ons als ijverig Buddhist bekend is. Mogelijk staat het hier elliptisch voor een plaatsnaam, en dan is bedoeld: «(het sticht) te I. gevestigd».

In den derden pāda kan ik geen verband ontdekken, al is de beteekenis van enkele woorden bekend. Ik houd dies alle termen, te beginnen met Gantĕn en eindigende met Pañcar, voor plaatsnamen.

De vertaling van de tweede strofe is op menig punt geheel onzeker. Pinakāryya houd ik voor een passief, afgeleid van pakāryya = pagawe.

[1] Kalampitan hersteld i. pl. v. Kalampisan, op grond van de editie-Brandes, welke met het handschrift overeenstemt. (*Noot van 1917*).

[2] De kuṭi Ratnapangkaja is vermeld in Zang 17, 10. Met kuṭi schijnt bepaald bedoeld een «klooster, monasterium».

[3] Gedrukt caccan.

[4] Conjectuur voor panakāryya.

[5] Of: «dat voor de onderhoorigheden (personen) zijn aangesteld in de betrekking van kuwu's».

ZANG 21.

(Ibidem.)

De versmaat van dezen Zang is een specie van Atyaṣṭi; de bijzondere naàm is mij niet bekend.

Byatīteñjing mangkat caritan ikanang deça kahawan [1] |
ri Lo paṇḍak Raṇw ākuning i Balerah Baru bare |
Ḍawŏhan lāwan [2] Kapayĕman i Tĕlpak ri Barĕmi |
Sapāng kaprāptan mwang Kasaduran anujw ing Pawijungan || 1 ||

Jurang Bobo runting mwang i pasawahan teki kahĕnū |
muwah prāpteng Jālādhipa [3] Talapika mwang ri Paḍali |
ring Ārṇṇon [4] lawan Panggulan i Payaman len Tĕpasana |
tĕkeng Rĕmbang prāpte Kamirahan i pinggir ning udadhi || 2 ||

D. i. «Daarna, 's morgens, brak men op. Laten wij de doorgetrokken dorpen vermelden: Lo paṇḍak, Raṇu akuning, Balerah, Baru bare, Ḍawŏhan en Kapayĕman, Tĕlpak, Barĕmi. Sapāng werd bereikt, en Kasaduran, koers gericht op Pawijungan. Door 't dal Bobo runting en de rijstvelden daar werd de weg genomen; en men bereikte Jālādhipa, Talapika en Paḍali; Ārṇon en Panggulan, Payaman en Tĕpasana. Men kwam in Rĕmbang en bereikte Kamirahan aan de zeezijde.»

ZANG 22.

(Ibidem.)

De versmaat hiervan is een soort Wikṛti.

I Ḍampar i Patuñjungan Nṛpati lālana mahawan i tīra ning pasir |
amūrwwa hĕnu tūt hĕnī rātāratā nika magĕnĕttimbah [5] ing ratha |
arāryyan i samīpa ning talaga sĕh sarasija tarate paḍāsĕkar |
jĕnĕk mihat i posik ing makara ring wway ahĕning i dalĕmnya waspada || 1 ||

D. i. »Te Ḍampar en Patuñjungan vermeide zich de Vorst met aan 't zeestrand te gaan, oostwaarts den weg nemende langs het zand, waarvan de effenheid — — — van 't karos. Hij poosde nabij een meer vol van [blauwe]

[1] Verbetering voor k a w a h a n in den gedrukten tekst.

[2] Een lange lettergreep te weinig; 't eenvoudigste is, r i n g in te voegen.

[3] De tekst heeft Ja° met korte *a* tegen de maat.

[4] Het hier in Prof. Kern's artikel oorspronkelijk staande O r ṇ ṇ o n berust op een verschrijving. Handschrift en editie-Brandes geven Ā r ṇ ṇ o n. Op dezelfde wijze zijn in Zang 22, 4 B a c e k door B a c o k en in Zang 23, 1 D h o n i - b ĕ ṇ ṭ e n g en C ĕ c a n g door D h o n i - B ĕ ṇ ṭ o n g en S ĕ c a n g vervangen. (*Noot van 1917*).

[5] Dit vers is corrupt; er ontbreekt een korte lettergreep na m a g ĕ n ĕ t. Ik weet niet de vereischte verbetering aan te brengen.

lotussen en waterrozen, alle in bloei. Met behagen keek hij naar de bewegingen der dolfijnen in 't heldere water, tot den bodem zichtbaar.»

De beteekenis van magĕnĕt(?) is onbekend, en daarenboven is de lezing bedorven, zoodat een paar woorden in de vertaling weggelaten zijn.

Makara heb ik met «dolfijn» vertaald, ofschoon de dichter andere zeedieren kan bedoeld hebben.

Ndatan wicaritan kalangwan ikanang ṛāṇu masurawayan lawan tasik |
riy angkat ira sah ḍatang ri Wĕḍi ri Guntur asĕnĕt i samīpa ning hawan |
Kasogatan i Bajrakāngça ri Taladhwaja tĕlas apagĕh cinarccakĕn |
dulurnya ri Patuñjungan kasĕlang i bala turung umulih mareng kuṭi || 2 ||

D. i. «We zullen de verspreide bekoorlijkheden van het meer en de zee niet bespreken. Na vertrokken te zijn kwam hij te Wĕḍi en Guntur, dat wegschool in de nabijheid van den weg. Het Buddhistisch stift te Bajraka, hetwelk als onderhoorigheid van Taladhwaja reeds (vroeger) gesticht is, werd (in zijn voorrechten) geconfirmeerd, alsmede (dat) te Patuñjungan, onderwijl de troep nog niet naar het klooster(?) teruggekeerd was.»

Mijn vertaling van cinarccakĕn berust op de beteekenis van 't Skr. carcayati, «herhalen».

De bedoeling van 't dulurnya ri P. is mij niet recht duidelijk.

Yateka hinalintangan muwah amūrwwa matut alas i tīra ning pasir |
arāryyan irikang Palumbwan aburu kṣaṇa lumaris i lingsir ing rawi |
bhawiṣya hinalintang [1] ing lwah i Rabut lawang anuju surud ning ampuhan |
lurah ri Balater linakwan ira lālana mamĕgil i tīra ning pasir || 3 ||

D. i. «Na die plaatsen voorbijgetrokken te zijn, ging hij weder oostwaarts, 't bosch volgende aan 't zeestrand. Hij hield juist in Palumbwan, jaagde een poos en vervolgde zijn tocht, toen de zon ten ondergang neigde. Vervolgens ging hij 't water van Rabut lawang over, juist toen 't geraas van den vloed bedaarde. De bergkloof van Balater wandelde hij door, en betrok zijn nachtkwartier aan 't strand.»

Ring eñjing ahawan Kunir Basini sakṣaṇa ḍatĕng i Saḍeng sirāmĕgil |
pirang wĕngi kunĕng lawas nira jĕnĕk maměnaměng i Sarampwan anglĕngör |
ri sah niri wawang tĕke Kuṭa Bacok [2] Narapati nawilāsa ring pasir |
jĕnĕk lumihat ing karang kinasut ing ryyak asirasirat anghirib jawuh || 4 ||

D. i. «Den volgenden ochtend nam hij den weg van Kunir Basini; dra gekomen te Saḍeng nam hij daar zijn intrek. Ettelijke nachten lang verlustigde hij zich behagelijk in — —. Na van daar weggegaan te zijn kwam de Vorst te Kuṭa Bacok en vermaakte hij zich aan 't strand; met genoegen

[1] Zoo leze men i. p. van hilintang.
[2] Zie noot 4 op de vorige bladzijde.

keek hij naar de koraaldieren, terwijl ze werden overstelpt door de overal als regen spattende golven.»

Tuhun rakawi tan mare Kuṭa Bacok dumadak anuti simpang ing hawan | anguttara sake Saḍeng mahawan ing Balung anuju ri Tumbu len Habĕt | muwah ri Galagah ri Tanpahing anganty amĕgil i Rĕṇĕs apty anangkilā | amogha kapapag Narendra mahawan Jayakṛta ri Wanagriyālaris || 5 ||

D. i. «Doch de dichter ging niet naar Kuṭa Bacok, daar hij onmiddellijk een zijweg volgde; hij ging noordwaarts van Saḍeng [naar] Balung, richtte koers naar Tumbu en Habĕt, voorts naar Galagah en naar Tanpahing, bleef in afwachting zich ophouden in Rĕṇĕs met plan zijne opwachting te maken. Weldra ontmoette hij den Vorst, die naar Jayakṛta ging, naar Wanagriya zijn reis vervolgende.»

ZANG 23.

(Bijdragen, Dl. 67, 1913.)

Deze Zang, in Waṃçasthā, begint met een opsomming van de plaatsen waarlangs de tocht des Konings werd voortgezet. De tekst luidt als volgt:

Ri Dhoni-bĕṇṭong [1] Puruhan lawan Bacĕk |
Pakis-haji mwang Paḍangan Sĕcang [1] |
ri Jāti-gumlar kkahawan [2] Çilā-bhango |
anguttareng Dewa rame tĕke Ḍukun || 1 ||

D. i. «Men trok door Dhoni-bĕṇṭong, Puruhan en Bacĕk, Pakis-haji en Paḍangan, Sĕcang, Jāti-gumlar, Çilā-bhango, noordwaarts naar Dewa rame tot aan Ḍukun.»

Muwah lumāmpah ḍatĕng ing Pakāmbangan |
rikā mĕgil sang prabhu saksaṇānlaku |
ḍatĕng ta—ngsil [3] wwitan ing lurah Ḍaya |
linakwan aglis ḍatĕng ing jurang ḍalĕm || 2 ||

D. i. «Men trok wederom verder en kwam te Pakāmbangan; daar betrok de Vorst het nachtkwartier; aanstonds (weêr) op reis kwam hij —, aan 't begin van de bergkloof van Ḍaya; snel werd deze doorgetrokken en kwam men in een diep ravijn.»

Ikang hawan [4] dug mangalor sakeng tasik |
ri sandĕngandĕng nika durgga mārupök |

[1] Zie noot 4 op p. 70.

[2] Zoo leze men voor k k a w a h ā n.

[3] Er ontbreekt een lettergreep, die ik niet weet in te vullen.

[4] De tekst heeft foutief w a h a n.

lumud jawuh sĕngka nikān paḍālĕyŏ |
aneka tang syandana sāk silih-pagut || 3 ||

D. i. «De weg ging toen noordwaarts van de zee af. Den geheelen weg langs was het een moeielijk eng terrein; ten gevolge van den regen waren de steilten glibberig; veel wagens in botsing met elkander werden beschadigd.»

ZANG 24.

(Ibidem.)

Deze Zang, in Çikhariṇī-maat, begint met te beschrijven hoe de in gevaar verkeerenden zich haasten om uit de engte te geraken. Jammer dat de tekst op meer dan ééne plaats bedorven is, en daarenboven enkele woorden van onbekende beteekenis bevat, zoodat de lezer de volgende gebrekkige vertaling voor lief moet nemen.

Tuhun maglis dug ring palayangan awarṇṇālayang adoh |
ri bāngkong kongang tang warana mamĕgil çīghra lumaris |
paḍāmrih prāptā ring çaraṇa tikanang wwang maçaraṇa |
waneh çīghra prāpteng surabhaṣa rabād ning wwang angiring || 1 ||

D. i. «Doch spoedig was het tijd om weg te ijlen als gevleugeld ver weg; bij — zag men de —, die een goed heenkomen zochten, snel voortgaan. De hulpeloozen trachtten allen een toevlucht te bereiken; anderen bereikten (die) in groote haast (?) — dergenen die hen vergezelden.»

Men ziet dat eenige woorden onvertaald zijn gelaten. Wat hier bāngkong beteekent, kan ik niet gissen. In 't K. B. Wdb. II (1899), p. 699 vindt men onder taluktak vermeld bangkong als synoniem van Jav. kitiran, wat de zaak niet duidelijker maakt. Warana ziet er zeer verdacht uit, ook wegens de spelling; de beteekenissen van Skr. varaṇa passen hier niet. Maçaraṇa vat ik hier op als staande voor Skr. açaraṇa, ten gevolge van verwarring tusschen 't privatieve voorvoegsel *a* van 't Skr. en 't Jav. prefix ma, gelijkwaardig met *a*; zoo heeft men in 't O. jav. ook o. a. maneka voor aneka. Rabād is volstrekt onverstaanbaar; mogelijk is de ware lezing: ri bāhw ing wwang angiring, d. i. «in de armen dergenen» enz. Dit is evenwel geenszins zeker.

De nu volgende strofe is ook alles behalve zuiver.

Sirĕp ning ngwai mandālangalang i tĕkānyeng [1] alang-alang |
ri sandhyāṇḍĕgnyāndĕl [2] sapi nika waneh puh bĕsur angel |

[1] Zoo leze men voor ttānyeng.
[2] Conjectuur voor caṇḍyāndĕgnyāṇḍĕl.

bhawiṣyāng yānānguttara Turayan ang deça kahawan |
paḍātry [1] angkatnyāgyātakitaki tĕkā ri Patukangan || 2 ||

D. i. «Bij 't ondergaan der zon ging men langzaam voort (?) bij 't komen in de alang-alang. Met den schemertijd maakte men halt; hun ossen waren deels uitgeput, onwillig van vermoeienis. Daarna ging de tocht noordwaarts; Turayan was het dorp dat men doortrok. Luidruchtig maakten allen zich op, zich haastende en zeer verlangend om te Patukangan te komen.»

Turayan is, naar ik veronderstel, de plaats die in de Pararaton p. 57 [Turyantapada, d.i.] Turen heet.

ZANG 25.

(Ibidem.)

Hierin wordt het verblijf van den Vorst in Patukangan beschreven. De maat is Çārdūlawikrīḍita.

Tanngeh yañ caritan pratingkah ikanang swabhṛtya mantry ādulur |
warṇṇan teki ḍatang nire Patukangan sang Çrī-narendrāpupul |
ngkāneng sāgaratīra kulwan ikanang tālākṛp alwāratā |
lor parṇṇahnya sakeng pakuwwan irikānggwan Çrī-narendrāmĕgil || 1 ||

D. i. «Het zou te lang duren, moest er verteld worden hoe het ging met de dienaren en Mantri's welke den tocht medemaakten; er zal dan nu verhaald worden van Z. Maj. den Vorst en gemalin, toen hij in Patukangan gekomen was. Daar aan den westelijken [2] oever van de zee is een dicht bosch van waaierpalmen, wijd uitgestrekt, dat ten Noorden ligt van 't kamp waar Z. Maj. de Vorst tijdelijk vertoefde.»

Sakweh sang paramantry amañcanāgaromunggw ing pakuwwan kabeh |
mwang sang dhyakṣa pasangguhan rasika sang wangçādhirājomarĕk |
tansah sang hupapatty anindita ḍang ācāryyottarānopama |
Çaiwāpañji mapañji sāntara widagdheng āgama wruh kawi || 2 ||

D. i. «Al de voorname Mantri's van de grensdistricten bevonden zich in 't kamp; ook de Dhyakṣa Pasangguhan Wangçādhirāja maakte zijne opwachting, alsook de onberispelijke Upapatti's: de godsdienstleeraar Uttarānopama, de Pañji der Çiwaietische gezindte, en de andere Pañji ervaren in de godsdienstleer, knap als dichter.»

Het is niet overal duidelijk of men met eigennamen of vereerende bijvoegelijke naamwoorden te doen heeft. Upapatti is volgens K. B. Wdb. I (1897), p. 327 een synoniem van kṛta, «godsdienstig rechter». Met «de andere Pañji» moet bedoeld zijn de Buddhistische Upapatti.

[1] De tekst heeft verkeerdelijk paḍāçryā°.

[2] Door een schrijffout stond hier: «zuidelijken». (*Noot van 1917*).

ZANG 26.

(Ibidem.)

Deze Zang is in een soort Kṛti-maat; de bijzondere naam onbekend.

Ndān mukyādhipatīng pakuwwan apagĕh sangng [1] āryya Çūrādhikāra |
sakweh ning jajahan sake Patukangan sāmpun ḍatang tan masowe |
kapwāsrang mahaturhatur paḍa sinūngan wastra buddhinya tuṣṭa |
tuṣṭanyāngdani tuṣṭa ri nrĕpati santuṣṭan jĕnĕk ring pakuwwan || 1 ||

D. i. «Als voornaamste bestierder van 't kamp was aangesteld Ārya Çūrādhikāra. Al de onderhoorigen van Patukangan waren reeds zonder dralen gekomen. Zij boden met drang allerlei geschenken aan en werden begiftigd met kleedij, waarover zij innig blij waren. Hun genoegen was een bron van genoegen (ook) voor den Vorst, die zich in 't kamp recht behagelijk gevoelde.»

Wwantĕn rūpaka laryya-laryyan anĕngah sangke hujung ning samudra |
weçmāneka kikis tinap natar ikālwāpiṇḍa nūṣa'nsakeng doh |
mārgganyeki linantaran lĕyĕp awarṇṇengguh [2] katon de nikang ryyak |
— — kīrtti [3] sang āryya towi pasĕnāhe prāptya sang Çrī-narendra || 2 ||

D. i. «Er waren ter verfraaiing gemaakt grachten, die van de in zee uitstekende landtong landwaarts in liepen; verschillende huizen aan de boorden, wier ruime voorpleinen op een rij naast elkander lagen, leken, uit de verte, op eilanden, en de toegangen hiervan in 't dommelig verschiet schenen door de golven alsof ze beefden. (Dat was) het verdienstelijke werk van den Ārya (Çūradhikāra), en wel als versiering voor de aanstaande komst van Z. Maj. den Vorst.»

ZANG 27.

(Ibidem.)

De maat behoort tot de klasse Dhṛti; de naam der soort is onbekend. De eerste strofe luidt aldus:

Ngkā Çrī-nātha marānglipur huyang i tīkṣṇa ning [4] dinakara |
sākṣāt dewatā-dewatī 'n saha kasih nirātikaṭikan |

[1] De tekst heeft s a n g, doch er wordt een lange lettergreep vereischt.

[2] Zoo leze men voor °e n g g u.

[3] Aan 't begin ontbreken twee lange lettergrepen, zooals de maat uitwijst. Mogelijk heeft er gestaan n ā h a n.

[4] Gedrukt n i.

wwang ri jro sawang Apsarī 'n wahu sakeng wihāya madulur |
mokta ng kleça hiḍĕp nikang [1] mulat awarṇṇa tībra kawĕngan || 1 ||

D. i. «Daar verdreef dan Z. Maj. de Koning het drukkend gevoel van hitte bij de felheid der zon, als het ware een god en een godin, terwijl hij met zijne geliefde (gemalin) innig verbonden was. De vrouwen van de binnenvertrekken leken hemelnimfen die met elkander pas uit het luchtruim gekomen waren. Verdwenen was alle onzuiverheid volgens de meening der aanschouwers, die uiterst verbaasd schenen.»

Tan tunggal tikanang wilāça ginawe narendrākasukān |
sing wastwāsunga tuṣṭacitta ri kanang pradeça winangun |
bāryyan kārakĕtan çramaçrama maweh jĕngĕr ning umalat |
singgih dewa mangiṇḍarat juga sirān lumanglang i jagat || 2 ||

D. i. «Veelvuldig waren de spelen die de Vorst feestvierende instelde; alle dingen die aan de lieden der streek hartelijk genoegen konden geven werden uitgevoerd: allerlei maskerspelen en spiegelgevechten welke de stomme verbazing der toeschouwers wekten. Inderdaad, hij was een god die nederdaalde en in de wereld rondwandelde.»

Men ziet, dat onze dichter geen gelegenheid laat voorbijgaan om zijn Byzantinisme in volle kracht te doen uitschijnen.

ZANG 28.

(Ibidem.)

De soortnaam van 't metrum, dat tot de klasse Āryagatī behoort, is onbekend.

Pira teki lawas nira ri Patukangan |
paramantri ri Bāli [2] ri Madhura ḍatang |
ri Balumbung [3] ⌣ andĕlan ika karuhun |
sa-Yawakṣiti wetan umarĕk apupul [4] || 1 ||

D. i. «Nadat hij (de Koning) een tijd lang te Patukangan verwijld had, kwamen de voornaamste Mantri's van Bali en Madura; zij hadden vooraf te Balambangan rust gehouden [5]. Geheel oostelijk Java kwam gezamentlijk ter opwachting.»

[1] Gedrukt klesa hidĕp nika.

[2] In den tekst is Ngāli een drukfout.

[3] De tekst bedorven; er ontbreekt een korte lettergreep vóór andĕlan. Ik vermoed dat bedoeld is: Balambangan andĕlan.

[4] Foutief in den tekst puḍul.

[5] Vertaling onzeker.

Paḍa bhakty ahatur paḍa masirasiran |
bawi meṣa kĕbo sapi hayam asu sök |
saha wastra pinuṇḍut adulur asusun |
manah ing mulat adbhuta kadi tan-i-rāt || 2 ||

D. i. «Onderdanig bǿden allen in overvloed varkens, schapen, karbouwen, runderen, hoenders, honden aan in menigte, en kleedingstoffen werden daarbij bij stapels in ontvangst genomen, (zoodat) de toeschouwers in hun gemoed verbaasd waren als aan de aarde onttogen.»

Saka tĕmbay ing eñjang atiki caritan |
naranātha sirādadar i bala kabeh |
milu salwir ikang parakawi sinungan |
paḍa tuṣṭa tikang [1] paramajana ngalĕm || 3 ||

D. i. «Er zij verteld dat den volgenden morgen vroeg de Vorst zich aan al 't volk vertoonde. Mede kwamen al de voortreffelijke dichters die giften ontvingen. Verheugd waren de voorname lieden vol van lof.»

Het is niet duidelijk, wie de dichter met «voorname lieden» bedoelt; heeft hij de dichters op 't oog, dan zal in ngalĕm wel 't begrip liggen van lovend dank zeggen.

ZANG 29.

(Ibidem.)

In dezen Zang breekt de dichter zijn verhaal van de rondreis des Konings af, om uiting te geven aan zijne droefheid over den dood van zijn vriend, den Upapatti bij de Buddhistische gezindte, Ṃapañji Kṛtayaça. De maat is een soort Atidhṛti.

Ndan sang kawy aparab Prapañca juga çoka tanari siwuhĕn |
de sang kawy upapatti Sogata mapañji Kṛtayaça pĕjah |
mitrānggĕh rasike kalangwan asahing [2] dulur atakitaki |
lagy āmūlyani kīrttipustaka tinumbas inapi tinĕngöt || 1 ||

D. i. «En alleen de dichter, wiens bijnaam Prapañca is, was bedroefd, zonder ophouden treurig over den dood van den dichter, Upapatti der Buddhisten, Mapañji Kṛtayaça. Die was voor hem een vriend in vermaken, een

[1] Kang door mij toegevoegd.
[2] Conjectuur voor asihang.

makker, met wien hij geestelijke oefeningen hield. Steeds stelde hij hoogen prijs op boeken over godsdienstige monumenten (?), welke hij kocht, (van fouten) zuiverde en doorstudeerde.»

Het is zeer twijfelachtig of wij den vriend, wiens dood Prapañca zoo weemoedig stemde, vereenzelvigen mogen met den persoon aangeduid met den titel Mapañji en als dichter in strofe 2 van Zang 25. Immers uit het onmiddellijk volgende vers moet men opmaken dat de bevriende dichter reeds dood was toen Prapañca ter plaatse kwam. Ik zie geen kans dit te rijmen met wat wij lezen in Zang 25. Voor de tijdgenooten van den hofdichter was zijn verhaal natuurlijk begrijpelijk genoeg.

De tweede strofe luidt als volgt:

> Cittangkwī rasika 'n katĕmwa warasāngatĕra mahasahas |
> nyāma wruh ri parāna ning mahas akīrtty atilara kakawin |
> ngūnī 'n [1] mātya jĕmah muwah sisip iking lara pinahalalu |
> māti pwā ḍatĕng inghulun lĕwĕs aweh sĕkĕl anahasā || 2 ||

D. i. «Ik dacht hem te zullen ontmoeten gezond en hem te vergezellen op zwerftochtjes, want hij wist goed waarheen men moest gaan om rond te dolen; als monument wilde hij een groot gedicht nalaten eerdat hij sterven zou. Later nam de ziekte (waaraan hij nu leed) en die verwaarloosd (?) werd een verkeerde wending. Bij mijne komst was hij reeds dood, wat mij ten zeerste een tot wanhoop stemmend verdriet veroorzaakte.»

Omtrent hetgeen de dichter zegt van den lust in zwerftochten, is op te maken dat de Oudjavaansche dichters, gelijk uit tal van plaatsen in hun gedichten blijkt, hun inspiratie zochten in 't ronddolen in de vrije natuur en 't bewonderen van landelijk schoon. Geheel in overeenstemming met deze hunne neiging, ruimen zij dan ook in hun dichtwerken een zeer groote plaats in aan natuurbeschrijvingen.

Mijne vertaling van p a h a l a l u berust louter op gissing. De vorm wordt in 't K.B.Wdb. (III, 722) onder l a l u niet opgegeven.

> Nāhan kāraṇa ning wawang sah umareng Kĕṭa milu rumuhun |
> Tal-tunggal, Halalang-dawā ri Pacarān kahawan i Bungatan |
> prāpteng Toya-rungun Walaṇḍing anujw i Tarapas amĕgil [2] |
> eñjing lāryy ahawan Lĕmah-bang irikang kṣaṇa ḍatĕng i Kĕṭa || 3 ||

D. i. «Dat was de reden dat ik onmiddellijk vertrok naar Kĕṭa, en mij voegde bij de voortrekkers [3]. Ik reisde over Tal-tunggal, Halalang-dawā, Pacarān, Bungatan; kwam te Toya-rungun, Walaṇḍing en overnachtte in

[1] Conjectuur voor i n ī, dat in 't geheel geen woord is en de maat verstoort.

[2] De gedrukte tekst heeft a m b i l.

[3] Namelijk van degenen die uit Patukangan naar Kĕṭa trokken.

Tarapas. Den volgenden morgen reisde ik verder naar Lĕmah-bang en toen kwam ik weldra aan te Kĕṭa.»

De plaats Lĕmah-bang hier vermeld, kan niet dezelfde wezen als de gelijknamige desa in de Residentie Samarang, waarvan sprake is in Verbeek's Oudheden van Java (1891), p. 89. Geen enkele der boven opgesomde plaatsen heb ik in de mij ten dienst staande bronnen kunnen terugvinden. Alleen bij plaatselijk onderzoek zal misschien nog een enkel spoor te ontdekken zijn.

ZANG 30.

(Ibidem.)

In dezen Zang, in Mandākrāntā-maat, wordt beschreven het vertrek van Hayam Wuruk naar Kĕṭa en zijn oponthoud aldaar.

Rīntar sang Çrī-narapati n-angulwan muwah teki warṇṇan |
çīghra prāpteng Kĕṭa pilipilih pañca rātri npanganti |
swecchāmarṇṇa ng [1] jalanidhi n-amanggih muwah laryyalaryyan |
ndātan dady ālupa ring anukāne parāpan ginöng twas || 1 ||

D. i. «Nu zullen wij wederom spreken over Z. Maj. den Vorst toen hij westwaarts [2] trok. Weldra kwam hij aan te Kĕṭa, waar hij ongeveer vijf nachten vertoefde. Met welbehagen beschouwde hij de zee, terwijl hij weder — [3] vond. Hij verzuimde daarop niet om anderen genoegen te doen smaken, want (zoo) voldeed hij aan zijn hartelust.»

Kweh ning mantrī Kĕṭa paḍāmarĕk āyyam [4] ājñā sang āryya |
Wīraprāṇādhi nika milu sa-Çaiwa-Boddhopapatti |
mwang sakweh ning jajahan angiring sĕk [5] ḍatang tan hinundang |
kapwāwwat bhojana sahana tuṣṭān sinūngan suwastra || 2 ||

D. i. «Al de Mantri's van Kĕṭa maakten hun opwachting volgens (?) bevel van de Ārya's met Wīraprāṇa aan 't hoofd; mede kwamen alle Çiwaietitische en Buddhistische Upapatti's; ook al de onderhoorigen vergezelden hen, in menigte gekomen zonder opgeroepen te zijn. Zij boden allen spijzen aan, en allen werden verblijd door 't geschenk van schoone kleedingstoffen.»

[1] Ng door mij toegevoegd.

[2] Door een schrijffout stond hier «zuidwaarts». (*Noot van 1917.*)

[3] Van laryyalaryyan is mij geen andere beteekenis bekend dan die van «gleuf, greppel» of dgl. Dit past hier toch niet. In Zang 22 is sprake van 't genoegen dat de koning heeft in 't kijken naar de zeemonsters en schelpdieren in de zee.

[4] Onverstaanbaar. Er is ook een metrische fout, want de lettergreep vóór ā° moest lang zijn.

[5] Zoo leze men in plaats van sĕt; beter nog sök.

ZANG 31.

(Ibidem.)

De verzen zijn in de maat Pṛthwī.

Ri sah nira sakeng Kĕṭā [1] mĕwĕh ikang swabhṛtyāngiring |
Bañu-hning ika kāhawan [2] wĕki ḍatang ri Sampora sök |
muwah ri Dalĕman tĕke Wawaru ring Binor hop glisan |
Gĕbang Kṛpigĕlam tĕke Kalayu rājakāryyeniwö || 1 ||

D. i. «Bij zijn (d. i. 's Konings) vertrek uit Kĕṭa nam de vergezellende stoet van onderdanen steeds toe. Men nam den weg over Bañu-hning, kwam in grooten getale te Sampora, voorts te Dalĕman, kwam te Wawaru, te Binor zeer ijlings; te Gĕbang, Kṛpigĕlam, tot Kalayu, waar een koninklijke taak vervuld werd.»

Wat de Koning in Kalayu te doen had, blijkt uit de onmiddellijk volgende strofe.

Ikang Kalayu dharmmasīma Sugatapratiṣṭāpagĕh |
mahottama sujanma wandhu haji sang dhinarmmeng dangū |
nimitta ni pakāryya kāryya haji dharmmakāryyādhika |
prasiddha mamĕgat sigī kawĕkas i sudharmmenulah || 2 ||

D. i. «Kalayu is een vrijgebied, een Buddhistische geestelijke stichting. Een hoogaanzienlijke edelgeboren verwante des Konings is voorheen daar bijgezet. Daarom was de handeling die de Koning daar verrichtte een uitstekende daad van vroomheid. Gelijk algemeen bekend is, is 't «mamĕgat sigi» wat tot besluit in graftempels verricht wordt.»

Als ik het wel begrijp, heet mamĕgat sigi, letterlijk «afsnijden van 't ongeweven einde der schering van een weefsel», de handeling waarmee de vrome plechtigheden in 't heiligdom besloten worden. De symbolische strekking ervan is mij niet duidelijk.

Ikang widhiwidhāna sakrama tĕlas gĕnĕp sangkĕpan |
makādy ang upabhoga bhojana halĕp nikānopama |
amātyagaṇa sāmya sanggha sagiri [3] ḍatang ring sabhā |
mṛdangga paḍahātri megĕligĕlan [4] mahīngan dina || 3 ||

D. i. «De uitvoering van de vereischte gebruiken geschiedde volgens den

[1] De tekst heeft Kĕṭa, doch hier is de laatste lettergreep verlengd wegens de volgende caesuur.

[2] Conjectuur voor ikanang hawan.

[3] De tekst heeft sangghya çagiri.

[4] Conjectuur voor megĕtiglan.

regel in de volste mate, te beginnen met het onthalen op gerechten, onovertreffelijk schoon. Scharen van Patih's kwamen te gader in compacte massa als een berg ter audientiezaal. Trommels en pauken klonken lustig en er werd gedanst zoolang als de dag duurde.»

Narendra ri huwus ni kāryya nira seṣṭa ni twas ginöng |
asing sakaparĕk pradeça pinaran dhanondok [1] ḍatĕng |
pirang wĕngi lawas nirerika parārttha manggöng suka |
surūpa binihajy ulih nira wiçeṣa kanyānulus || 4 ||

D. i. «Nadat de Vorst zijn werk volbracht had, gaf hij zich over aan al wat zijn hart begeerde. Al de naburige landgemeenten welke bezocht werden kwamen —. Eenige nachten [2] lang smaakte hij daar genot in den hoogsten zin [3]: schoone vrouwen voor den harem kreeg hij, een puik van ongerepte maagden.»

Ri sah nira sakeng Kalayw i Kutugan kahĕnw ālaris |
ri Kĕbwan-agĕng aglis enggal amĕgil ri Kāmbang-rawi |
sudharmma Sugatapratiṣṭa racananya çobhāhalĕp |
anugraha nareçware [4] sang apatih Pu Nālādhika || 5 ||

D. i. «Na Zijn vertrek uit Kalayu ging de tocht verder over Kutugan, snel over Kĕbwan-agĕng, spoedig (daarna) overnachtte hij in Kāmbang-rawi. (Daar is) een tempel, een Buddhistisch heiligdom gevestigd, waarvan de bouw schoon, prachtig is, een goedgunstige schenking van den Vorst aan den Patih Pu Nālādhika.»

Haturhatur i sang patih lĕwu halĕp nikānindita |
byatīta panaḍah narendra rikanang prabhātocapĕn |
umangkat ahawan ri Halsĕs i Barurang [5] ri Pātuñjungan |
anuntĕn i Patĕntĕnan Tarub i Lesan asrw ālaris || 6 ||

D. i. «Wat den Patih aangeboden werd was in hooge mate van onberispelijke fraaiheid. Nadat de Koning zijne schenking gedaan had, zij vermeld dat hij den volgenden ochtend opbrak reizende over Halĕsĕs, Barurang (?) en Pātuñjungan; vervolgens ging hij snel verder over Patĕntĕnan, Tarub en Lesan.»

Den plaatsnaam Pātuñjungan hebben we reeds ontmoet in Zang 22, 1.

[1] Corrupt; vermoedelijk bedoeld d i n o n d o k, dat in Zang 19, 2 [als a n d o n d o k] voorkomt, doch van onbekende beteekenis is.

[2] Naar ons spraakgebruik: «dagen» of «etmalen».

[3] P a r ā r t h a is ook een euphemisme voor «bijslaap».

[4] De tekst heeft foutief °rā.

[5] Er is een fout tegen de maat van 't vers; de ware lezing dus onzeker.

ZANG 32.

(Ibidem.)

De maat hiervan is een soort van Wikṛti.

Çīghrān ḍatĕng i Pajarakan patang dina lawas narapati n-amĕgil |
ngkāneng harahara kidul ing sudharmma Sugatāsana makuwukuwu |
mantrī wiku haji karuhun sang āryya Sujanottama parĕng umarĕk |
kapwāngaturakĕn upabhoga bhojana wineh dhana paḍa kasukan || 1 ||

D. i. «Weldra kwam men aan in Pajarakan, waar de Vorst vier dagen lang vertoefde; daar ten Zuiden van 't heiligdom [is] een Buddhisten-zetel met onderscheiden monnikshutten. Mantri's, monniken, hoofden[1], voorafgegaan door Ārya Sujanottama, maakten gelijktijdig hunne opwachting; allen boden versnaperingen en spijzen aan en werden verblijd doordat zij met geld begiftigd werden.»

De plaats Pajarakan komt voor in Verbeek's Oudheden van Java (1891), p. 311.

Rīntar narapati n-alaris wanāçrama ri Sāgara kĕta ng usirĕn |
sĕngkān hawan ira mangidul pakalyan i Buluh kĕta kahaliwatan |
mwang maṇḍala hikang[2] i Gĕḍe samāntara ri Sāgara kĕta kadunung |
çobhābhinawa ri tĕngah ing wanādri[3] racananya n-amulangunakĕn || 2 ||

D. i. «Vertrokken zijnde zette de Vorst zijn tocht voort; een woudkluizenarij genaamd «te Sāgara» was het wat hij wilde bezoeken. Bergop was zijn weg naar 't Zuiden; de zoogenoemde Mijn[4] van Buluh werd gepasseerd, en 't district van Gĕḍe; onmiddellijk daarop werd koers gericht naar «Sāgara», welks fraaie, verrassende aanleg te midden van bosch en gebergte verbazing wekt.»

In de volgende strofe spreidt de dichter zijne kunstvaardigheid ten toon door met klanken te spelen. In den tweeden regel laat hij namelijk bijna alle lettergrepen beginnen met den klank *l*; in den derden regel is het de *t*, en in den vierden de *j*, waarmede de meeste lettergrepen beginnen. Die kunstjes maken de taak van den vertaler niet gemakkelijker.

Ndā tan pijĕr umarĕk i jŏng narendra rakawi 'n-jĕnĕk angapi langŏ |
langlang lalita lali laleda lulwi lala menĕh akalis ing ulah |

---

[1] Het is niet recht duidelijk wat men hieronder haji te verstaan heeft.

[2] Een ongewone spelling; wellicht is bedoeld tikang.

[3] Conjectuur voor i wanāçri.

[4] Deze vertaling berust op de etymologie, het woord ontbreekt echter in de woordenboeken.

tamtām tan atutur i tutur nika n-tut i tatā ni sang atakitakī |
jañjan jumalajah i jaiar ni bañjar ikanang yaça cinaracara || 3 ||

D. i. «De dichter, die behagen schepte in 't maken van mooie verzen, was niet uitsluitend bedacht om zijne opwachting aan 's Vorsten voeten te maken. Genoegelijk rondslenterend, aan niets denkend, zonder zorg, luchthartig, blijgestemd, onrustig, onvatbaar voor bezigheden, toegevende aan eigen neiging, niet denkende aan de vermaningen van hen die de voorschriften volgen der filosofen, ging hij hartstochtelijk overal waar rijen van veelsoortige bouwwerken zijn.»

Prāpteng pathani ri tĕpi ning tĕpas tĕpus ikātĕpung atĕtĕl atöb |
secchāmacamaca cacahanya n-angracana bhāṣa racana kakawin |
kweh ning yaça paḍa dinuman wilāpa dadakan saha parab inamĕr |
pañcāksara ri wĕkasan ing pralāpa sinamarsamar awĕtu langö || 4 ||

Ook deze strofe is zeer gekunsteld: de eerste regel vertoont een reeks van met *t* beginnende lettergrepen; de tweede is rijk aan herhaling van den klank *ca*. Er schuilen nog meer proeven van 't speelsch vernuft des dichters in, waarvan ik een flauw vermoeden heb, zonder dat ik het fijne ervan begrijp. Met alle voorbehoud waag ik de volgende vertaling te geven.

«Gekomen bij het terras aan den zoom der logeerverblijven, waarvan de Elettaria-heesters in menigte dicht aaneen stonden, las hij (de dichter) voortdurend met genoegen de stukken van hen die spreuken of gedichten gemaakt hadden [1]. Over al de gebouwen waren verdeeld geïmproviseerde schriftelijke ontboezemingen, met de bijnamen (der dichters) voorzien. Vijf letters waren aan 't slot van zijne eigene (dichterlijke) uiting, eenigszins verhuld aangebracht, wat hem vermaak gaf [2].»

Bwat-rāntĕn atulis atulis kathā patiga watw inasaban aruhur |
jrah nāgakusuma kusumanya ring natar i tīra nika pinarigi |
andung karawīra kayumās mĕnūr caracaranya saha kayu puring |
mwang nyū gaḍing akuning ahaṇḍap awwah [3] i padūnya n-amu-
hara langö || 5 ||

D. i. «Het hooge brongebouw met schilderingen, met geschreven verhalen, het plaveisel van fijn gewreven steen, een hoop van Mesua [4] wier bloe-

[1] Naar ik veronderstel waren die uitingen van een dichterlijken geest opgesteld door gasten op de wanden van 't gebouw.

[2] Aangezien p r a p a ñ c a in Javaansch schrift uit vijf letterteekens bestaat, vermoed ik dat de dichter na zelf een dichtbijdrage geleverd te hebben, zijn bijnaam op verbloemde wijze aan 't einde aanduidde.

[3] Conjectuur voor a h w a h.

[4] Het woord n ā g a k u s u m a is ook een benaming voor andere bloemdragende planten, o.a. de Michelia Champaka.

men liggen op het plein, waarvan de rand ommuurd is; Andung's, Nerium's odorum, Kayumās, jasmijnen in soorten, benevens Codiaeum's en gele ivoorkokosnoten met laaghangende vruchten aan de hoeken, maakten een bekoorlijken indruk.»

Tanngeh yadi caritan ikang wanāçrama langönya n-asĕmu siluman |
tingkah nika ri dalĕm i heng mahogra tĕkap ing yaça paḍa hinĕduk |
mwang kweh parakaki nguniweh pareṇḍang atuhāraray ahayu wagĕd |
mokta ng mala kaluṣa mihat bangun wihikan ing Çiwapada sakala || 6 ||

D. i. «Het zou geen einde nemen indien de woudkluizenarij, waarvan de bekoorlijkheid tooverachtig leek, moest beschreven worden. Het voorkomen er van was van binnen en van buiten zeer streng, doordat alle gebouwen met arèn-vezels gedekt waren. En al de heremieten alsook de kluizenaressen, ouden en jongen, waren goed en geleerd, vrij van smetten en onreinheid; bij 't aanschouwen was het alsof men leerde kennen Çiwa's hemel, vormelijk geopenbaard [1].»

Wij hebben hier de beschrijving van een woudkluizenarij, wier idyllische schoonheid den dichter als een tafereel uit de tooverwereld in verrukking brengt. Van de brahmanistische bevolking der kluizenarij spreekt de Buddhist Prapañca met ongeveinsden eerbied. Dit is trouwens niets vreemds, want het is overvloedig bekend dat in 't oude Java de betrekkingen tusschen de godsdienstige gezindten van uiterst vriendschappelijken aard waren.

ZANG 33.

(Ibidem.)

In dezen Zang, in Narkuṭaka-maat, worden bijzonderheden medegedeeld omtrent het verblijf van Hayam Wuruk in de kluizenarij te Sāgara.

Nṛpati mahas ring āçrama wawang sinĕgĕhsĕgĕhan |
tĕkap ira sang mahārṣi mapalinggih açabda rĕsĕp |
asung upabhoga salwir i bhinukti nire patapan |
nṛpati malĕs yathākrama ring arttha lĕwĕs kasukan || 1 ||

D. i. «De vorst ging rond in de kluizenarij en werd daarna op allerlei wijze onthaald door de gezeten Mahārṣi's, die met innemende woorden alle genotmiddelen gaven die zij in de hermitage bezaten. De Vorst vergold die naar behooren met geld, ten zeerste vergenoegd.»

[1] Sakala is «stoffelijk, in stoffelijke verschijning, in tastbaren vorm, in levenden lijve».

Pangucapucap nirān gumuṇita rasa ning kawikun |
paḍa mawarah ri sesi ni manah nira tan tiněngöt |
wěkasan acangkramālěngěng asing kalangwan pinaran |
muhara ri tuṣṭa sang tapa tapi n-lumihat kawěngan || 2 ||

D. i. «In hun verschillende gesprekken beredeneerden zij de beteekenis van 't kluizenaarschap; zij deelden mede wat hun gemoed vervulde zonder achterhoudendheid. Ten slotte maakte hij een wandeling, bekoord door alle mooie plekken die bezocht werden, hetgeen de vreugde wekte der kluizenaars en kluizenaressen, die met bewondering toekeken.»

Ri huwus irānglěngöng majar i sang sutapan muliha |
ri wijil irālaris hělahělā lumihat kawěkas |
tapitapi sing rarānwam ahajöng paḍa kāryy angarang |
Smara manurun mabañcana sireki hiḍěpnya n-akūng || 3 ||

D. i. «Nadat hij zich vermeid had, gaf hij aan de goede kluizenaars te kennen dat hij huiswaarts wilde keeren. Toen hij buitenkwam om zijn tocht voort te zetten, zagen de achterblijvenden opgetogen toe; de verschillende jonge en schoone kluizenaarsmeisjes bleven smachtend achter: verliefd, hielden zij hem voor den Minnegod die nederdaalde om hen te verleiden.»

ZANG 34.

(Ibidem.)

Deze Zang, in de maat Wasantatilakā, begint aldus:

Ryy antuk narendra kari sūkšěka [1] ng āçramoruk |
pringnyākuçāngěh abalut ri matālupā ken |
anggöng tangis sěréh ikāyam alas nikājrit |
angluh [2] tus ing tal angalěh syung ikānpasāmbat || 1 ||

D. i. «Bij de terugreis des Vorsten bleef de kluizenarij bedroefd achter, in rouw. De bamboes treurden, [3] gezwollen aan de oogen, met afgevallen bedekking; de betel weende [4] al door; de boschhoenders schreeuwden; op tranen leek het uitvloeiende sap der wijnpalmen; droevig klonk er het geweeklaag der beo's.»

In deze schildering van verschijnselen aan planten en dieren zien wij een voorbeeld te meer van de neiging der Oudjavaansche dichters om verband

[1] De gedrukte tekst heeft sūkṣka. Elders vindt men gespeld sukṣka; vgl. 't KBWdb.
[2] De tekst heeft tegen de maat aluh.
[3] Het woord angěh heb ik onvertaald gelaten, daar de beteekenis er van mij onbekend is.
[4] Op welk eigenaardig verschijnsel aan de betel dit doelt, ontgaat mij.

te leggen tusschen 't wel of wee des menschen met de omringende natuur, die door uiterlijke teekenen als het ware deelneming toont aan 's menschen aandoeningen. Een klassiek voorbeeld van die dichtermanier geeft de uitvoerige natuurbeschrijving in Bhāratayuddha I, 10—16.

In de tweede strofe zet de dichter zijn verhaal aldus voort:

Asrĕt lari nrĕpati n-aglis apan tumāmpa |
kweh ning yaçārĕja kamārgga tĕlas kalalwan |
çīghrānḍatang sira ring Āryya sarātry anganti |
eñjing manguttara bhawiṣya ḍatang ri Gĕṇḍing || 2 ||

D. i. «De voortgang van den tocht des Konings werd (voor een tijd) gestuit, omdat hij dien (te) snel vond. Tal van prachtige bouwwerken werden bezocht; na die voorbijgekomen te zijn, kwam hij weldra te Ārya, waar hij een nacht bleef. Den volgenden morgen trok hij noordwaarts en kwam daarna aan te Gĕṇḍing.»

De ligging van Ārya is mij onbekend. Daar Gĕṇḍing oostelijk van Pasuruhan [1] ligt, kan niet Ārya Blitar in Kĕḍiri [2] bedoeld zijn.

Sang mantry amañcanagarī karuhun sang āryya |
Singhādhikāra [3] nguniweh para Çaiwa-Boddha |
kapwāhatur ttaḍah anindita sopacāra |
mās wastra nāma pamalĕs nṛpati n-suke twas || 3 ||

D. i. «De Mantri's van de buitendistricten, voorafgegaan door den Ārya Singhādhikāra, alsmede de Çiwaietische en Buddhistische geestelijken, boden onberispelijke spijzen aan met verschuldigde plichtplegingen. De Vorst vergold die met goud en kleedingstoffen, blij van zin.»

Arddhālawas nṛpati tansah anganti māsa |
solah nireng sakuwukuww atika ng linolyan |
ryy angkat nirānhawan i Loh-gaway ing Sumaṇḍing |
Borang Bangör Barĕmi tūt hĕnu būny angulwan || 4 ||

D. i. «Vrij lang vertoefde de Vorst, een maand aan één stuk. Zijne gedragingen in alle kampementen waren zóó dat men er meê ingenomen (?) was. Na opgebroken te zijn, nam hij den weg over Loh-gaway, Sumaṇḍing, Borang, Bangör, Barĕmi, langs een — [4] weg Westwaarts.»

[1] Door een schrijffout stond hier: Panaraga. (*Noot van 1917*).

[2] Zie Verbeek, Oudheden van Java (1891), blz. 267.

[3] De gedrukte tekst heeft s i n g ā° tegen de maat. Mijne conjectuur is onzeker; mogelijk is bedoeld: s i n g n g ā°, d. i. «de ambtenaren».

[4] B ū n i is onvertaald gelaten, daar de beteekenis van «geheim», die van 't Jav. b u n i wordt opgegeven, kwalijk past.

Van geen der hier genoemde plaatsen heb ik met de mij ten dienste staande bronnen de ligging kunnen opsporen. Men zal ze moeten zoeken tusschen Gĕṇḍing en Pasuruhan.

ZANG 35.

(Ibidem.)

De maat hiervan is een specie van Ākṛti. De eerste strofe geeft het volgende te lezen:

Tuhun i ḍatĕng nire Pasuruhan manimpang angidul ri Kāpāñangan |
anuluy atūt ḍamārgga [1] madulur tikang ratha ḍatĕng ring Andoh-wawang |
muwah i Kĕḍung-pĕluk [2] lawan i Hambal antya nikang pradeçenitung |
jhaṭiti ri Singhasāri-pura rājadharmma dinunung narendrāmĕgil || 1 ||

D. i. «Maar te Pasuruhan gekomen, sloeg hij een zijweg in naar Kāpāñangan; vervolgens den hoofdweg volgende met de karossen, kwam hij te Andoh-wawang, voorts te Kĕḍung-pĕluk en Hambal, 't einde van de opgenomen plaatsen. Onmiddellijk begaf de Vorst zich naar de residentie Singhasāri-stad, waar hij zijn verblijf betrok.»

Tot afwisseling vertelt de dichter in de volgende verzen iets van zijn eigen verrichtingen.

Kunang ika sang Prapañca kari kulwan ing Pasuruhan pijĕr lālana |
kuṭi mangaran riṇ Ḍarbaru ri bhūh pradeça nikanang pradeçe Hujung |
yata pinaran tinakwanakĕn angça punpunan ikā ri sang sthāpaka |
likita tinonakĕn rasika supraçāsti winacāmangun waspada || 2 ||

D. i. «Doch Prapañca bleef achter ten Zuiden van Pasuruhan, niets doende dan wandelen. Hij begaf zich naar een klooster, genaamd Ḍarbaru, op den dorpsgrond van de desa Hujung, waar hij aan den opzichter inlichting vroeg aangaande de door 't klooster bezeten grondstukken. Bedoelde persoon gaf hem inzage van schrifturen, schoone charters, wier lezing licht verschaften.»

Ikang i lĕpit [3] yathāswa salĕbak wukirnya wiṣayāngça sang hyang kuṭi |
satĕngah i Markkaman sawah i Balunghura sawah muwah ring Hujung |
rasa nikang praçāsti magawe hyun ing kawi madoha sangkeng pura |

---

[1] Ḍa, de oorspronkelijke vorm van ra, behouden na de *t*, evenals na neusklanken.

[2] De gedrukte tekst heeft K ḍu pluk.

[3] Conjectuur voor h ĕ p i t.

ri taya nikang purākṛta [1] tĕhĕr daridra musira ng kuṭīṇ Ḍarbaru || 3 ||

D. i. «Het in de gevouwen bladen (vervatte), was (een opgave van) 't gebied behoorende aan 't heilige klooster, met de hooge en lage gronden ervan, afzonderlijk, gedeeltelijk te Markaman, de sawahs te Balunghura, voorts de sawah's te Hujung. De inhoud der charters wekte den lust op van den dichter om van de stad verwijderd te blijven; daar hij in de stad niets te maken had, gevoelde hij behoefte om het klooster van Ḍarbaru op te zoeken.»

Karaṇa ning açru mangkat huwus nira Mpu masĕgĕh bhawiṣyālaris [2] |
maluy i kasewakan ḍatĕng i Singhasāri matutur manangkil marĕk |
nṛpati huwus mamuspa ri dalĕm sudharmma sakatuṣṭa ning twas ginöng |
hanan i Kĕḍung-biru ri kasurāngganān mwang i Burĕng langönyenitung || 4 ||

D. i. «Daar ik reden had om spoedig (weêr) te vertrekken, zette ik, nadat de Hoogeerwaarde mij onthaald had, de reis voort, en keerde tot mijn dienstplicht terug. Te Singhasāri gekomen, maakte ik, indachtig (aan mijn plicht), mijne eerbiedige opwachting. De Vorst, na lof gebracht te hebben in den graftempel [3], gaf zich over aan al de geneugten zijns harten, of te Kĕḍung-biru in 't Hemelnimfenhof [4]; en te Burĕng werden de bekoorlijkheden der plaats beschouwd (?).»

De genoegens welke de jeugdige heerscher smaakte, waren, naar men veronderstellen mag, meestal van erotischen aard.

ZANG 36.

(Ibidem.)

Deze Zang, in de maat Açwalalita, verhaalt van 't bezoek des Konings aan den graftempel te Kagĕnĕngan, waar, gelijk men weet, de stichter der dynastie van Tumapĕl, Rājasa, na zijn dood in Çāka 1169 werd bijgezet en aan zijne nagedachtenis goddelijke eer bewezen. Het tijdstip waarop dat bezoek plaats had, wordt niet bijzonderlijk vermeld; maar wij mogen de gebeurtenis stellen kort na de terugkomst van den jeugdigen heerscher in de hoofdstad na zijne rondreis.

Krama çubhakāla sah nira ri Singhasāri mangidul mare Kagĕnĕngan |

[1] De lange *a* dient alleen om de lettergreep prosodisch lang te maken. Evengoed ware p u r a k ṛ t a.

[2] De gedrukte tekst heeft °y a n g l a r i s.

[3] Hiermede schijnt bedoeld te wezen dat de Koning in 't heiligdom eerbiedig dank brengt voor zijn behouden terugkomst.

[4] Dit Hemelnimfenhof doet denken aan 't «Parc aux cerfs» van Lodewijk XV.

humaturakĕn kabhaktin i Bhaṭāra dharmma sawatĕkwatĕk nira tumūt |
dhana paribhoga bhojana dulur ni puspa nira sopacāra mahalĕp |
saha wasanāwawan watang apangruhun paḍa magarjjita [1] ng wwang umulat || 1 ||

D. i. «Vervolgens op een gunstig tijdstip vertrok hij uit Singhasāri Zuidwaarts naar Kagĕnĕngan. Hij bracht met de talrijke scharen die hem volgden hulde aan den Bhaṭāra (vergoddelijkten heerscher) van den graftempel. Geld, voorwerpen ten gebruike, spijzen volgden zijn staatsiekoets [2] met prachtige insigniën, met doeken uitgespreid op staken en voorloopers (?); alle toeschouwers juichten.»

Ri huwus irānpangarccana mijil ri heng pinupul ing balākrama marĕk |
para wiku Çaiwa-Sogata sang āryya *nāligih* [3] iniring nireki tan adoh |
awicaritan sĕḍĕng ni panaḍah narendra tumĕkāni seṣṭa ri hati |
bala haji sing sasambhawa wineh suwastra magawe rĕsĕp ning umulat || 2 ||

D. i. «Nadat hij zijne vereering gebracht had, trad hij naar buiten, waar hij omstuwd werd door onderdanen die in volgorde hun opwachting maakten: Çiwaietische en Buddhistische geestelijken, die op korten afstand Ārya — vergezelden. Onnoodig te zeggen, dat ten tijde van 't maal de Vorst voldeed aan wat zijn hart begeerde. De koninklijke troepen, voor zoover tegenwoordig, werden begiftigd met mooie kleederen, hetgeen de toeschouwers aangenaam aandeed.»

ZANG 37.

(Bijdragen, Dl. 65, 1911.)

Uit het in den vorigen Zang medegedeelde blijkt dat Kagĕnĕngan ten Zuiden van Singhasāri gelegen is, en wel niet zeer ver. In st. 7 van den thans te bespreken Zang, zooals wij zien zullen, leest men dat de koning na Kagĕnĕngan den graftempel te Kiḍal bezocht, en daarna dien te Jajaghu (Caṇḍi Jago). Het is duidelijk dat Kagĕnĕngan niet te vereenzelvigen is met Caṇḍi [Kali] Cilik, en dat Brandes het juiste bevroed heeft, toen hij de veronderstelling uitsprak [4] «dat hier van een ander Kagĕnĕngan [5] sprake is, dat men op het

[1] Zoo leze men voor hagarjjita.

[2] Puspa kan hier kwalijk iets anders wezen dan een wanvorm, ontstaan uit een verkeerd gelezen Skr. puṣya-ratha, Pāli phussa-ratha. Trouwens ook in Skr. teksten is puṣpaka voor puṣyaka zeer gewoon.

[3] Corrupt; één korte lettergreep te veel.

[4] Pararaton (1896), blz. 57.

[5] Eigenlijk wordt alleen Gĕnĕngan met Caṇḍi [Kali] Cilik [in Blitar] gelijkgesteld.

terrein van Tumapĕl zelf, in het Pasuruhansche, zou hebben te zoeken». Nu men weet waar ongeveer 't heiligdom van Kagĕnĕngan te zoeken is, zal men er misschien in slagen eenige overblijfselen er van te vinden.

De versmaat van Zang 37 is een specie van Kṛti; de bijzondere naam ervan onbekend.

Warṇṇan pratingkah ikanang sudharmma racananya tanpasiringan |
dwārātiçobhita samekale [1] yawa ruhur nikāparimita |
ri jro natar nika tinumpatumpa tinatāng yaçārjja ri tĕpi |
sök sarwwapuspa bakulārjja nāhi(?)-kusumādy awarṇṇa siluman || 1 ||

D. i. «Wij zullen beschrijven den toestand van den graftempel (sudharma), welks bouw weergaloos is: een prachtige voorpoort, waarvan de hoogte onmetelijk [2] is, met een gordel van buiten; binnen de vlakke ruimte (natar) staat het fraaie gebouw in verdiepingen opgetrokken; aan den zoom een menigte van allerlei bloemen: schoone Mimusops Elengi, — bloemen [3], enz., die er tooverachtig uitzien.»

De dichter gaat aldus voort:

Prāsāda munggw i tĕngah asmu kādbhuta halĕp nikāhyang aruhur |
lwir Meruparwwata Çiwapratiṣṭa Çiwawimba munggu ri dalĕm |
sotan bhaṭāṛa Girināthaputra pinakeṣṭi dewa sakala |
anggĕh nirāntuhatuhānarendra kinabhaktyan ing sabhuwana || 2 ||

D. i. «In 't midden vertoont zich een toren, verwonderlijk schoon, statig en hoog, gelijk de berg Meru, 't verblijf van Çiwa [4], waar binnenin een Çiwabeeld zich bevindt, want de zoon van Girinātha [5] wordt beschouwd als een god in geopenbaarden vorm, in verwantschapsbetrekking staande tot den Vorst (Hayam Wuruk) als voorzaat en vereerd in de gansche wereld.»

Nu de 3de strofe:

Wwantĕn kĕteka kidul ing sudharmma ri dalĕm pratiṣṭa katilar |
nang bapra gopura paḍāruhur kkasugatan batang nikā dangū |
ri jronya ḍangka turunan baturnya kari pūrwwa kulwan ananā |
nghing pūrṇṇa sanggar ika len pamūjan atitah batābang aruhur || 3 ||

D. i. «Er is dan ten Zuiden van den graftempel (sudharma) een plaats die van binnen verlaten is; men ziet hooge ringmuren (of wallen) en poorten, 't emplacement van een vroeger Buddhistisch heiligdom; binnenin is een crypt

[1] Conjectuur voor °tensahame, corrupt zooals reeds de maat uitwijst.

[2] De Buddhistische dichter houdt van hyperbolische uitdrukkingen.

[3] Nāhi in den tekst is niets; mogelijk heeft men te lezen nāga-kusuma, o. a. een benaming voor Michelia Champaka.

[4] Niet geheel juist; Çiwa's verblijf is de Kailāsa.

[5] Men weet dat Girinātha een der namen is van Bhaṭāra Guru, en dat Rājasa zijn zoon heet.

waarin men afdaalt, waarvan de opgehoogde vloer (of: stoep, batur) aan den Oost- en Westkant[1] verwoest is; slechts de bidkapel (sanggar) en de plaats waar men vereering brengt (pamūjan)[2] zijn nog volledig, en de hooge roode baksteenmuur in orde.»

De beschrijving wordt voortgezet in strofe 4:

> Nang lor batur ni turunanya çeṣa ni lĕmahnya sāmpun aratā |
> jrah nāgapuspa tanĕmanya len tangi natarnya[3] masmy asalaga |
> heng ning gupuntĕn ikānang pabhaktan aruhur lĕmahnya katilar |
> alwā natarnya dukutĕn hĕnūnya sukutĕn hiběk lumulumut || 4 ||

D.i. «Aan de Noordzijde is de batur (verhoogde rand) van de crypt; het overige van den grond is al vlak geworden; een menigte van Nāgapuṣpa's[4] en Lagerstroemia's vormt het plantsoen; de bodem is (bedekt) met uitspruitsels en bloemknoppen. Buiten de poort (gopura) is de hooge pabhaktan[5], de grond verlaten; ruim is de natar met gras begroeid; het pad eveneens en vol mos.»

Men ziet dat een gedeelte van 't heiligdom reeds in verval was. Nog duidelijker komt dit uit in de strofe 5:

> Lwir stry agring angranuhi rāgi molĕm ikanang cawintĕn awĕnĕs |
> morāwra cāmara nikā kusut mapusĕk oli lot kapawanan |
> nyū danta lāgi lulurĕn tapas nikā pucangnya tan kram asamun |
> moghālume sah i tapihnya tang çara gaḍing tanaryy akusikan || 5 ||

D. i. «Gelijk kwijnende, hevig aan minnepijn lijdende vrouwen zijn de gebeeldhouwde figuren flets en verbleekt. De casuarinen voortdurend door den wind bewogen, in beroering, bedrukt, laten verward (hun loover; als 't ware hun haren) uitfladderen. Van de ivoorkokosnoten is 't vezelachtig bekleedsel steeds smerig; de betelnoten zijn glansloos en dof. Ook de Pring gaḍing, waarvan 't bekleedsel is afgevallen, is kwijnende, zonder ophouden in onrust.»

In de volgende strofe leest men:

> Angras twas ing mihati reh nikān taya makoṣa dhānya kawĕnang[6] |
> nghing Çrī Hayam Wuruk inanti hetwa ni tuwuhnya jīwana muwah |
> āpan sirāmupusi kottaman tama ring uttamānukani rāt |
> māsih ring atpada lanāwĕlas ing manĕmu duhka dewa sakala || 6 ||

---

[1] Door een schrijffout stond hier «Zuidoostkant». (*Noot van 1917*).

[2] Het onderscheid van sanggar en pamūjan is in 't hedendaagsch Javaansch uitgewischt, ten minste volgens de woordenboeken.

[3] N y a overgeslagen in den tekst.

[4] Kan Rottleria tinctoria, of Mesua Roxburghii of Champaka wezen.

[5] De beteekenis van dit woord is mij onbekend; etymologisch kan het «plaats waar rijst bewaard wordt» beteekenen, dus z. v. a. lumbung.

[6] In den tekst tegen de maat kawnanga.

D. i. «Aangedaan wordt het hart wanneer men ziet hoe (hier) geen graan kan gegaard worden: slechts op Z. Maj. Hayam Wuruk wordt gewacht om te maken dat er opnieuw leven gewekt wordt. Want Hij is volkomen in voortreffelijkheid; in de hoogste mate bekwaam om de wereld gelukkig te maken; liefdevol jegens de onderdanen, steeds meewarig voor degenen die leed ondervinden; een god in levenden lijve.»

In deze strofe spreekt de dichter, als ik zijne bedoeling wel begrijp, de verwachting uit dat Hayam Wuruk maatregelen zal nemen om verder verval van 't heiligdom te voorkomen en in den toestand van de bevolking der bij den graftempel behoorende desa verbetering te brengen. Het is wel merkwaardig uit gezaghebbende bron de wetenschap op te doen dat een zoo voornaam heiligdom in 't betrekkelijk korte tijdperk sedert den dood van Koning Rājasa, 1227 A. D. volgens den Nāgarakṛtāgama, 1247 A. D. volgens de Pararaton, en 1365, den datum van ons gedicht, zoo door den tand des tijds geleden had.

De slotstrofe van den Zang luidt aldus:

Warṇṇan muwah lari nareçwareñjing umareng sudharmma ri Kiḍal |
sāmpun manāmya ri Bhaṭāra lingsir anuluy ḍatĕng ri Jajaghu |
sāmpun muwah marĕk i sang hyang arcca Jinawimba sontĕn amĕgil |
eñjing maluy musir i Singhasāri tan alĕh marāryyan i Burĕng || 7 ||

D. i. «Laten wij wederom den tocht des Vorsten beschrijven. In den morgen begaf hij zich naar den graftempel (sudharma) te Kiḍal. Na zijne eerbiedige hulde gebracht te hebben aan den Bhaṭāra (d. i. den Vergoddelijkte) zette hij 's middags de reis voort naar Jajaghu. Na voorts zijne opwachting gemaakt te hebben aan 't heilige Jina-beeld, betrok hij 's avonds het nachtkwartier. Den volgenden morgen zocht hij Singhasāri op; zonder vermoeid te zijn, toefde hij toch te Burĕng.»

Te Kiḍal was de graftempel van Anūṣapati, waar hij als Çiwa was voorgesteld. [1] In 't heiligdom te Jajaghu was Wiṣṇuwardhana opgesteld als een Jina [2], terwijl hij te Waleri vereeuwigd was onder 't beeld van Çiwa.

ZANG 38.

(Bijdragen, Dl. 67, 1913 en 63, 1910.)

De maat hiervan is welbekend in de Indische prosodie onder den naam van Waṃçapatrapatita.

[1] Pararaton, blz. 16; Nāgar. 41, 1. Vgl. Verbeek, Oudheden van Java (1891), N° 615.
[2] Pararaton, blz. 18; Nāgar. 41, 4. Vgl. Brandes' Monographie over Caṇḍi Jago (1904).

Rāmya nikā(ng) Burĕng talaga mumbul ahĕning abiru |
caṇḍi çilā minekala ri madhya nika rinacana |
sök yaça munggwi pinggir ika len kusuma caracara |
lot paran ing macangkrama lanāngjĕnĕki ring umara || 1 ||

D. i. «Het liefelijke van Burĕng is de heldere, blauwe vijver die (als uit den grond) opwelt; een Caṇḍi van natuursteen, voorzien van een mekhala (gordel) is in 't midden er van gebouwd; talrijke gebouwen staan aan den zoom en allerhande bloemen. (De plaats) is zonder ophouden 't doel van wandelaars en vervult degenen die er heen gaan steeds met behagen.»

Tan wuwusĕn langö nikā tuhun narapati caritan |
tistis ing arkka mangkat ahawan tĕgatĕgal aruhur |
rāmya dukut nikāttĕtĕl ataṇḍĕs akiris ahijo |
lwānya sasāgarānak angalun jurang ika dinĕlö || 2 ||

D. i. «Wij zullen niet (meer) over de bekoorlijkheden daar spreken, maar van den Vorst vertellen. Bij 't afnemen der hitte van de zon, vertrok hij, den weg nemende over de hooge tĕgal-velden, waar dicht, schoon, effen, groen gras prijkte, en waarvan de uitgestrektheid als een kleine zee bedriegelijk scheen te golven.»

Çrī-naranātha lālana yayā ratha nira malaris |
prāpta ri Singhasāri tumame wĕgilan ira huwus |
ndan rakawi ywa mampir i sirang Sugatamuniwara |
sthāpaka ring sudharmma tuwi gotrasawala dunungĕn || 3 ||

D. i. «Z. Maj. de Vorst, een toer makende, zette in zijn wagen den tocht voort totdat hij Singhasāri bereikte, waar hij reeds zijn tijdelijk verblijf betrokken had, toen de hofpoëet een bezoek bracht aan een uitnemenden Buddhistischen Wijze, opzichter van de tempelgebouwen en het bewaren der geslachtslijsten.»

Het woord rakawi, dat ik vertaald heb met «hofpoëet», bevat hetzelfde voorvoegsel als rāma, «Vader», reṇa, «Moeder», raka, «oudere broeder», enz. Het is zoo iets als «Zijn Edele». De dichter kwalificeert zichzelven als rakawi, niet zoozeer waarschijnlijk om den indruk te wekken dat hij een «voornaam dichter» is, als wel om te kennen te geven, dat hij de koninklijke gunst geniet; men kan den term vergelijken met het «Poet laureate» der Engelschen.

Het is duidelijk, dat de eerwaarde Buddhistische geestelijke het ambt van tempelwachter bekleedt en dat bij hem geslachtslijsten berusten; van wie, blijkt niet, vermoedelijk van voorname families.

Het woord sthāpaka, bepaaldelijk van een Buddhistischen beambte, komt meermalen voor, gelijk men zien kan in 't KBWdb. (III, 176).

De beschrijving van dezen persoon wordt voortgezet in de volgende strofe:

> Wṛddha halintang i çaçi sahasra tuwuh ira huwus |
> satya suçīla satkula kadang haji suyaça |
> pūrṇṇa tameng kriyā mara tan angkadhara panagara |
> kyātīri Mpungku huttama kaṣaṭpadan ira satirun || 4 ||

D. i. «Hij was oud, had reeds den leeftijd bereikt van over de duizend maanden; hij was braaf, deugdzaam, van goeden huize, verwant met beroemde vorsten, ten volle ervaren in de ceremoniën, opdat niet.....[1]; alom bekend was het, dat Z. Hoogeerwaarde zijn ambtsplichten op voorbeeldige wijze vervulde.»

Naam en titel van den grijsaard, die over de 83 jaar oud was, vernemen wij eerst uit Zang 49, 5 als Ācārya Ratnāṃça.

Kaṣaṭpadan, in den tekst slecht gespeld kaṣadpadan, wordt in 't KBWdb. vermeld onder ṣaṭpada (III, 176), maar niet verklaard. Het grondwoord ṣaṭpada, «bij», is bekend genoeg, maar er bestaat in 't Skr. geen afleiding van, die licht verspreidt over de beteekenis van kaṣaṭpadan. Mijne vertaling is dus maar een gissing.

De dichter gaat, na de lofrede op den hoogeerwaarden Buddhistischen leeraar, over tot het verhaal hoe hij ontvangen wordt.

> Çīghra katanggama [2] ywa si walat nira wawang asĕgĕh |
> ḍū, laki, bhāgya sang kawi sang amrih amarĕki haji |
> sang wĕnang āçrayān masiha ring kadang amĕlas arĕp |
> māsku kadīng pangipyan aparan ta pasĕgĕha tĕmun || 5 ||

D. i. «Aanstonds ontving hij blijde den persoon, die hem (met een bezoek) kwam lastig vallen, en sprak hij ter verwelkoming hem toe: «Och, kerel, welkom is de Dichter, die ijverig den Vorst zijne opwachting pleegt te maken; die als een toevlucht kan genomen worden en zich ontfermen zal over zijne medelijdenswaardige verwanten. Mijn waardste! het is als een (zoete) droom [3]. Welk gastonthaal is het, dat gij wilt vinden?»

In si walat ligt in 't persoon aanduidende si tevens een bewijs van nederigheid opgesloten. Men zou de geheele uitdrukking ook kunnen weêrgeven met «indringer», of «plaag». Men vergelijke een uitdrukking als «mijn

---

[1] De volgende woorden onverstaanbaar.

[2] Zoo leze men voor 't zinledige kahāngça ma van den gedrukten tekst.

[3] Namelijk: uw bezoek.

huisplaag» in onze taal, ofschoon dit niet op een onwelkomen gast wordt toegepast.

In plaats van de frase «Welk gastonthaal» enz., zouden wij zeggen: «waaraan heb ik uw bezoek te danken en waarmede kan ik u dienen».

Het antwoord op de vraag van den gastheer wordt in de volgende strofe gegeven.

Ndon rakawi n'parāhyun atañā krama ni tuhatuha |
Çrī naranātha sang paḍa dhinarmma satata pinarĕk |
mukya bhaṭāra ring Kagĕnĕngan karuhuna wuwusĕn |
pūrwwakathā nirān Giripatīçwarasuta caritan || 6 ||

D. i. «Het doel van 's Dichters bezoek is: hij wenscht te vragen naar den levensloop der Ouden, der doorluchtige heerschers, die bijgezet zijn in graftempels, welke men nog steeds eerbiedig nadert; te beginnen met den Bhaṭāra te Kagĕnĕngan [1]; spreek 't eerst van hem; vertel zijn voorgeschiedenis als zoon van Giripatīçwara.»

Het woord Bhaṭāra is hier in 't verband onvertaalbaar. Er ligt in opgesloten dat Koning Rājasa, die na zijn dood in de Caṇḍi te Kagĕnĕngan vereeuwigd was door een Çiwa-beeld met zijne trekken, geacht werd goddelijke eer waardig te zijn.

ZANG 39.

(Bijdragen, Dl. 67, 1913.)

De verzen zijn in de dichtmaat Bhujanggaprayāta. De eerste strofe luidt aldus:

Tuhun pāduka Mpungkwi mungguh sirojar |
uḍū diwya, takwan rakawy āngĕne twas |
mahotsāha singgih kawi wrĕddhabuddhi |
purih ning kaçāstrajñan [2] angde stutīng rāt || 1 ||

D. i. «Doch Zijne Eminentie de waardige Monseigneur zeide: «O, voortreffelijk! de vraag van U, groote dichter, treft het hart. Van grooten ijver, inderdaad, zijn de dichters van ontwikkelden geest. Het streven naar wetenschap bezorgt roem in de wereld.»

[1] Het is karakteristiek dat voor Prapañca de «oude» geschiedenis begint met Çāka 1104 [zie toch Zang 40, 1]. Van wat er vóór dien tijd gebeurde, verlangt hij niet eens te vernemen. Het is alsof de geschiedkundige overleveringen van den vroegeren tijd waren uitgewischt of opzettelijk aan de vergetelheid werden prijsgegeven.

[2] Verbeterd uit °straj an van den gedrukten tekst.

De oude man gaat met zijn vriendelijke toespraak aldus voort:

Nda sangtabya teki nghulun mājarosĕn |
maçucya wway ing saptatīrtthe swacitta |
namas te Girīndrāya sambah ri sang hyang |
nda tan dadya kotpāta teki mpaçabda || 2 ||

D. i. «Nu met Uw verlof zal ik aanstonds spreken. Moge het water der zeven heilige badplaatsen in 't eigen gemoed rein wezen! Hulde aan Girīndra (Çiwa)! vereering aan de goden! En moge er geen (ongunstig) voorteeken plaats hebben terwijl ik het woord voer!»

De inhoud van deze strofe geeft aanleiding tot ettelijke opmerkingen. Ten eerste zij de aandacht gevestigd op den bijzonder beleefden toon, dien zulk een voornaam personage als Ratnāṃça — hij was van vorstelijke familie — tegenover zijn gast aanneemt, waarbij hij zich bedient van een nederig voornaamwoord dat men in onze taal zou kunnen weêrgeven met «Uw dienaar». Voorts is het kenmerkend dat hij zijn verhaal laat voorafgaan van een manggala, een heilbrengend begin, zooals gebruikelijk is in den aanhef van geschriften. Wat met de «zeven heilige badplaatsen in 't gemoed» bedoeld is, weet ik niet te verklaren. De uitdrukking saptatīrtha wordt toevallig ook vermeld in 't KBWdb. onder sapta (III, 292), maar zonder dat we daardoor iets wijzer worden. Misschien hebben wij te doen met een rhetorische figuur, waarvan de zin hierop neêrkomt: «moge mijn gemoed bij de mededeeling welke ik doen zal zóó rein wezen als het water der zeven heilige badplaatsen», — welke die zeven dan ook zijn.

Merkwaardig, eindelijk, is het, dat de spreker, hoewel een Buddhist, hulde brengt aan Çiwa en de (overige) goden, vermoedelijk omdat de persoon met wien zijn verhaal begint, de stichter van de dynastie van Tumapĕl, Koning Rājasa, als zoon van Çiwa te boek staat.

De eerwaarde heer gaat aldus door:

Kṣamātah manah sang kawīndrān rumĕngö |
ikang wwang rĕngö sugyan akweha mithyā |
ndan anggĕgwane jana sang wṛddha tekā |
pilih nyūna sugyādhikā tañ calāna || 3 ||

D. i. «De dichtervorst zij bij 't aanhooren toch vergevingsgezind. Van wat men hoort [1] is er mogelijk veel dat valsch is; edoch, men stelle vertrouwen in lieden die vroed zijn, in dat geval. Misschien ontbreekt er iets; mogelijk is er iets te veel; dat worde niet kwalijk genomen.»

[1] De constructie van wwang rĕngö is mij niet recht duidelijk. Wellicht is het een samengestelde uitdrukking voor «overlevering».

ZANG 40.

(Bijdragen, Dl. 61, 1908.)

In dezen Zang wordt gesproken van den stichter der dynastie, waaruit na verloop van tijd de vorsten van Majapahit voortkwamen. Zoo uitvoerig als in de Pararaton de geschiedenis van den beruchten Ken Arok verhaald wordt, zoo beknopt is die in den Nāgarakṛtāgama; een lange uitweiding over 's mans lotgevallen zou in 't gedicht dan ook geheel misplaatst zijn, daar de dichter niet anders beoogt dan in hoofdtrekken de geschiedenis der voorzaten van zijn patroon in herinnering te brengen. Het behoeft ons dus niet te verwonderen, dat zelfs de naam Ken Arok niet bij Prapañca voorkomt. Wel vermeldt hij 't merkwaardige feit dat Ranggah Rājasa — de Pararaton heeft eenvoudig Rājasa — de zoon is van Bhaṭāra Guru, zooals wij reeds gezien hebben.

Bij alle overeenstemming aangaande hoofdzaken, is er toch eenig verschil in de voorstelling tusschen het gedicht en 't geschiedwerk. Met verwijzing naar 't geheele 1ste Hoofdstuk van de Pararaton (1896) en de belangrijke Aanteekeningen van Brandes daarop, wil ik beproeven een vertaling te leveren van dezen Zang.

Ngūnī Çākābdhideçendu hana sira mahānātha yuddhaikawīra |
sākṣāt dewātmakāyonija tanaya tĕkap Çrī-Girīndra prakāça |
kapwārĕs bhakti sakweh parajana sumiwī jŏng nirātwang tumungkul |
Çrī-Ranggah Rājasa kyāti ngaran ira jayeng-çatru çūrātidakṣa || 1 ||

D. i. «Weleer in 't Çāka-jaar oceaan, hemelstreken, maan (d. i. 1104) was er een groot vorst, zeer heldhaftig in den oorlog, blijkbaar van goddelijke natuur, bekend als een niet uit een moederlijf geboren zoon van den Doorluchtigen Girīndra (Heer der Bergen). Met gelijk ontzag en onderdanigheid dienden alle klassen [1] van lieden zijne voeten, eerbiedig zich buigende. Als Z. Maj. Ranggah Rājasa was zijn naam vermaard, die zijne vijanden overwon, een held en zeer bekwaam.» [2]

Daarop volgt de 2de strofe van dezen inhoud:

Deçāgŏng wetan ing parbwata Kawi pĕnuh ing sarwwabhogātirāmya |
kuww anggĕhnyān kamantryan mangaran i Kuṭarājenadĕh wwang nikābāp |
yekī nggwan Çrī-Girīndrātmaja n-umulahakĕn dharmma manggŏng kaçūran |

[1] Ik meen para hier te moeten opvatten als 't Javaansche woord, niet als het Skr. para, want Skr. parajana beteekent «vreemden».

[2] De eerste helft van deze strofe is, met de vertaling, reeds gegeven op p. 24 hiervóór bij Zang 1. (*Noot van 1918*).

tuṣṭā ning sādhu naṣṭā ning ahita ya ginöng sthitya ning rāt subhakti || 2 ||

D. i. «In een groot landschap ten Oosten van den Kawi, vol van allerlei zeer schoone voortbrengselen [1] was een kuwu (hoofdkwartier, legerkamp, hoofdplaats), dienende tot Mantri-verblijf, Kuṭarāja geheeten, door een talrijke bevolking gedrukt. Hier was het, dat de zoon van Girīndra [2] zijn (bestuurs)plichten uitoefende en zich op krijgsdeugd toelegde. Opdat de goeden tevreden zouden wezen en de slechtgezinden verdelgd, streefde hij den ordelijken toestand van de zeer onderdanige bevolking des lands te verzekeren.»

In deze strofe komt het een en ander voor, waarover 't verhaal in de Pararaton geen licht verspreidt. Van de stormachtige jeugd van den godenzoon wordt geheel gezwegen. Een toespeling op het verblijf van den held in de streek ten Oosten van den Kawi, vindt men ook in 't geschiedboek, p. 13, waar o. a. gezegd wordt: «Allen beoosten den Kawi hadden ontzag voor Ken Angrok, die er toen pas aan dacht koning (ratu) te willen worden, wat de lieden van Tumapĕl (ook) verlangden». [3] Bevreemdend is het dat de kuwu Kuṭarāja in de Pararaton in 't geheel niet genoemd wordt. Wel is er sprake van een akuwu, d. i. bezitter van een kuwu, met name Tunggul Amĕtung, die door Ken Angrok vermoord en wiens weduwe, Ken Ḍĕḍĕs, door hem tot vrouw genomen werd. Uit de bewoordingen van 't gedicht is niets van dien aard op te maken. Wel blijkt er uit dat de held als regent te Kuṭarāja oorlogzuchtige plannen had. Hieraan gevolg gevende, trok hij ten strijde tegen den vorst van Kaḍiri, hetgeen vermeld wordt in strofe 3:

Rī Çākābdhīkṛtāçangkara sira tumĕke Çrī-narendreng Kaḍintĕn |
sang wīrānindita Çrī-Kṛtajaya nipuṇeng çāstra tatwopadeça |
çīghrālah göng bhayāmrih malajĕng anusup pājaran pārçwa çūnya |
sakweh ning bhṛtya mukyang parapajurit asing kāri ring rājya çīrṇṇa || 3 ||

D. i. «In 't Çāka-jaar oceaan, dobbelsteen met vier oogen, Çangkara's (1144) trok hij op tegen den vorst van Kaḍiri, den onberispelijken held, den doorluchtigen Kṛtajaya, ervaren in de heilige boeken en de ware leer. Weldra overwonnen, in groot gevaar, trachtte deze te vluchten, en sloop in een afgelegen, verlaten kluizenarij. Al zijn voornaamste dienaren, de krijgslieden van alle rangen en al wie in 't rijk achtergebleven waren, vonden den dood.»

De oorlog tegen Kaḍiri wordt in de Pararaton uitvoerig beschreven op blz. 13 vg., waar van den vorst, aldaar Ḍangḍang Gĕṇḍis genoemd, een

[1] De beteekenis van bhoga laat zóóveel speelruimte toe, dat moeielijk te zeggen valt wat de dichter eigenlijk bedoelt.

[2] Als synonieme uitdrukking komt ook nog voor: Giripatīçwarasuta in Zang 38, slotvers.

[3] Gemakshalve geef ik de vertaling van Brandes (l. c. p. 50).

gansch andere, minder gunstige voorstelling gegeven wordt dan 't gedicht, waar ook de naam verschilt; doch dit is van geen beteekenis, aangezien Kṛtajaya de bhiṣeka, de koningsnaam is. Ten opzichte van de nederlaag en vlucht des vorsten van Kaḍiri (Daha) stemmen onze beide bronnen in hoofdzaak overeen; dat de een de plaats waar de verslagene een goed heenkomen zocht een dewālaya, «tempel», de ander een pājaran, «kluizenarij» noemt, maakt geen verschil van eenig belang. Ten aanzien van 't jaartal heerscht tusschen 't geschiedwerk en 't gedicht volkomen overeenstemming.

De gevolgen der overwinning van den «zoon van Bhaṭāra Guru» worden beschreven in strofe 4:

Ryy ālah sang Çrī-narendreng Kaḍiri girigirin tang sabhūmī Jawārĕs |
prāptānĕmbah paḍa wwat sahanahana wijil ning swadeçānpasewa |
tunggal tang Janggala mwang Kaḍiri samasamāngekanāthātiçakta |
ngkān tĕmbe ning ḍapur mwang kuwu juru tumameng sāmya mangde sukeng rāt || 4 ||

D. i. «Na de nederlaag van den Doorluchtigen vorst van Kaḍiri werd het geheele land Java vervuld van grooten schrik en angst: zij kwamen hun hulde betoonen en boden, terwijl zij hun eerbiedige opwachtingen maakten, allerlei opbrengsten van 't land aan. Janggala en Kaḍiri werden vereenigd onder één machtig heerscher. Toen vond de ḍapur en de kuwu juru voor 't eerst bij 't algemeen ingang tot geluk der bevolking.»

Janggala is nog heden ten dage de naam van een distrikt in de residentie Surabaya. In de Pararaton komt de naam niet voor, wel Tumapĕl. Blijkbaar zijn Janggala en Tumapĕl twee namen van een en hetzelfde gebied van niet zeer grooten omvang. Zelfs na de inlijving van Kaḍiri was het rijk waarover Rājasa heerschte niet zeer groot, zoodat de voorstelling van den dichter, alsof 't *geheele* land Java voor den overwinnaar van Kaḍiri sidderde en hem huldigde, schromelijk overdreven is.

Ḍapur en kuwu juru heb ik voorzichtigheidshalve onvertaald gelaten. Een der beteekenissen van ḍapur is «keuken»; kuwu juru laat zich verklaren als «tijdelijk verblijf voor kraamvrouwen».[1] Zou eerst in de 13de eeuw het maken van kookplaatsen en kraamvertrekken buiten's huis meer algemeen geworden zijn? Het is volstrekt niet onmogelijk, maar vooralsnog bezitten wij daaromtrent elders geen berichten.

In de slotstrofe van Zang 40 lezen we 't volgende:

Mangkin wṛddhy āmĕwĕh tang prabhawa wibhawa ring Çrī-Girīndrātmasūnu |

[1] Vgl. Sundaneesch juru, ngajuru [«jongen, jongen werpen»], enz.

enak tāndĕl nikang Yāwadharaṇī sumiwī jöng nirāñ chatra ning rāt |
rī Çākāsyābdhirudra krama kalahan irān mantuk ing swarggaloka |
kyātīng rāt sang dhinarma[1] dwaya ri Kagĕnĕngan Çaiwa-Boddheng usāna ‖5‖

D. i. «Steeds nam de macht en heerlijkheid van[2] den eigen zoon van Girīndra toe. Verzekerd was de rust van 't Javaansche land, dat de voeten vereerde van hem die de beschermer der wereld was. In 't Çāka-jaar negen[3], oceanen, Rudra's (1149) had zijn overlijden plaats en keerde hij terug naar den hemel. Hij, de zoo vermaarde in de wereld, werd te Kagĕnĕngan plechtig ter aarde besteld in twee Caṇḍi's, als gewezen Çiwaiet en Buddhist.»

De dichter zegt niets omtrent de wijze waarop Koning Rājasa aan zijn einde is gekomen. Uit de Pararaton weten wij dat hij vermoord is op aanstoken van zijn stiefzoon, die hem in de regeering opvolgde en den koningstitel Nūṣapati of Anūṣapati voerde. Het stilzwijgen van den hofpoëet over die onstichtelijke geschiedenis laat zich gemakkelijk verklaren, zoodat er niet de minste reden bestaat om de betrouwbaarheid van 't geschiedboek in twijfel te trekken. In Zang 41 wordt Anūṣapati eenvoudig «zoon» van zijn voorganger op den troon genoemd, vermoedelijk opzettelijk. Als hoveling zal de dichter begrepen hebben, dat hij de *chronique scandaleuse* van den stichter der dynastie moest laten rusten, en het doen voorkomen alsof de vorst van Janggala en Kaḍiri, de voorzaat van Hayam Wuruk op den troon, ook de stichter van 't stamhuis was.

Moeielijker te verklaren is het gebrek aan overeenstemming tusschen den Nāgarakṛtāgama en de Pararaton ten opzichte van 't sterfjaar des konings. Volgens Prapañca overleed hij in 1149 Çāka (1227 A. D.), terwijl het geschiedboek die gebeurtenis stelt in Çāka 1169 (1247 A.D.), dus twintig jaren later. Als begin der regeering van Nūṣapati geeft dezelfde bron Çāka 1170 en als datum van zijn dood 1171. Hij zou dus maar één jaar geregeerd hebben. Volgens het gedicht kwam hij aan de regeering in 1149 Çāka en stierf hij in 1170. Het verschil van 1 jaar is niet noemenswaard, zoodat het niet de moeite waard is er bij stil te staan. Van meer belang is de tegenstrijdigheid in de opgaven van 't sterfjaar. Wat moeten wij daarvan denken?

Oppervlakkig beschouwd, schijnt de datum 1169 Çāka als sterfjaar van Koning Rājasa geloofwaardiger dan 1149, en wel om de volgende reden. Van de regeering van Anūṣapati weet de dichter niets anders te vermelden dan dat hij zijn «vader» opvolgde, over geheel Java heerschte, stierf en dat zijn

---

[1] De tekst heeft dinārma.

[2] Er zal ning voor ring moeten gelezen worden.

[3] Sya is slechts een andere spelling voor siya; voor den voorslag *a* vgl. men de opmerking in 't KBWbk. onder siya (III, 305).

beeld, als Çiwa voorgesteld, prijkt in den graftempel te Kiḍal. Zijn geheele geschiedenis, zonder vermelding van een enkel feit, wordt afgehandeld in één strofe, Zang 41. Dat is toch al te weinig voor een koning die twintig jaar aan 't bewind zou geweest zijn. Volgens 't eene bericht zou Rājasa vijf jaren over Tumapĕl (Janggala) en Kaḍiri (Daha) geregeerd hebben; volgens 't andere vijf-en-twintig. Het eene is evengoed mogelijk als 't andere. Hoe oud nu was Rājasa, toen hij Kaḍiri veroverde? In de Pararaton wordt zijn geboortejaar niet opgegeven; in 't gedicht wordt niet bepaald gezegd dat hij in 1104 Çāka ter wereld kwam; de uitdrukking is, dat er in dat jaar een heldhaftig groot vorst, zoon van den god Girīndra, *al.* Bhaṭāra Guru, «was». Nemen wij eens aan, dat zijn geboortejaar bedoeld is, dan was hij veertig jaar toen hij Kaḍiri onderwierp; waarin niets onwaarschijnlijks ligt. Volgt men de lezing van de Pararaton, dan bereikte hij den ouderdom van 65 jaar; volstrekt niet onmogelijk.

Zoolang wij geen andere gegevens te onzen dienste hebben, zullen wij ons wel wachten op al te beslissenden toon het geschil te beslechten. Bij voortgezet onderzoek of bij toeval kunnen nog geschriften en inscripties ontdekt worden, waarin nuttige gegevens voor de geschiedenis van Java in het tijdperk der vorsten van Tumapĕl en Majapahit voorkomen. Voorloopig hebben wij nog genoeg te doen met de reeds nu toegankelijke bronnen niet ongebruikt te laten.

ZANG 41.

(Bijdragen, Dl. 63, 1910.)

Bhaṭāra sang Anūṣanātha wĕka de Bhaṭāra sumilih wiçeṣa siniwi |
lawas nira n-amukti ring rat apagĕh tikang sa-Yawabhūmi bhakti matutur |
Çakābda [1] tilakādri-Çambhu kalahan Bhaṭāra mulih ing Girīndrabhawana |
sireki winangun pradīpa Çiwabimba çobhita rikang sudharmma ri Kiḍal‖1‖

D. i. «Vorst Anūṣanātha, zoon van den Vorst, volgde op als opperheerscher. Zoolang hij in de wereld regeerde, was 't geheele land Java rustig, onderdanig en gehoorzaam. In 't Çāka-jaar 1170 overleed de Vorst en keerde terug naar 't verblijf van Girīndra (d. i. Çiwa). Hij werd afgebeeld [2] in een luisterrijk Çiwa-beeld dat prijkt in de Caṇḍi (graftempel) te Kiḍal.»

Bij den vorigen Zang had ik al gelegenheid op te merken dat er ten op-

[1] In den tekst foutief: Çākābdhi.

[2] D. i.: zijn trekken werden voorgesteld.

zichte van 't sterfjaar des Konings Rājasa verschil bestaat tusschen de opgaven in de Pararaton en ons gedicht. Volgens den dichter heeft Anūṣanātha (*al.* Anūṣapati) geregeerd van 1149 Çāka tot 1170, en kenmerkte zich zijne regeering door ongestoorde rust, zoodat dan ook geen enkele gebeurtenis vermeld wordt. Dit is toch wel eenigszins bevreemdend, zoodat in dit geval de Pararaton mij geloofwaardiger toeschijnt. Omtrent het sterfjaar van Anūṣanātha is op te merken, dat ik tilaka genomen heb als uitdrukking voor «nul», en wel omdat het in de beteekenis van «secte-teeken» op 't voorhoofd synoniem is met bindu. In 't K.B.Wdb. woordenboek van v. d. Tuuk (III, 699) ontbreekt het; ook in het hedendaagsch Javaansch heb ik het niet ontmoet. Aangaande de voorstelling in 't gedicht dat Anūṣanātha eenvoudig de «zoon» van Rājasa genoemd wordt, verwijs ik naar het bij den vorigen Zang opgemerkte.

Sudharma is hier, naar mij toeschijnt, duidelijk een woord voor «graftempel, mausoleum», want dat de asch van Anūṣanātha te Kiḍal werd bijgezet, blijkt ook uit de Pararaton; vgl. de Aanteekening van Brandes aldaar, blz. 60.

De volgende strofe luidt aldus:

Bhaṭāra ⏑ ⏑ [1] Wiṣṇuwarddhana kĕteka putra nira sang gumanti siniwi |
Bhaṭāra Narasingha rowang ira tulya Mādhawa sahāgrajāmagĕhi rāt |
sirānghilangakĕn durātmaka manāma Linggapati māti [2] çīrṇṇa sahana |
arĕs sahana ning parāngmuka ri jöng nireki tuhu dewamūrtti sakala || 2 ||

D.i. «Vorst — Wiṣṇuwardhana, zijn zoon, was het die hem in de regeering opvolgde; Vorst Narasingha was zijn genoot; gelijk Mādhawa (Wiṣṇu) met zijn ouderen broeder (Indra), bestuurden zij het rijk. Hij vernietigde een slechtaard, Linggapati geheeten, zoodat allen (van diens aanhang) omkwamen. Alle vijanden sidderden voor de voeten van hem, die in waarheid een geopenbaarde belichaming der godheid was.»

De inhoud van deze strofe wijkt op één punt aanmerkelijk af van wat de Pararaton te lezen geeft. In dit geschiedwerk toch wordt verhaald dat Anūṣapati werd opgevolgd door zijn halfbroeder Tohjaya, die na slechts één jaar geregeerd te hebben, vermoord werd en opgevolgd door Anūṣapati's zoon Rangga-wuni, als koning Wiṣṇuwardhana geheeten. De dichter rept met geen woord van Tohjaya. Er is reden om te vermoeden dat dit met opzet nagelaten is, want in de Pararaton wordt verhaald dat Tohjaya uit vrees voor zijne twee neven Rangga-wuni en Kĕbo Campaka (*al.* Narasingha) 't plan beraamde deze gevaarlijke personen uit den weg te laten ruimen.

[1] Er ontbreken, zooals de maat uitwijst, twee korte lettergrepen, misschien nṛpa.
[2] HS. en druk foutief: māhi.

Zijn toeleg werd verijdeld en bij een oproer kwam hij zelf om. De geheele geschiedenis is zoo weinig stichtelijk, dat de hofdichter vermoedelijk gemeend heeft over Tohjaya en diens geschiedenis te moeten zwijgen. Voor 't overige bestaat er overeenstemming tusschen de Pararaton en 't gedicht. Beide leggen nadruk op de eensgezindheid tusschen Wiṣṇuwardhana en Narasingha.

De persoon, die in 't gedicht Linggapati genaamd wordt, heet in de Pararaton Lingga ning pati, een benaming waarin 't woordje ning moeielijk te verklaren is. Waarin de vijandschap van dezen man bestond, wordt in geen onzer bronnen vermeld.

In de 3de strofe gaat de dichter aldus voort:

I Çāka rasaparwwatenduma Bhaṭāra Wiṣṇu ngabhiṣeka sang suta siwin |
samasta parasāmya ring Kaḍiri Janggalomarĕk amuspa ring purasabhā |
narendra Kṛtanāgarekang abhiṣekanāma ri sirān huwus prakāçita |
pradeça Kuṭarāja mangkin atiçobhitāngaran i Singhasārinagara || 3 ||

D. i. «In 't Çāka-jaar 1176[1] wijdde Vorst Wiṣṇu(wardhana) zijnen zoon om te regeeren; alle onderdanen in Kaḍiri en Janggala kwamen hun opwachting maken naar de hofstad. Koning Kṛtanagara was zijn (des prinsen) koningsnaam, toen hij zich vermaard gemaakt had. De plaats Kuṭarāja, die meer en meer verfraaid werd, kreeg den naam van Singhasārinagara.»

Kuṭarāja komt in Zang 40 voor als de naam der residentie van Rājasa (Ken Angrok); uit hetgeen hier gezegd wordt, mag men opmaken dat het de hoofdplaats van het rijk Tumapĕl of Kaḍiri-Janggala bleef ook onder de regeering van Wiṣṇuwardhana, toen het den naam ontving van Singhasāri. Hiervan wordt geen melding gemaakt in de Pararaton, waar wel gezegd wordt dat Wiṣṇuwardhana in 1193 Çāka een kuṭa te Canggu-Noord bouwde.

Onder de wijding van Wiṣṇuwardhana's zoon heeft men te verstaan diens wijding tot kroonprins, yuwarāja.

Het einde van Wiṣṇuwardhana wordt beschreven in strofe 4.

Çakābda kanawāwanikṣiti Bhaṭāra Wiṣṇu mulih ing Surālaya pĕjah |
dhinarmma[2] ta sire Waleri Çiwabimba len Sugatawimba munggw i Jajaghu |
samāntara muwah Bhaṭāra Narasinghamūrtti sira mantuk ing surapada |
hañar sira dhinarmma de haji ri Wĕngkĕr uttama-Çiwārcca munggwi Kumitir || 4 ||

D. i. «In 't Çāka-jaar 1190[3] stierf Vorst Wiṣṇu en keerde terug naar den

[1] Door een verschrijving stond hier in het oorspronkelijk artikel: 1167. (*Noot van 1918*).
[2] De tekst heeft sang vóór dhinarma, in strijd met de maat en de constructie.
[3] Ka voor kha.

Hemel; hij werd bijgezet en *in effigie* vertegenwoordigd door een Çiwa-beeld te Waleri en door een Sugata-beeld (Buddha-beeld) te Jajaghu. Kort daarna keerde ook Vorst Narasingha-mūrti naar den Hemel terug; onlangs werd hij door Z. Majesteit bijgezet te Wĕngkĕr, als uitnemend Çiwa-beeld (vereeuwigd) te Kumitir.»

Het sterfjaar van Wiṣṇuwardhana is volgens de Pararaton 1194 Çāka, hetgeen een verschil van vier jaar oplevert met wat het gedicht opgeeft. Een ander verschil vertoont zich in de opgave van den regeeringsduur, volgens 't geschiedwerk 14 jaar, volgens den dichter 20. Er schuilt echter een fout in de Pararaton, want, zooals Brandes niet nagelaten heeft op te merken in zijn Aanteekening[1], komt het getal 14 niet overeen met de jaarcijfers 1172—1194, volgens welke de regeering van genoemden Vorst 22 jaar zou geduurd hebben. Wij hebben niet de middelen om te beslissen welk bericht 't meeste vertrouwen verdient.

Uit de wijze waarop in strofe 4 de uitdrukking d h i n a r m a gebruikt wordt, is op te maken dat men daaronder niet enkel verstaat het bijzetten der asch van een overleden vorst in een Caṇḍi, maar tevens 't opstellen van een beeld, voorstellende een god of Buddha, met de trekken van den overledene. Men kan zulk een beeld dus beschouwen als dat van een vergoddelijkten Vorst, die op die wijze door zijn beeltenis voor de levenden vertegenwoordigd wordt, en in de nagedachtenis verheerlijkt blijft voortleven. De overledene kan op verschillende plaatsen zoo vereerd worden, omdat de asch natuurlijk in meer dan één graftempel kan bijgezet worden. Ook was er geen bezwaar om één en denzelfden persoon op ééne plaats als Çiwa, elders als Buddha, enz. voor te stellen, volgens de syncretistische theorie in Zang 1 van den Nāgarakṛtāgama.

In de Pararaton wordt alleen gewag gemaakt van Wiṣṇuwardhana's graf-stede te Jajaghu, zonder twijfel het hedendaagsch Jago, anders genaamd Tumpang. De Caṇḍi te Jajaghu was blijkens de vermelding van 't quasi-Buddhabeeld aldaar een Buddhistisch heiligdom.

Wiṣṇuwardhana's mederegent, Narasingha, werd volgens de Pararaton bijgezet te «Kumĕpĕr», terwijl zijn p a m ĕ l ĕ s a t a n — een term van onbekende beteekenis — was te Wuḍikuñcir. Nu is met den plaatsnaam Kumĕpĕr stellig hetzelfde bedoeld als met «Kumitir», waar volgens de lezing van den boven medegedeelden tekst, de overledene was bijgezet en vereeuwigd door een Çiwa-beeld met zijne trekken. Het is niet duidelijk of de dichter wil zeggen dat Narasingha's graftempel met quasi-Çiwabeeld ook «door Z. Majesteit» (d e h a j i) in Kumitir werd opgericht, dan wel of die handeling alleen be-

[1] Zie de Pararaton (1896), blz. 63, vg.

trekking heeft op 't grafmonument te Wĕngkĕr. Met Z. Majesteit, in verband met het woord hañar, «nieuwelings», kaṇ kwalijk een ander bedoeld zijn dan Hayam Wuruk. Om 't bericht in de Pararaton in overeenstemming te brengen met de bewoordingen in 't gedicht, mag men met eenige waarschijnlijkheid aannemen, dat Narasingha onmiddellijk na zijn dood te Kumitir of Kumĕpĕr werd bijgezet, en dat eerst veel later onder Hayam Wuruk een gedeelte der asch werd bijgezet in een kapelletje of monument zonder beeld te Wĕngkĕr, hetwelk identisch zou kunnen wezen met het paměl ĕsatan te Wuḍikuñcir van de Pararaton. Waarom Narasingha-mūrti, d. i. «belichaming van Narasingha», *al.* Wiṣṇu, na zijn dood door een Çiwa-beeld vereeuwigd werd, is moeielijk te zeggen. In allen geval moet hij bij zijn leven een Çiwaiet geweest zijn. [1]

De laatste strofe luidt als volgt:

Kathākĕna muwah narendra Kṛtanāgarānghilangakĕn kaṭungka kujana |
manāma Cayarāja çirṇṇa rikana Çakābda bhujagoçaçikṣaya pĕjah |
nagāsyabhawa Çāka sang prabhu kumon dumona rikanang tanah ri Malayu|
lĕwĕs mara bhayanya sangka rika dewamūrtti nira ngūni kālaha nikā || 5 ||

D. i. «Er worde voorts verhaald dat Koning Kṛtanāgara een gemeenen snoodaard verdelgde, met name Cayarāja, die omkwam in 't Çāka-jaar 1192. In Çāka 1197 beval de Vorst een krijgstocht te ondernemen tegen 't land Malayu (d. i. Sumatra); groot, mocht men verwachten, was de vrees voor zijn goddelijk lichaam: een (voldoende) reden dat het zou onderworpen worden.»

Hiermede is te vergelijken wat de Pararaton verhaalt blz. 18: «Sapañjĕnĕng çri Kĕrtanagara angilangakĕn kalana aran Bhaya. Huwus ing kalana mati, angutus ing kawula nira, andona maring Malayu». Hiervan geeft (p. 65) Brandes de volgende vertaling: «Nadat Çrī Kĕrtanagara koning was geworden, trachtte hij den dolenden vijand (kalana) Bhaya te verdelgen, en toen deze dood was, zond hij zijn troepen tegen Malayu». Deze vertaling is over 't algemeen onberispelijk, maar de vertolking van kalana met «dolende vijand» onjuist. Kalana toch is een gewoon woord voor wat in 't Sanskrit rākṣasa heet; het is een synoniem van wwil; het is dus in eigenlijke beteekenis een «boos wezen», doch overdrachtelijk wordt het woord op menschen toegepast, evenals wij van «een duivel» spreken. [2] Het kan wezen dat Bhaya, of zooals 't gedicht heeft: Cayarāja, een soort roofridder geweest is, maar van 't begrip «dolende vijand» is in kaṭungka kujana niets te

[1] Over den volleren naamsvorm Narasingha mūrti later meer [zie Zang 45, 1 en 46, 2].

[2] Zie Juynboll's Glossaar op 't Rāmāyaṇa (1902), s. v. kalana. — (Verg. nog Prof. Kern's latere bespreking van dit woord in Bijdr. Kon. Inst. 73, 1917, p. 176—177. *Toevoeging van 1918.*)

ontdekken.[1] Waarin 's mans euveldaden bestonden, blijkt noch uit het gedicht, noch uit de Pararaton.

Evenmin is uit te maken, welke van beide lezingen: Bhaya of Caya, de ware is. De letterteekens voor bha en ca verschillen in 't oude schrift zóó weinig, dat ze licht verward kunnen worden. Dat in onze beide bronnen één en dezelfde persoon bedoeld wordt, is niet twijfelachtig.

Aangaande 't besluit van Kṛtanagara om een krijgstocht te ondernemen tegen Sumatra, heerscht tusschen onze bronnen volkomen overeenstemming. Het bericht van Prapañca is volledíger, in zooverre het de jaartallen vermeldt. Verder bevat het slotvers een staaltje van 's mans Byzantinisme.

Alvorens van deze strofe af te stappen, zij opgemerkt dat de versmaat behoort tot de klasse Saṃkṛti, bestaande uit 4 regels, elk van 24 lettergrepen. De bijzondere naam van deze soort van Saṃkṛti is mij onbekend, daar ik dien nooit in Sanskrit-geschriften noch in leerboeken over metriek heb aangetroffen.

De volgende Zang is in een versmaat van de klasse Wikṛti; de bijzondere vorm en naam ook hiervan zijn onbekend. In dezelfde maat is Zang 2 van Arjuna-Wiwāha.

ZANG 42.

(Ibidem.)

Çakābda yamaçūnyasūryya diwaça nṛpati muwah amāti durjjana |
ikang Mahiṣa Rangkah atyaya kaṭungka nikā pinalĕh ing sanāgara |
ring anggawiyatarkka[2] Çāka sira motusan kana ri Bāli cūrṇṇitan |
ndatandwa kawĕnang ratunya kahañang tĕka marĕk i narendra sakrama ‖1‖

D.i. «Het Çāka-jaar 1202 was de datum dat de Koning wederom een booswicht doodde, Mahiṣa Rangkah, wiens gemeene vergrijpen bondgenooten vond[3] in 't geheele rijk. In Çāka 1206 zond hij troepen naar Bali om het te verpletteren[4], en weldra werd de koning ervan overwonnen, en gevangen kwam hij eerbiedig bij den Vorst.»

Van dezen tweeden door Kṛtanagara beteugelden booswicht, Mahiṣa Rangkah, zwijgt de Pararaton ten eenenmale. Waarin 's mans misdaad bestaan heeft, wordt niet duidelijk gezegd; misschien was het een oproerling. Ook van den tocht naar Bali wordt in 't geschiedwerk niet gerept. Het ver-

[1] Ter loops zij opgemerkt dat kaṭungka het in Buddhistisch Sanskrit niet ongewone khaṭungka [booswicht] is; ook Pāli khaṭungka.

[2] De tekst heeft verkeerdelijk wiyanarkka.

[3] Ik ben niet zeker dat ik de bedoeling van den dichter hier goed begrepen heb.

[4] De dichter bezigt gaarne zulke sterke uitdrukkingen.

moeden van Brandes, Parar. blz. 124, dat Bali in 1256 [1] Çāka nog niet onderworpen was, is, wegens 't bericht in ons gedicht, onhoudbaar.

De dichter zet zijn verhaal aldus voort:

Samangkana tikang [2] digantara paḍāngabhaya marĕk i jŏng nareçwara |
ikang sakahawat Pahang sakahawat Malayu paḍa manungkul ādara |
muwah sakahawat Gurun sakahawat Bakulapura mangāçrayomarĕk |
ndatan lingĕn i Suṇḍa len Madhura pan satanah i Yawa bhakti tansalah ||2||

D. i. «Zoo dan naderden (lieden van) de andere landen, veiligheid zoekende, tot de voeten van den Vorst; al de gijzelaars van Pahang, al de gijzelaars van Sumatra («Malayu») bogen zich eerbiedig; voorts al de gijzelaars van Gurun, al de gijzelaars van Bakulapura maakten, toevlucht zoekende, hun opwachting. Onnoodig te zeggen dat Suṇḍa en Madura en 't geheele land Java hulde bewees zonder missen.»

Kahawat, dat ik gissenderwijs met «gijzelaar» vertaald heb, ontbreekt in de woordenboeken; vgl. echter de beteekenissen van Jav. hawat [«klamp, band»]. Gurun is het hedendaagsche Gorong. Waar Bakulapura te zoeken is, weet ik niet; misschien Bĕngkulen.

In de laatste strofe van Zang 42 vindt de dichter gelegenheid om Koning Kṛtanagara uitbundig te prijzen, in de volgende bewoordingen:

Tuhun nṛpati tan pramāda luput ing mada makin atiyatna ring naya |
apan tĕtĕs i kewĕh ing bhuwanarākṣaṇa gawayĕn i kāla ning Kali |
nimitta nira n-angrĕgĕp samaya len brata mapagĕha pakṣa Sogata |
tumirwa sang atītarāja ring usāna magĕhakĕna wṛddhi ning jagat || 3 ||

D. i. «Waarlijk was de koning niet nalatig, vrij van zinbedwelming, hoe langer zoo meer zich uitermate beijverende in heerschersbeleid. Omdat de moeielijkheid om de wereld te beschermen (vooral) in het Kali-tijdperk duidelijk uitkomt, daarom hield hij zich ijverig aan de godsdienstige verplichtingen en geloften om de Buddhistische belijdenis te bevestigen, en om de vorige koningen in 't verleden na te volgen ten einde de welvaart der wereld meer te bevestigen.»

In hoeverre deze loftuiting verdiend is, zal een punt van overweging uitmaken bij de behandeling van den volgenden Zang, welke in Çārdūlawikrīḍita-maat is.

ZANG 43.

(Ibidem.)

Ling ning çāstra narendra Pāṇḍawa rika [3] Dwāpāra ngūni prabhu |

[1] Door een drukfout stond hier: 1250. En verg. Zang 49, 4. (*Noot van 1918*).

[2] De tekst heeft nikang, foutief.

[3] Lees rikang.

gogendutri lawan Çakābda [1] diwaça ny antuk nireng swahpada |
ndah sāntuk nira tĕmbay ing Kali tĕka'ng [2] rāt mūrkka hārohara |
nghing sang hyang ṣaḍabhijñadhāraka [3] rumakṣa'ng loka dewa prabhu || 1 ||

D.i. «Naar luid der Çāstra's (leerboeken) heerschten voorheen in 't Dwāpara-tijdperk de Pāṇḍawa-vorsten; 3179 gevoegd bij 't Çāka-jaar (waarin men is) is het tijdperk van hun hemelvaart, en nadien begon 't Kali-tijdperk en werd de wereld verdwaasd en in beroering; alleen 't hoogere wezen dat de zes abhijñā's (transcendente kundigheden) bezat, beschermde de wereld als Majesteit en Vorst.»

Wat hier in de drie eerste regels gezegd wordt, komt overeen met de welbekende voorstelling in de Indische, en wel meer bepaaldelijk brahmanistische, geschriften. Het begin van 't Kali-yuga, het tijdperk waarin wij nog leven, wordt gesteld op 18 Februari 3102 vóór Christus. Aangezien de Çāka-jaartelling met 78 na Chr. begint, valt de aanvang van 't Kali-yuga 3179 vóór 't begin van de Çāka-aera.

In 't jaarcijfer gogendutri kan ga niet anders wezen dan een verkorting van aga, «berg»; de cijferwaarde der woorden go, indu en tri is bekend.

Aan de brahmanistische chronologie in de drie eerste regels knoopt de Buddhistische dichter de theorie vast, dat de Buddha in 't Kali-tijdperk de wereld beschermd heeft. In zekeren zin wordt den Buddha dus de rol toegedeeld van Wiṣṇu. Hoe Prapañca zich die bescherming voorstelt, blijkt niet. Aangezien volgens rechtzinnige Oudbuddhistische begrippen de Buddha na zijn Nirwāṇa niet meer bestaat, schijnt de uitdrukking van den dichter vreemd, doch men bedenke dat men met Mahāyānistische denkbeelden te doen heeft. In de Saddharma-Puṇḍarīka, één der voornaamste Mahāyānistische kanonieke boeken, worden op den Buddha toegepast de uitdrukkingen lokanātha, «heer der wereld», narendrarāja, «koning der koningen», mahi(voor mahīm)çāsamāna, «de aarde regeerende». Daar Prapañca een Mahāyānist was, is het mogelijk dat hij werkelijk aan een blijvende, al moge het een zuiver geestelijke, heerschappij van den Buddha geloofd heeft.

Dit vermoeden vindt eenigen steun in de bewoordingen van de nu volgende tweede strofe:

Nāhan hetu narendra bhakti ri pada Çrī-Çākyasinghāstiti |
yatnānggĕgwani pañcaçīla kṛtasangskārābhiṣekakrama |
lumrā nāma Jinābhiṣeka nira sang Çrī-Jñānabajreçwara |
tarkka-wyākaraṇādiçāstra ng-inaji Çrīnātha wijñānulus || 2 ||

---

[1] Tekst heeft foutief abdhi.
[2] Verkeerd in den tekst tnang.
[3] Tekst heeft verkeerdelijk pada voor ṣaḍa.

D. i. «Dat was de reden waarom de Koning deemoedig de voeten van Çākyamuni vereerde, standvastiglijk. IJverig betrachte hij de Vijf Geboden, de gebruikelijke saṃskāra's (sacramenteele handelingen), wijdingsceremoniën. Na zijne wijding tot Jina werd zijn naam alom bekend als Çrī-Jñānabajreçwara. In de wijsbegeerte, spraakkunst en andere wetenschappen die de Vorst bestudeerde, was hij volkomen ervaren.»

De Vijf Geboden gelden voor alle leeken die belijdenis als Buddhist afleggen; de Tien Geboden zijn verplichtend voor hen die een monnikgelofte doen. Bijzonder vrome leeken nemen behalve de Vijf noodzakelijke Geboden, nog drie andere van de Daçaçīla's of Tien Geboden in acht.

Merkwaardig is de vermelding van 't feit dat Kṛtanagara zich heeft laten wijden tot Jina. Dit is de gewone term nu nog in Tibet, en was het ook op Java, voor wat in Nepāl, en in navolging daarvan in Europeesche geschriften «Dhyāni-buddha» heet. Het is overbekend dat oorspronkelijk 't woord een veel ruimere beteekenis heeft en zoowel bij de Jaina's als bij de Buddhisten in zwang is. De Jina's zijn te beschouwen als geestelijke heerschers, ofschoon 't bestuur niet door henzelven wordt uitgeoefend, maar door hun zonen, de Bodhisattwa's, die dan ook als kumāra, «kroonprins», te boek staan. De Jina's zijn dus heerschers in ruste. Volgens welke theorie nu een zelf-regeerend Vorst zich tot Jina kan laten wijden, is niet recht duidelijk, want hij wordt dan toch een effectief geestelijk heerscher. Ook blijkt het niet in welke verhouding men zich den tot Jina gewijden Koning Kṛtanagara tot de 5 officieele Jina's of Dhyāni-buddha's moet voorstellen, tenzij men aanneemt dat hij in levenden lijve een openbaring is van een Jina, want uit de laatste strofe van dezen Zang leeren wij dat hij na zijn dood werd voorgesteld als de Jina Wairocana. Wat nu den naam, welken Kṛtanagara na zijne geestelijke wijding aannam, betreft, is door de merkwaardige vondst der in 't Sanskrit gestelde wij-inscriptie, afkomstig van Tumpang, gebleken dat de Vorst zich inderdaad zoo betitelde.[1] De geringe afwijking in 't gedicht mag men gerust aan de behoefte van de versmaat wijten.

De dichter, onuitputtelijk in zijn lof, gaat aldus voort:

Ndan ri wrĕddhi nireki mātra rumĕgĕp sarwwakriyādhyātmika |
mukya'ng tantra Subhūti rakwa tinĕngöt kempĕn rasanye hati |
pūjā yoga samādhi pinrih ira'n amrih sthitya ning rāt kabeh |
āstām tang gaṇasatra[2] nitya madulur ddāneniwö ring[3] prajā || 3 ||

D. i. «En ten overvloede van dit alles verdiepte hij zich in alle zaken van

[1] Zie Speyer, Versl. en Meded. Kon. Academie v. Wetensch. Afd. Lett. 4de Reeks, VI (1904), p. 138—144 en 253—262. In de inscriptie van Çāka 1273 (zie Bijdr. 7, IV, 1905, blz. 655; [en verg. noot 1 op p. 112 hierna]) heet hij Jñaneçwara Bajra.

[2] Conjectuur voor cakra van den tekst.

[3] Tekst heeft geheel bedorven: madulu ddanneniwŏh ing.

's menschen binnenste [1], vooral het zoogenoemde Subhūti-Tantra werd door hem doorgrond en de inhoud ervan in zijn hart opgenomen. Het welzijn der gansche wereld beoogende, legde hij zich toe op (godsdienstige) vereering, op yoga, op samādhi (aandachtig op één punt gevestigd gepeins). Onnoodig te spreken van de gasthuizen voor de geestelijken, altoos gepaard met giften aan het volk toegediend.»

Het geschrift Subhūti-Tantra is mij onbekend. In de lijst van Mahāyānistische werken in de Mahāvyutpatti vermeld, komt het niet voor. Tantra kan beteekenen een leerboek in 't algemeen, doch ook een tractaat met voorschriften omtrent de vereering van allerlei zonderlinge of vreeselijke goden en godinnen ter verkrijging van aardsche goederen en geneugten, waarbij het maken van magische kringen en 't uitspreken van tooverspreuken een voorname rol spelen. Vermits de bij Tumpang gevonden afgodsbeelden duidelijk hun Tantrisch karakter verraden, is het niet te betwijfelen dat het Tantrisme op Java in de 13de eeuw bloeide, en daaruit volgt verder dat het Subhūti-Tantra of Tantra van Subhūti een geschrift was, behoorende tot de bovenbedoelde klasse. Subhūti is de naam van een der leerlingen van Çākyamuni, die als spreker optreedt o. a. in 't Mahāyānistische hoofdwerk Prajñā-Pāramitā, hoewel er geen sprake van kan wezen dat dit boek zou dagteekenen van Buddha's tijd. Evengoed kan het Tantra, om er gezag bij te zetten, aan Subhūti zijn toegeschreven, al is het ontwijfelbaar eerst veel eeuwen na de prediking van den Meester opgesteld. Een zijdelingsch bewijs dat Kṛtanagara een grootmeester was in het Tantrisme of Mantrayāna, is de toevoeging van 't woord Bajra (Wajra) in zijn geestelijken titel. [2]

De opsomming van Kṛtanagara's verdiensten en deugden wordt voortgezet in de 4de strofe:

> Tan wwantĕn karĕngö kadi nrĕpati sakweh sangng atītaprabhu |
> pūrṇṇeng ṣadguṇa çāstrawit nipuna ring tatwopadeçāgama |
> dharmmeṣṭāpagĕh ing Jinabrata mahotsāheng prayogakriyā |
> nāhan hetu ni tus ni tus nira paḍaikacchatra dewaprabhu || 4 ||

D. i. «Er is geen onder al de vorige heerschers zoo beroemd als (deze) Koning: volmaakt in de zesvoudige staatkunde tegen 't buitenland; ervaren in de wetenschappen; goed thuis in de gezaghebbende boeken der ware leer; zeer gerecht; standvastig in zijn Jina-gelofte; zeer flink in praktische handelingen. Daarom zijn zijne afstammelingen allen alleenheerschers, goddelijke Vorsten (of: Majesteiten, Vorsten).»

[1] Men zou kunnen zeggen «psychologische studiën», ware «ziel» niet een begrip dat in 't Buddhisme geen plaats heeft.

[2] Vgl. over den wajra, als wapen der Tantrische grootmeesters, Waddell, Lamaism (1896), pp. 25, 27.

Wanneer wij voorgaande hooggestemde lofrede op Koning Kṛtanagara vergelijken met hetgeen de Pararaton omtrent hetzelfde personage te lezen geeft, kunnen wij den twijfel niet onderdrukken of de dichter zich niet door zekere vooringenomenheid heeft laten verleiden een al te vleiend beeld te schetsen. Als wij de Pararaton gelooven mogen, was Kṛtanagara verslaafd aan den drank van palmwijn en legde hij groote zorgeloosheid aan den dag, toen de vijandelijke benden onder Jaya-katong reeds tegen Tumapĕl optrokken. Voorts weten wij uit Chineesche bronnen dat hij door zijne baldadige beleediging van den gezant des Keizers van China, dezen, den vermaarden Mongoolschen heerscher van China, Kublai Chān, bewoog een krijgstocht uit te rusten om den overmoedigen potentaat van Java te tuchtigen. Er is geen reden te gelooven dat de voorstelling, die de Pararaton van 's mans karakter en handelwijze geeft, verzonnen of lasterlijk is, en zeer stellig kan geen twijfel opkomen aan de juistheid der Chineesche berichten wat aangaat de beleediging, den gezant van Kublai Chān aangedaan.[1] Zooals wij boven gezien hebben, somt de dichter onder de deugden van Kṛtanagara ook deze op, dat hij zich ijverig aan de Vijf Geboden hield; doch één van die geboden verbiedt het drinken van bedwelmende dranken, zoodat òf de dichter òf 't geschiedwerk onwaarheid spreekt. In hooge mate verdacht is het, dat in 't gedicht, zooals wij straks zien zullen, geen woord gerept wordt van de wijze waarop Kṛtanagara aan zijn einde is gekomen. Die weinig roemrijke geschiedenis kan den dichter niet onbekend geweest zijn.

Het ligt voor de hand, het besluit te trekken dat de hofdichter, die ook elders blijk heeft gegeven dat hij angstvallig vermijdt te gewagen van minder eervolle handelingen der vorstelijke familie, ook hier zich zelven trouw is gebleven ten koste der historische waarheid. Daarbij komt nog, dat hij als Buddhist voor den Vorst, wiens ijver voor 't geloof onbetwistbaar vaststaat, is ingenomen en diens nagedachtenis daarom meent te moeten eeren door hem deugden toe te dichten die hij niet bezat. Intusschen bevat zijn bericht eenige elders bevestigde gegevens, die tot aanvulling strekken van hetgeen de Pararaton vermeldt.

In de nu volgende strofe staat het bericht van Kṛtanagara's overlijden en apotheose:

Ring Çākābdhijanāryyama[2] nrĕpati mantuk ring Jinendrālaya |
sangke wruh nira ring kriyāntara lawan sarwwopadeçādika[3] |
sang mokteng Çiwabuddhaloka kalahan Çrī-Nātha ling ning sarāt |
ringke sthāna nirān dhinarmma Çiwabuddhārccā halĕpnyottama[4] || 5 ||

[1] Zie de Pararaton, 65 vgg.
[2] Zoo leze men voor jakāryyama.
[3] HS. ādhikā.
[4] De tekst heeft foutief nottama.

D. i. «In 't Çāka-jaar 1214 keerde de Vorst terug naar 't verblijf van den Jinendra. Wegens zijn kennis van verschillende ceremoniën en alle leerstukken enz., heet het algemeen van wijlen den Koning dat hij is «de in Çiwabuddha's wereld zalig overledene». Op de plaats waar hij bijgezet werd, is een uitnemend schoon Çiwabuddha-beeld.[1]»

Het sterfjaar van Kṛtanagara, zooals het hier opgegeven wordt, komt overeen met den datum vermeld in de bij Singhasāri aan 't licht gekomen inscriptie van Çāka 1273.[2] Ook hierin heet het dat genoemde Koning begraven is «in Çiwabuddha», ri Çiwabuddha. In de Pararaton wordt gezegd dat zijn koningsnaam Çiwabuddha was, doch reeds Brandes heeft terecht opgemerkt dat dit onaannemelijk is. De vergissing is licht te verklaren als een gevolg van de omstandigheid dat de heugenis aan Kṛtanagara bij «'t algemeen», sarāt, levendig gehouden werd door zijn beeld als Çiwabuddha in zijn graftempel. Hoe dat beeld, hetwelk tegelijk Çiwa en Buddha moest voorstellen, er uitgezien heeft, daarover vernemen wij niets, en ik waag mij daaromtrent niet eens in gissingen. Zooveel echter mogen wij wel onderstellen, dat het gelaat de trekken, min of meer geïdealiseerd, van den overledene weêrgaf. In plaats van «Çiwabuddhaloka» heeft de oorkonde van 1216 Çāka (Pararaton 78): Çiwabuddhālaya, «verblijf (heiligdom) van Çiwabuddha».

Het is onnoodig op te merken dat de vorm mokta voor mukta, «zalig afgestorvene» (eigenlijk «verloste» uit den Saṃsāra), een Javanisme is. Ook de inscriptie van [Kjahi] Napii [= Singhasāri] heeft kamoktan voor kamuktan. De *o* voor *u* is zeker wel te wijten aan verwarring met mokṣa.

Niet enkel 't heiligdom Çiwabuddha was aan de nagedachtenis van Kṛtanagara gewijd, zooals wij leeren uit de laatste strofe van Zang 43, luidend:

Lāwan ring [Sagala][3] pratiṣṭa Jinawimbātyanta ring çobhita |
tĕkwann Arddhanareçwarī mwang ika sang Çrī-Bajradewy āpupul |
sang rowang nira wṛddhi ring bhuwana tunggal ring kriyā mwang brata |
hyang Wairocana Locanā lwir iran-ekārccā prakāçeng prajā || 6 ||

D. i. «En in [Sagala] is hij opgericht als een uitermate fraai Jina-beeld. Daarenboven als Ardhanareçwarī in vereeniging (of: koppeling) met H. Maj. Bajradewī, zijn gezellin in (de bevordering van) 't welzijn in de wereld, deelende

[1] Een andere vertaling van dezen 4^en^ versregel vindt men bij de bespreking van Zang 56, 2 hierna. (*Noot van 1918*).

[2] Zie Bijdr. 7, IV (1905), blz. 655, waar men 1272 verbetere in 1273, en voor twīk in regel 12 leze twĕk, d. i. «tijdstip». — (Dit opstel van Prof. Kern over de inscriptie uit 1273 Çāka van Singhasāri, *alias* «van Kjahi Napii», werd op zijn verlangen niet herdrukt in Rubriek VI der Serie van zijne Verspreide Geschriften, omdat Dr. Brandes een betere vertaling gegeven had in de Singasari-Monographie, 1909, p. 38—39 (*Toevoeging van 1918*).

[3] Deze naam was in 't oorspronkelijk artikel oningevuld gelaten, daar het handschrift het metrisch onmogelijke Sākgala gaf. De juiste naam bleek later uit Zang 74 (*Noot van 1918*).

in de heilige handelingen en geloften: 't Hoogere Wezen (Jina) Wairocana en Locanā (diens vrouwelijke wederhelft) dragen hun gelijkenis in één beeld, dat in den lande vermaard is.»

De inhoud van deze strofe is een belangrijke bijdrage tot de oudheidkunde van Java. Jammer dat het tot nog toe niet gelukt is de twee hier vermelde graftempels met de daarbij behoorende beelden terug te vinden. Wat het laatstgenoemde beeld, de Ardhanareçwarī, betreft, voorstellende den Dhyāni-buddha Wairocana met zijne Çakti Locanā, dat moet een soortgelijk beeld wezen als de door Çiwaieten vereerde Ardhanārīçwara, voor de helft Çiwa, voor de andere helft vrouwelijk. Ook in Oudjav. werken komt Ardhanārīçwara en Ardhanareçwarī als beeld van Çiwa met gemalin voor.[1]

Welke plaats bedoeld is met Sagala (in de bedorven lezing van het handschrift Sākgala), vermag ik niet te raden. Er is een welbekende stad Çākala in Noord-westelijk Indië, die ook in Buddhistische Pāli-geschriften meermalen voorkomt als Sākalā en Sāgala, o. a. als hoofdstad van den Griekschen koning Milindra (Menandros) in den Milinda-Pañha. Het is zeer wel mogelijk dat men ook op Java den naam van deze bij Buddhisten befaamde stad aan een oord gegeven heeft. De zonderlinge fout Sākgala zou juist kunnen ontstaan zijn doordat de twee vormen Sākala en Sāgala naast elkaar in gebruik waren. De verkorting van de letter der eerste lettergreep heeft in een Javaansch gedicht niets bevreemdends. Hoe het zij, tot nog toe is een oord van dien naam op Java niet opgespoord.

Welke Jina aldaar met de trekken van Kṛtanagara prijkte, waag ik niet te beslissen. Daarentegen is het niet twijfelachtig dat met Jinendra, d. i. «Heer der Jina's», in de voorgaande strofe bedoeld is Çākyamuni, want in den volgenden Zang, strofe 1, wordt gezegd dat Kṛtanagara «mulih ring Buddhabhawana». Volgens rechtzinnig Buddhistische begrippen kan er weliswaar geen sprake wezen van een «verblijf» of hemel van den Buddha na diens Nirwāṇa, maar de Javaansche Mahāyānisten waren verre van rechtzinnig.

ZANG 44.

(Ibidem.)

Deze Zang is gedicht in de maat Suwadanā. De eerste strofe luidt als volgt:

Tatkāla Çrī-narendrā[2] Kṛtanagara mulih ring Buddhabhawana |
trāsa'ng rāt duhka hārohara kadi maluyā rehnyān Kaliyuga |

[1] Zie v. d. Tuuk, KBWdb. I (1897), 106 en vgl. 542.

[2] De oorspronkelijk korte lettergreep, gevolgd wordende door de caesuur, wordt als een lange aangemerkt. Dit is hier aangeduid door verlenging der klinkers.

wwantĕn sāmantarāja prakaçita Jayakatwang nāma kuhaka |
ngkāneng bhūmi Kaḍiryy āpti sumiliha wiçeṣāmrih kirakira || 1 ||

D. i. «Ten tijde toen Koning Kṛtanagara naar 't Buddha-verblijf terugkeerde, was de wereld door schrik bevangen, rampspoedig en in beroering, alsof de orde van zaken zooals die (gewoonlijk) in 't Kali-tijdperk heerscht, zou terugkeeren. Er was een befaamd naburig vorst, Jaya-katwang met name, een slecht mensch, in 't land Kaḍiri, begeerig om op zijne beurt de suprematie te erlangen, waarnaar hij trachtte met alle middelen van staatkunde.»

De dichter drukt zich, misschien opzettelijk, eenigszins onduidelijk uit. Niet ten tijde van Kṛtanagara's dood, heerschte beroering in 't rijk; reeds vóór die gebeurtenis hadden de troepen van Jaya-katwang gezegevierd. Eenigszins vreemd, op den eersten blik, is de opmerking dat het was alsof de toestanden van 't Kali-tijdperk schenen terug te keeren. Immers, men leefde nu eenmaal in dat tijdperk. Doch Prapañca zal een fijn compliment aan den volgens hem onovertroffen wijzen en goeden heerscher, Kṛtanagara zaliger nagedachtenis, hebben willen wijden, met te kennen te geven dat de menschen, onder diens regeering, ofschoon levende in 't Kali-tijdperk, zoo gelukkig waren alsof men in de Gouden Eeuw verkeerde.

Zoowel uit de Pararaton als uit ons gedicht weten wij dat Kaḍiri indertijd ten onder was gebracht door Rājasa (Ken Angrok) en vereenigd met Tumapĕl (Janggala). Noch in Zang 40, noch in 't geschiedboek wordt de juiste verhouding waarin Kaḍiri tot Tumapĕl kwam te staan, aangegeven, doch uit de tweede strofe, zooals wij straks zien zullen, moet men zich die verhouding zóó voorstellen, dat Kaḍiri een vasalstaat werd, die de souvereiniteit van Tumapĕl erkende. Over de geschiedenis van Kaḍiri sedert de onderwerping aan Rājasa tot den tijd van Jaya-katwang zwijgt de kroniek, doch gelukkig verspreidt het gedicht daarover eenig licht in de strofe die nu volgt:

Ngūnī lunghā nira Çrī-Kṛtajaya rikanang Çākābdhimanusa |
ājñā Çrī-Parwwatādhīndrasuta Jayasabha [1] ng-anggantyana siwin |
ring Çākāṣṭaikanā Çāstrajaya muwah umunggw ing bhūmi Kaḍiri |
ring Çāka trīni san Çangkara haji Jayakatwang nātha wĕkasan || 2 ||

D. i. «Indertijd toen Kṛtajaya weggevloden was in 't Çāka-jaar 1144, beval de zoon van den Opperheer der bergen (d. i. Çiwa's zoon Rājasa) dat Jayasabha hem (nl. Kṛtajaya) in de regeering zou opvolgen. In 't Çāka-jaar acht, één, één [2] zat wederom (? of voorts?) Çāstrajaya in Kaḍiri; in Çāka 1193 eindelijk werd Jaya-katwang heerscher.»

[1] De lettergreep als lang beschouwd wegens de volgende caesuur, hoewel dit hier niet door verlenging des klinkers is aangeduid.

[2] Voor «tachtig, één, één», dus 1180. De dichter heeft de vrijheid genomen de nul, als van zelf sprekend noodig, te verzwijgen, zoodat hij acht voor tachtig zegt.

Gelijk men ziet, bevat deze strofe een belangrijke aanvulling van hetgeen in de Pararaton is overgeleverd. Uit onze beide bronnen weten wij dat de overwonnen Vorst van Kaḍiri, Kṛtajaya, *al.* Ḍangḍang Gĕṇḍis, na zijn nederlaag zich door de vlucht redde en in 't verborgen voortleefde; hij werd, volgens een legende, in 't geschiedwerk medegedeeld, met zijne drie gemalinnen onzichtbaar. Verder zwijgt de Pararaton over de geschiedenis van Kaḍiri tot aan 't optreden van Jaya-katong, dat daar volkomen onverklaarbaar is, doch door hetgeen Prapañca vermeldt, eenigermate begrijpelijk wordt. Aan de juistheid van de voorstelling die men in bovenstaande strofe aantreft, althans in hoofdzaak, is er geen reden om te twijfelen. Het is alleszins begrijpelijk dat Rājasa zich tevreden stelde met als soeverein erkend te worden en Jayasabha, vermoedelijk een verwant van den voortvluchtigen koning, als heerscher over Kaḍiri aanstelde, natuurlijk als zijn vasal. Dit is geheel in overeenstemming met de gedragslijn welke de Indische wetboeken voorschrijven.

Eenige moeielijkheid baart de verklaring van den volgenden regel der strofe. Muwah beteekent gewoonlijk «wederom», maar kan ook opgevat worden als «voorts». De keuze tusschen beide hangt af van de vraag of Çāstrajaya als synoniem van Kṛtajaya te beschouwen is. Zoo ja, dan zou de geëclipseerde vorst na 36 jaren zich schuil te hebben gehouden, de kans schoon gezien hebben — stellig niet met goedvinden van Tumapĕl — als heerscher op te treden. Voorts zou hij dan nog 13 jaar geleefd hebben, om in 1193 door Jaya-katwang opgevolgd te worden. Dit is toch niet waarschijnlijk, en daarom houd ik Çāstrajaya, den opvolger van Jayasabha, voor een anderen persoon dan Kṛtajaya. Hoe het zij, in 1193 [1] kwam Jaya-katwang aan de regeering. Aanvankelijk — zoo mogen wij ons, denk ik, den gang van zaken voorstellen —, heerschte hij als vasal van Kṛtanagara, maar door eerzucht gedreven en ziende dat een groot deel der krijgsmacht van Kṛtanagara door den tocht tegen Sumatra afwezig was, trachtte hij den luister van Kaḍiri te herstellen en in plaats van vasal op zijn beurt soeverein te worden.

Het blijkt niet uit de ons ten dienste staande gegevens, om welken tijd Jaya-katwang aan zijn eerzuchtige plannen een begin van uitvoering heeft gegeven. Daar hij in 1193 Çāka aan 't bewind kwam en zijn doel eerst bereikte bij den dood van Kṛtanagara in 1214 (= 1292 A. D.), moet men aannemen dat hij eerst na lange voorbereiding als aanvaller optrad. Te oordeelen naar 't relaas in de Pararaton heeft de oorlog, waarin Jaya-katwang ten slotte zegevierde, niet lang geduurd, zoodat wij 't begin ervan omstreeks

[1] San kan hier geen andere waarde hebben dan die van 9; misschien een verkorting van sanga. Aan san=pisan valt hier niet te denken. Afwijkend heeft de Pararaton, 24: 1198.

1212 of iets later kunnen stellen. In allen geval zijn de berekeningen van Brandes, op onvoldoende gegevens berustende [1], niet juist.

Het verdient opmerking dat zoowel in de Pararaton als in ons gedicht de titel haji zoo vaak aan den naam van Jaya-katwang voorafgaat. Haji, Bi sayasch hadi, Tagalog hari, Bikol hade, Pampanga ari [2] is, gelijk men weet, een woord voor «koning», maar schijnt vooral de titel te wezen van een afhankelijken Vorst; vgl. het gebruik van Sang aji (Sĕngaji) in 't Maleisch.

In de 3de strofe gaat Prapañca aldus voort:

Sakweh ning nātha bhaktī wĕka ni wĕka Bhaṭārādrīndratanaya |
āstām ri Çrī-narendra [3] Kṛtanagara tĕkeng nūṣāntara manūt |
mangke pwe līna sang bhūpati haji Jayakatwang mūrkka wipatha |
kewĕh ning rāt rinakṣeng Kali niyata hayunyā [4] tan dadi lanā || 3 ||

D. i. «Alle vorsten waren onderdanig aan den kleinzoon van den telg des Bergvorsten (d. i. Rājasa), en ook aan Koning Kṛtanagara was men gehoorzaam tot over de andere eilanden. Weldra nu, na 't henengaan des Vorsten, liep het met den overmoedigen Haji Jaya-katwang verkeerd af: bij de moeielijkheid om in 't Kali-tijdperk de wereld te beschermen, is het gewis dat het aardsch geluk niet bestendig kan blijven.»

De Zang besluit met het beknopt verhaal van den val van Jaya-katwang, die niet bestand was tegen de vereenigde troepen van Raden Wijaya en den Keizer van China.

Pangdānī wruh nireng çāstra pangawaça ni kotsāhan haji dangū |
mogha wwantĕn wĕka Çrī-nṛpati malahakĕn çatrw āmahayu rāt |
ndan mantw anggĕh nira dyah Wijaya panĕlah ing rāt māstawa sira |
ārddha mwang wwang [5] Tatar mamrĕpi haji Jayakatwang bhraṣṭa sahana || 4 ||

D. i. «Ten gevolge van zijne kunde in de Çāstra's vermocht hij een wijl heerschersmacht uit te oefenen, doch een zoon van (wijlen) Z. Maj. den Vorst was er, die de vijanden ten onder bracht en den welstand van 't rijk herstelde, namelijk diens (Kṛtanagara's) schoonzoon, Prins Wijaya met name, in den lande met lof bekend. In vereeniging met de Tataren leverde hij slag aan Haji Jaya-katwang, welke geheel en al ten val kwam.»

De in deze strofe vermelde hoofdfeiten zijn ook van elders bekend. Jaya-katwang [6] heeft slechts korten tijd, ongeveer twee jaren, de vruchten ge-

[1] Aant. op de Pararaton (1896), 66 vgg.
[2] Maleisch sang-aji zal wel aan 't Jav. ontleend zijn.
[3] Als lang gerekend vóór de caesuur.
[4] Tekst nya tegen de maat.
[5] De tekst heeft twang.
[6] Ouderwetsche spelling voor Jayakatong.

noten van zijne overwinning op Kṛtanagara en de daarmeê gepaard gaande onderwerping van Tumapĕl aan zijn gezag. Het trof voor hem ongelukkig dat kort nadat hij Tumapĕl onderworpen had, de door Kublai Chān uitgezonden expeditie op Java aankwam om den hoon, door Kṛtanagara den gezant des Keizers aangedaan, te wreken. Weliswaar was Jaya-katwang aan die euveldaad volkomen onschuldig, maar het schijnt dat de aanvoerders der expeditie hem toch als vijand beschouwden en behandelden, omdat hij de opvolger was van Kṛtanagara, of wel hij heeft de komst der overzeesche scharen als een daad van vijandschap beschouwd, die hij als Javaansch heerscher niet kon dulden. Ook is het mogelijk, ja waarschijnlijk, dat Raden Wijaya, die met sluwe middelen den aanvoerders der Keizerlijke troepen allerlei voorspiegelde om met hen een bondgenootschap aan te gaan, hen omtrent den staat van zaken en de gezindheid van Jaya-katwang op een dwaalspoor geleid heeft. Niettegenstaande de betrekkelijk uitvoerige berichten in de Chineesche bronnen en de Pararaton [1], blijft de ware toedracht der zaak duister. Zooveel staat vast, dat Jaya-katwang meester werd van Tumapĕl in 1214 Çāka, en 't onderspit dolf tegen de vereenigde macht zijner binnen- en buitenlandsche vijanden in 1216.

Ārddha kan hier, zoover ik zien kan, niets anders wezen dan een verbastering van of schrijffout voor sārddha, d. i. Sanskrit sārdham.

In de Javaansche bronnen worden de troepen van Kublai Chān steeds Tataren genoemd; zeer verklaarbaar omdat een groot deel der krijgers van Dzjingis Chān en diens opvolgers, behalve uit Mongolen ook uit Tataren bestond.

ZANG 45.

(Ibidem.)

Deze Zang is gedicht in een versmaat van de klasse Kṛti; de naam der bijzondere soort onbekend. De eerste strofe is van den volgenden inhoud:

> Ri pĕjah nṛpa Jayakatwang awa tikang jagat alilang |
> masarūparawi Çakābda rika Narāryya sira ratu |
> siniwīng pura ri Majhāpahit anurāga jaya-ripu |
> tinĕlah nṛpa Kṛtarājasa Jayawarddhana nṛpati || 1 ||

D. i. «Bij den dood van Jaya-katwang werd de wereld weder helder en klaar. In 't Çāka-jaar 1216, toen werd Narārya koning, en heerschte in de hofstad Majapahit, bemind (bij zijne onderdanen) en zegevierend over zijne vijanden. Als vorst werd hij geheeten Koning Kṛtarājasa Jayawardhana.»

[1] Zie vooral aldaar Aanteekening op Hoofdstuk VI.

De gegevens in deze strofe komen geheel overeen met wat men aantreft in de oorkonde van Kṛtarājasa in 1216 Çāka, op den 5den der donkere helft van de maand Bhādrapada, welke oorkonde in tekst en vertaling door Brandes is medegedeeld in zijne uitgave van de Pararaton, blz. 78 vgg. Uit die oorkonde zien wij dat Raden Wijaya, toen hij nog geen koning was, zich noemde Narārya Sanggrāmawijaya, en dat zijn koningstitel was Kṛtarājasa Jayawardhana. Verder blijkt uit dat officieele document, dat hij de zoon (of: afstammeling) was van Narasingha-nagaradharmawiçeṣa; en de kleinzoon van Narasinghamūrti, korter genaamd Narasingha, dien wij als mederegent van Wisṇuwardhana in Zang 41 hebben leeren kennen. Derhalve is de opgave in de Pararaton, p. 18, dat hij de zoon was van Mahiṣa Campaka (alias Narasingha) een vergissing; hetgeen trouwens van zelf spreekt, want indien hij een zoon van Narasingha geweest ware, zou hij in 1216 geen jonge man meer geweest zijn.

Opmerking verdient dat masa, voor māsa[1], hier gebezigd is in den zin van jaargetijde, gelijk in 't Nieuwjavaansch. Het aantal jaargetijden (ṛtu) in 't Skr. is zes; ook thans nog heeft bij de Javanen māngsa, masa de cijferwaarde van zes.

De spelling Majhapahit (hier *metri causa* Majhāpahit) is ook elders de gebruikelijke.

Jaya-ripu is een Javaansche omzetting van Skr. ripuṃjaya.

In de tweede strofe vervolgt de dichter zijn verhaal aldus:

> Satĕwĕk nṛpa Kṛtarājasa Jayawarddhana siniwi |
> sa-Yawakṣiti maluy ātutur atisādara n-umarĕk |
> paḍa harṣaja n-umulat ri payugalan nṛpati catur |
> duhitā nṛpa Kṛtanāgara paḍa tulya surawadhū || 2 ||

D. i. «Al den tijd dat Koning Kṛtarājasa Jayawardhana heerschte, was 't gansche land Java gehoorzaam en maakte met zeer grooten eerbied zijn opwachting. Allen verheugden zich evenzeer in den aanblik der vier gemalinnen des Konings, dochters van Koning Kṛtanagara, die even schoon waren als godenvrouwen.»

Hier openbaart zich eenig verschil met het bericht van 't geschiedboek, waarin van slechts twee dochters van Kṛtanagara gesproken wordt, die door Raden Wijaya gehuwd werden, en wel eerst nadat hij de Tataren gepaaid had met belofte ze den Keizer van China aan te bieden. Daaruit mag men opmaken dat hij ze huwde kort vóór of na zijne troonsbestijging. Het wordt in de Pararaton gezegd dat hij slechts twee der dochters tot vrouw nam. Als derde vrouw (bini haji) noemt de Pararaton, p. 24 (vert. p. 76) de

[1] De tekst heeft māsa, doch tegen de maat.

Maleische prinses Dara Pĕṭak, welke door de Javaansche, van Sumatra terugkeerende troepen was medegevoerd.

In den volgenden Zang weidt de dichter uit over de gemalinnen des Konings, die met name genoemd en gekarakteriseerd worden, doch in zulke dubbelzinnige uitdrukkingen en tevens in zoo'n slechten stijl, dat men naar 's mans bedoeling raden moet. Niettemin zal ik beproeven er naar mijn beste vermogen een vertaling van te leveren.

ZANG 46.

(Ibidem.)

In Çārdūlawikrīḍita-maat:

Ndan sang Çrī-Parameçwarī Tribhuwanānāmāgrajānindita |
tansah dyah duhitā prakāçita Mahādewy ānulus ring hajöng |
Prajñāpāramitākya sang maka-Jayendrādewy ānindyeng raras |
dyah Gāyatry anurāga wungsu pinakādi'n-rājapatnīng puri || 1 ||

D. i. «En wel Hare Hoogheid Parameçwarī (Oppervorstin) Tribuwanā genaamd, de oudste, de onberispelijke; onmiddellijk op haar volgende Vrouwe Prinses bekend als Mahādewī, volmaakt van schoonheid; Prajñāpāramitā, die onberispelijk in aanminnigheid als Jayendradewī fungeerde; Vrouwe Gāyatrī, de beminde, de jongste, nam de eerste plaats in als koningsvrouw in de Kraton.»

De onzekerheid der vertaling vloeit voort uit de dubbelzinnigheid van eenige benamingen. Mahādewī is eigenlijk geen eigennaam, maar een titel. Toch zie ik niet dat daarmee hier iets anders dan een eigennaam kan bedoeld zijn. Wel is Mahādewī een benaming voor de godinnen Pārwatī en Lakṣmī, doch niet als eigennaam. Een aannemelijke verklaring van den titel Jayendradewī, of zooals er eigenlijk staat: Jayendrā dewī, vermag ik niet te geven. Prajñāpāramitā, oorspronkelijk de verpersoonlijkte Hoogste Wijsheid (alias Māyā, de Natuur) is hier ondubbelzinnig een eigennaam. Uit den vierden regel moet men opmaken dat Gāyatrī, hoewel de jongste der zusters, de favorite des Konings was. Dat zij de meest begunstigde was, ligt ook opgesloten in anurāga.

Uit Zang 48 blijkt dat Kṛtarājasa bij twee zijner gemalinnen dochters naliet, van wie de oudste de later zoo beroemd geworden Regentes, Hare Hoogheid van Jīwana (Kahuripan) was, en de jongste, Hare Hoogheid van Daha. De namen hunner moeders worden in bedoelden Zang niet genoemd; zij worden alleen aangeduid als prawararājapatny anupama, «de allervoortreffelijkste, onvergelijkelijke gemalinnen des konings».

In de Pararaton, p. 24 (vert. p. 105), wordt gezegd dat de oudste der twee met Raden Wijaya gehuwde Prinsessen resideerde te Kahuripan, de jongste te Daha. Dit nu houd ik voor een vergissing, ontstaan door verwarring van de moeders met de dochters, en daarom acht ik 't bericht in 't gedicht in dit opzicht alleen juist. Alles wel overwogen, schijnt mij de voorstelling in den Nāgarakṛtāgama ten aanzien van Wijaya's gemalinnen meer te vertrouwen dan die in de Pararaton, ook omdat ze veel volledíger is.

Eenige moeielijkheid baart in den laatsten regel de tweede strofe:

Ndan rakweki n-atĕmw amingtiga sirān wwang sānak ārddhāparō |
āpan rakwa Bhaṭāra Wiṣṇu mamisan parṇṇah nirān tan madoh |
lāwan Çrī-Narasinghamūrtty awĕka ri dyah Lĕmbu Tal suçrama |
sang wīreng laga sang dhinarmma ri Mirĕng Boddhapratiṣṭāpagĕh || 2 ||

D. i. «De onderhavige met elkander getrouwden nu bestonden malkaar in den derden graad, waren dus vrij na verwant, want Bhaṭāra Wiṣṇu (-wardhana) was verwant in den eersten graad, in een niet verre familiebetrekking, met Z. Hoogh. Narasinghamūrti, die tot dochter had de wakkere Lĕmbu Tal; de manmoedige in den oorlog, die bijgezet is te Mirĕng en vereeuwigd door de oprichting van een Buddhistisch beeld.»

Wat hier gezegd wordt, is grootendeels duidelijk genoeg en onbetwistbaar juist. Immers, de Prinsessen waren de kleindochters van Wiṣṇuwardhana, en Raden Wijaya was de kleinzoon van Narasinghamūrti; zij waren dus verwanten in den derden graad, terwijl de laatstgenoemde en Wiṣṇuwardhana elkanders volle neven waren, mamisan.

Voorts hebben wij aan Prapañca de wetenschap te danken, dat Narasinghamūrti de vader was van Lĕmbu Tal. Deze dame nu — zoo vernemen wij uit den eersten regel van den volgenden Zang —, was de moeder van Raden Wijaya, want wij lezen daar: Dyah Lĕmbu Tal sira maputra ri sang narendra, «Vrouwe Lĕmbu Tal had tot zoon den Koning (nl. Kṛtarājasa)». Nu gaat er een licht op over een voor ons, doch niet voor de tijdgenooten dubbelzinnige uitdrukking in de meer vermelde oorkonde van 1216 Çāka, waarin Kṛtarājasa zich noemt: «Narasinghamūrtisutātmaja». De samenstelling sutātmaja kan evengoed opgelost worden in sutā + ātmaja, d. i. dochters-zoon, als in suta + ātmaja, zoons-zoon. Dank zij dat bericht in 't gedicht, weten wij nu dat het eerste bedoeld is. [1]

De laatste regel der strofe is even dubbelzinnig in 't Hollandsch, als in 't

[1] Dat de vertaling «zoon van den uit Narasingha's evenbeeld geborene», door Brandes (Parar. 80) gegeven, hiermede vervalt, behoeft niet uitdrukkelijk gezegd te worden. — (Over het feit, dat Vorst Kṛtanagara = Çiwabuddha soms als titel óók Narasinghamūrti, «verschijningsvorm van Wiṣṇu», voerde, zie Prof. Kern's posthume aanteekening in Bijdragen Kon. Inst. 73, 1917, p. 500. *Toevoeging van 1918*).

oorspronkelijke. Waarop toch slaat het betrekkelijke «die»? Op den vader of op de dochter? Wegens 't epitheton «manmoedig in den oorlog» zou men geneigd wezen te denken aan een man, maar in den volgenden Zang wordt een vrouw gekarakteriseerd als wīra widagdha wijña, «manmoedig, bij de hand en wijs». Verder blijkt uit Zang 41, st. 4, dat Narasinghamūrti na zijn dood bijgezet was op twee plaatsen, Wĕngkĕr en Kumitir, dus niet te Mirĕng. Er is dus hier geen sprake van hem, zoodat alleen overblijft zijne dochter. Zij was het, die te Mirĕng begraven en door een Buddhistisch beeld met haar trekken vertegenwoordigd was voor 't nageslacht. «Buddhistisch» behoeft niet noodzakelijk een «Buddha-beeld» te beteekenen; ook een godin uit het Buddhistisch Pantheon kan daarmeê bedoeld zijn.

ZANG 47.

(Ibidem.)

Deze Zang, in Wasantatilakā-maat, begint aldus:

Dyah Lĕmbu Tal sira maputra ri sang narendra |
nā don nirān rĕsĕp amingtiga len suputrī |
nā lwir pawor ni pakurĕn haji saikacitta |
sājñā nirājña kinabehan aweh sukeng rāt || 1 ||

D. i. «Vrouwe Lĕmbu Tal had tot zoon den Koning. Gelijk deze zich gedroeg (d. i. in zijn gedrag toonde) in 't besef (dat hij besefte) dat hij met de Prinsessen (zijne gemalinnen) in den derden graad verwant was, zoo waren zij in haar gemeenschappelijk echtgenootschap van den Vorst, (steeds) één van zin: al wat hij beval, was een bevel van allen gelijkelijk, bevorderende het geluk van 't geheele volk.»[1]

Ring Çāka sapta-jana-sūryya narendra warṇṇan |
mastwākĕn ātmaja nirān siniwīng Kaḍintĕn |
Çrīndreçwarību nira wīra widagdha wijña |
rājābhiṣeka Jayanāgara tanhanoli || 2 ||

D. i. «In het Çāka-jaar 1217 moet van (den) Koning verhaald worden dat Hare Hoogheid Indreçwarī, zijne heldhaftige, beleidvolle, verstandige moeder, zijnen zoon bevestigde als heerscher in Kaḍiri, met den koningstitel Jayanāgara, niet anders.»

Niet alleen de onbeholpenheid van den stijl, maar ook de dubbelzinnigheid van sommige uitdrukkingen bemoeielijkt de verklaring van deze verzen.

[1] Hierachter is een alinea weggelaten waarbij Prof. Kern uitging van de meening, dat in strofe 3 als sterfjaar van den Koning 1216 Çāka opgegeven wordt. Naar uit de aanteekening bij die strofe zal blijken, is hij later van die meening teruggekomen. (*Noot van 1918*).

Nira, «van hem», kan slaan op den (bovenvermelden) Koning, maar in ibu nira, «zijne moeder», kan het ook terugwijzen op den zoon. Daarenboven kan nira ook «van haar» beteekenen. Om de zaak nog ingewikkelder te maken, spreekt de dichter hier van eene Indreçwarī, die elders niet genoemd is. Is het eenvoudig een titel van Lĕmbu Tal? Men zou geneigd wezen dit aan te nemen, omdat zij gekarakteriseerd wordt in bewoordingen die overeenkomen met hetgeen van Lĕmbu Tal gezegd wordt in de slotstrofe van Zang 46. Is daarentegen Indreçwarī de moeder van Jayanāgara, niet de grootmoeder, dan is het vreemd dat de dichter haar niet onder de gemalinnen van Raden Wijaya genoemd heeft, over wier eensgezindheid hij zoo even uitweidde, tenzij Indreçwarī slechts een variant is van Jayendradewī.

Uit een zinsnede in de meermalen reeds aangehaalde oorkonde van 1216 [1] blijkt, dat Kṛtarājasa spreekt van Çrī-Jayanagara. Daaruit mag men toch wel opmaken dat bedoeld is het zoontje, dat hij met den koningstitel vermeldt, daardoor te kennen gevende, dat hij dit kind tot zijn opvolger bestemde. Aan zijn wil werd uitvoering gegeven door een vrouw. [2] Wie was die vrouw? De Koninginne-Moeder, Lĕmbu Tal, die echter niet «Indreçwarī» genaamd wordt; of was het de moeder van Jayanagara, volgens de Pararaton eene Maleische prinses, Dara Pĕṭak, dus niet te vereenzelvigen met Jayendradewī? Ik waag het niet, te beslissen.

Wat betreft de bijzonderheid dat Jayanagara heerscher werd in Kaḍiri, dit meen ik zóó te moeten verklaren, dat gezegde vorst ten tijde van zijn minderjarigheid als Infant beschouwd werd en als zoodanig in naam heerscher werd van een deel des rijks; iets dergelijks als bijv. de troonopvolger in Engeland, Prins van Wales; in België, Hertog van Brabant heet. Jayanagara werd dus Prins van Kaḍiri. [2]

Tan hanoli, «niets anders», is een stoplap.

In de derde strofe lezen wij 't volgende:

Ring Çāka mā-try-aruṇa līna nirang narendra |
drāk pinratiṣṭa Jinawimba sireng purī jro |
Antahpura ywa panĕlah nikanang sudharmma |
Çaiwapratiṣṭa sira teki muwah ri Simping || 3 ||

D. i. «In 't Çāka-jaar 1231 [3] overleed de Vorst. Weldra werd een beeld

[1] Zie Brandes, Pararaton, blz. 111.

[2] Door het schrappen van een regel op deze beide plaatsen omtrent Lĕmbu Tal, werd tevens een verbetering verkregen, die aansluit bij het weglaten van een deel van Prof. Kern's bespreking bij het slot van Zang 2 hiervóór. (*Noot van 1918*).

[3] Oorspronkelijk stond hier 1216, waarbij mātryaruṇa verklaard werd uit mātr (16) en aruṇa (12). In Tijdschr. Bat. Gen. LVI (1914) p. 147 deed Poerbatjaraka een andere oplossing aan de hand, en wel ma (1) + tri (3) + aruṇa, dus 1231. Prof. Kern heeft zich in Bijdr. 70 (1915) p. 221 met deze «vernuftige, juiste verklaring» vereenigd. (*Noot van 1918*).

als Jina van hem opgericht in 't binnenste van den koningsburg; Antahpura [1] dan is de naam van die grafkapel. Voorts werd een Çiwaietisch beeld van hem opgericht te Simping.»

In de Pararaton [blz. 25, vgl. blz. 105] wordt eveneens vermeld dat Kṛtarājasa bijgezet werd «in de Anta(h)pura», d. i. de Dalĕm. De graftempel te Simping wordt in de Pararaton niet vermeld.

Jina kan evengoed «de Buddha» als een of ander der Dhyāni-Buddha's beteeken. Met «Çiwaietisch» zal een of andere vorm van Çiwa bedoeld zijn.

ZANG 48.

(Ibidem.)

Deze Zang, in Madraka-maat, begint aldus:

Ndah kawĕkas narendra Jayanāgara prabhu ri Tiktawilwa nagarī |
mwang nṛputrikāntĕn ira mebu sang prawararājapatny anupama |
sang rwa paḍottameng hayu bangun rwa ning Rati'n'anorakĕn surawadhū |
nātha ri Jīwanāgraja nira nṛpe Daha sira pamungsu siniwi || 1 ||

D. i. «Hij liet dan (bij zijn sterven) na Jayanagara als Heer in Tiktawilwa (Majapahit), en de prinsessen diens jongere zusters, die tot moeder hadden de onvergelijkelijke, voornaamste gemalin des (overleden) konings; beide, gelijkelijk uitmuntende in schoonheid, leken een paar Rati's [2], de Hemelnimfen overtreffende. De oudste was heerscheres in Jīwana (*al.* Kahuripan); de jongste heerschte als vorstin in Daha.»

De twee prinsessen van wie hier sprake is, zijn degene die in de Pararaton, blz. 27, betiteld zijn als Bhreng Kahuripan (d. i. Hare Doorluchtigheid te Kahuripan) en Bhreng Daha. De eerste, die later gedurende de minderjarigheid van haar zoon Hayam Wuruk de teugels van 't bewind voerde, heet in Zang 2 Tribhuwanawijayottungga-dewī [3]; in de oorkonde, door Brandes medegedeeld in de Pararaton, blz. 121, luidt de titel: Tribhuwanottunggadewī Jayawiṣṇuwardhanī. Hare Doorluchtigheid te Daha heet in Zang 4 als vorstin Haji Rājadewī Mahārājasā; in bedoelde oorkonde is haar naam Wiyat, doch hoe zij als vorstin betiteld wordt, is wegens een lacune in 't stuk niet meer te lezen, behalve de laatste lettergreep wi, zeker wel de laatste lettergreep van dewī. [4]

[1] De tekst heeft Antahpurāywa, waarmede ik niets weet aan te vangen. Ik vermoed dat het een schrijffout is voor Antahpura ywa, waartegen geen metrisch bezwaar bestaat, daar de korte klinker vóór ywa prosodisch lang is. Mijn vertaling berust op de lezing ywa.

[2] Rati is de gemalin van Kāma, den Minnegod.

[3] De tekst heeft foutief: Jīwayo°.

[4] Vergelijk de bespreking van Zang 4 hiervóór. (*Noot van 1918*).

Uit de bewoordingen van den dichter kan men opmaken, dat de Prinsessen van een andere moeder waren dan Jayanagara. Terecht heeft Brandes ze dan ook [1] «halve zusters» genoemd, ofschoon de oorspronkelijke tekst eenvoudig «sanak» heeft. In 't gedicht heeten ze bepaaldelijk «jongere zusters». [2]

Het is moeielijk met zekerheid te zeggen, wie van Wijaya's gemalinnen de moeder van genoemde prinsessen was. Vermoedelijk is het de in Zang 46, 1, eerst genoemde; want de daar gebezigde uitdrukking Parameçwarī en in Zang 48 prawararājapatnī komen feitelijk op hetzelfde neer. Daarenboven vormt haar vorstinnentitel Tribhuwana ook een bestanddeel in den titel van Hare Doorluchtigheid te Kahuripan.

In de tweede strofe wordt het volgende verhaald:

Ring Çakakāla mukti-guṇa-pakṣa-rūpa Madhumāsa ta pwa caritan |
Çrī-Jayanāgara prabhu n'umangkat anghilangakĕn musuh ri Lamajang |
bhraṣṭa Pu Nambi [3] sāk sakulagotra ri Pajarakan kuṭanya kapugut |
wrinwrin arĕs tikang jagat i kaprawīran ira sang narendra siniwi || 2 ||

D. i. «In 't Çāka-jaar 1238, in de maand Madhu (de Lentemaand) zij vermeld, dat Z. Maj. de koning Jayanagara, de Vorst, optrok met het doel de vijanden te Lamajang te verdelgen. Pu Nambi kwam ten val met zijn familie en verdere verwanten, te Pajarakan werd zijne veste afgebroken. De wereld was ontsteld en vervaard door de heldhaftigheid van den regeerenden vorst.»

De tocht van Jayanagara tegen Lamajang en de tuchtiging van Nambi worden ook in de Pararaton [4] verhaald. In 't jaartal van die gebeurtenis heb ik gissenderwijs aan mukti de cijferwaarde van 8 toegekend, alleen steunende op de Pararaton t. a. p. Ik vermoed dat men mukti, «verlossing», genomen heeft als synoniem van wimokṣa, «bevrijding». Nu bedraagt het aantal wimokṣa's bij de Buddhisten acht.

Wat de dichter van Jayanagara, wiens heldhaftigheid hij zoo verheft, weet te vertellen, is uiterst mager, vergeleken met hetgeen de Pararaton te lezen geeft. In de nu volgende strofe wordt 's konings dood beschreven.

Ring Çakakāla windu-çara-sūryya sang nṛpati mantuk ing Haripada |
çīghra sirān dhinarmma ri dalĕm purārcca nira Wiṣṇuwimba parama |
len ri Çilā Pĕṭak mwang i Bubāt paḍāpratima Wiṣṇumūrtty anupama |
ring Suka-līla tang Sugatawimba çobhita n'Amoghasiddhi sakala || 3 ||

D. i. «In 't Çāka-jaar 1250 keerde de Vorst terug naar Wiṣṇu's hemel;

[1] Zie de Pararaton (1896), blz. 109.

[2] Hierachter is een zin weggelaten, welke vervallen moest in verband met Prof. Kern's gewijzigde opvatting van Zang 47, 3; zie aldaar. (*Noot van 1918*).

[3] De tekst heeft verkeerdelijk Namti.

[4] Blz. 25—26 (vert. 107—108).

kort daarop werd hij bijgezet in de Dalĕm van den hofburg; zijn beeld (daar) is een allervoortreffelijkst Wiṣṇu-beeld. Ook te Çilā Pĕṭak en te Bubat heeft hij onvergelijkelijke beelden naar zijn gelijkenis in de gedaante van Wiṣṇu. Te Suka-līla is zijn fraai Buddha-beeld als Amoghasiddhi in levenden lijve.»

De datum van Jayanagara's overlijden, hier opgegeven, komt overeen met het jaartal in de Pararaton. Daarentegen wijken onze twee bronnen van elkaar af ten opzichte der plaatsen waar zijn stoffelijk overschot rustte. De Pararaton kent alleen als zoodanig Kapopongan, anders genaamd Çṛnggapura, dat oogenschijnlijk met geen der bovengenoemde plaatsen kan vereenzelvigd worden. Nademaal de graftempels van Jayanagara opgericht zijn niet zoo heel lang vóórdat Prapañca zijn gedicht schreef, mag men aan zijn getuigenis in dezen onvoorwaardelijk geloof schenken. Van de plaatsnamen in 't gedicht komt ook in de Pararaton (blz. 26, 28, vg.) Bubat voor, maar niet als heiligdom gewijd aan de nagedachtenis van Jayanagara.

Onder «Buddha-beeld» heeft men te verstaan «beeld van een Dhyāni-Buddha», en wel van Amoghasiddhi.

Uit het door den dichter vermelde mag men opmaken, dat Jayanagara een bijzondere vereering had voor den god Wiṣṇu, al paarde hij daaraan den noodigen eerbied voor den Mahāyānistischen Jina Amoghasiddhi.

ZANG 49.

(Ibidem.)

De maat hiervan is Bhujanggaprayāta. De twee eerste strofen luiden als volgt:

Tuhun ring Çakābdendubāṇa-dwi-rūpa |
nṛpe Jīwana kyāti mātā narendra |
gumantīrikang Tiktamālūra rājñī |
pitā Çrī-narendra rikang Singhasāri || 1 ||

paningkah [1] nira Çrī-mahārājapatnī |
sirāteki manggalya ring rāt wiçeṣa |
sutā mantu len potrakān rāja rājñī |
sirāngratwakĕn mwang rumākṣeng sakāryya || 2 ||

D. i. «In 't Çāka-jaar 1251 dan volgde de vorstin te Jīwana, welvermaard, de moeder van den tegenwoordigen Koning (Hayam Wuruk), als koningin in Tiktamālūra (Majapahit) op, (en) zijn vader te Singhasāri; volgens de regeling van Hare Hoogheid de Groote Koningsvrouw. Deze had in de

[1] Paningtah in den tekst is een schrijffout.

wereld het bijzondere geluk dat haar dochter, schoonzoon en kleinzoon vorsten en vorstinnen waren. De laatste (de dochter) nam de koninklijke heerschappij waar en strekte hare regeeringszorg uit over alle aangelegenheden.»

De moeder van Hayam Wuruk, de beroemde vrouw die wij als Tribhuwanottunggadewī Wiṣṇuwardhanī hebben leeren kennen, kwam volgens de Pararaton aan 't bestuur in 1250, hetgeen niet noemenswaardig verschilt van 1251 hierboven. Haar man, Çrī-Kṛtawardhana, resideerende te Singhasāri, is bekend uit Zang 3 en de Pararaton (blz. 27), waar ook zijn vroegere naam, Raden Cakradhara [1], vermeld wordt.

Tikta-mālūra is een Sanskrit-vertaling van Majapahit; evenals Tikta-wilwa in Zang 48; elders, o. a. Zang 6, ook Wilwa-tikta.

De moeder van Hare Hoogheid te Jīwana (Kahuripan) wordt door den dichter aangeduid met den titel van «Hare Hoogheid de Groote Koningsvrouw». Hiermede vergelijke men den titel Ratu agĕng, die heden ten dage gevoerd wordt door de Vorstin-Moeder. Als ik de bedoeling van den dichter wel begrijp, was aan deze hooge vrouw het recht toegekend aan te wijzen wie 't bewind zou voeren gedurende de minderjarigheid van haar kleinzoon.

Omtrent de vertaling van den laatsten regel der tweede strofe verkeer ik in twijfel; alles hangt af van de beteekenis welke men hier aan angratwakĕn heeft toe te kennen. Dit woord ontbreekt ten eenenmale in 't KBWdb.; in 't Rāmāyaṇa komt het een paar maal voor in den zin van «tot koning aanstellen, als koning erkennen». Zulk een werkwoord eischt een object bij zich, en dat ontbreekt in het vers. Daarom geloof ik, dat de dichter bedoelt «de koninklijke heerschappij waarnemen». Zoo dit juist is, slaat «zij» op de rājñī, 't laatste woord in den vorigen regel, op de Koningin Regentes. Blijft men bij de beteekenis «tot koning (of: koningin) aanstellen», dan heeft «zij» betrekking op hare Moeder, de Groote Koningsvrouw. Doch dit past slecht bij «en strekte hare regeeringszorg uit over alle aangelegenheden», en nog slechter bij de bewoordingen der onmiddellijk volgende strofe. Men kan niet zeggen dat Prapañca de gave bezit zich ondubbelzinnig uit te drukken.

Wij komen nu aan de 3de strofe, waar zeer bepaald van de Regentes gesproken wordt.

Ring agnīṣwarī [2] Çāka tang çatru çīrṇṇa |
Saḍeng mwang Kĕṭālah dinon ing swabhṛtya |

[1] De vertaling Parar. blz. 110 is onjuist. — (Zie hiervóór de bespreking van Zang 3. *Toevoeging van 1918.*)

[2] Zóó leze men voor āgnipwarī. De dichter heeft zich veroorloofd ari te schrijven voor hari.

tĕwĕk ning jagadrākṣaṇa bwatnya sumrah |
ri sang mantry anāmā Madātyanta wijña || 3 ||

D. i. «In Çāka 1253 verdelgde zij hare vijanden; Saḍeng en Kĕṭa leden de nederlaag, door hare troepen beoorloogd. Ten tijde van hare regeering vertrouwde zij den last ervan toe aan den Minister (m a n t r i), Mada genaamd, een zeer beleidvol man.»

De zaak van S a ḍ e n g wordt ook in de Pararaton verhaald, en wel uitvoeriger; ook in hetzelfde jaar gesteld [blz. 27—28, vgl. blz. 119]. Van K ĕ ṭ a — zoo dit de ware lezing is — wordt daar niet gerept.

De Minister Mada is de vermaarde Gaja Mada, aan wiens kloek bedrijf het te danken was dat een groot deel van den Indischen Archipel de opperheerschappij van Majapahit moest erkennen. Hij overleed in Çāka 1286 [1].

In de volgende strofe wordt de tuchtiging van Bali bezongen.

Muwah ring Çakābdeṣu-māsākṣi-nābhi |
ikang Bāli nāthanya duççīla nīca |
dinon ing bala bhraṣṭa sakweh wināça [2] |
arĕs salwir ing duṣṭa mangdoh wiçāta || 4 ||

D. i. «Voorts in 't Çāka-jaar 1265 [3] werd de snoode, laaghartige vorst van Bali beoorloogd door 't (Javaansche) leger; hij kwam ten val met alle (de zijnen) en sneefde. Vervaard vloden allerlei boosdoeners ver weg.»

Volgens de Pararaton (blz. 28; vgl. blz. 120) deed Gaja Mada [in of nà 1256 Ç.] een gelofte om ettelijke eilanden te onderwerpen, o. a. Bali. Dat het voornemen ten uitvoer gebracht is geworden, blijkt uit het gedicht.

Met de onderwerping van Bali besluit het geschiedverhaal, zooals de dichter, naar hij zelf mededeelt, het hoorde uit den mond van den Ācārya Ratnāṃça.

Ḍang ācāryya Ratnāngça nā ling nirojar |
tuhūjar ni sang wṛddha pojar nirāngrĕs |
katon kottaman Çrī-narendra rikang rāt |
apan dewawangçāthawā dewamūrtti || 5 ||

D. i. «Zoo waren de woorden, die de Ācārya Ratnāṃça sprak. Waar was wat de grijsaard zeide; aandoenlijk zijn verhaal. Duidelijk bleek (daaruit) de hoogheid der doorluchtige heerschers in de wereld; want zij zijn van goddelijk geslachte of wel belichaamde goden (d. i. goden in menschelijke gedaante).»

Deze regels, zoo echt karakteristiek voor den hofpoëet, vereischen geen

[1] Deze zinsnede is bij den herdruk gewijzigd naar aanleiding van Prof. Kern's latere opvatting van Zang 71, 1; zie aldaar. (*Noot van 1918*).

[2] Conjectuur voor n ā ç a.

[3] Door een fout stond hier: 1256. Hiernaar verbetere men ook het «1256» op p. 19 hiervóór, r. 9 v. o. Verg. over Bali ook Zang 42, 1. (*Noot van 1918*).

toelichting. Het thema der vorstelijke heerlijkheid wordt nader uitgewerkt in de volgende strofe:

Ikang wwang ruměngwī kathā Çrī-narendra |
ndatan [1] tṛpti cittanya membuh kabhaktin |
mawas pāpakarmmanya māryyāngaweça |
ikang duhka rogādi māwas wināçā || 6 ||

D. i. «Degene die de geschiedenis der doorluchtige heerschers hoort, is niet (er van) verzadigd in zijn geest en zijn gevoel van aanhankelijkheid neemt toe; het is zeker, dat kwade handelingen zullen ophouden hem te bezielen; ongeluk, ziekte enz., zullen zeker verdwijnen.»

Nu volgt:

Muwah pāduka Mpungku mopakṣamojar |
iking pangrĕngö māsku hīnganya mangkā |
tumĕmwe ri kawṛddhyan [2] ing paṇḍitatwa |
phalā ning mucap kastawan sang wiçeṣa || 7 ||

D. i. «Verder verontschuldigde zich Z. Hoogedele Monseigneur en zeide: «Tot hiertoe, mijn waardste, gaat wat Gij wenschtet te hooren. Moogt Gij de vermeerdering van Uwe geleerdheid erlangen als vrucht ervan dat Gij den lof verkondigt van Z. Majesteit».»

De Zang besluit met de volgende strofe:

Huwus ning sĕgĕh sakramānārjjawāngling |
rakawy amwitānoliheking swakāryya |
tĕka'ng rātri sontĕn mĕgil ri pakuwwan |
kṣaṇeñjing manangkil ri jöng Narendra || 8 ||

D. i. «Na de gastvrije ontvangst nam de Dichter beleefd en oprecht dank betuigende 't woord, en nam afscheid om terug te keeren tot zijne gewone bezigheden. Tegen den avond nam hij zijn intrek in een tijdelijk verblijf; zoodra het morgen was, maakte hij zijne opwachting aan de voeten des Konings.»

Onder pakuwwan zal men hier wel hebben te verstaan het kamp, waar Hayam Wuruk zich bij Singhasāri tijdelijk bevond.

ZANG 50.

(Bijdragen, Dl. 67, 1913.)

De verzen zijn in Praharsaṇī-maat.

Warṇṇan çrī-nṛpati mahas mareng paburwan |
mangkat sāyudha saha bhṛtya len rathāçwa |

[1] De tekst heeft foutief ndayan.

[2] In den tekst corrupt: tumĕmwang hitawṛddyan.

ngkāneng Nandanawana [1] kānanātidurgga |
kaywanyādbhutatara kāça muñja kīrṇṇa || 1 ||

D. i. «Er zal beschreven worden hoe de Vorst er op uitging naar zijn jachtgebied [2]. Hij maakt zich op met wapens, met dienaren en wagens en paarden, naar 't Nandanawana, een zeer moeielijk begaanbaar woud, met zeer verbazend (zwaar) geboomte en overal begroeid met kāça- en muñja-gras [3].»

Nandanawana is de bekende naam van Indra's hemelschen lusthof, doch hier blijkbaar toegepast op een koninklijk jachtgebied.

Medran tang bala balabar huwus manĕngkŏ |
lāwan syandana madan angrapĕt rangköt |
kedran tang wana wanaranya kagyat awri |
awrĕg pakṣi nika mapakṣa mūra kegu || 2 ||

D. i. «De troepen maakten een omtrekkende beweging: van alle kanten sloten zij 't veld af [4], en de wagens stonden gereed dicht aanéengesloten [5]. Het bosch werd omringd, de apen waren onthutst en bevreesd; de vogels, in beroering, besloten, ontsteld, weg te vliegen.»

Deze strofe vertoont als stijlsieraad eenige voorbeelden van klankspeling, nl. bala bala° in den eersten regel; dana °dan a° en ra° ra° in den tweeden; wana wana° in den derden en pak° pak° in den vierden. De geheele Zang draagt blijk dat de dichter zich beijverd heeft om met zijne schildering van de jacht een litterarisch kunstwerk te leveren.

Hūng ning bhṛtya mawurahan matunwatunwan |
ghūrṇṇāwarṇṇa pasurak ing tasik gumĕntĕr |
untab ny agni nikā dudug ring antarāla |
sākṣāt Kāṇḍawawana de hyang Agni ngūni || 3 ||

D. i. «Het geschreeuw der dienaren weêrgalmde, terwijl zij den brand er in staken; daverend als het donderend geloei des oceaans. Het opvlam-

[1] De tekst heeft Nandaka°, stellig een schrijffout.

[2] Een meer letterlijke vertaling volgens 't idioom onzer taal ware: «ging in 't jaaggebied zwerven».

[3] Kāça is *Saccharum spontaneum*, dus Jav. glagah; muñja rietgras.

[4] Manĕngkŏ, waarvan 't hedendaagsch Jav. anĕngkĕr een bijvorm is, heeft tot stam sĕngkŏ, niet sĕngkĕ, zooals 't KBWdb. heeft [III, 1901, blz. 407]; ook de aldaar opgegeven beteekenissen zijn verkeerd. Natuurlijk is sĕngkŏ, niet sĕngkĕ de ware spelling; men vergelijke o.a. rĕngŏ met Mal. dĕngar, Bis. dongog, Tag. dingig, enz. De juiste spelling komt ook in proza voor, o.a. in Wirāṭaparwa [ed. Juynboll, 1912], blz. 35, in kasĕngkŏ.

[5] Rangköt komt overeen met Jav. rĕngkĕt; bijvormen zijn rĕngkĕd, rungkud. Het woord ontbreekt in 't KBWdb.

mende vuur bereikte de tusschenruimte, evenals (toen) 't Khāṇḍawa-woud voorheen door den god Agni (verbrand werd).»

Tonton tang mṛga malayū ndatan wri rātnya |
kewran wibhrama marĕbut harĕp marampak |
apan minggat abalabar kkarĕs nikenggī |
hetunyākukud umusī tĕngah matimbun || 4 ||

D. i. «Men zag de herten (of: wilde dieren) vluchten, niet wetende waar zich te bergen. Radeloos liepen zij her en derwaarts, zich beijverende om de voorsten te zijn in dichte drommen. Daar zij in hun bange vrees van alle kanten zich uit de voeten maakten, weken zij naar 't midden, bij hoopen.»

Kwehnya lwir ggawaya ri gobrajāprameya |
lwir goh ring wṛṣabhapurāngĕbĕk prakīrṇṇa |
wök sĕnggah gawaya lulāya çalya cihna |
godheya plawaga widāla gaṇḍakādī || 5 ||

D. i. «Hun menigte was als van tallooze gawaya's [1] in Gowraja [2]; van runderen in Wṛṣabhapura [3] tot stoppens vol. (Er waren) evers, reeën, gawaya's, buffels, stekelvarkens, hazen [4], leguanen, apen, katten, neushoorns enzoovoorts.»

Satwāsing sahana rikeng alas pralabdha |
kapwātūt manah ika tan hana wirodha |
kadyāhĕm pinaka jurunya tang mṛgendra |
ngkāne saṇḍing ika çiwā marĕk tan enggī || 6 ||

D. i. «De dieren, zooveel als er in 't woud waren, waren in de klem. Zij waren allen eensgezind; geen was er die een tegenstrijdig gevoelen had. Als om raad te houden werd de leeuw [5] als hun voorzitter gekozen; aan zijne zijde bevond zich de jakhals, onvervaard.»

Ter opsmukking van zijne beschrijving van 't jachtvermaak des Konings, ontwerpt de dichter in zijne vruchtbare verbeelding een fantastisch beeld van de beraadslaging der in nood verkeerende wouddieren, die den inhoud vormt van den volgenden Zang.

[1] Bos Gavaeus [of Bos sondaicus, de Jav. baṇṭeng].

[2] Gowraja is is een «koekraal», doch hier schijnt een mythische plaats bedoeld.

[3] Dezelfde opmerking als in voorgaande noot. De eigenlijke beteekenis is «Stierenstad.»

[4] Mijne vertaling van cihna berust op louter gissing; de haas, çaça, is namelijk het «teeken» [cihna] van de Maan, çaçāngka.

[5] Versta op Java: de tijger. Ook in het Sanskrit komt mṛgendra als «tijger» voor; zie het verkorte Pet. Wdb. i. v. Verg. echter Zang 86, 1; waar singha staat. (*Noot van 1918*).

ZANG 51.

(Ibidem.)

De verzen zijn in de dichtmaat Pṛthwī. — De jakhals neemt het woord.

Kṣamākĕna patakwan inghulun i sang mṛgendrādhipa |
gati nrĕpati n-angrarah gahana toh naya ndya ng gĕgĕn [1] |
angantya juga matya ring pangadĕgan malaywā kunĕng |
mwang anglagana [2] denya tulya hayuyun [3] dinon [4] tan murud || 1 ||

D. i. «Het zij mij vergund een vraag te richten tot den vorst, heerscher over de wilde dieren [5]: nu de Koning het woud afjaagt, welaan, zeg, welke gedragslijn er gevolgd moet worden. Zullen wij maar afwachten om op de plaats waar wij staan te sneven? of zullen wij vluchten? of ook zullen wij tegenstand bieden, wanneer allen gelijkelijk daartoe gezind zijn, en, aan gevallen wordende, niet terugdeinzen?»

In toh ligt dikwijls de beteekenis van «welaan, zeg!» Daar wat in 't KBWdb. [II, 1899, p. 551] er van opgegeven wordt, ten eenenmale onvoldoende is, mogen hier eenige aanhalingen volgen waarin deze beteekenis duidelijk genoeg uitkomt. Zoo leest men in Sutasoma f. 94, b: toh ndy anung nīti; Smaradahana: toh ndy ang duhka sakeriya; Bhārata-Y. 33, 4: toh ndyānung naya ng enake kita; Bhoma-K.: toh, rakryan apati, ta paran tikāngulaha ni ngwang amawa bhuwana. Vaak kan men het vertalen eenvoudig met «welaan» of «komaan». Bijv. Bhoma-K. 110, 12: prabhu, toh haywa sandeha; Rāmāy. 5, 7: ya ta walĕsĕnta, toh kirakiran pĕjahanya huwus. Niet zelden ook past de vertaling: «eilieve! och toe»; zoo Arjuna-W. str. 149: ibu, toh, rumuhuna kita; «eilieve!» of «zeg eens!» str. 176: indung, toh syapa ta kitāri māsku.

Tulya is eigenlijk slechts een vertaling van paḍa, maar hier gebruikt op een wijze als in 't Skr. niet mogelijk is.

De rede van den jakhals vindt geen algemeene instemming, gelijk blijkt uit de nu volgende strofe.

Awarṇṇa kadi mangkanojar ikanang çṛgālomarĕk |
ikang hariṇa kṛṣṇasāra ruru cihna mojar wawang |
yan i bwat i patikta tan hana muwah nayānung gĕgĕn [6] |
kalena saka ring malayw amalarolihāng ungsirĕn || 2 ||

[1] Beter g ĕ g ö n.
[2] Voor 't foutieve a l n ° in den gedrukten tekst.
[3] Deze vorm voor m a y u y u n zeer verdacht.
[4] Conjectuur voor d i n o h.
[5] D.i. de leeuw.
[6] Conjectuur voor 't metrisch onmogelijke n a y ā g ĕ g ö n.

D. i. «Zóó [1] sprak de jakhals ter audientie. De reebok, de zwartbonte antilope, het hert, de haas zeiden daarop: «Naar het gevoelen van (ons), Uwe nederige dienaren, is er geen andere gedragslijn te volgen dan te vluchten, in de hoop iets te vinden waar wij heen kunnen gaan».»

Met het gevoelen dezer vreesachtige dieren, konden andere zich niet vereenigen, zooals zij in de volgende strofe onverholen te kennen gaven.

Ikang gawaya serabha [2] wrĕṣabha len tarakṣāmuwus |
aḍā wipatha kong kĕnas tuhutuhun mṛgālpādhama |
ndatar lĕkasa ning sudhīra ng alayū mangantyā kunĕng |
si manglawana dharmma gĕgwana malar tumĕmwa ng hayu || 3 ||

D. i. «De Bos Gavaeus, de buffel, de stier en de hyena zeiden: «Schande! gij hebt het mis, reebok; gij zijt inderdaad een nietswaardig, gemeen wild dier. Het moet niet de handelwijze van den moedige zijn om op den loop te gaan of stilletjes af te wachten. Te kampen is een plicht dien men vervullen moet, in de hoop van 't geluk te bejagen».»

Nu vat de leeuw 't woord op:

Mṛgendra sumahur [3] kalih paḍa wuwus ta yuktīkā gĕgĕn |
nda yan wruha mabhedakĕn sujana durjjanānung [4] dĕlön |
yan ing kujana wāhya solaha malaywa mangswa kunĕng |
apan wiwal angangga patyana tĕkapnya tanpadon || 4 ||

D. i. «De leeuw antwoordde: «Uw beider rede is geschikt om daar gevolg aan te geven. Doch indien men verstandig is, maakt men onderscheid tusschen de braven en de minderwaardigen die men heeft gade te slaan. In 't geval van de minderwaardigen, is het openbaar hoe zij zich zullen gedragen [5], of zij zullen vluchten of ten strijde rukken; immers zij zijn ongezind om te verdragen dat zij gedood worden, doordat het noodeloos is».»

De leeuw gaat aldus voort:

Tuhun pwa yan i sang tripakṣa rĕṣi Çaiwa Boddha tuwi |
malaywa juga ng enakāngiringane sirān paṇḍita |
kunang pwa kita yat kapanggihana tĕkap [6] narendrāburu |
angantya pati kewalāwwata huripta haywāgigu || 5 ||

---

[1] A warṇṇa kadi mangkana is een omslachtige uitdrukking, schijnt het, voor anmangkana.

[2] Bedoeld is Skr. sairibha; de *a* in de tweede lettergreep zal wel een afschrijversfout wezen.

[3] Gedrukt sumawur.

[4] Conjectuur voo °nannung.

[5] Met andere woorden: het is niet twijfelachtig welk alternatief zij zullen kiezen.

[6] De tekst heeft tkan nare°.

D. i. «Wat nu echter de geestelijken van de drie secten: Ṛṣi's, Çiwaietische en Buddhistische, aangaat, laat maar vluchten die lust heeft om hen te volgen, als zijnde geestelijke personen; of wel, indien gij door den Koning op jacht gevonden wordt, wacht dan slechts den dood af en biedt uw leven aan zonder weerzin».»

Tripakṣa beteekent eigenlijk: «tot de drie secten behoorend». Onder 't substantivisch gebezigde woord, verstaat men, volgens een verklaring in 't KBWdb. [II, 1899, p. 610]: sang muni Çewabuddharṣi, d.i. «de Çiwaietische, Buddhistische asceten en Ṛṣi's», of wiku Çiwabuddharṣi, d.i. «monniken, Çiwaietische, Buddhistische en Ṛṣi's». In ons gedicht Zang 81, 1 wordt ook gesproken van «de Tripakṣa's in geheel Java», voor wier vaste positie de Koning groote zorg droeg. Vergelijkt men nu vs. 2 van denzelfden Zang, waar sprake is van wipra mwang Ṛṣi Çaiwa Boddha, «Brahmanen en Ṛṣi's, Çaiwa's en Boddha's», dan komt men tot het besluit dat de Ṛṣi's een zeker slag van asceten zijn en wel, heremieten en sannyāsin's, anders genoemd bhikṣu, monnik, welke de oud-brahmaansche leefregels volgden en ook in hun godsdienstig-wijsgeerige denkbeelden zich van Çiwaietische en Buddhistische geestelijken onderscheidden. Eigenlijk is de term Ṛṣi alleen toepasselijk op de Wijzen uit den voortijd.

Zeer eigenaardig is de wijze waarop de leeuw zijn uitspraak motiveert, zooals de nu volgende strofe te lezen geeft:

> Apan nṛpati yogya panghañutane [1] hurip ning [2] dadi |
> Bhaṭāra Giripaty amūrtti ri sirān wiçeṣaprabhu |
> awās hilanga pāpa ning pĕjaha de nirāmatyana |
> lĕwih saka ri kottamān ing alabuh ri sang hyang raṇu || 6 ||

D. i. «Want de Koning is bevoegd om aan 't leven der schepselen een einde te maken. God Giripati (Çiwa) is in hem als opperste heer belichaamd. Voor zeker zal de zonde van den stervende te niet gedaan worden wanneer men door Hem gedood wordt, eerder dan ten gevolge van de hooge daad van zich te storten in een heilig meer».»

Hier ziet men in den eersten regel zeer kras geformuleerd de stelling dat de Koning volstrekt meester is over leven en dood van zijne onderdanen, van alle schepselen. Dat recht ontleent de vorst aan de omstandigheid dat hij een god in menschengedaante is. Het is een niet onbekende theorie van absolutisme, zeer gepast in den mond van den hofdichter Prapañca, maar minder in dien van den leeuw. Zeer eigenaardig is de voorstelling dat zonde wordt uitgewischt wanneer men door den heerscher gedood wordt, en voorts

[1] Men verwacht mangha°.
[2] Zoo leze men voor wing.

dat zelfmoord, als men zich in een heilig meer verdrinkt, als een uitstekende daad wordt beschouwd, waardoor men zich van zonde schoon wascht. Trouwens ook in Indië heerscht een soortgelijk geloof.

De leeuw zegt vervolgens:

Syapeka musuha kwa ri bhuwana yanpaḍe medhani |
tathāpi ri sira tripakṣa mariris ngwang andoh wawang |
pitowi haji yan ta katĕmwa niyatāku kawwat hurip |
ndatan muwaha satwajāti phala ning pĕjah de nira || 7 ||

D. i. ««Wie zou dan als vijand willen optreden, ter wereld, wanneer....[1]. Nochtans, bij de geestelijken der drie secten mij aanstonds te verwijderen, daarvan ben ik afkeerig[2]. Ik zal dan ook, indien ik met den Koning samentref, beslist mijn leven aanbieden; de vrucht van door Hem gedood te worden, zal wezen dat ik niet meer als dier zal geboren worden».»

ZANG 52.

(Bijdragen, Dl. 68, 1913.)

Deze Zang, in Toṭaka-maat, schildert de moedige verdediging van 't opgejaagde wild. De eerste regel bevat de slotwoorden van den leeuw vóór 't opbreken der vergadering.

Kadi mojar aku pwa[3] kita npapupul |
wĕkasan parĕng anghaḍa yan humarĕk[4] |
bala peka sahāstra kaduk maburu |
pinagut ning açṛngga maluy malayū || 1 ||

D. i. ««Zooals ik te kennen gaf, blijven wij bijeen.» Ten slotte rezen zij gezamenlijk op van de audientie. De troepen te voet met wapens in de hand, die te ver vooruit jaagden, stieten op de gehoornde dieren die van hun vlucht omkeerden.»

Tucapa mamawāçwa parĕng maburu |
tinujunya warāha sĕḍĕng mapupul |
kasihan karawangnya n-aneka pĕjah |
rinĕbut saha putra tatanpabisa || 2 ||

D. i. «Te vermelden valt dat de ruiters, die tegelijkertijd ter jacht waren,

[1] De woorden paḍe medhani, of °ḍani versta ik niet. De lezing lijkt zeer verdacht.
[2] Die redeneering is mij niet recht duidelijk. [Doch zie strofe 5.]
[3] Zoo lees ik voor mwa van den gedrukten tekst.
[4] Humarĕk voor umarĕk; onnoodig, dewijl de Wirāma van yan reeds aanduidt dat de lettergreep als lang wordt aangeduid.

de wilde zwijnen ontmoetten, terwijl dezen zich vereenigden. Och arme! verscheiden zeugen werden gedood, met hare jongen, machteloos.»

Manalandangi teki karungnya [1] masŏ |
sakapātlima bhinna magŏng maruhur |
amĕsah [2] ta tutuknya mabāng ri mata |
paḍa rodra sihung nika tulya curik || 3 ||

D. i. «Toen rukten de (mannelijke) wilde zwijnen vooruit om zich te weêr te stellen met groepen van vier, vijf, vervaarlijk, groot, hoog (van stuk). Zij strekten hun snuiten vooruit, rood van oog, gruwelijk waren hun slagtanden, gelijk aan dolken.»

Ikanang çwa n-amamuk iniratnya pĕjah |
hana rantas iganya [3] gulūnya pĕgat |
rinĕbut muwah anglwangi malwang arok |
papagutnya bangun laga rodra jĕmur || 4 ||

D.i. «De honden die woedend aanvielen werden door hen opengescheurd [4]; van sommigen waren de ribben verbrijzeld, (van anderen) de keel afgebroken. Bij een herhaalde worsteling brachten zij elkaar verliezen toe in 't strijdgewoel [5]: de samenbotsing leek een gruwelijke verwarde strijd.»

ZANG 53.

(Ibidem.)

De maat hiervan is bekend onder den naam van Wilāsinī.
De beschrijving van de jacht wordt aldus voortgezet:

Tucapang aburw anūt hariṇa mañjangan silihuhuh |
sasiki winangswan [6] ginayur ing [7] gayor gĕyuh alon |
lāku nika pan kĕnoru rudhira drawādrĕs angĕbĕk |
dudu ng asakit kĕne pada pināda mawyat aningā || 1 ||

D. i. «Laten wij spreken van degenen die, elkander luid toeroepende, de reeën en herten achterna joegen. Een voor een ontvingen zij den stoot der

[1] Zoo leze men voor karangnya.
[2] Conjectuur voor ampah.
[3] Nyang in den tekst foutief.
[4] Irat ontbreekt in 't KBWdb., maar is bekend uit het Jav.
[5] Arok is «handgemeen», doch deze uitdrukking paste hier niet.
[6] De lettergreep swan moet als tweelettergrepige dienst doen; misschien is de ware lezing: °sĕhan.
[7] De tekst heeft ang.

slagtanden (van die [?] dieren); uitgeput liepen zij langzaam, daar zij getroffen waren in de dij, vol van 't hevig vloeiende bloed. Anderen, die bezeerd werden aan de voeten door getrapt te zijn geworden, rolden erg gedeerd neder.»

Apulih ikang balātri saha tumbak akral angusī |
atunah ikang kĕnas kimuta mañjangan lwang ika bāp |
apulih ikang wiṣāṇa [1] gawayādi satwa magalak |
bubar alayū bala nrĕpati kagyat alwang iniwud || 2 ||

D. i. «De manschappen kwamen te hulp met sterke speren (den vijand) opzoekende. De reeën, en ook [2] de herten, verspreidden zich; hun dooden lagen links en rechts. De strijd werd hervat door de neushoorns, gawaya's en andere kwade beesten. De koninklijke troepen vlogen uitéén op de vlucht, onthutst, met verlies aan dooden bij den verwoeden aanval.»

Hana mangusir jurang sukĕt aliṇḍungan tahĕn agöng |
dudu ng umanek mareng pang arĕbut ruhur kaburayut |
kasihan ikang musir kkayu rumangkarangka lumaluy |
kaparĕpĕkan wĕtisnya winiṣāṇa kagyat akidat || 3 ||

D. i. «Sommigen zochten hun toevlucht in ravijnen, struikgewas, of een schuilplaats bij groote boomen. Anderen klommen in de takken, trachtende den top te bereiken en te omklemmen. Och arme! zij die hun toevlucht zochten in de boomen vielen bij 't klauteren terug; hun onderbeen werd gepakt, door hoorns getroffen; onthutst spartelden zij.»

Kṣaṇa paramantry aneka saha wāhanāsrang apulih |
amatang anūla mangduk anuligy amaṇḍĕm anujah |
karaṇa nikang wiṣāṇi [3] malayū grbĕgnya gumĕpuh |
tinut inusīnuyā lwang ika kīrṇṇa kīrṇṇa rinĕbut || 4 ||

D. i.: Oogenblikkelijk snelden tal van mantri's met hun voertuigen te hulp: zij hanteerden lansen, spiesen; staken, wierpen schichten, gooiden, schopten, ten gevolge waarvan de gehoornde beesten vluchtten, zich in drommen wegspoedende; zij werden vervolgd, nagezet, achterjaagd [4], terwijl hun gevallenen, overweldigd, overal verspreid lagen.»

Wiku haji Çaiwa Boddha hana milw anumbak aburu |
ginĕluran ing tarakṣa malajöng tinūt mangudiding |

[1] In den tekst verkeerdelijk w i t h ā n a.

[2] K i m u t a beteekent «hoeveel te meer», doch de dichter heeft het woord blijkbaar niet recht begrepen en er den zin aan gehecht van u t a.

[3] De tekst heeft de bedorven lezing w i ṣ a b h i.

[4] U y ā (of u y a) ontbreekt in 't KBWdb., doch vgl. Jav. n g u y a h u y a dat gegeven wordt in 't Jav. Wdb. onder k u y a. Uit den vorm der reduplicatie blijkt dat de stam h u y a is.

lali ring upakriya nggan ika tan suçīla ta kunĕng |
tumut angiwŏ kawāhyan alupān huwus kṛtawara || 5 ||

D. i.: «Onder de geestelijken des konings, Çiwaietische en Buddhistische, waren eenigen die mede op de jacht met speren staken. Door de tijgers [1] begromd, gingen zij op den loop, vervolgd door de dreigende (dieren). Zij verzuimden hun plicht van weldoen, door niet edelaardig (of deugdzaam) te zijn, mede te doen aan 't plegen van iets ongeestelijks en te vergeten dat zij weldaden hadden genoten.»

Men schijnt uit deze bestraffing van 't onbetamelijk gedrag van eenige geestelijke heeren te moeten opmaken, dat er waren die zich werkelijk aan zoo'n onheilig bedrijf schuldig maakten, een bedrijf zoo geheel in strijd met de uitdrukkelijke voorschriften aan alle wereldverzakers. Trouwens niet enkel in 't oude Java kwam het dus voor, dat geestelijke heeren met sterk wereldsche neigingen hun gelofte weinig ernstig opvatten.

ZANG 54.

(Ibidem.)

Deze Zang, in Çārdūlawikrīḍita, begint aldus:

Warṇṇan Çrī naranātha sāmpun umanek rin syandanānindita |
çobhātyanta ruhurnya pathya [2] tikanang sapy āmatĕk nirbhaya |
mungsī madhya nikang wanāntara manūt burwan sing angde takut |
hetunyālaradan mĕgat bala parāngdoh tang çawanyālayū || 1 ||

D. i.: «Er worde beschreven hoe Z. Maj. de Vorst reeds gestegen was op zijn onberispelijke, prachtige, zeer hooge karos; in goeden staat waren de ossen die onbevreesd (den wagen) trokken. Hij richtte zijn koers naar 't midden van 't dichte woud, het wild dat vrees inboezemde vervolgende, hetgeen ten gevolge had dat het vijandelijke leger scheidde, afdeinsde, zich verwijderde van zijne dooden en vluchtte.»

Kāryy ang sūkara kṛṣṇasāra ruru cihnādinya manggŏng bhaya |
tandang Çrī-nṛpati n-mawāhana turanggānūt riy atry ālayū |
mantrī taṇḍa bhujangga kapwa sang umunggw ingng açwa milw aburu |
bhraṣṭa ng satwa dinuk tinumbak inirās kinris pĕjah tanpagap || 2 ||

D. i.: «Er bleven over de zwijnen, zwart-bonte antilopen, de gevlekte antilopen, hazen enz. door vrees bevangen. Z. Maj. de Vorst zette zich in

[1] Tarakṣa is eigenlijk «hyena», of ook wel «wolf», doch de dichter schijnt het voor «tijger» te gebruiken. [Of voor «panter», Jav. tutul?]

[2] In den tekst patya.

beweging om met wagens en paarden de rumoerig vluchtenden te vervolgen; de mantri's, officieren, geleerden, allen die te paard zaten, deden meê aan de jacht. De dieren bezweken; gestoken, met pieken doorboord, doorgehouwen, gekrist, sneefden zij zonder een kik.»

Arddhālwā maratā lĕmah tuwin alas rĕngköd ri sornyāpaḍang |
hetunya ng hariṇātidurbbala tinūt saglisnya de ning kuda |
tuṣṭāmbĕk nṛpati n-parāryyan anaḍah mantrī bhujanggomarĕk |
mājar solah irānpakolih irikang solih nirāngde guyu || 3 ||

D. i.: «De grond (van 't jachtveld) is zeer uitgestrekt en effen; al is het bosch dicht begroeid, daar onder is de grond niet ruig; vandaar dat de reeën, geheel machteloos, door de paarden met alle snelheid vervolgd werden. De Vorst voelde zich tevreden in zijn gemoed terwijl hij zich verpoosde en zijn maal hield, in tegenwoordigheid der mantri's en geleerden. Hij toonde aan, hoe hetgeen hij verkregen had het won van wat zij machtig geworden waren; hetgeen gelach verwekte.»

ZANG 55.

(Ibidem.)

De maat van dezen Zang is een specie van Saṃkṛti, waarvan de bijzondere naam mij onbekend is.

Awicaritan gati nrĕpati yan maburu jĕnĕk i rāmya ning giri wana |
hanan umulih mareng kuwukuwū maluy amawa ri sang paranrĕpawadhū |
kadi lari ning macangkrama hanan kadi tumĕkani rājya ning ripukula |
wruh ira ri doṣa ning mṛga tatan-wyasana sira n-ahingsadharma ginĕgö || 1 ||

D. i.: «Het behoeft niet besproken te worden hoe de Vorst, terwijl hij op de jacht was, zich verlustigde in de liefelijkheid van berg en bosch; soms keerde hij terug naar de paviljoenen van 't kamp, waar hij de koningsvrouwen genoot, alsof hij een wandeling voor plezier voortzette; soms (ook) alsof hij 't koninkrijk der vijanden aanviel [1]. Daar hij bekend was met het kwaad der wilde beesten, maakte hij zich geenszins schuldig aan een ondeugd; de plicht om geen levend wezen leed te doen werd (daardoor) niet verzuimd.»

Volgens de Indische wetboeken is het jachtvermaak een berispelijke hartstocht. Om den koning die zich aan die ondeugd heeft overgegeven, schoon te wasschen, gewaagt de dichter van de schade door verschillende soorten

[1] Als ik het wèl begrijp, geeft de dichter te kennen, dat de Koning nu eens zich vermaakte met vrouwen die hij reeds vroeger bekende, dan weêr met andere die hij voor 't eerst aan zijn neiging onderwierp; een verrichting te vergelijken met de inneming van een vijandelijke veste.

van wild aangericht. De lezers van Indische geschriften weten dat ook daarin menigmaal de jacht, ten minste van koningen, vergoelijkend wordt besproken, en zelfs aangeprezen als een mannelijke oefening: o. a. in Kālidāsa's Çakuntalā.

In de volgende verzen wordt de terugkeer naar zijne residentie verhaald.

Caritan ulah nirān madan umantuka mangĕn i kalangwan ing swanāgara | krama çubhakāla mangkat ahawan Bañu-hangĕt i Banir muwah Talijungan | amĕgil i Wĕḍwawĕḍwan irikang dina mahawan i Kuwarāha ri Cĕlong | mwang i Dada Mārgga Rantang i pagĕr Talaga pahañangan tĕkeka dinunung || 2 ||

D. i. «Er wordt verteld dat hij zich gereed maakte om huiswaarts te keeren, denkende aan de bekoorlijkheden van zijne hofstad. Vervolgens op een gunstig tijdstip maakte hij zich op, den weg nemende over Bañu-hangĕt, Banir en voorts Talijungan [1]. Hij overnachtte te Wĕḍwawĕḍwan; den (volgenden) dag nam hij den weg over Kuwarāha, Cĕlong en Dada, Mārga [,] Rantang [2], de omwalling van 't Zoetwatermeer: tot zoover ging de reis.»

Rahina muwah ri tāmbak i Rabut Wayuha(?) ri Balanak linakwan alaris | anuju ri Pāṇḍakan ri Bhaṇarāgiṇa mĕgil i ḍatĕng nire Padamayan | maluy angidul mangulwan umare Jajawar i suku sang hyang adri kumukus | marĕk i Bhaṭāra dharmma saha puspa paḍa paḍa hagarjjita wwang umulat || 3 ||

D. i. «Den volgenden dag werd de tocht voortgezet over den dam (of: vischvijver) van Rabut, Wayuha [3], Balanak; men bereikte Pāṇḍakan, Bhaṇarāgiṇa. Bij zijne aankomst te Padamayan betrok hij 't nachtkwartier. Wederom keerde hij zuidwaarts, westwaarts, gaande naar Jajawa(r) aan den voet van den heiligen vuurspuwenden berg. Hij bracht zijn eerbiedige hulde aan den graftempel met bloemen, onder algemeen gejuich der toeschouwers.»

De graftempel waarvan hier sprake is, wordt beschreven in wat nu volgt.

ZANG 56.

(Ibidem.)

De maat hiervan is een specie van Dhṛti, die in de mij bekende Indische leerboeken over prosodie niet opgegeven wordt. In Oudjavaansche dicht-

[1] Ik ben niet zeker van de woordscheiding: mogelijk is het: t a L., doch de lezing is verdacht.

[2] Onzeker of dit plaatsnamen zijn; m ā r g g a is «weg»; r a n t a n g wordt in 't KBWdb. (I, 705) vermeld, doch zonder verklaring; in 't Jav. is het «een mandje».

[3] De woordscheiding is niet overal zeker, evenmin als de juiste lezing der plaatsnamen in deze verzen. — (Met name is voor J a j a w a r i wel te lezen: J a j a w a r i; verg. in Zang 73, 3: J a w a j a w a. *Toevoeging van 1918.*)

werken vindt men meermalen voorbeelden er van, o. a. in ons gedicht Zang 10 en 27, en in de Arjuna-wiwāha Z. 10.

Ndan tingkah nikanang sudharmma ring usāna rakwa karĕngö |
kīrtti Çrī Kṛtanāgara prabhu yuyut [1] nareçwara sira |
tĕkwan rakwa sirāng adhiṣṭita çarīra tan hana waneh |
hetunyāngdwaya Çaiwa Boddha sang amūja ngūni satata || 1 ||

D. i. «De gesteldheid nu van voorzegden graftempel is van oudsher[2] vermaard: het is het monument van Z. Maj. Koning Kṛtanāgara, den overgrootvader van den Vorst, en de voornoemde is het ook, wiens lichaam (of: gebeente) is bijgezet. [3] Om reden hij twee godsdiensten beleed, was hij in der tijd als vereerder steeds Çiwaiet èn Buddhist.»

Cihneng caṇḍi ri sor kaçaiwan apucak kaboddhan i ruhur |
mwang ri jro Çiwawimba çobhita halĕp nirāparimita |
Akṣobhya pratime ruhur mmakuṭa tan hanolya nikā [4] |
sangke siddhi nirān wināça tuhu çūnyatatwa parama || 2 ||

D. i. «Ten blijke daarvan is de tempel beneden een Çiwaietisch heiligdom en heeft het als top een Buddhistisch heiligdom van boven. En binnen prijkt een beeld van Çiwa, dat onbeschrijflijk [5] prachtig is; boven is het beeld van Akṣobhya met een kroon, dat zijne wedergade niet heeft. Ten gevolge van zijne toovermacht verdween deze, wiens wezen in waarheid het hoogste Niet is.»

Op die wonderdadige verdwijning van Akṣobhya komt de dichter nader terug in den volgenden Zang. Wat betreft het ware wezen van Akṣobhya, vergelijke men de Kamahāyānikan, p. 65 (uitg. van Kats, 1910): «Ḍang hyang Akṣobhya ākāçadhātu. Ikang taya swabhāwa, ya ākāça ngaranya», d. i. «De heilige Akṣobhya is 't element aether (ledige ruimte). Wat van nature 't Niet-zijn is, dat heet aether (ledige ruimte)».

Blijkbaar heeft deze bepaling van 't wezen van Akṣobhya den dichter voor den geest gestaan; 't verband tusschen de begrippen «verdwijnen» en «niet-zijn» ligt voor de hand.

De vraag die zich hier van zelf opdringt, is, of het beschreven dubbel heiligdom hetzelfde is als waarvan sprake is in Zang 43, 5, waar wij lezen:

«Ringke sthāna nirān dhinarmma Çiwa-Buddhārccā halĕpnyottama»,

[1] Een bijvorm van buyut.

[2] In het oorspronkelijk artikel was Usāna als plaatsnaam opgevat; later is Prof. Kern daarvan teruggekomen. Vgl. p. 20 hiervóór, en de noot. (*Noot van 1918*).

[3] Tan hana waneh «is er niets anders» is een stoplap; men zou het kunnen vertalen met «om er niet meer van te zeggen; om kort te gaan».

[4] Zoo lees ik voor ntikā, dat metrisch onmogelijk is.

[5] Aparimita is eigenlijk: «onbegrensd».

d.i. «Ter plaatse waar hij (nl. Kṛtanāgara) bijgezet is, zijn beelden van Çiwa en van een Buddha, die uiterst prachtig zijn»[1]. Wel is waar blijkt uit den dubbelzinnigen term Buddha niet met gewisheid welke Buddha bedoeld is, maar beschouwt men de plaats in verband met de beschrijving van 't heiligdom in Zang 56, dan is er, dunkt mij, geen twijfel aan, of de bedoelde Buddha is de Dhyāni-buddha Akṣobhya.

ZANG 57.

(Ibidem.)

De maat van dezen Zang is in de Indische prosodie bekend onder den naam van Mahāmālikā.

Hana mata karĕngö tĕwĕk sang hyang Akṣobhyawimba n-hilang |
prakaçita Pada-pāduka Çrī Mahāgurw i rājādhika |
sutapa çuci suçīla boddhabrata çrāwakānindita[2] |
anupama bahuçiṣya sāmpun maciryy an mahāpaṇḍita || 1 ||

D. i. «Naar luid der overlevering had op het tijdstip toen het Akṣobhya-beeld verdween, de opperkoning een doorluchtigen grooten leeraar, bekend onder den naam van Pada-pāduka. Hij was zeer ascetisch, rein, zedelijk, geloovig Buddhist, een onberispelijke Çrāwaka (monnik), had onvergelijkelijk veel leerlingen, en had reeds getoond een groot geleerde te wezen.»

Sira ta mahas atīrtha seccha mĕgil ring sudharmme dalĕm[3] |
praṇata marĕk i sang hyang arccātibhakty ādarā[4]ngastuti |
ya ta ng amuhara çalya ni twas nirang sthāpakānangçaya |
ri wĕnanga nira n-abhaktya ri hyang Çiwārccātañāngakṣamā || 2 ||

D. i. «Hij ging eens rond, naar hartelust heilige plaatsen bezoekende en overnachtte binnen den graftempel. Nederig gebogen naderde hij 't heilige beeld, dat hij met groote devotie vereerde en loofde. Dit veroorzaakte een pijnlijk gevoel in 't hart van den tempelopzichter, die in twijfel verkeerde hoe hij (de bezoeker) devotie kon bewijzen aan het heilige Çiwa-beeld; hij deed met verlof een vraag.»

Muniwara mawarah sire tatwa sang hyang sudharmmeng dangū |
mwang i hana nira sang hyang Akṣobhyawimbātisūkṣme ruhur |

[1] Bij Zang 43, 5 (p. 112 hiervóór) staat vertaald: «is een uitnemend schoon Çiwabuddha-beeld». (*Noot van 1918*).

[2] Verbeterd uit çrawanāninditā.

[3] De tekst heeft tegen de maat sudharmma ḍalĕm.

[4] Foutief gedrukt °tyāngdharā°.

ryy ulih ira n-umaluy muwah manghinĕp ring sudharmmomarĕk |
salahaça kawĕngan sirānton ri mukṣa hyangng arccālilang || 3 ||

D. i. «De voortreffelijke geestelijke lichtte hem in omtrent den waren toestand van 't heiligdom in 't verleden, en dat het zeer fijne Akṣobhya-beeld zich boven bevond. Toen hij (eens) terugkwam en weder in den graftempel overnachtte en hulde betoonde, was hij teleurgesteld en verbaasd te ontwaren dat het heilige beeld verdwenen was.»

Pilih analaçarārkka rakwa Çakābda [1] hyang arccā n-hilang |
ri hilang ira sināmbĕr ing bajraghoṣa sucaṇḍī dalĕm |
pawarawarah irang mahāçrāwakāwās ndatan sangçaya |
pisaningu waluya dharmma tĕkwan kadohan huwus || 4 ||

D. i. «Het was in 't Çāka-jaar 1253, zegt men, dat het beeld verdween. Nadat het verdwenen was, werd de schoone Caṇḍi binnen door een bliksemslag getroffen. De herhaalde mededeeling der monniken is duidelijk, laat geen twijfel over. Hoe zou het wederom als een heiligdom beschouwd worden terwijl het reeds verlaten was?» [2]

Aparimita halĕp ni tingkah nika swargga tulyānurun |
gupura ri yawa mekala mwang bale nyāsa kapwādhika |
ri dalĕm inupacāra — ⌣ — [3] sĕk nāgapuspānĕḍĕng |
prasama wijah arumpukan çāra sang strī dalĕm nāgarī || 5 ||

D. i. «Onbeschrijfelijk prachtig is het voorkomen er van, gelijk den hemel op aarde nedergedaald. De hoofdpoort buiten, de gordel en de bijgebouwen [4] zijn alle even superieur. Van binnen is het versierd [....] met een overvloed [5] van Nāgapuṣpa's in vollen bloei. Alle hebben levendig tot zijversiering [6] figuren van vrouwen van den harem.»

Hiermede is de beschrijving van den dubbelen graftempel en de geschiedenis van 't Akṣobhya-beeld ten einde; in de volgende strofe wordt de draad van 't verhaal van 's konings pleizierreisje weder opgevat.

Pira karika lawas narendrān sukācangkramāpet langö |
ri wulu ḍaḍa taṭāka mendah pakisnyāngjrah i jro bañu |

[1] In den tekst °b d e.

[2] De redeneering van den dichter begrijp ik niet.

[3] Drie lettergrepen ontbreken, hoewel dit in den tekst door niets is aangeduid.

[4] De juiste beteekenis van b a l e n y ā s a is uit deze plaats niet op te maken; wellicht heeft men te denken aan kiosken of p ĕ ṇ ḍ a p a's.

[5] Ik veronderstel dat s ĕ k voorafgegaan is door s ā r. Er ontbreken dan nog twee lettergrepen.

[6] R u m p u k a n heeft hier een technische beteekenis, onbekend aan 't KBWdb. (I, 790).

pinaran ira n-amūrwwa sangke sudharmmāngkĕn arkkāpanas [1] |
mwang umara ri Pakalwangan tūt jurang secca ning twas ginöng || 6 ||

D. i. «Eenigen tijd lang vermaakte zich toen de Vorst met wandelingen te maken en schoone plekken op te zoeken. Op borstharen van den vijver gelijken de varens in 't water verspreid. Hij begaf zich daarheen oostwaarts uit den graftempel toen de zon warm werd en ging naar Pĕkalongan langs het dal, botvierende aan al wat zijn hart begeerde.»

ZANG 58.

(Ibidem.)

De maat, waarin ook Zang 6 van Bhārata-yuddha gedicht is, is een van elders onbekende vorm van Kṛti.

Warṇṇan i sah nira ring Jajawar i [2] Paḍameyan ikang dinunung |
maṇḍĕ(gi) Cūnggrang apet kalangĕn [3] umahas ing wanadeça lĕngöng |
dharmma karĕṣyan i pārçwa ning acala pawitra tikang pinaran |
rāmya nikānpangungang luralurah inikĕt nira bhāṣa kidung || 1 ||

D. i. «Er worde beschreven dat hij, na uit Jajawa(r) vertrokken te zijn, koers richtte naar Paḍameyan. Hij hield stil te Cūnggrang; schoone natuurtooneelen zoekende zwierf hij rond in de bekoorlijke boschstreek. Hij begaf zich naar een hermitage van Ṛṣi's aan de zijde van den heiligen berg, welks schoonheden hij in dicht bezong, terwijl hij op de dalen van boven nederzag.»

Sāmpun irānglĕngĕng eñjing atihang ikanang ratha sāmpun adan |
mangkat angulwan i jöng ning acala mahawan sakamārgga dangū |
prāpty amĕgil ri Japān nṛpati pinapag ing balasanggha ḍatang |
sing kari ri pura monĕng i parĕkan ikān paḍa haṛsa marĕk || 2 ||

D. i. «Nadat hij zich verlustigd had, besteeg hij 's morgens zijn karos die reeds klaar stond. Hij vertrok in westelijke richting aan den voet van den berg, den weg nemende over de vroeger bereisde plaatsen. Aangekomen te Japan [4], waar hij rust nam, werd de Vorst afgewacht door de daar reeds aangekomen legerschaar. Wie in de (Hoofd-)stad achtergebleven waren dachten jaloersch aan de gelegenheid om opwachting te maken van hen die allen verheugd hun opwachting maakten.»

Kāla ḍawuh tiga tang diwaça ri panaḍah nṛpati n-mapupul |

[1] Verkeerdelijk heeft de tekst °panasan.
[2] Beter wel: Jajawa ri. Zie noot 3 op p. 139 hiervóór. (*Noot van 1918*).
[3] De tekst heeft verkeerdelijk °langön numahās.
[4] Verg. noot 5 bij de vertaling van Zang 17, 10; dus nabij Mâjâkĕrtâ. (*Noot van 1918*).

mukya nareçwara rāma haji kalih umunggw atitah pinarĕk |
sang nṛpatī Matahun ri Paguhan i hiring nṛpati n-tanadoh |
kapwa sadampati soway i panaḍah irekana tan wuwusĕn || 3 ||

D. i. «Toen het drie uur geslagen had, was de tijd daar dat de Vorst maaltijd hield met bijbehoorend gezelschap, in de eerste plaats de twee prinsen, vaders [1] van den Koning, naar rangorde hoog gezeten. De prinsen van Matahun en Paguhan [2] zaten aan de zijde des konings op kleinen afstand, beide met hun gemalinnen. Hoe lang de maaltijd duurde, behoeft niet gezegd te worden.»

ZANG 59.

(Ibidem.)

De naam van de maat is in 't Oudjavaansch Rajanī [3]; het is een specie van Atyaṣṭi.

Narapati mangkat eñjing ahawan çakaṭān [4] lumaris |
rakawi lumāryy animpang i Rabut Tugu lan Pangiring |
sumĕpĕr i Pahyangan katĕmu tang kula wandhw apupul |
paḍa masĕgĕh mupakṣamakĕn alpa nikān dununggĕn || 1 ||

D. i. «De Koning brak den volgenden morgen op, in zijn wagen de reis voortzettende. De Dichter sloeg een zijweg in naar Rabut, Tugu en Pangiring; hij legde aan te Pahyangan, waar een ontmoeting plaats had met zijne vereenigde verwanten, die hem onthaalden en hun verontschuldiging ervoor aanboden dat hij zoo weinig waardig gehuisvest zou worden.»

Nṛpati halintang ing Banasara mwang i Sangkan adoh |
ḍatĕng i paminggir ing pura pilih ghaṭita rwa huwus |
sakahĕnu sök [5] lĕbuh nika gajāçwa padāty asusun |
kimuta marang kĕbo gawaya paṇḍarat arddha pĕnuh || 2 ||

D. i. «De Vorst, na Banasara en verder Sangkan gepasseerd te zijn, kwam aan den omtrek van de Hoofdstad toen het reeds twee uur geslagen had. Overal waar men langs kwam, was de hoofdweg stopvol door de ophooping van olifanten, paarden en voetknechten; daarbij kwamen nog de buffels en gawaya's [6] aan leidsels in zeer groote menigte.»

[1] D. i. de vader en de oom, de eerste resideerende te Singhasāri, de tweede te Wĕngkĕr; zie Zang 3 en 4.

[2] Deze twee Koninklijke Hoogheden waren de zwagers van Hayam Wuruk; vgl. Zang 5 en 6.

[3] Zie 't KBWdb. i. v. (I, 768).

[4] Verbeterd uit awan sakathān.

[5] In den tekst söt.

[6] Zie Zang 50, 5; met noot 1. (*Noot van 1918*).

Kadi tinitah ⌣ — ⌣ [1] lari sakramā yanpadulur |
nṛpati Pajang saha priya sabhṛtya sirān rumuhun |
nṛpati ri Lasĕm ri wuntat ira mangkat amuwah tanadoh |
ratha nira kapwa çobhita maweh suka ning lumihat || 3 ||

D. i. «Als geordend trok (de stoet) die in behoorlijke orde volgde. De prins van Pajang met zijne beminde vrouw en dienaren was vooraan; de prins van Lasĕm [2] volgde daarachter op geringen afstand. Hun rijtuigen, alle even prachtig, wekten het genoegen der toeschouwers.»

Narapati ri Dahā nṛpati ri Wĕngkĕr umunggw i wugat |
nṛpati ri Jīwane wuri sabhartta [3] sabhṛtya tumut |
makapamĕkas ratha nṛpati kīrṇṇa sapaṇṭa pĕnuh |
pirang iwu kapwa sāyudha tikang [4] bhaṭa mantry angiring || 4 ||

D. i. «De Vorstin van Dahā en (haar gemaal) de Vorst van Wĕngkĕr [5] bevonden zich daarachter; de Vorstin van Jīwana met haar echtgenoot [6] en dienaren volgde daarachter. De wagen van den Vorst sloot de rij, met een dichten drom in alle richtingen: ettelijke duizenden, alle gewapend, telden de soldaten en bevelhebbers (m a n t r i) die hem vergezelden.»

Tucapa tikang wwang ing lĕbuh atāmbak i tāmbing atip |
atĕtĕl ayŏ manganti ri halintanga sang nṛpati |
ḍaraḍara tang wadhū mĕtu mareng lawang atry arĕbut |
hana kahuwan salāmpur i panas [7] nika yarpalayū || 5 ||

D. i. «Laten wij spreken van de menschen op den grooten weg die in drommen aan den kant als het ware een afsluitdam vormden. Dicht op één wachtten zij geduldig [8] op 't voorbij komen van den Vorst. Haastig liepen de vrouwen uit naar de deur, rumoerig om een plaats vechtende; er waren er van wie 't kleedje [9] los ging in haar drift bij 't loopen.»

Ikanang adoh gṛhanya marĕbut kayukayw aruhur |
makaburayut ri pāng nika rārātuhā manwam atŏb |

[1] In den tekst ontbreken drie lettergrepen.

[2] Anders genaamd «Vorst van Matahun», omdat hij gehuwd was met de Vorstin van Lasĕm.

[3] Zoo leze men voor b h a r t t r a.

[4] Foutief k i k a n g in den tekst.

[5] Vgl. Zang 4.

[6] De ouders des Konings.

[7] In den tekst l p a n a s.

[8] A y ŏ m a° voor a y ĕ m m a°.

[9] S a l ā m p u r is zeker een bijvorm van s a l a m p u r a, s a l a m p u r i, een stof uit Serampur in Indië; het is dus een kleedingstuk.

hana tirisan lirang ywa pinanek nika tanpanahā |
sahaja lalī'n katon pijĕr anona juga ng kinire || 6 ||

D. i. «Degenen wier huizen ver af waren, beijverden zich om plaats te vinden in hooge boomen, aan wier takken meisjes, oudere en jongere, in drubbels (trossen) zich vastklemden. Sommige klommen onvervaard op kokosboomen en pisangstammen; als onverschillig dat zij in 't oog vielen [1], was het eenige wat zij voorhadden niets anders te doen dan kijken.»

Ri ḍatĕng irang narendra kalaçangka humung mabarung |
sahana nikang wwang ing lĕbuh [2] umĕṇḍĕk arĕs mararĕm |
ri kahaliwat nirātri tikanang [3] mangiring ri wugat [4] |
gaja kuda garddabhoṣṭra gulungan gumulung tanarĕn || 7 ||

D. i. «Bij de aankomst des Konings weergalmden de bekkens en klaroenen in accompagnement; alle menschen op den hoofdweg bukten in stil ontzag. Toen hij voorbijkwam, joelde de begeleidende achteraankomende stoet. Olifanten, paarden, ezels, kameelen liepen in een verwarden klomp dooréén zonder ophouden.»

ZANG 60.

(Ibidem.)

De volgende regels zijn in de maat Tāmarasa of Abhinawa-tāmarasa.

Ikang aḍarat bala peka marāmpak |
pipikupikul nika kīrṇṇa ri wuntat |
marica [5] kasumbha kapas kalapa wwah |
kalar asĕm pinikul saha wijyan || 1 ||

D. i. «Te voet marcheerden de infanteristen in gesloten gelederen; daarachter gingen verspreid de dragers van lichtere vrachten. Zij droegen peper, saffloers, katoen, kokosnoot, betelnoot, tamarinde en sesamum.»

I wuri tikang mamikul [6] abwat |
kapasahar epwan arimbit anuntun |

[1] D. i. aan de onbescheiden blikken van onder blootgesteld.
[2] L n g u h in den tekst is een schrijffout.
[3] Foutief gedrukt °t r i k g i k a n a n g.
[4] Conjectuur voor r i n g u n t ā t.
[5] Zoo leze men voor m i r i c a.
[6] In den tekst m a m i t u l.

kirikirik ing tĕngah ing kiwa bĕñjit [1] |
pitik itik ing kisa mewĕd arangkik || 2 ||

D. i. «Daarachter kwamen zij die zware vrachten droegen; [....] [2] met moeite en belast leidden zij aan zeelen jonge honden rechts, biggen links; kippen en eenden in kabassen (vervoerde men), zwoegende, moeilijk voortgaande onder den last.» [3]

Sasiki pikul pikulanya maghaṇṭā |
kacu kacubung bung upih kamal anwam |
tapi kukusan haru dang ḍulang uswan |
lwir amurutuk çaranya ginuywan || 3 ||

D.i. «De verschillende vrachten hadden een voor een g h a ṇ ṭ ā ('s) [4], Terra japonica [5], doornappels, bamboespruit, en hulsels van de bladstelen van de pinang, jonge tamarinde, wannen, k u k u s a n 's [6], halfgare rijst, kookpotten, houten bakken, wrijfhouten (om vuur te maken). Het was alsof de — er van uiteenspatten (of: sprankelden), waarover men lachte.»

Nṛpati parĕng ḍatĕng i pura warṇṇan |
tĕlas umulih ri ḍalĕm ira sowang |
atutur i solahulah nira nguntĕn [7] |
asing anukāna para swa ginöng twas || 4 ||

D. i. «Er worde verhaald dat tegelijkertijd dat de Vorst in de Hoofdstad aangekomen was, (de volgelingen) afzonderlijk naar hun huizingen terugkeerden. Zij deden verslag van wat zij al zoo gedaan hadden; aan al wat genoegen kon geven aan de hunnen werd voldaan.»

ZANG 61.

(Ibidem.)

De maat hiervan is een soort Atijagatī, die mij uit Indische bronnen niet bekend is.

[1] Conjectuur voor b ĕ ñ c i t.

[2] S a h a r ontbreekt in 't KBWdb.; de beteekenis opgegeven in 't Jav. Wdb. [«schuim»] past niet.

[3] Mijne vertaling van a r a n g k i k, dat in 't KBWdb. ontbreekt, berust op de veronderstelling dat het een bijvorm is van Jav. r ĕ n g k ĕ k, r ĕ n g k u k.

[4] G h a ṇ ṭ ā is in de eerste plaats «klok, schel»; doch is ook de naam van meer dan één plant [met name het Jav. kruid g a ṇ ṭ i, Ligustrum glomeratum Bl.; KBWdb. IV, 645].

[5] Vgl. Maleisch k a c u [= catechu]; 't KBWdb. (II, 41) geeft als beteekenis op: «betel».

[6] Een van bamboe gevlochtene kegelvormige mand waar de rijst in gedaan wordt, om in een [d a n g of] d a n d a n g gekookt te worden.

[7] Een bijvorm, schijnt het, voor n g ū n i.

Lunghā ng kāla nrĕpati tan alawas ring rājya |
prāpta ng Çāka dwi gaja rawi Bhadra ng māsa |
ngkā ta Çrī-nātha mara ri Tirib mwang Sŏmpur |
burwan sarsŏk yyalas ika dinulunyākweh [1] || 1 ||

D. i. «Na verloop van tijd bleef de Vorst niet lang in de residentie: in 't Çāka-jaar 1282, de maand Bhādrapada, ging Z. Maj. de Heerscher naar Tirib en Sŏmpur, waar hij van 't zeer overvloedige wild in de bosschen een groote menigte in 't gezicht kreeg.»

Ndan ring Çāka tri tanu rawi ring Weçāka |
Çrī-nātha mūja mara ri Palah sabhṛtya |
jambat sing rāmya pinaran irān lālitya |
ring Lwang-wĕntar mmangu ri Balitar mwang Jimbe || 2 ||

D. i. «En in Çāka 1283, in (de maand) Waiçākha, ging Z. Maj. de Heerscher met zijn dienaren naar Palah om devotie [2] te verrichten. Alle schoone plekken bezocht hij zich vermeiende; te Lwang-wĕntar gaf hij zich over aan dichterlijk gemijmer, te Balitar en Jimbe.»

Jañjan sangke Balitar angidul tūt mārgga |
sĕngkān poryyang gatarasa tahĕnyādoh wwe |
ndah prāpteng Loḍaya sira pirang rātry angher |
sakte rūm ning jaladhi jinajah tūt pinggir || 3 ||

D. i. «Opgebroken zijnde uit Balitar ging hij Zuidwaarts langs moeilijk toegankelijke plaatsen, waarvan de boomen saploos waren door den verren afstand van water. Te Loḍaya aangekomen vertoefde hij daar eenige etmalen. Daar hij zeer veel hield van de bekoring der zee, doorkruiste hij de streek langs het strand.»

Sah sangke Loḍaya sira manganti ri Simping |
swecchānambyāmahajŏnga ri sang hyang dharmma |
sāk ning prāsāda [3] tuwi hana dohnyāngulwan |
nā hetynyān banguněn angawetan mātra || 4 ||

D. i. «Hij vertrok uit Loḍaya en verbleef te Simping, begeerig van de gelegenheid gebruik te maken om 't heiligdom te herstellen. De toren was ingestort en bevond zich op eenigen afstand westelijk. Dat was de reden waarom die iets naar 't oosten opgericht moest worden.»

[1] De tekst heeft tegen de maat d i n u l w a n°.

[2] Hieruit schijnt men te moeten opmaken dat er in Palah een heiligdom was, of nog waarschijnlijker te Simping, genoemd in vs. 4. [Verg. Zang 78, 2 voor Palah. En 70, 1—2, met 74, 1 voor Simping.]

[3] Conjectuur voor 't onmogelijke p r a s a n g d a.

ZANG 62.

(Ibidem.)

De maat is een soort Kṛti.

Mwang tekang parimāṇa tapwa pinatūt wyaktinya lāwan praçāsti |
hetunyān tinĕpan samāpta [1] ḍinĕpan pūrwwādi sāmpun tinugwan |
ndan sang hyang kuṭi ring Gurung-gurung inambil bhūmya sang hyang sudharmma |
gontong Wiṣṇu rineka [2] bajradharaṇekā panghĕli Çrī-narendra || 1 ||

D. i. «En de afmetingen werden in overeenstemming gebracht met de opgaven in de stichtingsoorkonde. Daarom werd volgens de maat van 't model alles bij vademen afgemeten en werden in 't Oosten enz. bakens geplaatst. Daarop werd het heilige klooster te Gurung-gurung genomen als grond voor den heiligen graftempel. Een —(?) van Wiṣṇu afgebeeld als Donderbeitel-drager gaf Z. Maj. de Vorst daarvoor in ruil.»

Ryy antuk Çrī-narapaty amārgga ri Jukung Joyānabajrān pamūrwwa |
prāptārāryyan i Bajra-lakṣmi n-amĕgil ring Çūrabhāṇe sudharmma |
eñjing ryy angkat irān-parāryyan i Bĕkĕl sontĕn ḍatĕng ring swarājya |
sakweh sang mangiring muwah tĕlas umantuk ring swaweçmanya sowang || 2 ||

D. i. «Bij den terugkeer van Z. Maj. den Vorst nam hij den weg over Jukung en Joyāna-bajra in oostelijke richting. Hij verpoosde in Bajra-lakṣmi, terwijl hij te Çūrabhāṇa in den graftempel overnachtte. Den volgenden morgen vertrokken, verpoosde hij te Bĕkĕl en kwam 's avonds aan in zijn Hofstad. Allen die in zijn gevolg waren keerden ook ieder naar zijne woning terug.»

ZANG 63.

(Ibidem.)

Deze Zang is in Sragdharā-maat.

Eñjing Çrī-nātha warṇṇan mijil apupul aweh sewa ring bhṛtya mantrī |
āryyādinya ng marĕk mwang para patih atatā ring witāna n-palinggih |
ngkā sang mantry āpatih wīra Gajamada marĕk sapraṇamyādarojar |
an wantĕn rājakāryyolihulih [3] nikanang dhāryya [4] haywa pramāda || 1 ||

[1] Voor s a m ā p a in den gedrukten tekst.

[2] Zoo lees ik instede van r a r e k a.

[3] In den tekst °r y y ā l i h u l i h.

[4] Een onjuiste vorm voor d h a i r y y a, die echter van den dichter zelven afkomstig kan wezen.

D. i. «Den volgenden morgen kwam Z. Maj. de Heerscher met gemalin naar buiten en verleende audientie aan zijne dienaren en Mantri's. De Ārya [1] was de eerste die zijne opwachting maakte, en de Patih's die naar rangorde in de open staatsiehal gezeten waren. Toen maakte de Mantri Rijksbestierder, held Gajamada, zijne opwachting en sprak met nederige buiging: «De Koning heeft een taak te vervullen, die naar 't gevoelen van ernstige menschen niet mag verzuimd worden».»

Ājñā Çrī-nātha sang Çrī-Tribhuwana-wijayottunggadewī |
çraddhā Çrī-rājapatnī wĕkasana gawayĕn Çrī-narendreng kaḍatwan |
siddhā ning kāryya ring Çāka diwaça maçirah warṇṇa ring Bhadramāsa |
sakweh Çrī-nātha rakwāwwata taḍah iringĕn de para wṛddha mantrī || 2 ||

D. i. ««De Vorstin, H. Maj. Tribhuwanawijayottunggadewī, beveelt, dat het doodenoffer [2] van de Koningin eindelijk door Z. Maj. den Vorst in de Kraton moet verricht worden. De plechtigheid moet plaats hebben in 't loopende jaar op een tijd beginnende den 4den der maand Bhādra. Alle Koninklijke Hoogheden moeten [3] (offer)spijs bijdragen, benevens de oud-Mantri's».»

In deze strofe komt het een en ander voor wat voor de tijdgenooten duidelijk genoeg was, maar waarnaar wij in het duister rondtasten. Vooreerst blijkt niet of de Koningin-Moeder als Regentes vóór de troonsbeklimming haar zoon haar wil te kennen had gegeven of daarna. Verder is de uitdrukking: «doodenoffer van de Koningin» dubbelzinnig, doch er kan alleen bedoeld zijn een offerfeest van harentwege aan hare en haar zoons voorouders.[4] Ook in de Pararaton [5] vindt men gewag gemaakt van 't doodenoffer, dat blijkbaar als een belangrijke gebeurtenis beschouwd werd; de korte vermelding van 't feit luidt aldus: tumuli paçraddhan agung i Çaka pat-ula-rotunggal, «daarop had het groote Çrāddha-offer plaats in 1284 (1362 A.D.)».

Nāhan ling sang sumantrī tĕka subhaya maweh tuṣṭa ri Çrī-narendra |
sontĕn prāptomarĕk tang para ḍapur aputih sajjanādinya [6] wijña |
mwang mantry āsing wineh thāny asuruhan amakādy āryya Rāmādhirāja |
tan len gŏng ning byayānu sinaḍasaḍa(?) ginoṣṭī harĕp Çrī-narendra || 3 ||

[1] Het is niet duidelijk welke functies deze hooge waardigheidsbekleeder te vervullen heeft; volgens 't KBWdb. (I, 121) s. v. āryya is de Raden Arya de eerste staatsdienaar, wiens plaats aan den kop van den olifant is. [Doch zie strofe 3.]

[2] Er staat çraddhā, doch bedoeld is çrāddha.

[3] Door een drukfout stond hier: moesten. (*Noot van 1918*).

[4] In het slot der bespreking van Zang 69 hierachter, neemt Prof. Kern aan, dat met «de Koningin» bedoeld is Prajñāpāramitā, de grootmoeder van Hayam Wuruk. Verg. ook Zang 67, 2. (*Noot van 1918*).

[5] Parar. (1896), p. 29 (vertaling 135).

[6] Verbeterd uit sujyanādhi.

D. i. «Zoo sprak met (algemeene) instemming de voortreffelijke minister, wat den Vorst vreugde schonk. Des avonds kwamen de huislieden [1], de witte monniken [2], de deugdzame mannen [3] enz., de geleerden, en de Mantri's die beleend zijn met apanage-gronden, met Ārya Rāmādhirāja aan 't hoofd. [4] Het was de grootte der uitgaven (voor de feestgeschenken) die in tegenwoordigheid des Konings geraamd [5] en besproken werden.»

Byātītan meh tĕkā ng Bhādrapada ri tilĕm ning Çrāwaṇa [6] teki warṇṇan |
sakwehnya ng citrakārānikanikĕl amangun sthāna singheng wanguntur |
dudw ang mālad wawan bhojana bukubukuran mwang tapĕl saprakāra |
milw ang paṇḍe ḍaḍap kāñcana rajata paḍewĕr mmatāmbĕh swakāryya || 4 ||

D. i. «Daarna, onmiddellijk vóór ('t begin van) Bhādrapada op den laatsten dag der donkere maan van Çrāwaṇa, — het zij (hier) vermeld —, verdubbelden alle schilders hun ijver in 't opmaken van de «Leeuwenplaats» in de Manguntur (verheven zitplaats van den Vorst op groote feesten). Anderen sneden spijsbakken, stempels en beelden in soorten; mede hadden makers van ḍaḍap's [7], goud- en zilverwerkers het druk met het uitoefenen van hun bezigheden.»

ZANG 64.

(Ibidem.)

De maat is Çārdūlawikrīḍita.

Ndah prāpta ng çubhakāla sāmpun atitah tekang sabhānindita |
ngkāne madhya witāna çobhita rinĕngga lwir prisaḍyāruhur |
tunggal tang mabatur çilāsaka rinaktārjja wuwung hinyasan |
saçry āpan paḍa munggw i sanmuka nikang singhāsanātyadbhuta || 1 ||

D. i. «Toen nu 't gunstige tijdstip was aangebroken, had het onberispelijke gezelschap zich bereids naar rangorde geschaard. In 't midden der open

[1] Anders gezegd «vrijboeren». Dit schijnt de beteekenis van ḍapur te wezen, Skr. kuṭumbin.

[2] «De witten» zijn naar ik gis, een klasse van geestelijken, die overeenkomen met de pāṇḍarin's in Indië, z. v. a. dorpsgeestelijken.

[3] Dezulken komen in Indische geschriften meermalen voor als een bijzondere klasse; zoo o. a. in de Saddharma-puṇḍarīka, p. 4 (mijn Eng. vert., 1884).

[4] Het is niet geheel zeker of wij hier een eigennaam voor ons hebben. [Verg. strofe 1].

[5] Ik veronderstel dat saḍa, hetwelk in 't Jav. Wdb. gelijk gesteld wordt met sada, genomen is in den zin van rada.

[6] De gedrukte tekst heeft Çrāwaṇo.

[7] Ḍaḍap is volgens 't Jav. Wdb. (1901, II, 366): «een in leder uitgesneden tak met bladeren en daarop in het midden een wajangpop ten halve lijve, dien de dansers bij zekeren dans als een schild in de hand houden».

feesthal (witāna) prijkte een hoog Prisaḍi-beeld.[1] Ook had (de hal) een batur [stoep] van rotssteen; de stijlen waren roodgekleurd; de nokbalk was mooi versierd. Het was een schoon schouwspel, zooals allen daar zaten met het aangezicht naar den wonderschoonen troon gekeerd.»

Kulwan maṇḍapa sapralamba winangun sthāna narendrāpupul |
lor tekang taratag pinik miděr amūrwwātumpatumpa wugat |
strī ning mantri bhujangga wipra ng inahā talpanya sāmpun pěpěk |
ngkāne dakṣiṇa bhṛtyasanggha taratagnyāsangkya kīrṇṇāsusun || 2 ||

D. i. «Ten Westen was een pěṇḍapa met draperieën gemaakt als plaats voor den Koning met gemalin. Ten Noorden waren de versierde afdaken, die naar 't Oosten een kring vormden met verdiepingen van achteren. De zitplaatsen die gereserveerd waren voor de vrouwen der Mantri's, Paṇḍita's en Brahmanen, waren reeds dicht bezet. In 't Zuiden was het afdak tot boven toe vol van een ontelbare dienaarschaar.»

Ndan tingkah ni gawe narendra wěkas ing Sarwwajñapūjādhika[2] |
sakweh sang wiku Boddhatantra gata sākṣīng maṇḍalālekanā |
mukya sthāpaka sang purohita maṣadpāde sudharmmenadhi(?) |
labdhāwega suçīla sātwika tětěs ring çāstra tantratraya || 3 ||

D. i. «De wijze nu waarop het door den Vorst ingestelde feest gevierd werd, was het *non plus ultra* van vereering van den Alwetende (Buddha). Al de monniken van de Buddhistische leer stonden als getuigen in den beschreven kring, met aan hun hoofd den Sthāpaka als voorganger werkzaam[3] in den graftempel[4]. Hij was bezield van vrome aandoening, zedelijk, hoogst deugdzaam, volkomen doorgedrongen in de leer der Drie Tantra's.»

Het is duidelijk dat het Çrāddha, zooals dat hier beschreven wordt, een Buddhistisch karakter draagt, hetgeen niet te verwonderen is, dewijl de plechtigheid gevierd werd op verlangen der Koningin-Moeder, die een ijverige aanhangster van 't Buddhisme was.[5]

[1] In 't KBWdb. (IV, 1912, p. 101) vindt men opgegeven prisadi, doch zonder vertaling. Uit de aldaar aangehaalde woorden schijnt te volgen dat het een benaming is van zekere te vereeren wezens. — (Zie Bb risaḍi in Zang 83, 6, en daarbij Prof. Kern's noot. *Toevoeging van 1918.*)

[2] Voor °jādhitā.

[3] De beteekenis van ṣadpāda, wanspelling voor ṣaṭpāda, is mij onbekend; eigenlijk is het «als een bij». Overdrachtelijk beteekent het «de inkomsten trekken», maar ook «werkzaam zijn».

[4] Inadhī is stellig niet geheel juist. Mogelijk inadhi, z. v. a. «als hoofdleeraar», «als superieur».

[5] Aangaande zulk een Buddhistisch Çrāddha, eenigszins te vergelijken met het brengen

Sangke wṛddha nirān sahasramāsa ring swotpatti manggöng tutur |
wwantĕn hīna nireng swakāya kimuta ng satçiṣya makweh marĕk |
ngkā mpungkw ing Paruh aprasiddha patangan lāmpah nireng maṇḍala |
mudrā mantra japānut udhara(?) minuṣṭy angde tĕpĕt ning hiḍĕp || 4 ||

D. i. «Wegens zijn ouderdom, duizend maanden sedert zijne geboorte, had hij, steeds de heilige overleveringen bestudeerende, lichamelijke gebreken, maar zijne talrijke goede leerlingen stonden hem bij. Toen verrichtte Zijn HoogEerwaarde van Paruh den dienst als handlanger in den kring. Mudrā's (houding der vingers), spreuken, prevelgebeden — — werd ter hand genomen, hetgeen de gedachten fixeerde.»

Tanggal ping rwa wĕlas mangiñjĕm irika swah sūtrapāṭheniwŏ |
mwang homārccana len pariçrama samāpte prāpta ning swah muwah |
sang hyang Puspa yinoga ring wĕngi linakwan supratiṣṭa kriyā |
pŏh ning dhyāna samādhi siddhi kinĕnākĕn [1] de mahāsthāpaka || 5 ||

D. i. «Op den 12^den^ der maand werd de kanonieke tekst opgelezen, welke (de zielen) oproept ten hemel,[2] met offerande en handelingen die ten einde waren bij 't bereiken van den hemel. De heilige Puspa[3] werd door yoga (tooverkunst) opgeroepen; des avonds werd de ceremonie van de goede oprichting [4] verricht. De uitwerking van diep gepeins en godsdienstige aandacht en betoovering was door toedoen van den Groot-Sthāpaka verzekerd.»

In 't voorgaande is veel duisters, wat bij meer bekendheid met het Tantrisch ritueel wel duidelijker zal worden. Men vergelijke vooral De Groot, o. c. p. 333, waar de voorstelling eenigszins afwijkt.

---

van zielmissen, zoowel voor de voorouders als voor de levenden, vindt men bijzonderheden in Waddell's Buddhism of Tibet (1895), p. 98-99, waar o.a. te lezen is: «Then Buddha continued: «On the 15th day of the seventh month, the priests of the ten quarters being gathered together ought to present an offering for the rescue of ancestors during seven generations past, as well as those of the present generation, every kind of choice food and drink, as well as sleeping materials and beds. These should be offered up by the assembled priesthood as though the ancestors themselves were present, by which they shall obtain deliverance from the pains, and be born at once in a condition of happiness in heaven». And, moreover, the World-honoured One taught his followers certain words to be repeated at the offering of the sacrifices, by which the virtue thereof would be certainly secured.»

Vgl. vooral De Groot, Jaarlijksche feesten en gebruiken van de Emoy-Chineezen (Verhand. Bat. Gen. XLII, (1883), 320—345.

[1] In den tekst staat kinnākin.

[2] Er wordt niet gezegd wie opgeroepen worden, doch dat zullen toch wel de voorouders zijn, die in de hel geacht worden te zijn.

[3] Wat voor een wezen Puspa is, heb ik niet kunnen opsporen. Hij komt later, Zang 67, 2, nog eens voor [als Puspaçarīra].

[4] Vermoedelijk van 't beeld in den tempel.

ZANG 65.

(Ibidem.)

Deze Zang is in een soort van Wikṛti gedicht.

Eñjing pūrṇṇamakāla kāla ni wijil nira pinarĕk i madhya ning sabhā |
ghūrṇṇa ng kāhala çangka len paḍaha gañjaran i harĕp asangkya mangdulur |
ring singhāsana çobhitāruhur mānuṣa kahanan irān winūrṣita |
sakweh sang para Sogatānwam atuhā tĕlas apupul amūja sakrama || 1 ||

D. i. «De morgen van vollemaansdag was het tijdstip dat hij (de Vorst) naar buiten kwam ter zitting in de audientiezaal (sabhā). De bekkens, klaroenen en pauken weerklonken voorop, talloos op elkaar volgende. Op den prachtigen troon, hoog boven (andere) menschen gezeteld, ontving hij 't huldebetoon: alle Buddhistische geestelijken, ouden en jongen, gezamenlijk brachten behoorlijk hun vereering.»

Ngkā ta Çrī-nṛpati n-parĕng marĕk amuspa saha tanaya [1] dāra sādara [2] |
milw ang mantry apatih Gajamada makādi nika paḍa masö [3] mahān marĕk |
mwang mantry ākuwu ring paminggir athawā para ratu sahaneng digantara |
sāmpunyān paḍa bhakty amūrṣita palinggihan ika tinitah yathākrama || 2 ||

D. i. «Daarop boden de prinsen die gelijk ter audientie waren, eerbiedig hun hulde aan met hun kinderen en vrouwen. Mede (was er) de Rijksbestierder Gajamada aan 't hoofd van hen die voorwaarts traden, met voornemen hun opwachting te maken; alsook de goeverneurs van de stranddistrikten en al de prinsen van de verschillende windstreken. Nadat zij hun onderdanige hulde bewezen hadden, namen zij hun zitplaatsen [4] in, volgens behoorlijke orde gerangschikt.»

Çrī-nātheng Paguhan sireki rumuhun humaturakĕn anindyabhojana |
sang Çrī-Handiwahandiwa lwir i tapĕl nira n-amawa dukūla len sĕrĕh |
Çrī-nātheng Matahun tapĕl nira sītawṛṣabha hana mamiṇḍa Nandinī |
yekāmĕtwakĕn artha bhojana mijil saka ri tutuk apūrwwa tanpĕgat || 3 ||

D. i. «Z. Hoogheid de Vorst van Paguhan was de eerste: hij bood aan onberispelijke eetwaren. Z. Hoogheid van Handiwahandiwa [5] (gaf) een beeld-

[1] lu den tekst foutief tathanaya.

[2] Zoo leze men voor sādā.

[3] Verkeerdelijk in den tekst maso.

[4] In wūrṣita ligt het begrip van «eeren»; hier wordt het gebezigd op soortgelijke wijze als in 't Skr. alaṅkaroti, «sieren». Tot een geëerd persoon zegt men, wanneer men hem uitnoodigt plaats te nemen: āsanam alaṅkriyatām.

[5] Een van elders onbekend gebied. Handiwa is van onzekere beteekenis; zie 't KBWdb. i. v. (I, 46).

werk van zulk een voorkomen dat het fijne kleedingstof van Dukūla[1] en betel droeg. Z. Hoogheid de Vorst van Matahun, diens beeldwerk was een witte stier of stelde Nandinī[2] voor, welke geld en eetwaren voortbracht, die onafgebroken uit haar verwonderlijk kunstig gemaakten snuit te voorschijn kwamen.»

Sang Çrī-nātha ri Wĕngkĕr apnĕd awawan yaça pathani taḍah nirādhika | sarwwendah racananya mūlya madulur dhanawitaraṇa wartta ring sabhā | Çrī-nātheng Tumapĕl tapĕl nira tang[3] endah araras açarīra[4] kāminī | kapwāteki matunggalan dina sirānpawijil i kawicitran ing manah || 4 ||

D. i. «Z. Hoogheid de Vorst van Wĕngkĕr gaf als feestgeschenk iets uitmuntends: een keurige bale met rustbank; alles fraai bewerkt en kostbaar; het ging vergezeld van een gepaste uitdeeling van geld. Het beeldwerk van Z. Hoogheid den Vorst van Tumapĕl, dat verrukkelijk schoon was, stelde minnende vrouwen voor. Dezen leken alle even neêrslachtig, waaruit de radeloosheid[5] van hun geest bleek.»

Mukya Çrī-narapaty apūrwwa giri Mandara wawan ira bhojanādbhuta[6] | kālanyān pinutĕr tapĕl wiwudhadaityagaṇa midĕr arĕs twas ing mihat | lĕmborātyaya göngnya kābhinawa[7] polaman angĕbĕk aliwran angdulur | kadyāgrah mawĕrö tĕkap ni bañu ning tasik amĕwĕhi rāmya ning sabhā | 5 |

D.i. «De kroon spande de Vorst met als onvergelijkelijke bijdrage te geven een wonderschoone feestgave: de berg Mandara[8] (voorgesteld) terwijl deze (als karnstok) gedraaid werd door de beelden van goden en demonen in de rondte; de vrees sloeg de toeschouwers om 't hart. Ongemeen groote vervaarlijke lĕmbora-visschen, door elkander dwarrelende in het volle vischbassin, als waren zij ziek, bedwelmd door 't zeewater, verhoogden de schoonheid van de audientiezaal.»

Ndann angkĕn dina salwir ing tapĕl asing lĕwih adhika niwedya don ika |

[1] Blijkens Prof. Kern's stukje in Bijdr. Kon. Inst. 7, I (1903), p. 442, wordt in de Bhārata-Yuddha VI, 5 — niet: »4, 5» — »naast elkaar dukūla, cako en cawĕli genoemd»; blijkbaar alle drie als kleedingsstoffen. Zie 't KBWdb. II (1899), p. 439 voor dukūla; en verg. i. v. cako, I (1897), p. 602. (*Noot van 1918*).

[2] De koe van Wasiṣṭha, die kāmaduh was, alles wat men wenscht voortbracht. Welbekend is de Indische sage van den strijd tusschen Wasiṣṭha en Wiçwāmitra om haar bezit.

[3] Conjectuur voor kang.

[4] Verbeterd uit agarīra.

[5] Kawicitran houd ik voor ontstaan uit een verkeerd gelezen wicitta. Opmerkelijk is het dat ook in Skr. teksten wel eens waicitrya instede van waicittya voorkomt.

[6] Bhojana is eigenlijk «spijs» en ook «spijziging», vooral een onthaal bij feesten. Hier, denk ik, is bedoeld «feestgave».

[7] Foutief in den tekst kāhinawa.

[8] De heilige berg, die, gelijk men weet, volgens de Indische mythe bij 't karnen van den Oceaan door de goden en demonen tot karnstok diende.

strī ning mantry upapatti wipra dinuman sakari nika duwĕg matunggalan | mwang sang kṣatriya wandhawa nrĕpati mukya sira rinawĕhan sasambhawa len sangkeng warabhojanedĕridĕr edran i sabala narendra ring sabhā || 6 ||

D. i. «En elken dag beijverde men zich allerlei beeldwerken die bijzonder uitmuntten als offeranden aan te bieden. De vrouwen der geestelijke rechterlijke ambtenaren [1] en brahmanen kregen hun aandeel van wat overschoot, zoodat ieder genoeg had. Ook de voornaamste Kṣatriya's, verwanten van den Vorst, werden naar behooren bedeeld; buitendien werden keurige spijzen rondgedeeld onder de troepen des Vorsten in de feestzaal.»

Bij De Groot, o. c. p. 335 staat: «Het zenith van de voedingsfeesten ligt in het midden van de maand. Want de 15de is de eigenlijke officieele offerdag.»

ZANG 66.

(Ibidem.)

De vertaling van dezen Zang stuit op allerlei bezwaren, die ik niet weet te overwinnen, zoodat ze in menig opzicht zeer onzeker is. Toch heb ik gemeend mij aan een vertolking te moeten wagen, al was het maar om de aandacht op de talrijke moeielijkheden te vestigen. Hetzelfde geldt van de twee volgende Zangen. De maat is een specie van Abhikṛti.

De 1ste strofe luidt aldus:

Eñjing rakwa kaping nĕm ing dina Bhaṭāra narapati sabhojanākrama marĕk | mwang sang kṣatriya sang paḍādhika pĕnuh yaça bukubukuran rinĕmbat asusun |
dharmmādhyakṣa kalih sireki n-awawan banawa paḍa winarṇṇa bhāwa [2] kakidung |
göngnya lwir tuhu palwa gong bubar agĕnturan angiring aweh rĕsĕp ning umulat || 1 ||

D. i. «Des morgens van den 6^{den}, een Zondag [3] maakten de Vorsten behoorlijk hun opwachting met hun feestgeschenken, en ook de voornaamste Kṣatriya's. Vol was het van de tempelvormige stellages(?), die in hoopen aangevoerd werden. De twee hoofdrechters gaven als bijdrage booten, alle — — — [4], die zoo groot waren als wezenlijke booten. Gong's, weêrgalmende van alle kanten, vergezelden ze, wat den toeschouwers genoegen gaf.»

[1] Of «geestelijke rechters, mantri's en brahmanen».

[2] De tekst heeft bhawa tegen de maat.

[3] Deze vertaling van dina Bhaṭāra is geheel onzeker, en steunt eigenlijk alleen op de beteekenis van Skr. Bhaṭṭārakavāra, als opgegeven in 't Pet. Wdb.

[4] Wat met winarṇṇa bhāwa kakidung bedoeld is, kan ik niet raden. Winarṇṇa bet. o.a. «beschreven» en ook «gekleurd». Bhāwa is «toestand, aard, gemoedstemming, gezindheid, genegenheid». Kakidung is «bezongen».

Het is mij niet duidelijk hoe hier van «den 6^den^» sprake kan wezen, nadat in den vorigen Zang reeds de audientie van den Koning op vollemaansdag beschreven is, tenzij bedoeld is «op den zesden dag daarna». Met «de Vorsten» zullen wel bedoeld zijn die, welke in den vorigen Zang vermeld zijn.

Rāṭryan sang mapatih Gajamada rikang dina muwah ahatur niwedya n-umarĕk |
stry anggĕng çoka tapĕl nirārjja ri hĕb ing bhujagakusuma rājasāsrang awilĕt |
mantry āryyāsuruhan pradeça milu len para ḍapur ahatur niwedya n-angiring |
akweh lwir ni wawanya bhojana hanan plawa giri yaça matsya tanpapĕgatan || 2 ||

D. i. «Tegen den avond van dien dag bood de Patih Gajamada wederom, toen hij zijne opwachting maakte, een feestgeschenk aan: rouw bedrijvende vrouwen, wier beelden schoon waren, onder bedekking van dicht dooreengeslingerde Nāgapuṣpa- en Rājasa-bloemen. De Mantri's, Ārya's, heeren van dorpen, en huislieden, kwamen mede hun feestgeschenken aanbieden; hun bijdragen waren van allerlei aard: spijzen of booten, bergen(!), gebouwen(!), visch, zonder ophouden».

Wat «bergen» en «gebouwen» hier te maken hebben, is niet duidelijk!

Atyadbhuta halĕp ni kāryya naranātha wĕkas i wĕkas ing mahottama dahat |
āpan ring dina sapta tanpĕgat ṭikang dhana wasana sabhojanāparimita |
lumre sang caturāçrama pramuka sang dwija milu paramantry asangkya kasukan |
kahyunhyun juru samy amalwang atĕpat kapilarih ika lwir ambuh umilī [1] || 3 ||

D. i. «Buitengemeen schoon was wat de Koning deed, het allerpuikste van 't allervoortreffelijkste: want op den zevenden dag werd onafgebroken geld, kleeding, met onbegrensd veel spijzen uitgedeeld aan de menschen der vier levensstadiën te beginnen met de brahmanen [2]; mede werden ongeteld veel staatsbeambten (mantri) begiftigd, hoofden onthaald, die te weinig de juiste maat hielden: er werd druk geschonken, het vloeide als water.»

Sarsök tekang aninghaninghali sakeng daçadik atĕtĕl atri tanpaligaran |
tingkah ning pasabhān lawan sang ahatur ṭaḍah atiki tinonya n-asrang arĕbut |
çrī-rājā rikanang witāna mangigĕl bini bini juga tang maninghali marĕk |

[1] Conjectuur voor ambut umili.

[2] Het is zeer zonderling, te spreken van de lieden der vier āçrama's, met de brahmanen aan 't hoofd, vermits de brahmanen een kaste vormen, niet een levensstadium. Het heeft er veel van, of de dichter, hoe ongeloofelijk ook, āçrama verwart met kaste. — (Zie nader noot 3 bij Zang 78, 7; en Zang 81, 2. *Toevoeging van 1918.*)

kapwālinggih atiṇḍih agĕlar angĕbĕk hana lali ring ulah kawöngan umulat || 4 ||

D. i. «In groote menigte waren er toeschouwers uit alle windstreken, in dichte groepen, onafgebroken juichende; elkaar om een plaats verdringende zagen zij hoe het voorplein (p a s a b h ā n) zich voordeed en naar (de voorname personen) die op dat pas spijzen (of: giften) aanboden. In de feesttent danste Z. Maj. de Koning, waarbij slechts de verschillende dames als toeschouwsters tegenwoordig waren. Zij zaten alle opeengeschaard, de ruimte vullende; er waren er wier gebaren aardig waren, terwijl zij met verbazing toekeken.»

Sāsing kāryya maweha tuṣṭa rikanang para jana winangun nareçwara huwus nang widw āmacangah (?) rakĕtrakĕt anganti sahana para gītada [1] pratidina anyat bhāṭa mapatrayuddha sahaja ng magĕlagĕlapan anggyat angdani pacĕh |
mukya ng dāna ri salwir ing manasi tanpĕgat amuhara harṣa ning sabhuwana || 5 ||

D. i. «Al wat gedaan kon worden om het publiek vreugde te verschaffen, was door den Vorst in 't werk gesteld: zoo vertoonden [2] tooneelspelers maskerspelen, in afwisseling met allerlei zangers, elken dag; buitendien hielden krijgers [3] een gevecht (met knotsen); natuurlijk joegen zij, donderende slagen uitdeelende, schrik aan, hetgeen een luid gelach veroorzaakte. Bovenal waren het de aalmoezen aan allerhande bedelaars zonder ophouden, die de vreugde der wereld wekten.»

ZANG 67.

(Ibidem.)

De maat hiervan is een soort Kṛti.

Yāwat mangka lĕkas narendra magawe çraddhāngiwö sang paratra |
tāwat tan pakawandhya n-angdani [4] suke çrī-rājapatnī n-kināryya |
astw angdadyakĕna ryy anugraha nire swasthā ny adĕg çrī-narendra |
sang çrī-rāja sanāgarāstu jaya çatrwāhīngana ng candra sūryya || 1 ||

D. i. «Zoo lang de Vorst dus te werk ging met het Çrāddha te verrichten en de overledenen met onthaal te eeren, zoo lang strekte wat er gedaan werd zonder falen tot vreugde der Koningin [5]. Moge het Hare gunst ten

[1] Voor gītada zie men de aanteekening bij Zang 90, 6. (*Noot van 1918*).

[2] Met āmacangah weet ik niets aan te vangen; de vertaling is niet meer dan een gissing.

[3] Bhāṭa (voor bhaṭa) wordt verkeerdelijk geglosseerd [KBWdb. IV, 1912, p. 935] met punggawa.

[4] In den tekst staat waṇdhya kangdaning.

[5] Namelijk de Koningin-Moeder.

gevolge hebben, opdat de regeering van Z. Maj. den Vorst voorspoedig zij! Moge Z. Maj. de Koning met den staat zegevieren over vijanden zoo lang zon en maan duren!»

Eñjing kāla ḍatang mamūja para boddhāngūrakĕn sang pinūjā |
Prajñāpāramitā [1] tĕmah nira n-umantuk [2] ring Mahābuddhaloka |
sang hyang Puspaçarīra çīghra linarut sāmpun mulih sopakāra |
sakweh cāru gañjaran tawi dinum lumrerikang bhṛtyasanggha || 2 ||

D. i. «In den morgenstond kwamen de Buddhistische geestelijken vereering betuigen — — [3]. De incarnatie van Prajñāpāramitā was het, die tot de Groote Buddha-wereld terugkeerde. De goddelijke Puspaçarīra (Bloem-lichaam), weldra weggezonden, was bereids met eerbetoon teruggekeerd. Alle offerspijzen werden ook uitgedeeld aan de schare van dienaren.»

Prajñāpāramitā, de Volkomen Wijsheid, is de verpersoonlijkte Māyā, d.i. de Natuur of Wereld, beschouwd als een onwezenlijke schijn. Zij, of liever haar incarnatie, komt hier uit de lucht gevallen; immers, met geen enkel woord is in 't voorgaande daarvan gerept. Wie is die incarnatie? Zou soms bedoeld wezen een der gemalinnen van Raden Wijaya, Prajñāpāramitā geheeten, zoo als wij weten uit Zang 46, 1? Deze was dus een moeder, hetzij eigen moeder of niet, van 's Konings moeder. Ook te harer eer was het Doodenmaal aangericht, zoodat zij gedacht werd daarbij tegenwoordig te zijn. Na afloop van 't feest, keerde zij naar den Buddha-hemel terug.

Wat den heiligen Puspaçarīra betreft, deze is blijkbaar dezelfde als de heilige Puspa, die, zooals wij uit Zang 64, 5 weten, door toovermacht opgeroepen was. Na afloop van de feestelijkheden was zijne tegenwoordigheid niet meer noodig, en werd hij met het noodige ceremonieel teruggezonden naar zijn gewoon verblijf. Jammer dat wij omtrent deze interessante persoonlijkheid uit andere bronnen niets hebben kunnen te weten komen.

Līlā çuddha manah narendra ri huwus ning kāryya norang wikalpa |
anghing dharmma nireki pinrih i Kamal-paṇḍak ri dadyanya pūrṇṇa |
tĕkwan sāmpun i [4] bhūmi çuddha rikanang çākāgnisaptārkka ngūntĕn |
sang çrī-Jñānawidhi n-lumakwani tĕhĕr mabrahmayajña n-pamūjā || 3 ||

D. i. «De Vorst was vergenoegd en voldaan in zijn gemoed dat het feest zonder wederwaardigheden afgeloopen was. Alleen vatte hij het plan op

[1] De corrupte lezing van den tekst is Prajñaparimitā.

[2] Verbeterd uit umantut.

[3] Angūrakĕn sang pinūjā begrijp ik niet. Vooreerst, wie is of zijn sang pinūjā? De onzichtbare, maar aanwezig gedachte geesten der voorouders? In hūr ligt het begrip «eerder, liever», doch dit is niet voldoende om anghūrakĕn te verklaren.

[4] De tekst heeft sāmpun a.

om 't heiligdom te Kamal-paṇḍak te voltooien, en nadat het land tot rust gekomen was (of gezuiverd), in 't Çāka-jaar 1273 verleden [1], verrichtte Jñānawidhi dienst met een Brahma-offer vereering bewijzende.»

In Kamal-paṇḍak, eigenlijk «Dwerg-tamarinde» kan ik niet anders zien dan een plaatsnaam; over de geschiedenis van Kamal wordt in den volgenden Zang uitgeweid. Op welke gebeurtenis in 1273 (1351 A. D.) gedoeld wordt, is duister. [2]

ZANG 68.

(Ibidem.)

In Çārdūlawikrīḍita.

Nāhan tatwa nikang Kamal widita [3] de ning sampradāya sthiti |
— — — ◡ ◡ — ◡ — ◡ ◡ ◡ — — — ◡ — — ◡ — |
mwang Çrī-Pañjalunātha ring Daha tĕwĕk ing Yāwabhūmy āpalih |
Çrī-Airlangghya sirāngdani ryy asih irānpānak ri sang rwa prabhu || 1 ||

D. i. «Zooals volgt [4] is de geschiedenis van Kamal, bekend door een vaste overlevering:»

De tweede regel is te loor gegaan. Blijkens het volgende, moet daarin o. a. de naam van een koning vermeld zijn geweest, vermoedelijk van Tumapĕl of Janggala. De derde tot vierde regel heeft:

«en de heerscher van Pañjalu te Daha, in den tijd toen 't land Java in tweeën gesplitst was. Z. Maj. Airlangga maakte uit liefde voor zijne kinderen dat er twee koning waren.»

In der tijd heeft Brandes reeds aangetoond dat in verschillende bronnen gezinspeeld wordt op «een op Java naar het schijnt verloren gegane, althans zeer verbleekte traditie van het verdeeld raken van Java (oostelijk-Java, volgens de verdeeling naar de opschriften) na de regeering van Erlangga, die op Bali in verschillende geschriften wordt teruggevonden» [5]. Brandes heeft niet verzuimd de aandacht te vestigen op het feit dat ook in de toen nog onuitgegeven inscriptie van 't Mahākṣobhya-beeld van Simpang sprake is van een splitsing van Java in tweeën, wat duidelijk genoeg is uitgedrukt,

[1] Ngūntĕn, dat ook in Zang 60, 4 voorkomt, ontbreekt in de Woordenboeken. Ik houd het voor een onregelmatig Krama van ngūni.

[2] Hierachter is bij den herdruk een klaarblijkelijk op een verschrijving berustende zinsnede weggelaten. (*Noot van 1918.*)

[3] Verbeterd uit widhita.

[4] Dit is bedoeld, niettegenstaande nāhan terugwijst op iets voorafgaands. Ditzelfde gebruik of misbruik van nāhan voor nihan maakt de dichter ook in Zang 9, 1.

[5] Zie Notulen Bat. Gen. XXXVI (1898) p. 78—81, en p. 131.

maar met een onverstaanbaar toevoegsel. Bij mijne behandeling van bedoelde inscriptie [1] wist ik geen weg met kumbhabajrodakena. Aangezien udaka, «water», een vertaling van er, ouder air is, zou men kunnen denken dat in dat zonderlinge woord een naam van Erlangga schuilt, doch dit past niet bij hetgeen verder te lezen staat, en eigenlijk ook niet met wat de inscriptie heeft, waar de scheiding aan zekeren grooten meester der Yogin's, met name Bharāḍ, wordt toegeschreven.

Hiermede is nu te vergelijken wat ons gedicht verder vertelt:

Wwantĕn Boddha Mahāyanabrata pĕgat ring tantra yogīçwara |
sang munggw ing tĕngah i çmaçāna ri Lĕmah Citrenusir ning jagat |
sang prāpteng Bali toyamārgga manapak wwai ning tasik nirbhaya |
kyāti hyang Mpu Bharāḍa wodha riy [2] atītāditrikālāpagĕh || 2 ||

D. i. «Er was een Buddhist van de Mahāyāna-belijdenis, uitgeleerd in het Tantra (tooverleer), een meester der Yogin's, die verblijf hield midden in het kerkhof te Lĕmah Citra [3], door de menschen als toevlucht opgezocht, die op Bali aankwam over den waterweg, terwijl hij onvervaard het water der zee betrad; genaamd de heilige Mpu Bharāḍa [4], begaafd met de kennis der drie tijden: 't verleden, enz.»

Deze kenschetsing van den wonderman komt treffend overeen met hetgeen in de inscriptie van Simpang gezegd wordt aangaande Bharāḍ, o. a. dat hij was een mahāyogīçwara, een meester in de tooverkunst (siddhācārya), een voorname monnik, en iemand die volmaakt hoogere kennis (jñānasiddhi) bereikt had.

In ons gedicht lezen wij nu verder:

Rahyang teki pinintakāsihan amarwāng bhūmi tan langghana |
hīngānyeki tĕlas cinihna nira toyeng kuṇḍi sangkeng langit |
kulwan pūrwwa dudug ring arṇṇawa maparwa ng lor kidul tan madoh |
kadyādoh mahĕlĕt samudra tĕwĕk ing bhūmi Jawārwa prabhu || 3 ||

D. i. «Tot dezen groote heilige nu werd het verzoek gericht om 't land in tweeën te deelen; hij gaf daaraan gehoor; de grens er van is door hem aangeduid geworden als «Water in de kruik uit den hemel». In West-Oostelijke richting tot aan zee in tweeën, en in Noord-Zuidelijke richting, niet

[1] Tijdschr. Bat. Gen. LII (1910), p. 103 vgg. — (Zie Prof. Kern's Verspreide Geschriften, Deel VII (1917), p. 187 vgg.; vooral de aangevulde noot 3 op p. 193 aldaar. *Toevoeging van 1918.*)

[2] De tekst heeft ri ha°.

[3] Anders genaamd Lĕmah Surat of Tulis; zie 't KBWdb. (I, 622; III, 766) i. v. citra en lĕmah. Het oord ligt op Bali, schijnt het. [Zie nog Zang 76, 3; en 77, 2.]

[4] Mogelijk ook Bharāḍ, want de zin verandert niet, wanneer men de woorden aldus scheidt: Bharāḍ awodha. — (Een volgende noot over Bharāḍ is thans weggelaten. *Toevoeging van 1918.*)

ver, zoover als het door de zee gescheiden is, ten tijde toen 't land Java twee koningen had.»

Het eenige wat mij in deze beschrijving duidelijk is, is dat Bharāḍa op verzoek Java in tweeën deelde. Op wiens verzoek? Hoe is dit te rijmen met het boven van Erlangga vermelde? Hoe het zij, het is niet meer twijfelachtig, of ook volgens de inscriptie van Simpang is Bharāḍ (*sic*) de wonderkrachtige verdeeler. Wat voor verborgen zin opgesloten ligt in den term «Water in de kruik uit den hemel», begrijp ik niet recht. Wel schijnt er eenig verband te ontdekken tusschen die woorden en kumbhabajrodaka in de bovenvermelde inscriptie, want kumbha komt op hetzelfde neer als kuṇḍi, en udaka is een synoniem van «water». Als louter een gissing, geef ik de verklaring dat die geheimzinnige uitdrukking doelt op de zee, die als middel ter scheiding diende. Maar de twee rijken waren toch niet door de zee gescheiden, hoewel de dichter zulks schijnt te bedoelen. De voorstelling die hij van de bewuste splitsing geeft, is zóó verward, dat ik mij van elke poging tot verklaring zal onthouden.

Zien wij wat de legende verder zegt:

Ngke ring tiktiki [1] wṛkṣa rakwa sutapārāryyan sangkeng ambara |
nang deçeng Palungān tikang pasalahan kuṇḍi [2] praçāsteng jagat |
kāṇḍĕg deni ruhur nikang kamal i puñcaknyāngawit cīwara |
nā hetunya çināpa dady alita tĕkwan munggw iring pāntara || 4 ||

D. i. «Bij een tamarindeboom, zegt men, hield de voortreffelijke asceet, uit den hemel gedaald, rust, namelijk 't dorp Palungān was de plaats waar (zijn) wereldberoemde drinkwaterpot werd nedergelegd. Hij werd gestuit door de hoogte van een tamarindeboom (kamal), waar aan den top zijn monnikskleed bleef haken. Dat was de reden waarom die vervloekt werd om klein te worden door hem, toen hij zich tusschen hemel en aarde bevond.»

Hier hebben wij dus de verklaring van den plaatsnaam Kamal-paṇḍak.

Tugw ānggŏh nika tambay ing jana paḍārĕs mintareng swāsana |
hetunyān winangun sudharmma waluya ng bhūmī Jawātunggala |
sthityā rāja sabhūmi kawruhana ning rāt dlāha tan linggara |
cihnā çrī-nṛpati n-jayeng sakalabhūmi n-cakrawarttīprabhu || 5 ||

D. i. «(Die boom) was een vaste grenspaal voor de menschen in den beginne, die vreesden hun zetels te verlaten. Daarom werd een heiligdom gebouwd, opdat het land Java wederom één zou worden; dat de koning, mitsgaders het land, vast zou staan en de onderdanen zich in 't vervolg niet

[1] Zonder twijfel foutief voor (Skr.) tintiḍī, «tamarinde», maar de fout kan door den dichter zelven begaan zijn.

[2] Verbeterd uit kubdhi.

ongerust (of radeloos) zouden voelen [1]; dat het een teeken zou wezen dat Z. Maj. de Vorst de geheele aarde zou overwinnen als wereldheerscher.»

Het personage wiens legende in 't bovenstaande verhaald wordt, heet in andere geschriften Bradah. In 't KBWdb. (IV, 1912, 883) vinden wij van Mpu Bradah aangeteekend dat hij de dichter van 't Bhomakāwya is (jaar 1019), en verder dat hij «een der personen (is) in de Tjalon Arang, tegen wie hij door *Erlanggja* uitgezonden werd en die hij doodde». Ter aanvulling strekke wat in 't KBWdb. I (1897), 635 wordt medegedeeld, namelijk dat Calon Arang de naam is van een heks, die onder Erlangga zou geleefd hebben, van wier strijd met Mpu Bradah vele bewerkingen bestaan. De vraag rijst of wij in dit vertelsel niet een legendarische omwerking te zien hebben van een feit, vermeld in 't Skr. lofdicht op Erlangga [2], waar gezegd wordt dat er een vrouw van geweldige kracht was, aan een reuzin, rākṣasī, gelijk. Onvervaard trok Erlangga naar haar schier ontoegankelijk gebied en bracht haar ten onder. Die gebeurtenis wordt gesteld in 't jaar 954 (1032 A. D.). Van Bharāḍa wordt ook gewag gemaakt in Zang 16, 3 van ons gedicht. [3] Naast hem wordt genoemd de voorname monnik Kuturan, die volgens Balineesche overlevering een [oudere] broeder van Bharāḍa was en afkomstig van Majapahit [4]. Nademaal Majapahit in de eeuw van Erlangga nog niet bestond, is deze bijzonderheid in de Balineesche overlevering onjuist, of wel er heeft een verwarring van personen en tijden plaats. In de zooeven aangehaalde plaats van ons gedicht is geen tijdsbepaling te ontdekken.

ZANG 69.

(Ibidem.)

De versmaat is een soort van Kṛti, evenals van Zang 67. Zij is volkomen gelijk aan Çārdūlawikrīḍita, behalve dat zij aan 't einde één lettergreep meer telt.

Prajñāpāramitāpurī ywa panĕlah ning rāt ri sang hyang sudharmma |
Prajñāpāramitākriyenulahakĕn çrī-Jñānawidhy apratiṣṭha |
sotan paṇḍita wṛddha tantragata labdhaweça sarwwāgamajña |
sākṣāt hyang Mpu Bharāḍa māwaki sirāngde tṛpti ni [5] twas narendra || 1 ||

[1] In 't KBWdb. (III, 839) staat als paraphrase van linggar: çobha; eene vergissing voor obah.

[2] Zie Bijdr. (1885), blz. 13. — (Verg. den herdruk in Prof. Kern's Verspreide Geschriften, Deel VII (1917), p. 95. *Toevoeging van 1918.*)

[3] Zie hiervóór p. 55—56. (*Noot van 1918.*)

[4] KBWdb. (II, 159) i. v. kutur. [En zie, behalve Zang 16, 3, ook Z. 80, 1.]

[5] Verbeterd uit ki.

D. i. «De naam nu, bij 't algemeen, voor 't verheven heiligdom [te Kamalpaṇḍak] is Prajñāpāramitāpurī. De ceremoniën bij de inwijding van ('t beeld van) Prajñāpāramitā werden verricht door Çrī-Jñānawidhi, omdat hij een oude geleerde was, doorkneed in de Tantra-leer, die 't ordegewaad had aangetrokken en alle Āgama's (boeken der heilige overlevering) kende; het was alsof de heilige Bharāḍa zich in hem belichaamd had, hetgeen 't hart des Vorsten verheugde.»

Mwang tekīri Bhayālangö nggwan ira sang çrī-rājapatnīn-dhinarmma |
rahyang Jñānawidhīnutus muwah amūjā bhūmi çuddhāpratiṣṭa |
hetunyān mangaran Wiçeṣapura kārambhānya pinrih ginöng twas |
mantry āgöng winĕkas wruherika dĕmung Bhojānwam utsāha wijña || 2 ||

D. i. «En op dat pas was Bhayālangö de plaats waar H. Hoogheid de gemalin des konings was bijgezet. De groote heilige Jñānawidhi werd afgevaardigd om wederom den gewijden grond godsdienstig te consacreeren. Daarom kreeg het den naam van Wiçeṣapura, tot welks oprichting besloten werd, waarmeê aan een hartewensch voldaan werd. De hoofd-mantri werd belast hierop toe te zien, (namelijk) Dĕmang Bhoja, die jong, wakker en kundig was.»

Deze strofe geeft aanleiding tot enkele opmerkingen en niet minder vragen. Bhayālangö is een synoniem van Bhayālali, dat toch een andere plaats moet geweest zijn dan het hedendaagsche Båyålali in Midden-Java. De vraag is welke vorstin daar bijgezet was, een vraag die niet licht met zekerheid is te beantwoorden. Voor zoover ik zien kan, is er hier sprake van een anderen graftempel dan de Pāramitāpurī, en wel een die den naam kreeg van Wiçeṣapura, nadat het heiligdom, tot welks oprichting besloten was, door Jñānawidhi op nieuw was ingewijd. Dit Wiçeṣapura, of, zooals de naam luidt in de volgende strofe: Weṣapurī, is zonder twijfel hetzelfde als waarvan gesproken wordt in de Pararaton 31 (vertaling 152). Aldaar wordt medegedeeld dat Bhra Hyang Wiçeṣa werd bijgezet (1350 Çāka = 1428 A. D.) te Lalangon in 't heiligdom Parama-Wiçeṣa. Lalangon is duidelijk slechts een kortere bijvorm van Bhayālangö. Uit dit bericht blijkt dat in een heiligdom meer dan één vorstelijk persoon bijgezet werd, doch het geeft geen antwoord op de vraag wie onder de boven aangeduide gemalin des konings verstaan moet worden. Op grond van de volgende strofe ben ik geneigd te gelooven dat het Prajñāpāramitā is. Het kwam toch meermalen voor, dat één en dezelfde persoon op meer dan één plaats bijgezet was.

Lumrā sthāna nirānpinūjā winangun caityādhi ring sarwwadeça |
yāwat Weṣapurī pakuwwan i [1] kabhaktyan çrī-mahārājapatnī |

[1] *i* conjectuur voor *a*.

angkĕn Bhādra sirānpinūja ning amātya brahma sakwehnya bhakti |
mukti swargga nirān mapotraka wiçeṣeng Yāwabhūmy ekanātha || 3 ||

D. i. «Algemeen verbreid, in 't geheele land, was de vereering van de plaats waar zoo'n uitnemend heiligdom gebouwd was, zoolang Weṣapurī een zetel is van deemoedige vereering van de doorluchtige Koningsvrouwe. Elke maand Bhādrapada werd zij vereerd door de ministers en brahmanen, allen met deemoed. Zalig was zij in den hemel, dat haar kleinzoon oppermachtig was in 't Javaansche land als alleenheerscher.»

Aangezien Prajñāpāramitā de grootmoeder was van Hayam Wuruk, maak ik de gevolgtrekking, ook in verband met hare gedachte aanwezigheid bij 't Doodenmaal, dat zij, en geen andere bedoeld is. Immers ook het Çrāddha werd in Bhādrapada gehouden. Uit de vermelding van brahmanen, of brahmaansche ministers, zou men geneigd zijn te besluiten dat Wiçeṣapura een Çiwaietisch heiligdom was. Er behoeft hier niet aan herinnerd te worden dat één en dezelfde vergoddelijkte vorstelijke persoonlijkheid op de eene plaats als gewezen belijder of belijdster van 't Buddhisme, op de andere als Çiwaietisch vereerd werd.

ZANG 70.

(Ibidem.)

In Hariṇī-maat.

Irikang anilāṣṭānah [1] Çāka nṛpeçwara warṇṇanĕn |
mahasahas i Simping sang hyang dharmma rakwa sirālihĕn |
saha widhiwidhānāsing lwir ning saji krama tan kurang |
prakaçita sang adhyakṣāmūjāryya Rājaparākrama || 1 ||

D. i. «In 't Çāka-jaar 1285 (1363 A. D.) worde van den Vorst verhaald dat hij een toertje maakte te Simping, om 't heiligdom aldaar te bezoeken. Volgens den gebruikelijken regel ontbrak het vervolgens niet aan allerlei offeranden. De vermaarde opzichter, Ārya Rājaparākrama, leidde de godsdienstoefening.»

Rasika nipuṇeng widyā tatwopadeça Çiwāgama [2] |
sira ta mangadhiṣṭāne sang çrī-nṛpa Krĕtarājasa |

---

[1] De lezing van den tekst kan kwalijk juist zijn, want er wordt een woord vereischt met de cijferwaarde van 12, en het is niet bekend dat anaḥ die waarde kan hebben. Mogelijk is arkka of ina, met verlenging van a.

[2] De tekst heeft Çīwāgami.

duwĕg inulahākĕn [1] tang prāsāda gopurāmekalā |
prakaçita sang Āryyānāma Krung prayatna wineh wruha || 2 ||

D. i. «Deze was knap in de waarachtige wetenschap en de leer van den Çiwaietischen godsdienst. Hij bekleedde het ambt onder Z. Maj. den Koning Kṛtarājasa (Raden Wijaya), toen de toren en de hoofdpoort met den gordel gebouwd werd. Den vermaarden Ārya Krung met name werd door hem kennis gegeven daarvoor zorg te dragen.»

Nṛpati n-umulih sangke Simping wawang ḍatĕng ing pura |
prihati tĕkap ing gring sang mantry ādhimantri Gajāmada |
rasika sahakārī wṛddhyā ning Yawāwani ring dangū |
ri Bali ri Saḍeng wyakti ny antuk nikānayakĕn musuh || 3 ||

D. i. «De Vorst, huiswaarts keerende van Simping, kwam weldra terug in de hoofdstad, bedroefd over de ziekte van den oppersten staatsdienaar Gajamada, die eertijds medegewerkt had om 't land Java groot te maken: op Bali en te Saḍeng was gebleken dat het hem gelukt was de vijanden te vernietigen.»

Van 't heldhaftig bedrijf van Gajamada te Saḍeng en op Bali heeft de dichter reeds gewaagd in Zang 49, 3—4. Uitvoeriger is het bericht in de Pararaton p. 27—28 (vert. 119; vgl. 124 [: de Gunung Saḍeng in Pugĕr, Z. Bĕsuki]) aangaande de onderwerping van Saḍeng; van Bali is daar slechts ter loops sprake.

ZANG 71.

(Ibidem.)

De maat hiervan is welbekend onder den naam van Açwalalita.

Try angin ina Çāka pūrwwa rasika n-pamangkwakĕn i sabwat ing sabhuwana |
pĕjah irikang Çakābda rasa tanwināça naranātha mār salahaça |
tuhun ika diwyacitta nira tan satṛṣṇa masih i samastabhuwana |
atutur i tatwa ning dadi n-anitya puṇya juga ginöng pratidina || 1 ||

D.i. «In 't Çāka-jaar 1253 (1331 A. D.) was het dat hij (Gajamada) 't eerst het volle gewicht van 't geheele land (d. i. van 't landsbestuur) te torsen had. In 't Çāka-jaar 1286 [2] stierf hij; de Vorst was [terneergeslagen,] mismoedig en

[1] In den tekst °lahakĕn, op zich zelf onberispelijk, maar de maat eischt een langen klinker in de voorlaatste lettergreep.

[2] In het oorspronkelijk artikel luidde de vertaling: «In 't Çāka-jaar 6 (nog) niet ten einde», hetgeen dan werd opgevat als te beteekenen, dat Gajamada in den loop van het zesde jaar na het Çrāddha van 1284, dus in 1290 — conform met de Pararaton (1896), p. 135 der

wanhopig. Inderdaad was hij voortreffelijk gezind, niet begeerig naar genot, liefderijk gezind jegens de geheele wereld, gedachtig aan 't ware wezen van 't bestaande als onbestendig; slechts wat goed was beoefende hij elken dag.» [1]

Kunang i pahöm narendra haji rāma sang prabhu kalih sireki pinupul |
ibu haji sang rwa tansah athawānuja nrĕpati karwa sang priya tumut |
gumunita sang wruheng gumuṇadoṣa ning bala gumantyane sang apatih |
linawĕlawö ndatan hana katṛpti ning twas mangun wiyoga sumusuk || 2 ||

D. i. «In den raad van den Vorst namen toen deel de Vorst-Vader en de twee vereenigde Majesteiten [2]; de moeders van beiden, daarenboven de beide jongere zusters [3] des Konings, met haar echtgenooten. Zij beraadslaagden er over, wie in staat zou zijn 't voor en tegen te doen uitkomen van iemand in 't leger om hem (Gajamada) op te volgen als Rijksbestierder. Het duurde lang (?) zonder dat men zich bevredigd gevoelde, hetgeen een grievende smart veroorzaakte.»

Ook hierin is veel duisters. Wie is de Vorst-Vader? Toch zeker wel Zijne Hoogh. Kṛtawardhana, die in Zang 3 betiteld wordt als īçwara pitā de çrī narendrādhipa. In de samenkomst werd beraadslaagd over een geschikten opvolger van den Rijksbestierder. Mijn vertaling van linawĕlawö of °wĕ is niet meer dan een gissing.

Nṛpati sumimpĕn ing naya tatan kagantyana kĕta sumantri mapatih |
ri taya nikang gumantya yadi kewĕhanya tikanang jagat pahalalun |
nghing ikang amātya sādhw [4] ajara sarwwakāryya satate narendra pilihĕn |
pituhunĕn [5] ing mucap kirakira wruheng parawiwāda tanpanasara [6] || 3 ||

D. i. «De Koning koesterde de meening dat de voortreffelijke staatsdienaar, de Rijksbestierder, in 't geheel niet zou vervangen worden; dat indien het volk zich bezwaard gevoelde dat er niemand was om op te volgen, men zich daaraan niet zou storen; dat slechts een minister (amātya), geschikt om alle

vertaling — was overleden. In Tijdschr. Bat. Gen. LV (1913) p. 599—600 stelde Krom echter een andere opvatting voor, nl. rasa (6) + tanu (8) + ina (12) voor het jaarcijfer, dat dus 1286 zou luiden, terwijl āça, in de beteekenis «terneergeslagen» bij het volgende naranātha moest worden getrokken («de Vorst was terneergeslagen, mismoedig en wanhopig»). Met deze opvatting heeft Prof. Kern zich vereenigd. (*Noot van 1918*).

[1] Hierachter zijn twee alinea's weggelaten, waarin Prof. Kern zijn vroegere opvatting van Gajamada's sterfjaar verklaarde; welke, in verband met het in de vorige noot opgemerkte, dienden te vervallen. (*Noot van 1918*).

[2] D. i., denk ik, de Koning en zijn gemalin.

[3] Vgl. Zang 5, 1.

[4] Conjectuur voor sād w.

[5] De gedrukte tekst heeft pituhanĕn.

[6] Verbeterd uit parawiwoda tanpanūsara.

aangelegenheden aan den Vorst mede te deelen, zou gekozen worden, naar wien men zou luisteren wanneer hij de middelen van staatsbeleid besprak, en die de processen zou onderzoeken zonder fouten te begaan.»

In verband met het hier verhaalde vergelijke men wat de Pararaton p. 135 (vert.) te lezen geeft: «De apatih Gajah mada overleed in 1290. Gedurende drie jaren werd er niemand in zijn plaats als apatih aangesteld. Gajah ĕnggon werd (eerst) apatih in Çaka 1293.»

ZANG 72.

(Ibidem.)

In Swāgatā-maat.

Mąngka hīngan i pahöm nira gupta |
pöh ny alapkĕna nirānpawiweka |
wṛddhamantri pinilih ta sang Āryya |
ātma rāja makanāma Pu Taṇḍi || 1 ||

D. i. «Zoo was het besluit van den geheimen raad, de uitkomst van de beraadslaging waartoe men besloot. Als Mantri Sĕpuh werd dan gekozen een Ārya, zielsvriend des Konings, met name Pu (Heer) Taṇḍi.»

Tansah iṇḍik i [1] narendra sang Āryya |
wīra maṇḍalika nāma Pu Nāla |
sādhwasādhu hitanigrahawijña |
mañcanāgara manāma tumanggung || 2 ||

D. i. «Onafscheidelijk nabij den Vorst was de Ārya, de heldhaftige kreitsregent met name Pu Nāla, die het verstond den goeden gunstig te zijn en de boozen te straffen; een landvoogd (mañcanāgara) met den titel van Tumanggung.»

Tus ning ādhiguṇa wīra susatya |
nityaçādhipati ning bala mangdon |
nang digantara manāma ri Ḍompo |
bhraṣṭa de nira sĕk alwang [2] i çatru || 3 ||

D. i. «Een (waardige) spruit van hoogstverdienstelijke, waarachtige helden, altoos hoofd van 't leger op expeditie. In 't vreemde land, met name Ḍompo [op Sumbawa], vielen door hem talrijke gesneuvelden bij de vijanden.»

Rwāta wastu ni pangādi [3] sumantrī |

[1] Voor inḍika.
[2] In den tekst staat sĕkananglwang.
[3] De tekst heeft ning wangādhi.

aṣṭapaddha [1] haji don ika tanlen |
mawwate sarusit ing wyawahāra |
ndan makeringa sumantry upapatti [2] || 4 ||

D. i. «Tweeledig was de zaak van den President-Minister: zijn taak was dat hij rechter (of griffier) des Konings was, niet anders [3], die bij al de moeielijke kwesties der rechtspleging verslag moest geven, en den Mantri Upapatti ter zijde staan.»

Sang patidami [4] tikang yuwamantrī |
sang hinatyan(?) i dalĕm pura tansah |
mwang patih tikang anāma Pu Singha |
sākṣya ring sakawĕkas [5] naranātha || 5 ||

D. i. «De Mantri Anom was Patih(?) Dami(?), die — — binnen den Kraton; en de Patih geheeten Pu Singha, om getuige te zijn bij alles wat door den Koning gelast wordt.»

An mangkana [6] titah naranātha |
tṛpti langgĕng apagĕh tikanang rāt |
satya bhakti nika mangkin atambĕh |
keçwaran haji dumeh nika mangkā || 6 ||

D. i. «Zóó was de regeling van den Koning. De onderdanen waren voldaan, hecht bevestigd; hun trouwe onderdanigheid werd hoe langer hoe grooter. De heerschappij des Konings was oorzaak dat het zoo was.»

ZANG 73.

(Ibidem.)

In Madraka-maat.

Ndan nṛpa Tiktawilwapurarāja mangkin atiyatna nīti ring ulah |
ring wyawahāra tan hana kasinghit [7] ing hati sapöh ning āgama tinūt |
tan dadi pakṣapāta yat aweh wibhūti saniruktya ring jana kabeh |
kīrtti ginöng nirān wruh ing anāgatādi tuhu dewamūrti sakala || 1 ||

[1] Corrupt. Ik neem aan dat bedoeld is akṣapāṭa, een kortere vorm van Skr. akṣapāṭaka.

[2] Verbeterd uit upapatī.

[3] Een gewone stoplap.

[4] Corrupt. De tweede lettergreep moet een lange zijn; mogelijk dus patih, doch het geheele vers dat een eigennaam schijnt te bevatten, is verdacht.

[5] In den tekst staat sabhawkas.

[6] De maat is gestoord, hoewel de zin goed afloopt.

[7] Verbeterd uit kasinghin.

D. i. «Voorts beijverde zich de Vorst, Koning van Majapahit, in toenemende mate om met beleid te handelen. In de rechtspleging was geen willekeur: men volgde hetgeen in de wetboeken vervat is; er bestond geen partijdigheid, wat de volkomen welvaart onder alle menschen ten gevolge had. Hij taalde naar roem, hij die een verschijning der godheid was in levenden lijve, de toekomst en 't verleden kende.»

Ngkā tikanang sudharmma haji suk ni sang tuhatuhā nareçwara dangū |
salwir ikang turung pinahuwus nirengapi rinakṣa pinrih iniwŏ |
sing katayan praçāsti winĕkas praçāstyana ri sang widagdha ring aji |
sthitya phalanya tanpatĕmahā wiwāda tumuse satus nira hĕlĕm || 2 ||

D. i. «Wat betreft de koninklijke heiligdommen (graftempels), aangelegd door de voorouders des Vorsten in vroeger tijd, alle welke door hen nog niet voltooid waren, werden door hem opgebouwd (of versierd), bewaard, getracht te verzorgen. Voor alle waarvan geen stichtingsoorkonden bestonden, gelastte hij aan mannen ervaren in de leer, oorkonden op te stellen, opdat ze blijvend van kracht zouden wezen, geen dispuut ten gevolge hebben, voortduren tot al zijne nazaten in de toekomst.»

Kweh nikanang sudharmma haji kaprakāçita makādi ring Kagĕnĕngan |
lwir nikanang mangādi Tumapĕl Kiḍal Jajaghu Wĕḍwawĕḍwan i Tuban [1] |
mwang Pikatan Bukul Jawajawāntang Antaraçaçī [2] Kālang-brat i Jaga |
len Balitar Çilāhrit i Waleri Babĕg i Kukaṗ ri Lumbang i Pugĕr [3] || 3 ||

D. i. «Een menigte van die koninklijke graftempels zijn hier opgegeven, te beginnen met dien te Kagĕnĕngan; als daar zijn de vroegere te Tumapĕl, te Kiḍal, Jajaghu, Wĕḍwawĕḍwan, Tuban, Pikatan, Bukul, Jawajawā(?), Antang [2], Antara-çaçi(?), Kālangbrat, Jaga, Balitar, Çilāhrit, Waleri, Babĕg, Kukap, Lumbang, Pugĕr.»

Van enkele dezer heiligdommen is de naam, deels ook de ligging bekend, namelijk Kagĕnĕngan, Kiḍal, Jajaghu, Lumbang (vgl. de Pararaton 18, waaruit wij weten dat Tohjaya te Lumbang Katang bijgezet werd). Te Waleri was de graftempel van Koning Wiṣṇuwardhana, waar hij afgebeeld was als Çiwa [4]. Te Pugĕr heeft zeker ook een heiligdom gestaan, hetgeen men mag

[1] De tekst heeft Tuḍan.

[2] In den tekst gaf het oorspronkelijke artikel hier Jawajawantaraçaçī, terwijl in de vertaling dienovereenkomstig de naam Antang ontbrak. Daar de juiste lezing zoowel door het handschrift als de editie-Brandes (1902) gegeven wordt en bovendien door de maat wordt vereischt, was hier klaarblijkelijk een verschrijving in het spel en mocht de goede tekst worden hersteld. Voor Jawajawa, zie Jajawa in Zang 55, 3 en 58, 1. (*Noot van 1918*).

[3] Conjectuur voor Pagör.

[4] Nāgarak. 41, 4.

opmaken uit de menigte van daar in den grond gevonden metalen beelden [1].

De opsomming wordt voortgezet in den volgenden Zang.

ZANG 74.

(Ibidem.)

De maat hiervan is Praharṣaṇī.

Mukyāntahpura Sagalāthawā ri Simping |
mwang Çrī-Ranggapura muwah ri Buddha [2]-Kuñcir |
Prajnāpāramitapurī hañar panambĕh |
mwang tekang ri Bhayalangö duwĕg kināryya || 1 ||

D. i. «Ten eerste het Vrouwentimmer van de Kraton [3], Sagala, en Simping, en Çrī-Ranggapura, en Buddha-kuñcir: Prajñāpāramitapurī, onlangs er bij gekomen, en Bhayalangö, pas gebouwd.»

Uit Zang 47, 3 weten we dat Koning Kṛtarājasa bijgezet werd in 't Antahpura, zoodat men zijn grafkapel met dien naam placht te bestempelen. Het was de eerste caṇḍi na de stichting van Majapahit, en daarom begint hiermede de nieuwe reeks. Alleen 't volgende Sagala is twijfelachtig, want in Zang 43, 6 wordt gezegd dat te Sagala — zóó heeft men te lezen instede van 't onmogelijke Sākgala [4] — een beeld van Çiwabudda als Jina werd opgericht. Over 't heiligdom te Simping geeft Zang 70 bescheid, en over Pāramitāpurī Zang 69; zoo ook over 't heiligdom te Bhayālangö.

Nā tang dharmma haji wilang saptawingça |
ring sapta dwija rawi Çāka Bhadramāsa |
kapwāmātya nipuṇa tang wineh matunggwa |
lāwan sthāpaka wiku rājya çāstrawijña || 2 ||

D. i. «Dat zijn de koninklijke graftempels, 27 in getal, in Çāka 1287 (1365 A. D.), de maand Bhādrapada. Zij die daarover toezicht moesten houden, waren allen geschikte beambten, benevens Sthāpaka's (opzichters), rijksmonniken, ervaren in de leer.»

ZANG 75.

(Bijdragen, Dl. 69, 1914.)

Deze Zang is in een soort Kṛti-maat, die in niets van een Çārdūlawikrīḍita verschilt dan door de toevoeging van één lettergreep.

[1] Verbeek, Oudheden (1891), N°. 650.

[2] In den tekst staat buddhi.

[3] Hiervóór (p. 123) werd Antahpura enkel vertaald met «de Dalĕm» (en verg. Zang 48, 3). Desgelijks het KBWdb. I (1897), p. 56 i. v. (*Noot van 1918*).

[4] Zie hiervóór p. 112, met noot 3. (*Noot van 1918*).

Ndan sang mantri wineh wruhā rika kabeh sang āryya Wīrādhikāra | dharmmādhyakṣa rumakṣa salwir ikanang dharmme dalĕm tan pramāda | dhīrotsāha nitya kuminkini swasthā parārttha sang çrī-narendra [1] | tan muktī phala ning swakāryya ri gĕnga ny utpatti sang hyang sudharmma || 1 ||

D. i. «De beambte nu, belast met het toezicht op dat alles, was Ārya Wīrādhikāra. Als superintendant van heiligdommen waakte hij over de heiligdommen in den Dalĕm zonder nalatigheid. Ernstig en onverdroten behartigde hij steeds het welzijn en 't belang van anderen. Hij genoot niet (voor zich) de vruchten van zijn ambt, hoe groot de opbrengst der heiligdommen ook was.»

De tweede strofe luidt als volgt:

Len tang dharmma lĕpas paḍekana rinakṣādĕgnya de çrī-narendra | Çaiwādhyakṣa sirāng [2] wineh wruha rumakṣā parhyangan mwang kalagyan | Boddhādhyakṣa sireki rakṣaka ri sakweh ning kuṭi mwang wihāra | mantrī her-haji tang karĕṣyan iniwönyān rakṣake [3] sang tapaswī || 2 ||

D. i. «Ook de andere met vrijdom begiftigde stichtingen worden door Z. Maj. den Vorst in hun staat beschermd: de superintendant der Çiwaieten werd belast met het toezicht en de hoede van de bedehuizen en kluizen [4]; de superintendant der Buddhisten, die waakt over alle monnikshutten en kloosters; de Mantri Her-haji [5] is degene die zorg draagt voor de brahmaansche kluizenarijen, als beschermer der heremieten.»

ZANG 76.

(Ibidem.)

De maat is een specie van Abhikṛti.

Lwir ning dharmma lĕpas pratiṣṭa Çiwa mukya kuṭi balay i Kañci len Kapulungan |
Roma mwang [6] Wwatan Īçwaragṛha Palabdhi Tajung i Kuṭa lamba len ri Taruṇa |
parhyangan Kuṭi-jāti Caṇḍi lima Nīlakusuma Harinandanottamasuka |

[1] Deze regel wijkt in de maat af van de overige verzen. De oorspronkelijke lezing moet door een onbevoegde hand gewijzigd zijn.

[2] De tekst heeft sira, doch de maat eischt een lange tweede lettergreep. In 't geheele vers is er geknoeid.

[3] Zoo leze men voor rakṣeka.

[4] Kalagyan schijnt eigenlijk een tijdelijk kluizenaarsverblijf te zijn.

[5] De oorsprong van den titel van dezen beambte is mij onbekend.

[6] De gedrukte tekst heeft wwang, doch het HS. heeft terecht mwang.

mwang prāsāda hajī Saḍang muwah i Panggumulan i Kuṭi sanggrahe Jayaçikā || 1 ||

D. i. «De voornaamste Çiwaietische met vrijdom begiftigde stichtingen zijn als volgt: Kluizen en hallen te Kañci en Kapulungan; Roma en Wwatan, Īçwaragṛha, Palabdhi, Tajung, te Kuṭa lamba en te Taruṇa, het bedehuis van Kuṭi-jāti, de Vijf Caṇḍi's, Nīla, Kusuma (of: Nīlakusuma), Harinandana, Uttamasuka, en de Konings-toren te Saḍang, en te Panggumulan, te Kuṭi sanggraha, te Jayaçikā.»

Bij de onbekendheid der eigennamen, is de woordscheiding hier en daar onzeker. Hetzelfde geldt van de volgende namen:

Tan karyya Spaṭikeyang i Jaya manalw i Haribhawana Caṇḍi Pungkal i Pigit | Nyū dante Katude Srangan Kapuyuran Dayamuka Kulanandane Kanigara | Rĕmbut lan Wuluhĕn muwah ri Kinawŏng mwang i Sukawijayāthawā ri Kajaha |
Campĕn mwang Rati-Manmathāçrama Kula Kaling i Batu putih teka pamĕwĕh || 2 ||

D. i. «Niet onvermeld te laten: Sphaṭikeyang(?), te Jaya manalu, Haribhawana, Caṇḍi Pungkal, te Pigit, Nyū danta, te Katuda(?), te Srangan, Kapuyuran, Dayamuka, Kulanandana, te Kanigara, Rĕmbut, Wuluhĕn, en te Kinawŏng, en te Sukawijaya, voorts te Kajaha, Campĕn, de kluizenarij van Rati en Manmatha (den Minnegod), Kula Kaling, daarenboven te Batu [1] putih.»

Na deze opsomming van allerlei Çiwaietische gewijde oorden, volgt die van Buddhistische heilige plaatsen.

Lwir ning dharmma kasogatan kawinayānu lĕpas i Wipularāma [2] len Kuṭi haji |
mwang Yānatrayarājadhānya Kuwu nātha Surayaça Jarak Laguṇḍi Wadari |
Wewe mwang Pacĕkan Pasarwwan i Lĕmah surat i Pamaṇikan Srangan Pangikĕtan |
Panghawan Damalang Tĕpas jita Wanāçrama Jĕnar i Samudrawela Pamulung || 3 ||

D. i. «De met vrijdom begiftigde heilige plaatsen der reguliere Buddhistische geestelijkheid zijn als volgt: Wipularāma [2] en Kuṭi haji, en Yānatrayarājadhānya [3], Kuwu nātha (eig. Koningskamp), Surayaça, Jarak, La-

[1] De *b* instede van *w* is verdacht.

[2] W i p u l a° is tegen de maat, daar het één korte lettergreep te veel heeft. Ook de beteekenis is onbegrijpelijk. W i p u l ā r ā m a zou beteekenen «ruim klooster», doch ook dit is tegen de maat.

[3] Oogenschijnlijk te vertalen met: «hoofdplaats der drie Y ā n a's». [Zie p. 174.]

guṇḍi, Wadari, Wewe, Pacĕkan, Pasarwwan, te Lĕmah surat [1], te Pamaṇikan, Srangan, Pangikĕtan, Panghapwan, Damalang, Tĕpas jita, Wanāçrama (d. i. Woudkluizenarij) Jĕnar, te Samudrawelā, Pamulung.»

Kawinayan, eigenlijk z. v. a. «Winaya-schap» of «Winayisme» is een afleiding van winaya, «tucht», meer inzonderheid 't geheel der regelen van monnikentucht. De Buddhistische geestelijken die van ouds overgeleverde regelen der tucht volgen, leden zijn der monnikenorde, vormen een tegenstelling tot de afdeeling die in den volgenden Zang kabajradharan genoemd wordt; waarover straks meer.

De meesten onder de boven opgesomde gewijde plaatsen zijn genoemd naar boomsoorten. Er komen ook benamingen van anderen aard voor, waarvan de oorsprong ons onbekend is. Yānatraya of Triyāna is de «Drievoudige weg» of middel om 't Buddha-schap te bereiken, zie Lassen, Zts. f. d. Kunde des Morgenlandes 4 (1842), 494; rājadhānya (voor Rājadhānī) is eigenlijk «hofstad, vorstelijke residentie». Het einddoel van 't Yānatraya wordt soms figuurlijk voorgesteld als een stad van zaligheid.

De opsomming wordt voortgezet in de nu volgende strofe.

Baryy angng Amrĕtawarddhanī Wĕtiwĕtih Kawinayan i Patĕmwan ing Kanuruhan |
Wĕngtal Wĕngkĕr i Hantĕn ing Bañu jikĕn Batabata Pagagan Sibok Padurungan |
mwang Piṇḍātuha len Tĕlang Surabha mukya nika ri Sukalīla ta pwa pamĕwĕh |
tan warṇṇan tikanang manganwaya ri Pogara ri Kulur i Tangkil ādi nika sŏn || 4 ||

D. i. «En dan Amṛtawardhanī, Wĕtiwĕtih, Kawinayan [2], te Patĕmwan ing Kanuruhan [3], Wĕngtal, Wĕngkĕr, te Hantĕn, te Bañu jikĕn (?), Batabata, Pagagan, Sibok, Padurungan, en Piṇḍātuha, en Tĕlang, Surabha; deze zijn de voornaamste er van, waarbij nog te voegen Sukalīla. Niet vermeld zullen worden die volgen, te Pogara, te Kulur, te Tangkil enz.[4].»

ZANG 77.

(Ibidem.)

De maat is een soort van Kṛti, die in Sanskrit-geschriften niet aangetroffen wordt. Zang 29 van 't Bhārata-yuddha is in dezelfde maat.

[1] Over Lĕmah surat = Lĕmah citra op Bali, zie reeds Zang 68, 2. (*Noot van 1918*).

[2] De beteekenis van deze zonderlinge samenstelling is mij duister. Misschien is bedoeld: de gezuiverde korrels van «Winaya-belijdenis», z. v. a. 't zuivere Winayisme.

[3] D. i. letterlijk: «plaats van ontmoeting met den Kanuruhan».

[4] Sŏn vermoedelijk schrijffout voor sŏk, «in menigte».

Nāhan [1] muwah kasugatan kabajradharan akrameka wuwusĕn |
Īçānabajra [2] ri Nadī tadā mwang i Mukuh ri Sāmbang i Tajung |
lāwan tang Amrĕtasabha ri Bangbang irī Boddhimūla Waharu |
Tāmpak ḍuri Paruha taṇḍare Kumuda Ratna Nandināgara || 1 ||

D. i. «Voorts zullen nu [1] achtereenvolgens de (gewijde plaatsen) der seculaire Buddhistische geestelijkheid vermeld worden: Īçānabajra, Nadī, dan ook te Mukuh, te Sāmbang, te Tajung, en Amṛtasabhā, te Bangbang, te Boddhimūla, Waharu, Tāmpak ḍuri, Paruha taṇḍara(?), Kumuda, Ratna, Nandināgara.»

Onder kabajradharan heeft men te verstaan de aanhangers van het Tantrische Wajrayāna, gewoonlijk in Nepāl en Tibet wajrācārya's geheeten. Dezen zijn getrouwd, dus geen monniken, en vormen de klasse van wereldsche geestelijken [3].

Īçānabajra komt voor in de steeninscriptie van Koning Erlangga, door mij behandeld in Bijdr. Kon. Inst., D. 67 (1913), en wel als een heiligdom, waar een der voorzaten van Erlangga begraven was. [4] Op blz. 622 [herdruk p. 113—114] van bedoeld artikel heb ik de redenen ontwikkeld, waarom ik Īçānabajra meende te mogen vereenzelvigen met Mpu Siṇḍok.

Len tang Wungañjaya Palaṇḍi [5] Tangkil Asahing Samīcy Apitahĕn |
Nairañjane Wijayawaktra Magĕnĕng i Poyahan Bala masin |
ri Krat Lĕmah tulis i Ratnapangkaja Panumbangan Kahuripan |
mwang Ketakī Talaga jambale Jungul i Wiṣṇuwāla pamĕwĕh || 2 ||

D. i. «En Wungañjaya, Palabdhi, Tangkil, Asahing, Samīcī, Api-tahĕn, Nairañjanā, te Wijayawaktra, Magĕnĕng, te Poyahan, Bala masin, te Krat, Lĕmah tulis [6], Ratnapangkaja, Panumbangan, Kahuripan, en Ketakī, Talaga jambala, te Jungul, te Wiṣṇuwāla daarenboven.»

Nairañjanā, oorspronkelijk de naam eener rivier in Magadha, welke uit de geschiedenis van Buddha vermaard is, was ook de naam van een heilige plaats op Java, waar de zoo even genoemde Mpu Siṇḍok in een giftbrief van Çāka 861 (= 939 A. D.) aan een voornamen Buddhist, met den titel van Mpuku i Nerañjanā, d. i. «Monseigneur van Nerañjanā», privilegies verleent over gronden, erfelijk in 's mans afstammelingen [7], waaruit blijkt dat

[1] Nāhan is hier onjuist gebruikt voor nihan.

[2] Zoo leze men voor içāka°.

[3] Vgl. Waddell, Lamaism (1895), p. 151; Hodgson, Essays (1874), pp. 41, 52, 63, 69, 99.

[4] Herdrukt in Prof. Kern's Verspreide Geschriften, Deel VII (1917), p. 102—114. Zie er regel 14. (*Noot van 1918*).

[5] Vermoedelijk foutief voor Palabdhi; vgl. Z. 76, 1.

[6] Verg. p. 161 noot 3 en p. 174 noot 1. (*Noot van 1918*).

[7] Kawi-Oorkonden (1875), XXII.

Monseigneur getrouwd was. Hiermede strookt de vermelding van Nairañjanā als heiligdom der wereldsche geestelijken.

Jambala in Talaga jambala zal wel een verkeerde spelling wezen voor jambāla. T. j. beteekent dan eigenlijk: «Moddermeer».

De derde strofe heeft den volgenden inhoud:

Len teng [1] Buḍur Wwirun i Wungkulur mwang i Mananggung ing [2] Watu kura |
Bajrāsana mwang i Pajambayan ri Samalantĕn ing Simapura |
Tambak laleyan i Pilanggu(?) Pohaji(?) ri Wangkali [3] mwang i Bĕru |
Lĕmbah Dalīnan i Pangadwan ādi nika ring pacarccan [4] apagĕh || 3 ||

D. i. «En te Buḍur, Wirun, te Wungkulur, en Mananggung, Watu kura, Bajrāsana, en Pajambayan, te Samalantĕn, Simapura, Tambak laleyan, te Pilanggu, Pohaji, te Wangkali [3] en Bĕru, Lĕmbah, Dalīnan(?), Pangadwan, (deze) zijn het vooral die voor een getrouwe opsomming (in aanmerking komen).»

Het blijkt dat op verschillende plaatsen die in dezen en den voorgaanden Zang opgesomd worden, heiligdommen van meer dan één gezindte bestonden; o. a. was er te Palabdhi een heiligdom der Çiwaieten, en een der Wajradhara-sekte. De Buddhistische Orde had een heiligdom te Srangan, dat ook voor Çiwaieten een gewijd oord was. Lĕmah surat, waar de Orde een heiligdom had, is natuurlijk dezelfde plaats als Lĕmah tulis, een gewijd oord ook voor de Wajradhara's.

ZANG 78.

(Ibidem.)

Deze Zang is in Çārdūlawikrīḍita-maat.

Lwir ning dharmma lĕpas karĕṣyan i ⏑ — [5] Sumpud rupit mwang Pilan |
len tekang Pucangan Jagaddhita Pawitra mwang Butun tankasah |
kapwāteka hana pratiṣṭa sabha len lingga praṇālāpupul |
Mpungku sthāpaka sang mahāguru panĕngguh ni sarāt kottama || 1 ||

D. i. «De vrijstichten van de brahmaansche heremieten zijn als volgt: —, Sumpud rupit, en Pilan, en Pucangan, Jagaddhita, Pawitra, alsmede Butun.

[1] De tekst heeft tegen de maat tekang.

[2] Gedrukt *i*.

[3] Het oorspronkelijke artikel gaf hier: Wangkal. De naam Wangkali wordt niet slechts door handschrift en editie-Brandes gegeven, maar ook door de maat vereischt, zoodat Wangkal klaarblijkelijk op een verschrijving berustte. (*Noot van 1918*).

[4] Verbeterd uit pacaccan.

[5] Er ontbreken twee lettergrepen, zonder dat dit in den tekst is aangegeven.

Op al deze plaatsen zijn vergaderzalen [1] gesticht, en lingga's, benevens waterleidingen. Mijnheer de superieur is hij die de hoogste Grootmeester in de geheele wereld heet.»

Pucangan is de beroemde door Erlangga [op den berg Pĕnanggungan] gestichte kluizenarij [2].

Yeking dharmma lĕpas rinakṣa mapagĕh ring swakramanyeng dangū |
milw ang sīma ta — [3] pratiṣṭa pinakādinya'n swatantra sthiti |
Bangwan Tungkal i Siddhayatra [4] Jaya len Siddhāhajöng Lwah kali |
Twas Wāçiṣṭa Palah Padar Siringan ādinyang kaçaiwāngkurān || 2 ||

D. i. «Deze met immuniteit begiftigde heiligdommen zijn beschermd en gehandhaafd in hun eigen wijze van doen van oudsher; mitsgaders de dorpsgemeenten — gesticht als begin er van, dat ze als vrijmachtig bevestigd werden. Bangwan, Tungkal, Siddhayātra, Jaya en Siddhāhajöng, Lwah kali, Twas Wāsiṣṭha, Palah, Padar, Siringan zijn de voornaamste van de erfelijke bezittingen der Çiwaieten.»

Angkura, spruit, is hier gebruikt in den zin van «nakomeling»; kaçewangkurān is blijkbaar parallel met kaboddhāngçan in de volgende strofe. Zeer opmerkelijk is de naam Twas Wāsiṣṭha, d. i. «Hart van Wasiṣṭha» (verondersteld dat de lange *ā* onjuist is; anders zou het «Hart van een Wasiṣṭhide» beteekenen [verg. bij Zang 65, 3, de noot 2]); zulk een naam is mij in de Indische bronnen nooit voorgekomen.

Wañjang Bajrapure Wanora Makĕduk Hantĕn Guhā mwang Jiwa |
Jumput Çobha Pamuntaran Baru kaboddhāngçan prakāçottama |
Kājar [5] Ddāna hañar [6] Turas Jalagiri Cĕṇṭing Wĕkas Waṇḍira |
Waṇḍayan [7] Gatawang Kulampayan i Tālādinya karṣyangkuran [8] || 3 ||

D. i. «Wañjang, Bajrapura, Wanora, Makĕduk, Hantĕn, Guhā en Jīwa, Jumput, Çobha, Pamuntaran, Baru heeten de voornaamste erfelijke bezittingen der Buddhisten. Kājar, Dāna hañar (Nieuwgift), Turas, Jalagiri [9], Cĕṇṭing, Wĕkas, Waṇḍira, —, Gatawang, Kulampayan, Tāla zijn de voornaamste van de erven behoorende aan de Brahmaansche heremieten.»

Dharmmārṣī Sawungan Bĕlah Juru Siddha[ng] Srāngan Waduryy Āgĕlan |
Gandhātrap Haraçālan Ampu Kakadang hajyan Gahan ring jagat |

[1] Of «wandelparken». Het woord sabha (eigenlijk sabhā) laat beide vertalingen toe.
[2] Verg. Prof. Kern's Verspreide Geschriften, dl. VII (1917), p. 113. (*Noot van 1918*).
[3] Er ontbreekt één lange lettergreep.
[4] Vermoedelijk yatra foutief voor yātra.
[5] De tekst heeft Kajar.
[6] Conjectuur voor het metrisch onmogelijke hañā.
[7] Corrupt, zooals uit het metrum blijkt.
[8] Zoo leze men voor kaṣyangkura.
[9] Een soortgelijke naam als Wanagiri.

Sīmā Nady Abhaye Tiyang Pakuwukan sīmā Kiyal mwang Çuci |
tankaryy ang Kawirī Barat Kacapangan ywānggĕhnya sīmā pagĕh [1] || 4 ||

D. i. «Heiligdommen (of stichten) van Brahmaansche heremieten zijn Sawungan, Bĕlah, Juru siddha, Srangan, Waduri, Agĕlan, Gandha, Atrap, Haraçālan, Ampu, Kakadang hajyan, Gahan ring jagat. Dorpsgronden te Nadī, Abhaya, Tiyang, Pakuwukan; dorpsgronden te Kiyal en Çuci, alsmede Kawiri, Barat, Kacapangan: deze zijn in de positie van vaste dorpsgemeenten.»

Het is mij niet duidelijk welk onderscheid er is tusschen de «dharma's van Ṛṣi's» in deze strofe en de dharma's «lĕpas karĕṣyan» in strofe 1; en tusschen de sīma's hier en in de voorgaande strofe.

Len sangkerika wangça Wiṣṇu kālap [2] ing Batwan Kamangsyan Batu |
Tanggulyan Ḍakulut Galuh Makalaran mukya swatantrāpagĕh |
len tang deça Mĕḍang Hulun hyang i Parung Lungge Pasajyan Kĕlut |
Andĕl Mād(?) Paraḍah Gĕnĕng Pangawan ādinya nluput ring dangū || 5 ||

D. i. «Afgescheiden daarvan is de Wiṣṇuietische familie [3], die bezittingen heeft te Batwan, Kamangsyan, Batu, Tanggulyan, Ḍakulut, Galuh, Makalaran, de voornaamsten van hun bevestigd vrijgebied; en de desa's Mĕḍang, Hulun hyang, Parung, Lungga, Pasajyan, Kĕlut, Andĕl —, Paraḍah, Gĕnĕng, Pangawan, zijn de voornaamste van die eertijds met immuniteit begiftigd zijn.»

Tan warṇṇan tikanang kalagyan anĕlat ring sarwwadeçeng Jawa |
lāwan tang kuṭi sapratiṣṭa ng ilu tang tanpratiṣṭāpagĕh |
ndan bhedanya kacaṇḍikān sthiti kabhuktyanyān sake nāgara |
mwang kasthāpakan unggwan ing lumagilagy amrih kriyā mwang brata || 6 ||

D. i. «Wij zullen niet beschrijven de kalagyan genoemde verblijven [4], verspreid over alle plaatsen van Java; noch de monnikshutten, zoowel de vast gevestigde als de niet vast gevestigde; noch de soorten van tempelgebieden waaraan inkomsten verzekerd zijn van wege den staat; noch prioriteën, plaatsen waar men tijdelijk verblijft voor godsdienstige ceremoniën en geloften.»

Len tang maṇḍala mūla sāgara kukub pūrwwasthitinyeniwö |
tankaryy ang sukayajña kasturi caturbhasmeka ling sang ṛṣi |

[1] De tekst heeft °magöh.
[2] Conjectuur voor kālat.
[3] Namelijk familie in geestelijken zin.
[4] Vgl. boven blz. 172, noot 4.

katyāgan caturāçrame Pacira bulwan mwang Luwan nwe [1] Kupang | akweh lrānya mangāçrayeng thani lawan janggan prasiddheng jagat || 7 ||

D. i. «En de (gewijde) kringen, boomwortels, zeetempels(?), grafbedekkingen(?), die in hun vorigen staat onderhouden zijn; alsmede de vreugdeoffers [. . . . .] [2], zooals de Ṛṣi's zeggen; de kluizenarijen der 4 Āçrama's [3] te Pacira bulwan en Luwan, — Kupang. Een groote menigte ervan leeft van landbouw en groenten, hetgeen algemeen bekend is.»

ZANG 79.

(Ibidem.)

De maat hiervan is een Sragdharā.

Sāmpun tang sarwwadeçeng Jawa tinapak adĕgnyeki ngūni nlinakwan | dharmma mwang sīma len wangça hilahila huluntyang(?) kuṭi mwang kalagyan |

sakweh ning sapramāṇā pinagĕhakĕn asing nispramāṇā ginĕgwan | mantuk ring deça bhṛtya n-sinalahakĕn ingg [4] Āryya Rāmādhirāja || 1 ||

D. i. «Reeds is de staat van alle desa's op Java nagegaan; dit is 't eerste wat verricht werd. De heiligdommen en (vrije) landerijen en familiegronden(?) — —, monnikshutten, en kalagyan genoemde verblijven [5]: alle die bewijzen (van bezitrecht) hadden, werden daarin bevestigd; allen die ze niet hadden, werden er van voorzien(?). De onderhoorigen die door Ārya Rāmādhirāja schuldig(?) verklaard waren, keerden terug naar hun desa's.»

Çrī-nātheng Wĕngkĕr otus manapaka rikang [6] deça sakwehnya warṇṇan | Çrī-nātheng Singhasāryy otus anapaka [ri] gŏng ning ḍapur saprakāra | kapwāgĕgwan patik guṇḍala sira miwō [7] kāryya tanlambalamba | hetunya ng Yāwabhūmy ātutur ing ulah anūt çāsana [8] çrī-narendra || 2 ||

D. i. «Z. H. de Vorst van Wĕngkĕr gaf opdracht om de desa's op te ne-

[1] Corrupt.

[2] Wat met kasturi bedoeld wordt, is mij niet bekend; het KBWdb. (II, 194) geeft geen licht. Ook caturbhasma is onverklaarbaar; [doch zie bij Zang 81, 2].

[3] Met de «Āçrama's» kunnen hier niet bedoeld zijn de 4 leefwijzen. Volgens 't KBWdb. (1897) I, 619 verstaat men onder caturāçramī: Brahmanen, Ṛṣi's, Çaiwa's en Saugata's. — (Verg. Zang 66, 3, met de noot 2; en Zang 81, 2. *Toevoeging van 1918.*)

[4] Conjectuur voor: i sangng.

[5] Verg. hiervóór p. 172, noot 4. (*Noot van 1918*).

[6] Verbeterd uit manapakā rikanang.

[7] De tekst heeft siran umiwö.

[8] In den tekst çaçāna.

men en alle te beschrijven; Z. H. de Vorst van Singhasāri gaf last om 't aantal kookplaatsen (haardsteden) van allerlei aard op te nemen. Die gemachtigde(?) dienaren, allen even gehoorzaam, volbrachten onverflauwd hun taak. Dien ten gevolge leerde (de bevolking van) Java-land zich gedragen volgens de bevelen van Z. Maj. den Koning.»

Ngkā tang nūṣāntare Bāly amatĕhan [1] i sācāra ring Yāwabhūmi |
dharmma mwang çrāma lawan kuwu tinapak adĕgnyeki sampun tiningkah |
sang Boddhādhyakṣa munggw ing Baḍahulu Baḍahalw ing [2] Gajah tanpramāda |
wruh ri kweh ning sudharmme kasugatan inutus çrī-narendrān rumakṣā || 3 ||

D. i. «En 't andere eiland, Bali, was conform in alle gebruiken met Javaland. De staat der heiligdommen, kluizenarijen en tijdelijke verblijven (kuwu) werd nagegaan; dit is geheel in orde gebracht. De Superintendant der Buddhisten, gezeteld te [Baḍahulu] Baḍahalu, Gajah [3], niet nalatig, is door Z. M. den Vorst gezonden, om, kennis nemende van de Buddhistische heilige gebouwen, daarvoor te waken.»

ZANG 80.

(Ibidem.)

Maat Madraka.

Lwir nikanang kasogatan i Bāli Kādhikaraṇan muwah Kuṭi hañar |
lāwan i Pūrwwanāgara muwah Wihāra bahu ng Ādirājya Kuturan |
nĕm tikanang kabajradharan uttama nghing i Wihāra tang kawinayan |
kīrṇṇa makādi ng Āryya-dadi rājasanmata kuṭinya tan wicaritan || 1 ||

D. i. «De bezittingen der Buddhisten op Bali zijn als volgt: Kādhikaraṇan [4] en Kuṭi hañar (Nieuwkluis) en Pūrwanagara en Wihāra bahu (Nieuwmunster), Ādirājya Kuturan [5], de zes voornaamste plaatsen der Bajradharasekte; slechts de Wihāra (d. i. Klooster of Munster) behoort aan de reguliere geestelijkheid. Overal verspreid zijn de met 's konings goedkeuring gevestigde kluizen, Āryadadi enz. Daarover zal niet uitgeweid worden.»

Milw atikang sudharmma ri Bukit Sulang Lĕmah i Lampung Anyawasudhā |

[1] Zoo leze men voor °hat.

[2] De tekst heeft āng.

[3] Verg. hiervóór p. 51, in Zang 14, 3: Baḍahulu mwang i Lwāgajah; en Prof. Kern's korte vertaling op p. 13. (*Noot van 1918*).

[4] De gewone beteekenis van Skr. adhikaraṇa is «gerechtshof». Ik vermoed echter dat met Kādhikaraṇan bedoeld is de hoofdzetel van geestelijk bestuur.

[5] Vgl. Zang 16, 3 en 't KBWdb. (II, 159) onder kutur. [Zie ook p. 163 hiervóór.]

khyāty angaran Tathāgatapura Grĕhasthadhara [1] supraçāsti n-amatĕh |
bhyoma [2] rasārkka Çāka diwaça-nya suk nṛpati Jīwaneçwara dangū |
wṛddhasumantry upāsaka ng abhūmi çuddha tĕhĕr apratiṣṭa n-inutus || 2 ||

D. i. «Alsmede het heiligdom te Bukit, Sulang, Lĕmah (grond) te Lampung, Anyawasudhā [3]; wat bekend is onder den naam Tathāgatapura Gṛhasthadhara [4] is door een goeden giftbrief bevestigd: in datum van Çāka 1260 (= 1338 A. D.) heeft de vorst van Jīwana [5] indertijd het gesticht. De Mantri sĕpuh, een upāsaka (Buddhistische leek) was het, die afgevaardigd werd om den grond te wijden en daarna ('t heiligdom) op te richten [6].»

Salwir ikang swatantra tuhu sapramāṇa pagĕh tĕkap narapati |
kīrtti sang ādi-sajjana sakāwakanya ya rinakṣa mogha tinĕngöt |
mangka juga swabhāwa sang inuttama prabhuwiçeṣa digjaya wibhuh |
nyāma muwah rinakṣa sahanā ni kīrtti nira de ni sang prabhu hĕlĕm || 3 ||

D. i. «Al de vrijstiften, die ware bewijzen hadden, [worden] bevestigd door de vorsten; de vrome stichtingen van vroegere deugdzame menschen, met hun vertegenwoordigers (?) worden behoed en voor onschendbaar verklaard. Zóó was de aard der uitnemendste voortreffelijke, wereldverwinnende, grootmachtige heerschers. Zoo ook mogen voorts al hun vrome stichtingen door latere heerschers behoed worden.»

Mwang makadon katona taya ni durātmaka rikang sabhūmi kacaya |
hetu nikang pradeça tinapak tinūt [7] sawalĕr samudra jinajah |
sthitya nirang tapaswi sahaneng pasir wukir alas pradeça kasĕnĕt |
tṛptya miwö tapa brata samādhy anambyakĕn i haywa ning sabhuwana || 4 ||

D. i. «En hij [8] stelt zich ten doel, dat er geen booswichten in 't (door hem) behoede land te zien zullen wezen. Uit dien hoofde werden (alle) streken onderzocht, voortgaande totdat men aan de zee stuitte (?) doorkruist, tot gerust verblijf aller asceten in strand, gebergte, wouden, afgelegen oorden, zoodat zij met voldoening zich aan ascese, geloften, en vroom gepeins kunnen overgeven, daardoor tevens het heil der geheele wereld bevorderende.»

---

[1] Conjectuur voor °swādhara.

[2] Wanspelling voor wyoma.

[3] D. i. eigenlijk «andere aarde». Het is de vraag of een eigennaam gemeend is.

[4] Wegens de onzekerheid der spelling is moeielijk te zeggen wat met dhara gemeend is. Gṛhastha is «een familievader».

[5] De vader van Hayam Wuruk.

[6] De constructie van den tekst is zeer vreemd, doch ik kan er niets anders uit maken.

[7] Gedrukt tinuta.

[8] Het onderwerp staat in den zin niet uitgedrukt. Ik veronderstel dat de dichter den Koning op 't oog heeft.

ZANG 81.

(Ibidem.)

De maat is een specie van Atyaṣṭi.

Gŏng ny ārambha [1] nareçware pagĕha sang tripakṣe Jawa |
pūrwwācāra nireng praçāsty alama tang rinakṣe [2] niwŏ |
kotsāhan haji yatna don ira wineh patik guṇḍala |
tan wismṛtya nireng carādhigama çikṣa len çāsana [3] || 1 ||

D. i. «Veelvuldig was de bemoeienis des Konings om de 3 godsdienstige gezindten [4] op Java (in hun rechten) te bevestigen. Zijn eerste gedragslijn ten opzichte der oude giftbrieven was, dat zij behouden en gerespecteerd werden. De vaste wil des Konings, zijn streven en doel, maakte dat de gemachtigde(?) dienaren niet zouden vergeten de lessen van goed gedrag, de voorschriften der zedelijkheid en der leer.»

Nāhan kāraṇa sang caturdwija paḍāngusir kottaman |
wipra mwang ṛṣi Çaiwa Boddha tĕtĕp [5] ing swawidyā tutur |
sakweh sang caturāçrama pramuka sang caturbhasma [6] sŏk |
kapwāteka tumungkul ing brata widagdha ring swakriyā || 2 ||

D. i. «Dat is de reden dat de vierderlei geestelijken [7] allen uitstekendheid nastreven: Brahmanen, Ṛṣi's, Çiwaieten, Buddhisten zijn vast in de hun eigen wetenschap en leer. Al de vier Āçrama's, voornamelijk de talrijke caturbhasma's, onderwerpen zich aan geloften, ervaren in hun eigen ritueele handelingen.»

Tusschen wipra en ṛṣi bestaat, naar ik veronderstel, het onderscheid dat de eersten niet leven als heremieten, de tweeden wel. Wie onder de «Vier āçrama's» bedoeld zijn, begrijp ik niet. In 't KBWdb. I (1897), p. 619 vindt men opgegeven dat de «Caturāçramī's» zijn: de Brahmanen, Ṛṣi's, Çaiwa's en Saugata's, maar deze vier klassen zijn reeds genoemd. De term caturbhasma, etymologisch z. v. a. «vier-asschig», is mij uit Indische bronnen onbekend; mogelijk heeft men daaronder zekere sectarische bedelorden te verstaan. Çiwaietische asceten plegen zich met asch te besmeren, doch de Çaiwa's zijn al genoemd.

[1] Verbeterd uit āramka.
[2] Zoo leze men voor rinakṣa.
[3] De tekst heeft çaçāna.
[4] Verg. Zang 51, 5. (*Noot van 1918*).
[5] Gedrukt boddhātgĕp.
[6] De tekst heeft catubhaṣma. Vgl. Zang 78, 7.
[7] Dwija beteekent, gelijk men weet, gewoonlijk «brahmaan», maar dat past hier niet.

Ngkā sakweh nira sang caturjjana paḍa sthitīng çāsana |
mantrī mukya sang Āryya karwa nipuṇeng kabhūpālakan |
kryankryan kṣatriyawangça len wali suçīla yatneng naya |
milw ang waiçya sabhūmi çūdra jĕnĕk i swakāryyāpagĕh || 3 ||

D. i. «Nu zijn alle vier klassen van 't volk gehoorzaam aan de bevelen. De voornaamste Mantri's, de twee Ārya's, zijn ervaren in 't landsbestier. De Grooten, van Kṣatriya-geslacht en Pairs, zijn deugdzaam en zorgvuldig in hun gedrag. Ook de Waiçya's over 't heele land, en de Çūdra's hebben behagen in hun vaste bezigheden.»

Wali heb ik vertaald met «pair», op grond van Makassaarsch bali, «ambtgenoot, pair»; dezelfde zin van «een gelijke» ligt in Malagasi vady, «gade», vinady, «getrouwd»; Mota qaliga, «maagschap, maag». Het Oudjav. wali heeft natuurlijk niets te maken met Nieuwjav. aan 't Arabisch ontleende wali.

Yekang janma [1] catur sujanma n-umijil sakeng hyang Widhi |
ling ning çāstra wĕnang sagatya nika de narendreng pura |
kapwekāpagĕh ing swaçīla kimutang kujanmatraya |
nang caṇḍāla mĕleca tuccha paḍa yatna ring swakrama || 4 ||

D. i. «Van de vier welgeboren kasten die hun ontstaan te danken hebben aan den goddelijken Albestierder, wordt de heele toestand beheerscht door den Vorst in den staat: zij zijn vast in hun zedelijk gedrag. Zelfs de drie lage volksklassen, namelijk Caṇḍāla's, Mleccha's, en Tuccha's, nemen zorgvuldig hun fatsoen in acht.»

Mleccha is in 't Skr. «barbaar»; hier echter is het de benaming van een zekere lage kaste; zie 't KBWdb. IV (1912), 585. Ook Tuccha, «nietig, laag», komt in Indië voor als benaming eener bepaalde menschenklasse; men zou het kunnen vertalen met «schooier».

ZANG 82.

(Ibidem.)

In Suwadanā-maat.

An mangkā lwir nikang bhūmi Jawa ri pangadĕg çrī-nātha siniwi |
norang sandeha ri twas nira n-umulahakĕn kīrttyānukani rāt |
tĕkwan çrī-nātha kārw amwangi haji n-agawe ṣaḍ dharmma kuçala |
mwang penak [2] çri-narendra pratuha [3] tumut i buddhi çrī-narapati || 1 ||

[1] Gedrukt janmi.
[2] Verbeterd uit penan.
[3] Zoo leze men voor pranuha.

D. i. «Zoodanig is de gesteldheid van 't land Java onder de regeering van den heerschenden Vorst. Hij weifelt volstrekt niet in zijn gemoed om vrome werken tot stand te brengen tot vreugde der wereld, terwijl de twee vorsten [1] den Koning aanvuren om de zes deugden uit te oefenen [2]; en de oude hooge vorstelijke personen zijn bevredigd, daar zij de gezindheid van Z. Maj. den Vorst deelden.»

Çrī-nāthe Singhasāryy anaruka ri Sagaḍā dharmmāparimita |
Çrī-nāthe Wĕngkĕr ing Çūrabana Pasuruhan lāwan tang i Pajang |
Buddhādhiṣṭāna tekang Rawa ri Kapulungan mwang Locanapura |
Çrī-nāthe Watsarīkang Tigawangi magawe tuṣṭeng parajana || 2 ||

D. i. «Z. H. de heerscher van Singhasāri legde te Sagaḍā onmetelijke dharma's aan; Z. H. de heerscher van Wĕngkĕr te Çūrabana, Pasuruhan en Pajang, Buddhādhiṣṭhāna te Rawi, Kapulungan en Locanapura; Z. H. de heerscher van Watsari te Tiga-wangi, hetgeen de lieden vreugde gaf.»

Met die «onmetelijke dharma's» zullen wel dharmasīmā's, d. i. «vrije landerijen», bedoeld wezen. Ook de vrome giften van den heerscher van Wĕngkĕr, 's Konings oom, zullen in gronden bestaan hebben, en daarenboven uit een heiligdom, Buddhādhiṣṭhāna, d. i. «hoofdplaats van Buddha»; voorts te Kapulungan; en Locanapura, zeker wel een onnauwkeurige spelling voor Locanāpura, d. i. «Stad van Locanā», want Locanā is een bekende Buddhistische godin, de wederhelft (çakti) van den Dhyāni-buddha Akṣobhya (of van Wairocana).

Wie als vorst van Watsari wordt aangeduid, heb ik niet kunnen opsporen. De vorm van den naam lijkt eenigszins verdacht.

In de derde strofe gaat het aldus voort:

Sakweh ning mantri sampun kṛtawara sinungan sīmāsirasirān |
caitya prāsāda ta pwang ginaway ika lawan linggādi [3] satata |
bhaktīng hyang bhakti ri pitrĕgaṇa samasamātwang ring muniwara |
dāna mwang kīrtti puṇyenulahakĕn ika solah sang prabhu tinūt || 3 ||

D. i. «Al de Mantri's hebben gunstbewijzen ontvangen, zijn begiftigd met tal van dorpsgronden. Tempels, torens werden dan opgericht, en voortdurend lingga's, enz. Men bracht godsdienstige hulde aan de goden, hulde aan de Voorvaderschare; allen betoonden eerbied jegens de Wijzen. Milde schenkingen en heilige monumenten werden uitgevoerd in navolging van 't gedrag des heerschers.»

[1] Namelijk 's Konings ouders.

[2] Omtrent kuçala vgl. men 't KBWdb. onder kuçāla (II, 198); een verkeerde spelling van kuçala.

[3] In den tekst linggādhi.

ZANG 83.

(Ibidem.)

In Sragdharā.

An mangkā kottaman çrī-narapati siniwīng Tiktawilwaikanātha |
sākṣāt candreng çarat kastawan ira n-agawe tuṣṭa ning sarwwaloka |
lwir padma ng durjjana lwir kumuda sahana sang sajjanāsih [1] tĕke twas |
bhṛtya mwang koça len wāhana gaja turagādinya himpĕr samudra || 1 ||

D i. «Zoo is de voortreffelijkheid van Z. Maj. den Vorst, die te Majapahit als alleenheerscher regeert. Gelijk aan de Maan in den herfst wordt hij geprezen, daar hij de geheele wereld met vreugde vervult. Als waterrozen zijn de boosdoeners, als witte lotussen de goeden, welke hem allen hartgrondig liefhebben. Zijn dienaren, geldmiddelen, wagens, olifanten, paarden enz. zijn (onmetelijk) als de zee.»

De prachtige helderheid der Maan in de herfstmaanden, inzonderheid in Kārttika, waarin de volle maannacht bekend is als kaumudī, is in Voorindië spreekwoordelijk. Natuurlijk past de vergelijking niet voor Java, doch zulks neemt niet weg dat de Javaansche dichter slaafs het Indische voorbeeld navolgt.

De roode lotussen (padma's) bloeien bij dag en sluiten hun kelken 's nachts; omgekeerd openen de kumuda's zich 's nachts en prijken zij als de Maan schijnt; de Maan heet dan ook, in beeldspraak, hun geliefde. De boosdoeners worden vergeleken met de padma's, omdat deze voor den maneschijn als het ware schuil gaan, kwijnen, terwijl de kumuda's dan zich ten volle ontplooien en bloeien. Hetzelfde *concetto*, eenigszins anders uitgedrukt, hebben wij reeds aangetroffen in Zang 7, 1.

Mangkin rabdhekanang Yāwadharaṇi kapawitranya ring rāt prakāça |
nghing Jambudwīpa lawan Yawa kĕta ng inucap kottamanyan sudeça |
dening kweh sang widagdheng aji makamuka sang dhyakṣa saptopapatti |
mwang pañjy ang jīwalekan (?) tangara sing umungup kāryya kapwātidakṣa || 2 ||

D. i. «Hoe langer zoo meer begint de gezegende toestand van 't Javaansche land in de geheele wereld bekend te worden. «Slechts Jambudwīpa (Voorindië) en Java», heet het, worden bij uitstek goede landen genoemd, wegens de menigte van mannen ervaren in de leer, met de opperrechters (Dhyakṣa) en de zeven Upapatti's, aan 't hoofd, en de Pañji's [....], Tangara's, alwie, uitstekend in hun werk, zeer bekwaam zijn.»

[1] Gedrukt sājanāsih.

Rabdha, dat ik elders niet aangetroffen heb, houd ik voor een uit misverstand ontstane verminking van ārabdha [«begonnen»]. Met jīwalekan, dat er verdacht uitziet, weet ik geen weg. Tangara is vermoedelijk een synoniem van Taṇḍa[1].

Mukya ng Çrī-Brahmarāja dwija parama[2] mahākawya anindyāgamajña |
hĕnty ang tarkkādi kawruh nirang nipuṇa mahākāwya naiyāyikādi[3] |
mwang ḍanghyang Bhāmanātibrata kuçala tameng Weda ṣaṭ[4] karmma çuddha |
āstām çrī-Wiṣṇu sakte çama[5] japa makadon wṛddhya ning rāt subhikṣa || 3 ||

D. i. «Vooraan staat Çrī-Brahmarāja, de uitstekende brahmaan, onberispelijke groote dichter en kenner der godsdienstige overlevering; hij heeft een volkomen kennis van de skeptische en andere philosophieën, is knap in de poëtiek, in 't stelsel der dialektiek, enz. En de Ḍanghyang (Brahmaansche leeraar) Bhāmana, zeer vroom, deugdzaam, ervaren in de Weda's en de 6 reine werkzaamheden[6]. En ook Çrī-Wiṣṇu, die heil zoekt in kalmte des geestes en prevelgebeden, met het doel dat het land toeneme in welvaart.»

Hetunyānantara sarwwajana tĕka sakeng anyadeça prakīrṇṇa |
nang Jambudwīpa Kamboja Cina Yawana len Cĕmpa Karṇṇāṭakādi |
Goḍa mwang Syangka tang sangkan ika makahawan potra milw ing waṇik sök |
bhikṣu mwang wipra mukyān hana tĕka sinungan bhoga tuṣṭa npanganti || 4 ||

D. i. «Dientengevolge kwamen onophoudelijk allerlei lieden uit andere landen, in menigte: zooals uit Jambudwīpa, Kamboja, China, Yawana, Campā, Karnāṭaka enz., Gauḍa en Siam, — kwamen zij per schip met talrijke handelaars; monniken en voorname brahmanen; die er kwamen, werden onthaald en verbleven er gaarne.»

Yawana hebben wij reeds ontmoet in Zang 15, 1.[7]

Moeielijkheid baart Syangka, dat eveneens in Zang 15 voorkomt en een van elders onbekende bijvorm van Syam schijnt te wezen, en niet in twee woorden gescheiden mag worden. Maar wat is dan tang?

[1] In Zang 88, 1 vertaald met «onderling (van het dorpsbestuur)». Verg. 't KBWdb. II, 569. (*Noot van 1918*).

[2] Verbeterd uit warama.

[3] Zoo leze men voor naiyeyikādī.

[4] Gedrukt ṣad.

[5] In den tekst çakte sama. Çakta beteekent «bekwaam».

[6] Deze 6 geoorloofde werkzaamheden eens brahmaans, zijn: studie, onderwijs, offeren voor zich zelf, offers verrichten voor anderen, aalmoezen geven, aalmoezen ontvangen.

[7] De hier in het oorspronkelijke artikel volgende bespreking van Yawana is bij den herdruk weggelaten, daar Prof. Kern later aan een andere opvatting de voorkeur heeft gegeven. Zie dienaangaande bij Zang 15 hiervóór p. 52—53, met de noot op laatstgenoemde bladzijde. *(Noot van 1918).*

Goḍa is Gauḍa [thans: Gaur] in Oostelijk Hindustan.

De 5de strofe luidt als volgt:

Ndān angkĕn Phālguṇa Çrī-nṛpati pinaripūjeniwŏ ring swarājya |
prāpta ng mantrī sabhūmī Jawa juru kuwu len dhyakṣa sarwwopapatti |
milw ang Bālyādi nūṣāntara sahana saha prabhrĕti n-tanpĕgat sŏk |
byāpārī mwang waṇik ring pĕkĕn angĕbĕk atĕp sarwwabhāṇḍanya kīrṇṇa || 5 ||

D. i. «En in iedere maand Phālguna wordt Z. Maj. de Vorst geëerd en gevierd in zijn heerschappij. Dan komen de hooge staatsdienaren (mantri) van geheel Java, de districtshoofden (juru), de dorpshoofden (kuwu), en de rechterlijke ambtenaren (dhyakṣa) met de upapatti's; mede komen de (lieden van de) andere eilanden, Bāli, enz., allen met eergeschenken, die oneindig talrijk zijn. Neringdoenden en kooplieden vullen in dichte menigte de markt met al hun uitgespreide waren.»

Tingkah ning pūja n-idran bhrisaḍi saha mṛdanggenarak ning wwang akweh |
ping pitw angkĕn dinembuh sasiki saha niwedya n-dunung ring wanguntur |
homa mwang brahmayajñenulahakĕn ira sang Çaiwa Boddha n-pamūjā |
amwīt ingng aṣṭamī kṛṣṇa makaphala rikang swastha ni [1] çrī-narendra || 6 ||

D. i. «De wijze waarop de feestelijke ommegang geschiedt is zóó, dat een Bhrisaḍi [2] met trommelgeschal door veel volks in plechtigen optocht rondgeleid wordt. Zevenmaal wordt het dagelijks herhaald (?); ieder begeeft zich met offeranden naar den Wanguntur (Sitinggil). Offers aan den Vuurgod en brahmayajña's [3] worden door de Çiwaietische en Buddhistische geestelijken ter vereering verricht, te beginnen met den 8sten der donkere maandhelft, voor het welzijn van Z. Maj. den Vorst.»

ZANG 84.

(Ibidem.)

De maat hiervan is een soort Kṛti.

Prāpta ng diwaça kaping pādbĕlas i wijil Çrī-narapati warṇṇan |
tingkah nira midĕr ing [4] nāgara marasuk bhūṣaṇa kanakādi |
çōbhābhra pinikul ing jampana mahawan lantaran atuntun |

---

[1] Conjectuur voor swasthāna.

[2] De beteekenis van dit woord, dat ondanks de onjavaansche bh geen Skr. is, ken ik niet. Het herinnert aan Prisaḍi in Zang 64, 1, waarvan het misschien een andere uitspraak is. Vermoedelijk is bedoeld een reusachtige pop, voorstellende een of ander mythisch wezen.

[3] D. i. een godsdienstige handeling bestaande in 't opzeggen van heilige teksten.

[4] Gedrukt midĕreng, doch de conjunctief is hier niet op zijn plaats.

mantrī saçiwabhujanggādi nika manganggo dadar angiring [1] sök || 1 ||

D. i. «Er worde beschreven hoe op den 14den Z. Maj. de Vorst naar buiten kwam (wijil) en in de stad rondging getooid met sieraden van goud enz. Luisterrijk pralend werd hij gedragen in een palankijn, terwijl wegbereiders aan beide zijden gingen ten geleide. Mantri's met geleerde geestelijken der Çiwaieten enz., de hun geschonken (kleedij) dragende, vergezelden hem in grooten getale.»

Ghūrṇṇa ng paḍahi [2] mṛdangga truṭika dudū ng çangka tara yan atri |
sinrang ni pasĕlur ing bhaṭṭagaṇa manguccāraṇa ng abhiwāda |
çloka stuti nira sangkeng parapura de sang nipuṇakawīndra |
cihna nrĕpati gahan lwī Raghusuta Kṛṣṇañjaya(?) subhageng rāt || 2 ||

D. i. «Daverend was 't geluid der feestmuziektrommen [....] [3] ; anderzijds weerklonken de schelphoornen helder, opgedrongen [4] door de lange rij van een troep lofzangers die een begroeting uitspraken; lofgedichten komen uit andere steden van dichter-vorsten, als blijk dat de Vorst luisterrijk is als Rāma en — (zoo) bemind in de wereld.»

Een naam als Kṛṣṇañjaya is feitelijk ongerijmd. Het zal wel een fout wezen voor Karṇañjaya, «Overwinnaar van Karṇa», d. i. Arjuna.

Sāmpun nṛpati manek ring maṇimayasinghāsana suminābhra |
Çoddhodani sakala lwir nira wahu sangke Jinapada çobhā |
byakta trisura Surendrāng umarĕk i himbang nira n-apūja hyang |
āpan paḍa linĕwih bhūṣaṇa nika sotan wwang adhika mūlya || 3 ||

D. i. «Reeds had de Vorst den troon van edelgesteente bestegen, met luister schitterende. Hij leek als Çuddhodhana's zoon (de Buddha) in persoon, zoo even uit het prachtige Jina-verblijf (Buddha-hemel) gekomen. Zichtbaar waren de 3 goden [5] en de heer der Goden (Indra) tegenwoordig aan Zijne zijde, terwijl hij devotie verrichtte. En allen hadden een uitstekend tooisel; geen wonder, dewijl zij hoogaanzienlijke personen waren.»

Het dient bijzonder opgemerkt te worden dat de dichter zich Çākyamuni voorstelt als verblijvende in Jinapada, een woord gevormd naar 't model van Wiṣṇupada, Wiṣṇu's verblijf. Die voorstelling is niet vreemd aan Mahāyānisten, ofschoon ze lijnrecht in strijd is met de oude, rechtzinnige leer.

Ik begrijp niet recht wat de dichter in de twee laatste versregels eigenlijk

[1] Zoo leze men voor ingiring.

[2] Paḍaha is de lezing van 't HS.; paḍahi is mijn conjectuur.

[3] Truṭika is onvindbaar. Misschien heeft men truṭita te lezen, in welk geval men zou kunnen vertalen: «afgebroken door».

[4] Er zal bedoeld wezen: «waarop onmiddellijk volgde».

[5] D. i. Brahma, Wiṣṇu en Çiwa? Onzeker.

te kennen geeft. Er kan toch geen sprake wezen van de werkelijke tegenwoordigheid van Indra enz., in eigen persoon! Hoe dan 's mans woorden te verklaren? Wellicht op de volgende wijze. Uit de beschrijving die de Chineesche pelgrim Hiuen Thsang geeft van een groot feest hetwelk Koning Çīlāditya (*al.* Harṣa) bij zekere gelegenheid aanricht, blijkt dat een gouden beeld van den Buddha plechtig op een olifant werd rondgedragen, terwijl de koning zelf, in 't kostuum van Indra, ter linkerzijde een prachtig zonnescherm ophield, en koning Kumāra van Kāmarūpa (Assam), onder de trekken van den god Brahma, met een witten vliegenwaaier in de hand zich aan den rechterkant hield. [1] Hieruit ziet men, dat hooggeplaatste personen bij een feestelijke gelegenheid den Buddha *in effigie* vereerden door de rollen op zich te nemen van godheden die den Meester bij diens leven als nederige dienaren hulde plachten te bewijzen. Hun rol bracht mede, dat zij het kostuum der door hen voorgestelde goden aannamen. In ons gedicht neemt de Koning zelf de plaats van den Buddha in, die aan zijne zijde aanzienlijke personen heeft welke gedienstige godheden voorstellen. Wie die personen zijn, wordt niet gezegd. Dit is de eenige verklaring die ik van de alles behalve duidelijke plaats weet te geven. Doch gaan wij verder.

Tingkah ni laku nira çrī-nṛpati Pajang sapriya pinakāgra |
singhāsana nira sāmpun lĕpas inarak ning balagaṇa kīrṇṇa |
mantrī Pajang athawā mantri ri Paguhan rowang ika sapaṇṭa |
lakṣārwuda marasuk bhūṣaṇa saha bhrĕtya dhwaja paṭahādi || 4 ||

D. i. «In den tocht vormde Z. Hoogheid de Vorst van Pajang met zijne geliefde gade de voorhoede. Zijn troon was reeds vooruit, statig begeleid door een wijdverspreide menigte troepen. De Mantri's van Pajang en de Mantri's van Paguhan, hun gezellen, (volgden) in groepen: lakṣa, arbuda, [2] gekleed in prachtkostuum, met dienaren, vlaggen, trommen enz.»

Mangkā nṛpa ri Lasĕm sapriya ri wugat lampah ira sabhṛtya |
mwang çrī-nṛpa ri Kaḍintĕn sayugala sāmātyabala ri wuntat saçrī |
çrī-Jīwanapararājñī ri wuri saha bhrĕtyagaṇa sabharttā |
çrī-bhūpati paměkas mantry adhika sa Yāwāwani mangiring sŏk || 5 ||

D. i. «En de vorst van Lasĕm met zijne vrouw trok daar achter met zijne dienaren, en daarachter Z. Hoogheid de vorst van Kaḍiri met gade, met ministers en leger, met pracht. H. Maj. de opperkoningin van Jīwana (Kahuripan) daarachter met de schare van dienaren, met haar echtgenoot. De

[1] Zie Stan. Julien, Voyages des Pèlerins bouddhistes, II (1857), 258.

[2] Ik heb deze telwoorden onvertaald gelaten. Zelfs als men aan die getallen een veel geringer waarde toekent dan ze in 't Sanskrit hebben [100.000 & 10.000.000], zijn de cijfers van den dichter belachelijk overdreven.

overige landsheeren (b h ū p a t i) en voorname M a n t r i's van geheel Javaland volgden in groote menigte.»

Ton tang parajana sarsök pĕnuh ariwĕg tanpasĕla manonton |
pinggir nikanang lĕbuh ajajar tang çakaṭa [1] pinanggung [2] |
dwārānapis [3] awawa lwir dhwaja nguniweh panggung ika rinĕngga |
sök stry anwam atuha dudw ang mangĕbĕk umunggw ing bacingah atimbun || 6 ||

D. i. «Men zag een talrijk publiek, in volte samengeschoold zonder tusschenruimte, toeschouwende. Aan den rand der hoofdstraat (of a l u n - a l u n) stonden op een rij wagens als tribunen ingericht [4]. De deuren — als(?) vlaggen [5] en de kijktribunes waren versierd. Een menigte jonge en oude vrouwen vulden de plaatsen op het buitenplein (b a c i n g a h) bij hoopen.»

Buddhinya ḍaraḍaran kapwa suka bangun wāhuwahu manonton |
tan warṇṇan ulah ikeñjing nṛpati kinastryan mijil i wanguntur |
wiprādi sira maweh amrĕtawarakuṇḍyādi wawan ikāpnĕd |
mantrī parapamĕgĕt kapwa marĕk amuṣpāñjali parĕng asrang || 7 ||

D. i. «Benieuwd in hun geest schepten zij allen evenzeer vermaak alsof zij het nu pas toeschouwden. Wij behoeven niet te beschrijven wat zij deden, toen den volgenden dag de Vorst gehuldigd uitkwam aan den M a n g u n t u r. [6] Brahmanen enz. gaven gewijden drank, en sierlijk waren de kruikjes die zij aanboden. M a n t r i's en notabelen (p a m ĕ g ĕ t) maakten hun opwachting in dichten drom hulde betoonende met aaneengesloten handen.»

ZANG 85.

(Ibidem.)

In de maat Suwadanā.

Tanggal ning Caitra tekang balagaṇa mapulung rahy āhĕm apupul |
mantrī mwang taṇḍa len gusti sahana nguniweh wadwā haji tumūt |
milw ang mantry ākuwu mwang juru buyut athawā wwang ring parapurī |
āstām sang kṣatriya mwang wiku haji karuhun sakweh dwijawara || 1 ||

D. i. «Op den dag der nieuwe maan van Caitra [7] vergaderde het heir en

[1] Verbeterd uit s a k a t h a.

[2] Het vers is niet in orde; er ontbreken drie lettergrepen.

[3] Lezing verdacht en daardoor de woordscheiding onzeker.

[4] De zin loopt oogenschijnlijk goed af; toch moet in den oorspronkelijken tekst iets anders gestaan hebben, want de maat is gestoord. [Verg. Zang 87, 1.]

[5] Onverstaanbaar.

[6] = W a n g u n t u r (zie Zang 83, 6). Verg. 't KBWdb. III (1901), 627. (*Noot van 1918*).

[7] C a i t r a is de eerste lentemaand in 't begin van 't jaar; [en volgt op Phālguna].

hield gezamenlijk raad. De Mantri's en hoofdofficieren (taṇḍa) en Gusti's alle, alsook het gevolg des konings (wadwa haji), namen er deel aan; alsmede de dorpshoofden en dorpsoudsten en lieden van andere steden, om niet te spreken van de Kṣatriya's en koningsmonniken, voorafgegaan door alle voorname Brahmanen.»

De beteekenis van mapulung rahi is mij onbekend. Misschien is het een uitdrukking die in eigenlijken zin te vergelijken is met onze uitdrukking: «de koppen bij malkaar steken».

Onder de genoemde waardigheidsbekleeders zijn er eenige, waarvan 't karakter ons slechts onvolkomen bekend is.

Don ing höman ri tan lamlama ni sabala sang çrīnātha ring ulah |
kapwānūtājar ing Rājakapakapa sadāngkĕn Caitra winaca |
haywāngambah ri tan lakwa nika manĕkĕteng wastrādyaraṇa(?) |
dewaswādinya tātan purugĕn ika maran swasthāng pura sadā || 2 ||

D. i. «Het doel van de beraadslaging was, dat al de troepen des konings in hun gedrag niet hebzuchtig zouden wezen, en dat zij de lessen in 't Rājakapakapa, hetwelk altoos elke Caitra-maand wordt voorgelezen, zouden volgen; opdat zij niet een weg zouden betreden die verboden is, terwijl zij zich moeten in acht nemen [1]. Zij mogen zich volstrekt niet vergrijpen aan goden-eigendommen enz. [2], opdat het den staat steeds welga.»

Kapakapa is blijkbaar een soort geschrift. In 't Jav. Wdb. (1901, I, 509) vindt men opgegeven een «Layang Kapakapa», naam van een boek dat gezegd wordt door dien Adipati geschreven te zijn; en Adipati Rājakapakapa is, volgens hetzelfde Wdb. «naam en titel, door Daniswårå aan Bĕgdjå gegeven». Daniswara, d. i. Dhaneçwara, is welbekend als een naam van Kubera. Blijkbaar is het hier genoemde Rājakapakapa een geschrift uit den Hindutijd en dus zeker wel identisch met het door Prapañca bedoelde. [3]

ZANG 86.

(Ibidem.)

In Mandākrāntā.

Ākāra rwang dina muwah ikang kāryya kewwan narendra |

[1] Wastrādyaraṇa is corrupt: er ontbreekt één lettergreep. Ik weet geen zeker geneesmiddel. Mogelijk, doch geenszins zeker, is: wastrādyaharaṇa, d. i. «kleederen enz. niet te rooven».

[2] Onder «enz.» versta men, in de eerste plaats, 't eigendom van brahmanen.

[3] Verg. over de Sĕrat Raja Kapakapa, in proza-bewerking S. Wadu aji geheeten, Dr. Brandes in zijn Register op de Babad Tanah Djawi (Verhand. Bat. Gen. LI, 4, 1900), p. 15*—17*, en p. 186—201. Men vindt daar ook de Jav. verklaring uit de Wadu aji van pandĕlĕgan (zie Zang 88, 1) als «jurutĕnung miwah jurunujum», dus z.v.a. «astroloog»;

wwantĕn [1] lor ning pura tĕgal anāma ng Bubat kaprakāça |
crī-nāthāngkĕn mara makahawan swāna [2] singhāpadudwan |
sabhrĕtyānorakĕn idĕran atyadbhuta ng wwang manonton || 1 ||

D. i. «Na een tijd van twee dagen was door den Vorst op nieuw voor een feest zorg gedragen. Er is ten Noorden van de stad een veld, bekend onder den naam van Bubat. Z. Maj. de Vorst gaat telkens daarheen, terwijl hij als voertuig gebruikt honden en leeuwen (s i n g h a), die niet met elkaar harmonieeren. Al de dienaren rondom houden die onder bedwang; met de grootste verbazing zien de menschen het aan.»

Ndan tingkah ning Bubat araharārddhāratātaṇḍĕs alwā |
madhyakroçākara nika n-amūrwwānutug rājamārgga |
madhyārddhakroça kĕta pangalornya nutug pinggir ing lwah |
kedran de ning bhawana kuwu ning mantri sasök mapaṇṭa || 2 ||

D. i. «En Bubat doet zich voor als een woeste grond, zeer vlak, niet begroeid, ruim. Een halve k r o ç a strekt het zich uit Oostwaarts tot aan den koningsweg; meer dan een halve k r o ç a Noordwaarts tot aan den rand der rivier. Het is rondom omgeven door huizen en optrekken van M a n t r i's in menigte gegroepeerd.»

Bwat-bwat munggw ing tĕngah aruhur atyadbhutādĕgnya çobhā |
stambhanyākweh inukiran athāparwwa tingknh nikāpnĕd |
skandhāwāre nikaṭa nika kulwan rakĕt lwir pure jro |
nggwan çrī-nātha n-dunung i tĕka ning Caitramāsa n-pamanggung || 3 ||

D. i. «Verwonderlijk schoon staan daar te midden hooge bouwwerken, waarvan vele zuilen met beeldwerk versierd zijn en met geledingen die er fraai uitzien. Het koninklijk hoofdkwartier in de nabijheid daarvan ten Westen, gelijk de hofburg, is de plaats waarheen de Vorst zich begeeft wanneer de maand Caitra gekomen is, als wanneer hij op een p a n g g u n g [3] stijgt.»

ZANG 87.

(Ibidem.)

De maat is Çikhariṇī.

Pratingkah ning panggung majajar angalor paççimamuka |
ri saṇḍing lor mwang dakṣiṇa haji parakṣatriya pinik |

---

en t o ṇ ḍ ā m o h i (lees: k a ṇ ḍ a m o h i; zie Zang 91, 2) als «ingkang kabĕbahan amamangkat... padamĕlan... ulah», dus z. v. a. «chef-kok»; p. 198 en p. 196 o. c. (*Noot van 1918*).

[1] Conjectuur voor w a w w a n.

[2] De tekst heeft s t h ā n a.

[3] P a n g g u n g is een op hooge stijlen rustende toren of koepel; of een tribune, om naar een vermakelijkheid te kijken.

sumantrī dharmmādhyakṣa kĕta ng umarĕp wetan atatā |
harĕpnyārddhālwā lwir nika sadawatā ning lĕbuh agŏng || 1 ||

D. i. «De tribunes stonden op een rij naar 't Noorden, met de voorzijde in 't Westen. Aan de Noord- en Zuidzijde waren de koning en uitgelezen Kṣatriya's. De hoofd-mantri's en de Dharmādhyakṣa zaten in rangorde met het aangezicht naar 't Oosten gericht. Het daarvoorliggende is zeer ruim, zoodat het zich uitstrekt over de geheele lengte van den grooten weg[1].»

Rikā nggwan çrī-nātha n-parahita maweh netrawiṣaya |
hanan prang taṇḍing prang pupuh ikang atombokan [2] inadu |
akañjar len prĕp mwang matalitali moghāngdani [3] suka |
hanan pat mwang trīkang dina lawas irā çīghra n'umulih || 2 ||

D. i. «Dáár was het dat Z. Maj. de Vorst aan 't algemeen een weldaad bewees door het iets te geven wat een oogenlust was. Er waren er die een wedstrijd hielden; met strijdhamers vochten; (anderen) die tegen elkander gesteld werden om te botsen; die met dolken vochten en met vuisten, en met touwen (lasso's?); wat niet naliet vermaak te wekken. Het duurde soms vier of drie dagen. Daarna keerde hij huiswaarts.»

Ryy ulih [4] çrī-nāthekang Bubat asĕpi panggungnya dinawut |
samangkā tang prang-taṇḍingan inura mangkin sukakara |
ri panglwang ing Caitra nrĕpati n-umiwŏ çrāma sahana |
wineh wastra mwang bhojana paḍa suka n-mamwit umulih || 3 ||

D. i. «Na den terugkeer van Z. Maj. den Vorst was Bubat verlaten en werden de tribunes opgeruimd. Toen werden de wedstrijden ontbonden, hetgeen nog meer vreugde veroorzaakte [5]. In de tweede maandhelft van Caitra onthaalde de Vorst alle kampioenen (?), die begiftigd werden met kleeding en voedsel, verheugd afscheid namen en huiswaarts keerden.»

ZANG 88.

(Ibidem.)

In Madraka-maat.

Salwir ikang buyut wadana teki tanwawang umantuk amwit i dalĕm |
Āryya Raṇādhikāra dinulur nikādhipati ring eñjing umarĕk |
Āryya Mahādhikāra juru pañcataṇḍa pinakādi ring padĕlĕgan |
rowang ika n-paḍāmwit i sĕḍang nareçwara sirān tinangkil apupul || 1 ||

[1] Of alun-alun; verg. Zang 84, 6. En zie 't KBWdb. I, 273; III, 804. (*Noot van 1918*).
[2] Gissing voor atembokkan.
[3] De tekst heeft een overtollig ni.
[4] Gedrukt Yyulih.
[5] Dit is mij niet recht duidelijk.

D. i. «Al de dorpsoudsten (en) Wadana's keerden weldra huiswaarts na afscheid genomen te hebben van 'tHof. Ārya Raṇādhikāra, vergezeld van den Adhipati, maakte 's morgens zijn opwachting. Ārya Mahādhikāra, de districtshoofden [1] (juru), de 5 ouderlingen (van het dorpsbestuur), de hoofdbeambten in de Padĕlĕgan, waren hun gezellen bij 't afscheidnemen toen de Koning met gemalin audientie verleende.»

Bij 't vertalen der titels heb ik mij met gissingen moeten behelpen. Mijn vertolking van pañcataṇḍa berust op de veronderstelling dat het een synoniem is van Nieuwj. pañcakaki, de leden van 't dorpsbestuur (eig. de 5 Ouden), in verband met het feit dat in het Tagalog taṇḍa de beteekenis heeft van «Oudste». De beteekenis van padĕlĕgan is onbekend, maar zóóveel is duidelijk dat het samenhangt met pandĕlĕgan, volgens 't Jav. Wdb. onder dĕlĕg: naam van een soort van beambten in den ouden tijd.[2]

Ngkā n-pawuwus nareçwara ri Wĕngkĕr ojar i parāndyanādi wadana |
he [3] kita haywa tan tuhu susatyabhakty asih aniwya nātha ri haji |
sthitya kiteng kāweçyan i singāngdane [4] hajĕnga ning pradeça ya gĕngĕn |
setu ḍamārgga waṇḍira gṛhādi salwir ikanang sukīrtti pahayun || 2 ||

D. i. «Daar nam de Vorst van Wĕngkĕr 't woord. Hij sprak tot de Edele heeren [5] enz. en Wadana's: «O, gij lieden! wacht u om niet oprechtelijk zeer waarachtiglijk trouw en met liefde den Koning als uw heer te dienen! Weest ferm in uw landschap om u toe te leggen op alles wat strekken kan om het heil der streek te bevorderen! Draagt zorg voor bruggen (setu), groote wegen, waringin's, huizen en al de gewijde monumenten!»»

Mukya nikang gagā sawah asing tinandur ika wṛddhya rakṣan amĕrĕn |
yāwat ikang lĕmah pinakarāmakĕn pagĕha tanpadadya waluha(?) |
hetu nikang kulīna tan atuṇḍung ng aparadeça [6] yan patarukā |
nang pratiguṇḍalanya ya tutĕn ri gönga nikanang pradeça n-usirĕn || 3 ||

D. i. ««De voornaamste hoogvelden (gaga) en sawah's, al wat geplant wordt, moge gedijen, worde beschermd en gekoesterd! Voor zoover de grond strekt om ingedijkt(?) te worden, worde die bevestigd, opdat het niet een

[1] Door een blijkbare schrijffout stond hier: «dorpshoofden». Zie toch Zang 83, 5. (*Noot van 1918*).

[2] Verg. echter noot 3 op p. 191 hiervóór. (*Noot van 1918*).

[3] Gedrukt: e.

[4] In den tekst foutief singāngdene.

[5] Parāndyan bestaat uit para + andyan, waarvoor Zang 89, 3 handyan heeft. Het is m. i. een bijvorm van hadyan. Vgl. Malagasi andriana. — (Voor de rol van den Vorst van Wĕngkĕr ten deze, verg. den — corrupten — slotregel van Zang 4, 2. *Bijvoeging van 1918.*)

[6] Conjectuur voor amaradeça.

doorbraak [1] ten gevolge hebbe, opdat de huislieden niet naar andere oorden verjaagd worden om zich daar te vestigen; in zoo'n geval heeft men het koninklijk rescript (p r a t i g u ṇ ḍ a l a) [2] te volgen bij (de bepaling van) de grootte van 't gebied waarheen men de toevlucht wil zoeken».»

Çrī-Kṛtawarddhaneçwara hamaywanī kagĕngan ing pradeça gawayĕn |
ndan wilangĕn mahānasa rika [3] pramāda nika ring pĕjah çaçi sadā |
milwa ta yomapekṣa hana ning durātmaka makādy añidra lawana |
wṛddhya ni dṛwya sang prabhu phalanya sādhana nirān rumakṣa bhuwana || 4 ||

D. i. ««Z. Hoogh. Kṛtawardhana [4] verordent hoe groot het te bebouwen dorpsgebied zal wezen, en de haardsteden [5] moeten geteld (d. i. opgeschreven) worden bij nalatigheid op den laatste van elke maand. Tevens zal hij acht geven op de boosdoeners, te beginnen met de overspelers (?); (en toezien) dat de inkomsten des Konings toenemen, die dienen als middelen voor Hem, om het land te beschermen».»

Çrī-nṛpa Tiktawilwanagareçwarāngupasama n-sumantĕn [6] amuwus |
somya [7] ngaranya rakwa kadadinya teki katĕkanya haywa wiṣama [8] |
yan hana rājakāryya palawang makādi nika tan hana n-lĕwata [9] |
yan pasĕgĕh muwah wruh anahā swadeha nika somya [10] lakṣaṇa gĕgĕn || 5 ||

D. i. «Z. Maj. de Vorst van de stad Majapahit, de Alleenheerscher, deed hem ophouden, terwijl Hij 't woord nam: «Wiens wezen is wat men noemt s a u m y a (d. i. Lat. *faustus*), moet men niet bemoeilijken wanneer Hij (tot ons) komt. Als er bij den Koning dienst gedaan wordt, in de eerste plaats door deurbewaarders, moet het niet voorkomen dat (iemand die toegang verzoekt) afgewezen wordt (?). Als hij bij 't onthaal verder weet zich zelf schroomvallig in acht te nemen, wordt het gehouden voor een gunstig teeken».»

ZANG 89.

(Ibidem.)

De maat is een species van Kṛti. In dezelfde maat is Bhārata-yuddha, Z. 6.

[1] Ik gis dat voor w a l u h a gelezen moet worden w a l a h a, conjunctief van w a l a h (wĕlah), volgens 't Jav. Wdb. synoniem van p ĕ c a h.

[2] De beteekenis van dit woord is moeielijk nauwkeurig te bepalen; vgl. vs. 1 van Zang 89.

[3] Conjectuur voor r i k a n.

[4] De vader des Konings.

[5] Skr. m a h ā n a s a is «keuken»; hier blijkbaar vertaling van ḍ a p u r. [Verg. Zang 40, 4.]

[6] Gedrukt s u m i n t ĕ n.

[7] Conjectuur voor s ā m y a.

[8] Conjectuur voor w i s a m m a.

[9] Gedrukt n| w a t a.

[10] Conjectuur voor s ā m y a.

Mwang rasa ning pratiguṇḍala pangadĕg irebu hajīka tutĕn |
eñjinga yan padangāngratĕngana sabhinukti nikān pasĕgĕh |
yan hana mūrkka tikang sinĕgĕhan agawe lara sāhasika |
tut sasinambut [1] ikā sing awaka nika tājarakĕn ri kami || 1 ||

D. i. ««En de inhoud van het koninklijk rescript onder de regeering van de Moeder des Konings worde gevolgd. Des ochtends moet men koken en gaar maken al wat genuttigd wordt door hem dien men onthaalt. Indien soms de onthaalde zoo dwaas is dat hij leed veroorzaakt, brutaal is, dan behoort al wat door hem ondernomen wordt, van welken aard het ook zij, aan Ons bericht te worden».»

Āpan ikang pura len swawiṣaya kadi singha lawan gahana |
yan rusaka ng thani milwa ng akurang upajīwa tikang nagara |
yan taya bhṛtya katon waya nika paranūṣa tĕkāngrĕwĕka |
hetu nikān paḍa rakṣan apagĕha kalih phala ning mawuwus || 2 ||

D. i. ««Want de Hoofdstad en 't daarbij behoorende gebied is als de leeuw en 't dichte woud. Als het bouwland verwoest is, zal het ook der Hoofdstad aan levensonderhoud ontbreken. Als er geen dienstdoenden (d. i. weerbare manschappen) zijn, is het duidelijk dat er andere eilanden zijn die een invasie zullen wagen. Daarom bescherme men beide, opdat ze verzekerd zijn, als vrucht (Mijner) rede».»

Nāhan ujar nira ring para wadana sahur nika sapraṇata |
eka hatur nika tan salah anuta saling naranātha kabeh |
mantry upapatty anganangkil [2] athaca parahandyan ateki marĕk |
ṭog [3] tumibāng ghaṭita traya panaḍah ireky apupul caritan || 3 ||

D. i. «Zoo sprak Hij tot de Wadana's. Zij antwoordden, nederig gebogen; eenstemmig verklaarden zij, zonder falen al wat de Vorst gezegd had te zullen opvolgen. De Mantri's en Upapatti's maakten hun opwachting, alsook de Edele heeren (parahandyan) [4] aldaar. — Tik, de klok sloeg drie. Wij zullen nu hun gezamenlijken maaltijd beschrijven.»

Uttarapūrwwa witāna [5] kahanan ira çobha rinangga huwus |
ring tri witāna matūt padu para [6] wadanādy apupul tinatā |
prāpta tikang taḍah uttama wawan ika sarwwa suwarṇṇamaya |
çīghra tikang humarĕp-harĕpakĕn atitah ri harĕp nṛpati || 4 ||

[1] Gedrukt sinambat.
[2] Gedrukt anganangkal.
[3] Verbeterd uit thog. Vgl. Jav. ṭuk.
[4] Verg. Zang 88, 2, en noot 5 aldaar. (*Noot van 1918*).
[5] In den tekst witanna.
[6] Gedrukt mara.

D. i. «De feesttent [1] (witāna) in 't Noordoosten, waar hun plaats was, was prachtig versierd geworden. In drie feesttenten langs de hoeken waren de Wadana's enz. bijeen geschaard. De kostelijkste spijzen werden aangebracht; de presenteerbakken waren alle van goud. Fluks schaarden degenen die (de spijzen) aldoor voorzetten, zich voor den Vorst.»

Lwir ni taḍah nira meṣa mahiṣa wihaga mrĕga wŏk madhupa |
mīna lawan tikang aṇḍa haja ring aji lokapurāṇa tinūt |
çwāna kara krimi mūṣika hilahila len wiyung alpa dahat |
çatrw awamāna hurip-kṣaya cala nika rakwa yadi purugĕn || 5 ||

D. i. «De spijzen bestonden uit (vleesch van) schapen, buffels, vogels, herten, uit honig, visch en eieren, geiten, volgens het godsdienstig voorschrift der oudheid [2]. Verboden zijn honden, ezels, wormen, muizen, en nietswaardige kikvorschen. Verachting bij den vijand (of: vijanden, verachting), levensverlies, beschimping komt er van, als men ('t voorschrift) overtreedt.»

De opsomming welke in deze strofe gegeven wordt van geoorloofde en verboden spijzen is wel niet volledig, maar anders geheel in overeenstemming met de voorschriften der Indische wetboeken. Ze geeft tevens eenig denkbeeld van de spijzen die bij gastmalen opgedischt werden. Van vegetarisch dieet is geen sprake. Een uitvoerige beschrijving van een maaltijd wordt gegeven in den volgenden Zang.

ZANG 90.

(Ibidem.)

De maat hiervan heet Praharṣaṇī.

Prāpta ng bhojana makadon rikang wwang akweh |
sangkĕp sarwwarajasa [3] bhojananya çobhā |
matsyāsangkya sahana ring ḍarat mwang ing wwai |
rāprĕp drāk rumawuh anūt kramānuwartta || 1 ||

D. i. «De spijzen, bestemd voor 't algemeen, werden aangebracht. Volledig waren de prachtige spijzen van allerlei smaak(?); ontelbaar allerlei vischen van 't land en van 't water [4]. Roef, roef! gezwind kwamen ze (d. i. werden aangebracht) achtereenvolgens.»

[1] Mogelijk 't meervoud bedoeld.

[2] D. i. de Indische wetboeken, o. a. Manu V, 11 vgg.

[3] Onzekere conjectuur voor 't onmogelijke °rājatha van den gedrukten tekst.

[4] Wat met «landvisschen» bedoeld wordt, is moeielijk te zeggen. Alleen zij opgemerkt dat de Indiërs den term matsya toepassen op dieren welke in 't geheel geen visschen zijn, zooals kuḍyamatsya, «huishagedis».

Maṇḍūka krimi kara mūṣika çṛgāla |
kweh sakterika [1] winahan tamahnya tuṣṭa |
deni wwang nika dudu ring sadeçadeça |
sāmbĕknyeki tinuwukan dumeh ya tuṣṭā || 2 ||

D. i. «Kikvorschen, wormen, ezels, muizen en honden, aan velen die daaraan gehecht waren werd toegegeven, zoodat hun vraatzucht (kwade neiging) bevredigd werd. Omdat de menschen verschillen naar gelang van de verschillende streken, wordt denzulken toegegeven naar hun zin, opdat zij tevreden zullen wezen.»

Uit het hier gezegde blijkt, dat velen onder 't gemeene volk zich niet aan de spijsvoorschriften der wetboeken stoorden.

Lwir ning pāna surasa tan pĕgat mawantu |
twak nyū twak siwalan arak [2] hano kilang brĕm |
mwang tampo sing adhika tang hane harĕp sŏk |
sarwwāmās wawan ika dudw anekawarṇṇa || 3 ||

D. i. «Soorten van lekkere dranken volgden zonder ophouden op elkaar: kokospalmwijn, toddy, arak, sap van den aren-palm[3], kilang[4], brĕm[5] en tape. Die (dranken) zijn de voornaamste van die in menigte voorgezet (opgediend) werden. De schalen waren alle van goud of anders veelkleurig (of: veelsoortig).»

Rombeh mwang guci tikanang prakīrṇṇa lumrā |
arddhākweh sajĕng ika dhātw anekawarṇṇa |
tanpāntya ng larih aliwĕr bangun wway adrĕs |
sāmbĕknyānggapan umutah waneh byamoha || 4 ||

D. i. «Kannen(?) en aarden kruiken stonden er overal verspreid. Zij bevatten zeer veel bedwelmende dranken en waren van verschillende grondstoffen. Zonder einde ging de (ingeschonken) drank rond alsof het stroomend water was. Volgens neiging te gretig (drinkende), braakten (sommigen); anderen verloren hun bezinning.»

Prahprah nṛpati n-aweh kasukan pamukti |
yan wwang sakta paḍa pinarān larihnya limpad |
tan dadyāmidhi ring alah tĕlas kasĕngkwan |
ring wwang māna lagi wĕrŏ wĕrŏ ginuywan || 5 ||

[1] In den tekst çakterika.

[2] Gedrukt harak.

[3] Of: arak (gegiste drank) van den aren-palm.

[4] Tegenwoordig verstaat men daaronder verdikt suikerrietsap, stroop; volgens 't KBWdb. (II, 283) is het een bedwelmende drank.

[5] Een zeer bedwelmende uit rijst bereide drank. Het woord is merkwaardig overoud, daar 't Formosaansch borom hetzelfde beteekent.

D. i. «De Koning placht, als hij een feestmaal gaf, te vragen of men drinkebroers aantrof, wier beschonkenheid te veel gevorderd was. Het zou niet aangaan, degenen die al te zeer beneveld waren, uit te noodigen (zich bij hem te zetten). Wat overmoedige(?) menschen betreft welke steeds [1] dronken zijn, die worden uitgelachen.»

Rāmya ng gītada pangidung nikān maganti |
kīrtti çrī-nṛpati linakwakĕnya n-angras |
mangkin tuṣṭa sang anginum samenake twas |
sowenyālah awĕkasan maguywaguywan || 6 ||

D. i. «Lustig (aan te hooren) waren de zangers die een beurtzang aanhieven [2]. De roem van Z. Maj. den Vorst werd door hen bezongen, hartverrukkend. Hoe langer hoe meer waren de drinkenden vergenoegd, zoo zeer als men van harte blijde kan wezen. Nadat het lang genoeg geduurd had, eindigde men met allerlei schertsen te maken.»

Het zonderlinge woord gītada, dat ook in st. 5 van den volgenden Zang en in Z. 66, 5 voorkomt, beteekent letterlijk «een gezang gevende», doch wordt in de Skr. woordenboeken, hoewel de bestanddeelen der samenstelling Skr. zijn, niet gevonden, en is mij ook uit de litteratuur onbekend. Denkelijk zijn degenen die «een gezang (ten beste) geven» personen uit het gezelschap, welke, zonder zangers van beroep te wezen, door 't zingen van liedjes een bijdrage leveren tot de algemeene vroolijkheid.

Geheel synoniem met gītada, wat de bestanddeelen der samenstelling betreft, is een woord gītida, dat ook in de woordenboeken ontbreekt, maar gebruikt wordt in een commentaar op het Harṣacarita van Bāṇa [3] ter verklaring van den term bhāṣākavi, waarvan in de meesterlijke vertaling door Cowell en Thomas (1897) in een noot terecht gezegd wordt: «Bhāṣākavi is explained by the comm. as a writer of songs or a vernacular poet» (p. 32). Inderdaad verklaart de Comm. het woord met gāthādīṣu gītida ity arthaḥ, apabhraṣṭagātavidyāḥ (l. °gānavidyaḥ?). Er is dus bedoeld: een maker of kenner van liedjes in de volkstaal. Daar in 't Rāmāyaṇa 17, 103; 24, 202 het kidung van den tekst in de tusschenregelige vertaling weêrgegeven wordt met gīta, mag men het voor waarschijnlijk houden dat met gītada bedoeld is: «iemand die een volkswijsje, al of niet zelf gemaakt, voordraagt». [4]

[1] Lagi kan ook «pas» beteekenen.

[2] Wij zouden ons anders uitdrukken en zeggen: Zangers hieven lustig een beurtzang aan.

[3] P. 95 (Bombay-ed.).

[4] Het in deze alinea omtrent gītada meegedeelde is ontleend aan een afzonderlijke bespreking van dat woord door Prof. Kern in Bijdr. Kon. Inst. 70 (1915), p. 676. (*Noot van 1918*).

ZANG 91.

(Ibidem.)

In de maat Waṃçapatrapatita.

Jurw iy angin cucud saha buyut nikana macĕmacĕh |
prāpta manṛtta ring çwara(?) n-umambili sadulur ikā |
solahulah nikāmuhara guyw anukani lumihat |
hetu nikān wineh wasana tang parawadana kabeh || 1 ||

D. i. «Juru's iy angin [1], grappenmakers met hun hoofden maakten groote pret(?). Zij kwamen dansende [....], terwijl ze hun genooten kozen. Al hun doen verwekte gelach en gaf den toeschouwers genoegen, weshalve alle Wadana's met kleederen begiftigd werden.»

In de vertaling is uitgelaten de vertolking van de verdachte lezing ring çwara. Misschien heeft men te lezen ring swara en is bedoeld «op bevel»?

Ri wĕkasan kinon marĕka milw alariha ri harĕp
mantry upapatti kapwa dinulurnya n-alarih angidung |
manghuri kaṇḍamohi pangidung ira titir inalĕm |
çrī-nṛpati n-widagdha manulanggapi rĕsĕp alangö || 2 ||

D. i. «Ten slotte werden zij uitgenoodigd om voor den Vorst te komen en mede zich in te schenken. De Mantri's en Upapatti's (of de Upapatti genaamde Mantri's) van hen vergezeld schonken zich in en zongen een liedje. Het gezang van den Anghuri en Kaṇḍamohi werd herhaaldelijk toegejuicht. Z. Maj. de Koning, die ervaren is in de kunst, deed mede aan de verrukkelijke uiting van blij gevoel.»

Kaṇḍamohi, in 't KBWdb. kaṇḍamuhi, is hetzelfde als Nieuwjav. oṇḍamohi, volgens 't Jav. Wdb. «benaming van een mannelijken bediende in de Kraton in vroeger tijd». Een «bediende» is hij zeker niet, maar een voornaam beambte, zoo als op te maken is uit de aanhaling in 't KBWdb. onder dharmmādhyakṣa (II, 425), waar hij betiteld wordt met sang āryya.[2]

Anghuri is zeker wel hetzelfde als manghuri, zie 't KBWdb. i. v. [IV, 616: «hofbeambte belast met 't lezen (en) schrijven van brieven».]

Gīta narendra manghĕlahĕlāngdani jĕngĕr angani |
mrak mañawuwwang ing padapa tulya nika ring alangö |
lwir madhu len gula drawa rinok ring amanis añĕñĕr |
wangça maghāsa tulya nika ring rĕs angungĕr i hati || 3 ||

[1] Wat voor lieden zoo heeten, heb ik niet kunnen opsporen. Mogelijk is er eenig verband tusschen de uitdrukking in den tekst en Jav. angin an: «een benaming van 't beheer (reh) der Gunung's»; doch welk?

[2] Zie ook noot 3 op p. 191 hiervóór. (*Noot van 1918*).

D. i. «Het verrukkelijke gezang van den Vorst verwekte (hart)treffende bewondering. Het geleek in 't liefelijke als het kweelen van een pauw op een boom; als honig en gesmolten suiker gemengd, in 't aangenaam zoete; als riet met een schurend geluid in aandoenlijkheid, hartroerend [1].»

Āryya Raṇādhikāra lali yan haturi narapati |
āryya Mahādhikāra ta dulur nika parĕng amuwus |
an parahandyan āpti mihate sipa n-arakĕrakĕt |
ā juga ling nirātĕhĕr umantuk adadadadakan || 4 ||

D. i. «Ārya Raṇādhikāra vergat den Koning een verzoek te doen [2]; doch Ārya Mahādhikāra, zijn metgezel, zeide dat de Edellieden Hem wenschten te zien terwijl Hij een maskerspel-vertooning gaf. «Ja!» zeide Hij maar [3]. Onmiddellijk keerde hij (Mahādhikāra) terug en maakte haastig de noodige toebereidselen.»

Çrī-Kṛtawarddhaneçwara mamañjaki sira rumuhun |
ngkāna rikang witāna ri tĕngah rinacana dinadak |
çori nireki gītada lawan tĕkĕs ira rahajĕng |
sotan ulah karāmyan ikanang guyu juga winangun || 5 ||

D. i. «Z. Hoogh. Kṛtawardhana begon met als dilettant de gamĕlan te bespelen in de feesttent, die in 't midden geïmproviseerd in orde gebracht werd. De Koningin zong een lied met een mooie tĕkĕs [4] op. Door die manier van doen tot amusement, werd vroolijkheid gewekt.»

Bij de vertaling van mamañjaki heb ik mij laten leiden door 't Sundaneesch taalgebruik, want wat in 't KBWdb. onder pañjak (IV, 300) gegeven wordt, is onbruikbaar. Intusschen zou ik geneigd zijn, afgaande op de beteekenissen van pañjak, te gelooven, dat mamañjaki den zin heeft van «als regisseur optreden». In allen gevalle moet wat 's Konings vader doet dienen als inleiding tot de volgende mimische vertooningen.

Ndāluwaran sireki ri ḍatang narapati n-angadĕg |
gīta nirānyat angdani girahyasĕn ing umulat |
çori [5] nireki suçrama nirukti lituhayu wagĕd |
gīta nikānghiribhirib aweh rĕsĕpan ing umulat || 6 ||

D. i. «Er werd door haar uitgescheiden bij de komst van den Koning,

[1] De vertaling van 't onvindbare angungĕr berust louter op gissing.

[2] Naar ik veronderstel, doordat hij zoo weggesleept was door 't schoone gezang des Konings.

[3] Ā neem ik hier in den zin van Skr. ām; misschien is dan ook āng de ware lezing.

[4] Tĕkĕs is volgens 't Jav. Wdb.: «een soort van pruik, hooge muts van gekroesd haar, een hoofdsieraad bij het topèng-spel».–(Voor gītada, zie Zang 90, 6. *Toevoeging van 1918.*)

[5] Conjectuur voor çora.

die opgestaan was. Een ander gezang van haar bracht de toeschouwers in geestverrukking. De Koningin was flink, onberispelijk(?), schoon van voorkomen en knap. Het mimisch gezang gaf den toeschouwers behagen.»

De vertaling van deze strofe is, vooral door de dubbelzinnigheid van de genitieven nira en nireki, onzeker.

> Çrī-naranātha tansipi wagus nira tĕlas arasuk |
> aṣṭa tĕkĕs nireki n-upabhāryya rahayu sawala |
> tus ning amātyawangça wicakṣaṇa tĕtĕs ing ulah |
> hetu nirānpabañal anibākĕn ucapan angĕne || 7 ||

D. i. «Z. Maj. de Vorst had zich met niet geringe handigheid gekostumeerd. Acht was 't getal van tĕkĕs, schoon, — die hij —, afstammelingen van ministers-familiën, verstandig, door en door wetende hoe zich te gedragen. Daarom maakten zij grappen en lieten treffende gezegden vallen.»

Ook in deze verzen is veel duisters. Upabhāryya is gevormd uit Skr. bestanddeelen, maar als woord van elders onbekend; misschien beteekent het «medespeler» of «helper». De beteekenis van sawala is hier niet te bepalen. Bañal, hoewel nergens anders voorkomende, kan niet anders zijn dan een andere vorm van ƀañol. Tĕkĕs beschouw ik hier als een elliptische uitdrukking voor «iemand die met een tĕkĕs getooid is», evenals wij spreken van «een masker» en daarmee bedoelen «een gemaskerde».

Ondanks onzekerheid op ondergeschikte punten, is het duidelijk dat verhaald wordt hoe Hayam Wuruk, met acht jongelieden van aanzienlijken huize, als tooneelspeler optreedt. Dit bevestigt wat de Pararaton [1] omtrent Hayam Wuruk als ḍalang en als liefhebber-tooneelspeler in kluchten vermeldt.

> Nang nawanāṭya [2] kapwa tinapak nira tinĕwĕkakĕn |
> hāsya makādi tanpĕgat [3] ikang guyu parĕng asĕlur |
> mwang karuṇā mangun tangis aweh sĕkĕl apuhara luh |
> hetu nikang tumon paḍa kamānuṣan angĕnangĕn || 8 ||

D. i. «Zoo dan — — — — —. Een klucht vormde het begin; onafgebroken duurde 't gelach al voort. En medelijden verwekte geween, veroorzaakte een droefheid die tranen ontlokte, doordat de toeschouwers alle geroerd waren in hun gemoed.»

Den eersten versregel heb ik onvertaald gelaten, dewijl ik uit het verband niet kan opmaken wat bedoeld is met tinapak en tinĕwĕkakĕn. Ondui-

---

[1] Blz. 27, en (vert.) 118.
[2] Gedrukt °nātya.
[3] In den tekst °pat.

delijk is ook nawa nāṭya; dit zou kunnen beteekenen «negen tooneelspelers», doch zulks is niet zeker.

Zeer zonderling is ook de plotselinge overgang van den tweeden en derden versregel, ofschoon de twee laatste regels anders duidelijk genoeg zijn. De voorstelling begon — zóó althans schijnt het — met een boertig stuk, om gevolgd te worden door tooneelen van aandoenlijken aard.

Singhit ing arkka lingsir irikā nṛpati n-atĕlasan |
ngkā parahandyan amwit umusap ri padatala haji |
ling nika mukta pāpa sinungan suka kadi tanirāt |
tan wuwusĕn stutinya haji sampun umulih i dalĕm || 9 ||

D. i. «De zon neigde ten Westen. Toen maakte de Vorst een einde (aan 't feest). Alsdan namen de Edellieden hun afscheid met 's Konings voetzolen te vegen; in 't bewustzijn dat zij zondenvrij [1] waren, werden zij vervuld van een onuitsprekelijk gevoel. Wij zullen niet spreken over den lof dien de Koning ontving, toen hij in zijn paleis was teruggekeerd.»

Niettegenstaande het vele dat in de beschrijving van 't feestmaal en de daarop volgende tooneelvertooning niet zoo duidelijk is als wij wel zouden wenschen, levert ze toch een belangrijke bijdrage tot onze kennis van de wijze waarop aan 't hof van Hayam Wuruk feest werd gevierd, alsook van zijne jovialiteit en kunstzin als liefhebber van tooneelvertooningen, waarbij hij zelf een rol vervulde.

ZANG 92.

(Ibidem.)

De versmaat is een soort van Wikṛti. In dezelfde maat is ook Zang 3 van den Arjuna-wiwāha.

Mankā tingkah irānpamukti suka ring pura tumĕkani seṣṭi ning manah |
tā tahhan ta dahat [2] ndatan malupa ring kaparahitan i haywa ning prajā |
anwam ta pwan akabwatan sira tathāpi Sugata sakalān mahārddhika |
dening jñānawiçeṣa çuddha pamaḍĕm nira ri kuhaka ning durātmaka || 1 ||

D. i. «Op die wijze smaakt hij genoegens in den hofburg, voldoende aan al wat zijn hart begeert, maar men meene niet: al te zeer. Hij verzuimt niet, menschlievend te zorgen voor 't wel zijner onderdanen. Hoewel hij jong is en drukkende behoeften [3] heeft, is hij niettemin een Buddha in levenden lijve als Wijze, door zijne uitnemende correcte hoogere kennis, waarmede hij de schelmerij der boozen te niet doet.»

[1] D. i. dat zij «hun plicht gedaan hadden». — (Over het «vegen» van 's Konings voetzolen verg. Zang 6, 4. *Toevoeging van 1918.*)

[2] Conjectuur voor 't metrisch onmogelijke lara dahat.

[3] Hiermede zijn, denk ik, bedoeld: zinnelijke neigingen, in 't Skr. kleça. [Verg. str. 2.]

Ndātan mahuwusan kawīryyan ira len wibhawa nira dudug ring ambara |
singgih Çrī-Girinātha mūrtti makajanma ri sira n-agawe jagăddhita |
byaktā mangguh upadrawāwihang i sājña nira manasar ing samāhita |
mokta ng kleça kĕtā katona nguniweh wuwusana tika sang saṭā(?) marĕk || 2 ||

D. i. «Geen einde heeft zijn manhaftigheid en heerlijkheid, die tot de wolken reikt. Voorzeker heeft Girinātha (Çiwa) lichamelijk zich in hem geïncarneerd, die 't heil der wereld bevordert; stellig zal wie zijne bevelen weêrstreeft en in 't hem opgelegde een misstap begaat, ramp ondervinden; verlost is men van de kleça's (d.i. kwellingen), zoodat men voortaan nog zien en bespreken zou nabijzijnde — [1].»

Nāhan hetu ni kottamān nṛpati kaprakaçita pinujīng jagattraya |
sakweh ning jana madhyamottamakaniṣṭa paḍa mujarakĕn swara stuti |
anghing sot nika mogha langggĕng atuwuh wukira sira pangöban ing sarāt |
astwānirwa lawas bhaṭāra Rawi Candrama sumĕlĕhi bhūmimaṇḍala || 3 ||

D. i. «Dat is de reden waarom 's Vorsten voortreffelijkheid vermaard en gevierd is in de drie werelden. Alle menschen, de hoogsten, middelmatigen, laagsten, gelijkelijk spreken woorden van lof uit; hun bede is slechts dat hij bestendig leven moge, een berg gelijk, een toevlucht voor de heele wereld. Moge hij in lengte van duur de Zon en Maan navolgen met het wereldrond te verlichten.»

Deze verzen laten in hoogdravendheid niets te wenschen over. Maar men bedenke, dat Prapañca een hofdichter was.

ZANG 93.

(Ibidem.)

In Sragdharā-maat.

Sakweh sang paṇḍiteng [2] anyadharaṇi mangikĕt kastawan Çrī narendra |
Çrī Buddhāditya sang bhikṣw agaway i sira bhogāwali [3] çloka kīrṇṇa |
ring Jambudwīpa tonggwānira [4] mangaran i Kāñcipurī ṣadwihāra |
mwang sang wiprāngaran Çrī Mutali Sahṛdayāwwat stuti çloka çuddha || 1 ||

D. i. «Alle Paṇḍita's van andere landen dichtten lofdichten op Z. Maj. den Vorst. De monnik Buddhāditya maakte voor hem een bhogāwali [5] in een menigte çloka's. Zijne woonplaats in Jambudwīpa (Voor-Indië) heet Kāñ-

[1] Sang saṭā begrijp ik niet; ik vermoed dat de ware lezing is sangçayā, «mogelijke gevaren».

[2] Verbeterd uit paṇḍitang.

[3] Zoo leze men voor bhogawwali.

[4] Voor tonggwan nira.

[5] D. i. een lofdicht van een lofredenaar van beroep.

cipurī (Conjeveram [1]), in Saḍwihāra (Zes-klooster); en de brahmaan genaamd Mutali Sahṛdaya leverde een lofdicht in correcte çloka's.»

Mutali is een Tamil-woord, met de beteekenis «voorste». Het is een vereerende titel, vooral voor lieden van de Vellāla-kaste, en op Ceilon een titel van hoogen rang, *alias* Mudeliaar. Men ziet dat de titel ook wel op Brahmanen werd toegepast. Uit de schrijfwijze schijnt men te mogen opmaken dat de *t* in 't woord in de 14de eeuw A. D. nog niet, als thans, als spirantische *d* werd uitgesproken.

Āstām sang paṇḍiteng bhūmi Jawa saha sang çāstradakṣātiwijña | kapwāgoṣṭy āngikĕt çloka hana wacawacan nggwānireki [2] n-pamarṇṇa | mukyā munggw ing praçāsti stuti nṛpati tĕkap sang Sudharmmopapatti | sang wruh ring gīta gītenikĕt iran angikĕt stotra lumreng purī jro || 2 ||

D. i. «Om te zwijgen van de Paṇḍita's op Java en de zeer kundige meesters in de (verschillende) Çāstra's. Zij dichtten in gezelschap çloka's of schreven leesstukken (wacawacan). Het voornaamste van de lofdichten (praçāsti) op den Vorst is van den upapatti Sudharma, die kennis neemt van de verschillende liederen vervaardigd door hen die lofliederen dichten, welke in de binnenvertrekken van 't paleis verbreid zijn.»

ZANG 94.

(Ibidem.)

De versmaat hiervan is dezelfde als van Zang 92.

Āmbĕk sang maparab Prapañca kapitūt mihati parakawīçwareng pura | milwāmarṇṇa ri kastawā [3] nṛpati dūra pangikĕt ika lumra ring sabhā | anghing stutya ri jöng bhaṭāra Girinātha pakĕna [4] nika mogha sanmatan | tan len prārtthana haywa ning bhuwana mukya ri pagĕha narendra ring prajā || 1 ||

D. i. «Hij wiens bijnaam is Prapañca, de groote dichters in de residentie ziende, voelde zich in zijn gemoed meegesleept om mede den lof des Vorsten te bezingen, zonder te verwachten dat zijn gedicht aan 't hof verbreid wordt: zijn doel is slechts nederig Bhaṭāra Girinātha te loven; moge het goedkeuring vinden! Het is alleenlijk een bede voor 't heil der wereld, vooral voor de vastheid (van 't gezag) des Vorsten en voor de onderdanen.»

[1] Het hier oorspronkelijk staande Cochin is door Prof. Kern zelf verbeterd in Bijdr. Kon. Inst. 78 (1915), p. 222. (*Noot van 1918*).

[2] Voor nggwan ni°.

[3] Zoo leze men voor kastawa nṛ°; kastawānṛ° = kastawan nṛ°.

[4] In den tekst foutief patna.

Het is zeer merkwaardig dat de Buddhistische dichter den Koning verheerlijkt in den vorm van een lofdicht op den God Çiwa, doch daar wij zoo straks in Zang 92 gezien hebben dat hij den Vorst als een incarnatie van Çiwa beschouwt, wordt de zaak ons begrijpelijk. Het is een fijne vleierij van den dichter.

Ring Çākādrigajāryyamāçwayujamāsa çubhadiwaça pūrṇṇacandrama | ngkā hīngan rakawi n-pamarṇṇana kadigwijayan ira narendra ring prajā | kweh ning deça riniñci don ikā pinustaka [1] mangarana deçawarṇṇana | panggil panghwata sanmata nṛpati mengĕta ring alawas ātpadeng langö || 2 ||

D.i. «In het Çāka-jaar 1287 (= 1365 A. D.), in de maand Āçwina [11 Sept. —11 Oct.] op een gunstigen dag van volle maan, eindigt de Dichter de beschrijving van den zegetocht des Konings in het rijk. Hij heeft de menigte van de bijzonder genoteerde oorden te boek gesteld — men kan het een plaatsbeschrijving (deçawarṇṇana) heeten —, in de hoop de goedkeuring des Konings te oogsten, en dat Deze hem, die zoo lang nederig in gedichte zich moeite heeft gegeven, moge gedenken.»

De derde regel dezer strofe is door Poerbatjaraka in Tijdschr. Bat. Gen. LVI (1914), p. 194 aldus vertaald:

«Daar het doel van het schrijven ervan de vermelding van de menigte der deça's is, moet het heeten Deçawarṇṇana».

Na deze vertaling, waartegen ik geen bezwaar heb, gaat de Schr. aldus voort: «Hieruit blijkt dus, dat het gedicht Deçawarṇṇana heet, en niet Nāgarakṛtāgama. Die laatste naam is dan ook niet in den tekst te vinden, doch slechts in den ondergevoegden titel, welke een later toevoegsel zou kunnen zijn.» Het is de vraag of men hier wel van een «toevoegsel» kan spreken; immers in 't HS. wordt slechts als titel «Nāgarakṛtāgama» gegeven. Eerder zou men kunnen denken aan een bijtitel. Hoe het zij, in de Balische overlevering geldt als titel «Nāgarakṛtāgama», en de overlevering moet men niet te gauw ter zijde schuiven. Ook is niet uit het oog te verliezen dat het dichtwerk in hoofdzaak *geen* beschrijving of vermelding van «deça's» is, maar een verhaal van de rondreis des konings. Eigenlijk beteekent «deçavarṇana», een zuiver Skr. woord, «landbeschrijving», maar moet men uit de bewoordingen van den dichter opmaken dat hij bedoelde «vermelding der deça's». Ten slotte zij nog opgemerkt dat Indische geschriften meermalen een dubbelen titel hebben. [2]

---

[1] Gedrukt minustaka.

[2] Deze beide alinea's aangaande den naam van het gedicht zijn ontleend aan een latere bespreking dezer plaats door prof. Kern in Bijdr. Kon. Inst. 70 (1915), p. 222. Verg. p. 211 hierachter, noot 3, over den *kolophon* van het HS. (*Noot van 1918*).

Nirwwā [1] teki lawas nirāsring [2] angikĕt kakawin awĕtu bhāṣa ring karas | tĕmbeyanya Çākābda pingrwa nika lambang i tĕlas ika Parwwasāgara | nāhan teki caturtthi Bhīṣmaçaraṇāntya [3] nika Sugataparwwawarṇṇana | lambang mwang Çakakāla tang winaluyan gati nika n-amĕwĕh turung pĕgat || 3 ||

D. i. «Nutteloos nu was het, dat hij langen tijd gedichten vervaardigd heeft die hun uitdrukking gevonden hebben op het beschreven blad (karas). Ten eerste het «Çāka-jaar» [4]; ten tweede een «Lambang» [5]; daarna de «Parwasāgara» [6]. Dan volgde als vierde de «Bhīṣmaçaraṇa»; 't laatst werd 't «Sugataparwa» geschreven. Op het «Çāka-jaar» en de «Lambang» zou nog teruggekomen worden, dewijl ze nog aangevuld moeten worden en nog niet af zijn.»

De bedoeling van Prapañca met deze vermelding van zijne dichterlijke werkzaamheid schijnt te wezen: te verklaren dat die geschriften nietig waren vergeleken met den Nāgarakṛtāgama ter eere van den Vorst, waarbij 'tandere, ook het onvoltooide, moest achterstaan.

Donyānmangkana wṛddhya yan pangikĕteng haji kathamapi tan tame langö | göng bhaktyāsiha nātha hetu nika pakṣa tumuta sang umastawe haji | çloka mwang kakawin kidung stuti nike haji makamuka deçawarṇṇana | nghing tohnyeki wilāja niçcaya yadin guyuguyun apa deya lāmpunĕn || 4 ||

D. i. «Zijn doel is dan nu om grooter verdienste te veroveren door den Koning te bezingen, hoewel hij niet uiterst ervaren is in 't dichten. Zijn groote aanhankelijkheid aan en liefde voor den Heerscher is de reden dat hij besloten heeft om mede te doen met hen die den Koning loven. In çloka's, grootere poëmen (kakawin), liederen (kidung), brengt hij den Koning lof, waarbij de beschrijving der (bezochte) oorden de voornaamste plaats inneemt. Maar hij zet daarbij veel [7] op 't spel; zeker zal hij uitgelachen worden. Wat er aan te doen? Het moet voor lief genomen worden.»

Wij hebben hier de verplichte betuigingen van auteursbescheidenheid, zoo gewoon ook in hedendaagsche Javaansche dichtwerken.

---

[1] Voor nirwyā van den tekst.

[2] Verbeterd uit nira çring.

[3] Conjectuur voor °çaraṇantya.

[4] Dit schijnt hier de titel van een dichtwerk te wezen.

[5] Een dichtsoort, waarvan 't karakter niet juist bekend is.

[6] Letterlijk: «Oceaan van Parwa's». De titel herinnert aan Kathāsaritsāgara.

[7] Met het woord wilāja weet ik geen weg; mogelijk heeft het hier de beteekenis van luwih, volgens de opgave in 't Jav. Wdb.

ZANG 95.

(Ibidem.)

In een soort van Dhṛti.

Purih ing awak [1] lanenalĕh ing adyah akikuk i ḍusun |
arĕtu kurang prahāsana kumul tuna [2] ring ujar arūm |
dugaduga satya sādhu juga sih lalis ika matilar |
mapa karikāpa don wruh ika ring Smarawidhi wiphala || 1 ||

D. i. «De lichaamsgesteldheid van 't onervaren meisje op het land is steeds gedrukt, wanneer zij in de geschikte periode geen opvroolijking heeft, neerslachtig [3] minnelijke toespraak mist. Oprecht, trouw, goed slechts is Liefde; hardvochtigheid is het, iemand te verlaten. Waartoe dan, waartoe dient het, de voorschriften der Min te kennen, die geen vrucht dragen?»

Karaṇa nikānapih wiṣaya tan karakĕtan ing ulah |
wuta tuli tan wruh aghrĕṇīnalĕh [4] ning alara katilar |
pawarawarah mahāmuni dudūga rinĕgĕp i hati |
pijĕr angiwō kriyādwaya matangya tan umur atilar || 2 ||

D. i. «Daarom speent men zich van zinnelijkheid, is niet gehecht aan (roerig) handelen [5]; is blind, doof, geen liefdeloosheid [6] kennende, neergedrukt als iemand die bedroefd is door verlaten te zijn. De herhaalde vermaning van den Grooten Wijze moge doordringen en behartigd worden: uitsluitend streven naar verrichtingen van rechtzinnig-vromen aard, omdat die niet vervliegen en in den steek laten.»

De eenigszins verwarde redeneering van den dichter komt m. i. hierop neer: het is zoo smartelijk voor een jeugdig maagdelijn, dat op haar tijd behoefte heeft dat aan haar minverlangen voldaan wordt, alleen gelaten te worden. Daarom is het zooveel beter en wijzer, dat men alle zinnelijke neigingen onderdrukt en zich wijdt aan een hartstochteloos, geestelijk leven, volgens de lessen van den Grooten Meester, den Buddha. Dit wordt nader uitgewerkt in de nu volgende strofe.

Lĕkas ika tan pahi mwang atapeng giri wana manusup |
agaway umah pahoman asĕnöt jĕnĕk amati tutur |

---

[1] Verbeterd uit a w a n.

[2] In den tekst foutief k u n a.

[3] K u m u l ontbreekt in de woordenboeken; ik veronderstel dat het een andere uitspraak is van k u m ĕ l.

[4] Conjectuur voor w r u l a g r i n ī°.

[5] Bedoeld is: men legge zich toe op n i v ṛ t t i, «'t zich onthouden van handelingen», dewijl deze altoos met zekere onzuivere neigingen gepaard gaan.

[6] Lezing en vertaling onzeker.

kamala natarnya len asana tanduran ika maruhur |
kamalasana ywa nāma nika [1] sāmpun alawas amatĕk || 3 ||

D. i. «De wijze om dat uit te voeren bestaat in niets anders dan daarin dat men berg en woud ingaat en ascese oefent; een heilige vuurplaats [2], verscholen, maakt en rustig de zinnen doodt [3]. Lotussen (kamala's) vormen 't grondvlak en hooge asana-boomen [Pterocarpus indicus Willd.] 't plantsoen. Kamalasana is dan ook een naam die reeds lang in vast gebruik is.»

De dichter begaat twee vergissingen: vooreerst dat hij kamalasana, ontleedt in kamala en asana, terwijl kamalāsana de benaming is van een zekere wijze van zetel, «lotus-zetel», en verder ook beteekent een manier van zitten, waarop de god Brahma wordt voorgesteld. Eindelijk is het woord gebruikelijk als benaming van Brahma.

ZANG 96.

(Ibidem.)

De maat hiervan is een Waktra, en wel Wipulā. De verzen, een ware proeve van valsch vernuft, zijn zóó gekunsteld, dat de bedoeling zeer raadselachtig is.

Prapañca pracacah pañca, pracacad pocapan cĕcĕd |
prapöngpöng pipi pucche prĕm, pracongcong cĕt pacĕhpacĕh || 1 ||

D. i. «Prapañca [4] bestaat uit vijf stukken. Smaadreden zijn een hekelende [5] rede. Prapöngpöng [6] is wang en staart in slaap. De pracongcong [7] barst plots uit in gelach.»

Tan tatatīta tan tutĕn, tan tĕtĕs tan tut ing tutur |
titik tantrī tateng tatwa, tuhun tāmtām titir ttitih || 2 ||

[1] Ka door mij toegevoegd.

[2] Het is de vraag of de Buddhistische dichter dit eigenlijk wel bedoelt en niet neemt in den zin v«n «plaats van devotie», hoe verkeerd dan ook.

[3] Anders gezegd: 't vleesch doodt.

[4] Dit woord beteekent zoowel «omslag, beslommering»; als alles wat een reinen, geestelijken levenswandel in den weg staat: «dwaling, trots, zinnelijke begeerte». Daar van «vijf» sprake is, kan men het voor synoniem houden met de 5 nivaraṇa's [beletselen], Pāli nīvaraṇa.

[5] Cĕcĕd ontbreekt in de woordenboeken. Mijne vertaling berust louter op gissing. Het ziet er uit als een wijziging van cacad en cucud.

[6] De beteekenis hiervan onbekend; de gewone zin van pöng-pöng [«zoo lang nog», «terwijl»; KBWdb. IV, 330] past niet.

[7] Geen van de beteekenissen in de woordenboeken [i. v. congcong, KBWdb. I, 676] voorkomende schijnt te passen.

D. i. «Er moet door u niet voorbijgegaan, niet gevolgd worden; onverlet, niet volgens de overlevering; speur den leiddraad na, vervat in 't verhaal, ook met behagen, herhaaldelijk, —.»

De verklaring van deze raadselverzen, waarin nagenoeg elk woord dubbelzinnig is, zij aan anderen overgelaten.

ZANG 97.

(Ibidem.)

Deze Zang is in een andere soort van Wipulā-Waktra. Het kunstige van de vorige strofen bestaat in de verbijsterende herhaling van pra en de letter *c*; verder van de *t*. In dezen Zang wordt de laatste lettergreep van een pāda [half-vers] herhaald als beginklank van den volgenden pāda. Daarenboven rijmt telkens pāda *b* met *d*. Voorts is de volgorde van de lettergrepen in p. *b* en *d* steeds de omgekeerde van die in p. *a* en *c*. Wat er bij zulke kunstenarij van den zin moet terecht komen is te begrijpen.

Samalān pu Winādāprih, prih dānā wipulān [1] masa |
tama sansara [2] ring gatyā, tyāga ring rasa sanmata || 1 ||

D. i. «Gebrekkig heeft Heer Wināda zich beijverd, bij 't streven naar een ruime gift dat in goud zou bestaan. Hij is tot ellende in zijn bestaan gekomen, heeft de wereld verzaakt in een goedkeuring verdienende stemming.»

Yaça [3] sang Winadānungsi, sinung dāna wisangçaya |
yan aweh magawe tībra bratī wega maweh naya || 2 ||

D. i. «Winada (= Wināda) jaagde roem na. Hij werd begiftigd met een goede gave, toen hij een harde gelofte [4] op zich nam, in de ontroering die tot levenswijsheid [5] leidt.»

Matarung tuhu wāny aprang, prangnya wāhu turung tama |
masa linggara çūnya prih, prihnya çūra gal ing sama || 3 ||

D. i. «Hij weert zich, strijdt waarlijk dapper; zijn strijd, pas begonnen, is nog niet ten einde. Zeker zal hij toch niet wankelen in 't streven naar 't Çūnya [6]: hij strijdt als een held, krachtig in quietisme [7].»

[1] Toespeling op den naam van de versmaat.

[2] De tekst heeft tegen de maat tāmāsan, en verkeerdelijk sançara.

[3] Zoo leze men voor yaçā.

[4] Bratī moet hier voor brata staan.

[5] Anders gezegd: tot Dharma, in Buddhistischen zin.

[6] D. i. 't volkomen abstracte of de nihilistische wereldbeschouwing; eigenlijk de theorie van den uitersten linkervleugel der Mahāyānisten. Of het voor Prapañca meer is dan een ijdel dierbaar woord, is de vraag. — (Verg. Prof. Kern's inleidende beschouwingen tot Zang 1. *Toevoeging van 1918.*)

[7] Sama is een verkeerde spelling voor çama, maar mag hier niet veranderd worden.

ZANG 98.

(Ibidem.)

In een soort van Wikṛti.

Yan bwat parakawi maparab Winãda n-atapa brata kṛta juga rinĕgĕp |
maitryãsih ing alulut upekṣa ring huwus awarsih ariris ing ulah |
tyãge suka wibhawa yata n-katĕmwa sahanãnukani [1] saphala |
tãtan huninga mihati solah ing para-Winãda cinala ri ni dalĕm || 1 ||

D. i. «Wat de taak betreft van den dichter die den naam Winãda droeg, die is dat hij ascese uitoefent, en alleen goede observanties in acht neemt; vriendelijk en liefderijk is onder de liefhebbenden, onverschillig onder de reeds voldaan zijnden, zich onthoudende van bedrijvigheid. Hij verzaakt vermaak en weelde om te vinden alles wat met vrucht vreugde schenkt, niet er op zullende letten dat het gedrag van Winãda gelaakt wordt door — [2] aan 't hof.»

Uit den inhoud van dezen en den voorgaanden Zang maak ik op, dat de dichter die als leek bekend stond als Pu Winãda, dezen naam later, toen hij monnik geworden was, verwisselde met Prapañca. Hoe hij er toe kwam 't geestelijk leven te omhelzen, wordt kortelijk in den voorlaatsten Zang aangeduid. Als ik het wel begrijp, schijnt zijne wereldverzaking niet algemeen bijval te hebben gevonden.

Parakawi houd ik voor een nederiger uitdrukking dan rakawi. Er behoeft niet aan herinnerd te worden dat para een voorvoegsel is vóór benamingen van standen of rangen, maar toch ook wel van personen in 't enkelvoud gebruikt wordt, bijv. in parañahi, «hofjuffer, bijzit». Tegenhangers van dit laatste gebruik, vindt men m.i. in verscheidene Filippijnsche talen. Zoo is in 't Bikol bijv. paraguhit, «schrijver». In 't Bisaya heeft pala de functie zoowel van ons — *er*, als van — *aard*; bijv. palauma, «veldarbeider»; palainum, «dronkaard». Zoo ook Tagalog palaanito, «afgodendienaar»; palainum, «dronkaard». Zooals uit den Filippijnschen vorm blijkt, is de *r* in dit para een andere in oorsprong dan de *r* van ra (meervoudaanduider en honorifiek voorvoegsel), want dit is ontstaan uit ouder ḍa.

Hiermede ben ik aan 't slot gekomen van mijne vertaling. [3]

[1] Conjectuur voor 't metrisch onmogelijke en onverstaanbare sakahananikanu°.

[2] Ri misschien voor ari, «jongere broeder», hier mogelijk bedoeld als «kunstbroeder».

[3] In het handschrift en de editie-Brandes volgt nog een *kolophon*, welke in de aanvangswoorden «iti Nãgarakṛtãgama samãpta» den titel van het dichtwerk behelst; en waaruit verder blijkt, dat het handschrift in de maand Kãrtika (12 Oct.—10 Nov.) van het jaar 1662 (1740 A. D.) op Bali is vervaardigd. (*Noot van 1918*).

INHOUD DER ZANGEN.

(De jaartallen zijn in Çāka-telling.)

1. Opdracht van het Lofdicht aan Çiwa-Buddha. Geboorte van Koning Hayam Wuruk (1256).
2. De grootmoeder des Konings († 1272); zijne moeder als Voogdes-Regentes.
3. De vader des Konings.
4—6. Verdere familieleden van den Koning.
7. Verheerlijking des Konings en van het Koninklijk gezin.
8. Beschrijving der hoofdstad Majapahit.
9—11. Ambtenaren en waardigheidsbekleeders te Majapahit.
12. De woningen der aanzienlijken te Majapahit.

[13—14.] De onderhoorigheden van het rijk Majapahit in den Archipel. (*Alleen Oudjav. tekst.*)

15. Bevriende rijken buitenslands; inbegrepen het eiland Madura. Legende van Madura's losscheuring.
16. Taak van Jav. geestelijken in 't buitenland.
17. Opsomming van reizen des Konings: 1275 naar Pajang; 1276 naar Lasĕm; 1279 naar Zuid-Kĕḍiri; 1281 aanvang der reis naar den Oosthoek (Lamajang), met Prapañca in 't gevolg.
18—27. De reis van den Koning langs het Zuiden van den Oosthoek, tot Patukangan (bij Panarukan).
28. Ontvangst van Mantri's uit Bali en Madura te Patukangan.
29. Persoonlijk leed van Prapañca.
30—31. Begin der terugreis uit den Oosthoek langs het Noorden.
32—33. Bezoek aan de woudkluizenarij te Sāgara, beZ. Pajarakan.
34—35. Voortzetting der terugreis tot Singhasāri.
36—37. Bezoek van den Koning aan den graftempel van Kagĕnĕngan, beZ. Singhasāri.
38—39. Bezoek van Prapañca aan den grijsaard Ācārya Ratnāṃça te Singhasāri.
40—44. Historisch verhaal van Ratnāṃça over de Vorsten van Singhasāri.
45—48. Vervolg van Ratnāṃça's verhaal, over de Vorsten van Majapahit.

49. Slot van Ratnāṃça's verhaal: optreden der Voogdes-Regentes als Koningin in 1251; optreden van Patih Gajamada.
50—54. Jacht des Konings.
55. Terugreis naar de residentie.
56—57. Bezoek des Konings aan den graftempel te Jajawa(r).
58—60. Terugkeer in de Hoofdstad.
61. Opsomming van reizen des Konings: 1282 naar Tirib en Sömpur; 1283 naar Palah, Loḍaya, Simping.
62. Het heiligdom te Simping; en de terugreis.
63—67. Het groote Doodenoffer (Çrāddha) ter eere van de grootmoeder des Konings, in Bhādrapada 1284.
68. Het verhaal van Kamal-paṇḍak, en de toovermacht van Mpu Bharāḍa (tijdens of na Koning Erlangga).
69. De heiligdommen te Prajñāpāramitāpurī en Bhayālangö.
70. Nieuw bezoek des Konings aan het heiligdom te Simping in 1285. Ziekte van Gajamada.
71. Dood van Gajamada († 1286). Uit droefheid vervangt de Koning hem niet.
72. Het binnenlandsch bestuursstelsel.
73—75. Opsomming van 27 koninklijke graftempels (20 oudere, en 7 sinds de stichting van Majapahit); en hun beheer.
76—80. Opsomming van tal van heiligdommen: Çiwaïtische, Buddhistische en andere; ook de Buddhistische op Bali (Z. 80). Hun registreering.
81—82. Zorg van den Koning voor de geestelijken, de 4 kasten, en het mindere volk. Gelijk streven van de Onderkoningen.
83. Verheerlijking des Konings. Bezoekers van verre en van heinde. Feesten in elke maand Phālguna.
84. Het naar-buiten-komen (wijil) in staatsie van den Koning, den 14^{en} van Phālguna. Optocht en ommegang. Verschijning van den Vorst op den Manguntur den volgenden dag.
85. Het vergaderen der troepen, op nieuwmaansdag van Caitra.
86—87. Feest te Bubat, beN. de residentie.
88. Agrarische en andere regelingen des Rijks. Toespraak des Konings.
89—91. Vervolg (Z. 89). Feestelijkheden te Majapahit.
92—93. Nieuwe verheerlijking des Konings.
94. De naam des dichters, Prapañca; de beëindiging van het Lofdicht, in 't midden der maand Āçwina van 1287.
95—98. Symbolische slotzangen.

Klapper op den 1^en^ druk der Zangen.

Z. 1: Bijdr. *61*, 395—403; Z. 2—4: *58*, 358—361; 361—362; 362—363; Z. 5—12: *63*, 337—338; 338—341; 341—343; 343—347; 347—350; 350—351; 352—353; 353—355; [Z. 13—14 *niet*]; Z. 15—17: *63*, 355—357; 357—361; 361—367; Z. 18—22: *66*, 337—342; 342—343; 343—344; 344—345; 345—347; Z. 23—32: *67*, 189—190; 190—191; 191—192; 192—193; 193; 194; 195—196; 196—197; 197—199; 199—202; Z. 33—36: *67*, 367—368; 368—369; 369—371; 371—372; Z. 37: *65*, 128—131; Z. 38: *67*, 373 & *63*, 29—31; Z. 39: *67*, 374—375; Z. 40: *61*, 403, 399, 404, 399, 404—408; Z. 41—49: *63*, 1—6; 6—8; 8—14; 14—19; 19—20; 20—22; 23—25; 25—27; 27—29 & 31—32; Z. 50—51: *67*, 375—378; 378—382; Z. 52—74: *68*, 382—383; 383—385; 385—386; 386—387; 387—389; 389—391; 391—392; 392—394; 394—396; 396—397; 397; 398—400; 400—402; 402—404; 405—407; 407—409; 409—413; 413—415; 415—416; 416—418; 418—419; 419—420; 420—421; Z. 75—83: *69*, 33—34; 34—36; 36—38; 38—41; 41—42; 43—44; 44—46; 46—47; 48—51: Z. 84—91: *69*, 297—300; 300—301; 301—302; 302—303; 303—306; 306—307; 308—310; 310—313; Z. 92—98: *69*, 601—602; 602—603; 603—605; 606—607; 607—608; 608—609; 609—610.

AANTEEKENINGEN,

DOOR

DR. N. J. KROM

AANTEEKENINGEN.

I. De Tekst.

Toen Brandes in 1902 den Nāgarakṛtāgama uitgaf, uitsluitend den tekst in Balineesche letter, was het niet zijn doel te geven wat men gewoonlijk onder een editie verstaat: een op grond van de handschriftelijke overlevering nauwkeurig vastgestelden tekst, gelijk men meent dat de auteur dien heeft afgeleverd. Daartoe achtte hij den tijd nog evenmin gekomen als tot het schrijven van een commentaar; doch hij wenschte uitsluitend dit merkwaardige gedicht, welks bijzondere waarde dadelijk door hem was ingezien, na het vinden van het hs. op 18 Nov. 1894 in de Puri te Cakranagara (Lombok), wereldkundig te maken in den vorm waarin het nu eenmaal bewaard gebleven was; ten einde op die wijze de belangstellenden in staat te stellen van de door dit werk verschafte gegevens gebruik te maken zonder te hoeven wachten tot bij tijd en wijle gelegenheid was gevonden tot samenstelling eener uitgave als die van de Pararaton (1896). De editie-Brandes is dus niet anders, en bedoelt niet anders te zijn, dan een getrouwe wedergave van het handschrift. Vandaar dan ook de druk in Balineesche letter — het handschrift was in datzelfde karakter —, en vandaar ook dat nergens een poging gedaan is om zelfs de meest evidente afschrijversfouten te herstellen.

Het is dus eerst Kern geweest, die bij zijn thans herdrukte bespreking van het gedicht getracht heeft den tekst weer te geven, zooals Prapañca dien geschreven heeft. Waar noodig, zijn verschrijvingen en vergissingen van de copiïsten stilzwijgend verbeterd en bij wijzigingen van eenigszins ingrijpenden aard is daar rekenschap van gedaan. Als grondslag bij het vaststellen van den oorspronkelijken tekst heeft Kern de editie-Brandes gebruikt, niet het handschrift zelf, hetwelk klaarblijkelijk slechts in een zeer enkel geval door hem is geraadpleegd.

Deze omstandigheid maakte een nieuwe collatie van dat handschrift tot een niet geheel overbodig werk. Heel veel bijzonders heeft deze overigens niet opgeleverd; het aardigste was wel, dat herhaaldelijk in gevallen, waar Kern door conjectuur een tekstverbetering had aangebracht, het door hem

voorgestelde in het handschrift bleek te staan, zoodat de fout slechts aan een onnauwkeurigheid der editie-Brandes te wijten was; de bevestiging, die op zulke plaatsen Kern's gissing ontving, was een bewijs te meer — indien dat nog noodig ware — welk een betrouwbaar gids deze geleerde bij het herstel van bedorven Oud-Javaansche teksten was.

Het zou geen nut hebben de resultaten der collatie volledig te gaan mededeelen; de afwijkingen betreffen hoofdzakelijk kwantiteit van klinkers en dergelijke kleinigheden, waarbij Kern, onverschillig of de editie-Brandes een oude fout van het handschrift overnam of er een nieuwe bij maakte, toch reeds de eenige mogelijke, ontwijfelbaar juiste, spelling hersteld had. Wij zullen ons dus bepalen tot die plaatsen, waar de lezing van het handschrift iets bijdraagt tot het terugvinden van den tekst, gelijk die door Prapañca geschreven is.

Daarnaast zijn er dan ook gevallen, waar niet het handschrift den weg wijst, maar uit de versmaat blijkt, dat er iets niet in orde is. De dichter heeft zich wel eenige vrijheden veroorloofd en soms een lange lettergreep om der wille van de maat voor kort laten gelden, of omgekeerd [1], maar er zijn natuurlijk grenzen; en hier en daar moet worden aangenomen, dat een bepaalde fout is ingeslopen, welke zich dan gelukkig dikwijls, dank zij den steun, dien de maat verleent, gemakkelijk laat herstellen. Ook deze gevallen verdienen volledigheidshalve vermelding.

Wij zullen dus aan onze aanteekeningen op den inhoud van het gedicht een overzicht doen voorafgaan van die plaatsen in den tekst, waar hetzij het handschrift iets opmerkelijks geeft, hetzij de maat (waarvan wij bij elken zang het schema voegen) een verbetering vereischt, hetzij om eenige andere reden iets te vermelden valt van tekstcritischen aard.

Zang 1.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑

Strophe 2, regel 4. Door Prof. Kern is wighnotsāraṇa als de grammatisch juiste vorm voor het °sarana van het handschrift in de plaats gesteld. Blijkens de maat heeft Prapañca den vorm met korte *a* geschreven.

[1] Een lettergreep, bestaande uit één medeklinker met ṛ kan naar verkiezing de voorafgaande lettergreep door positie lang doen worden, of kort doen blijven. In het tweede geval wordt natuurlijk ṛ als klinker beschouwd, in het eerste geval als te zijn samengesteld uit r + ĕ. Bij den druk kan men desgelijks, naarmate het één of het ander het geval is, de teekens ṛ of rĕ gebruiken; dit is door Prof. Kern ten deele geschied, maar niet systematisch doorgevoerd.

Str. 5, r. 2. Voor de beide opengelaten lettergrepen, waar het handschrift het onbegrijpelijke c a w a geeft, stelt Kern voor, w a ç a te lezen. Het lijkt ons niet onmogelijk, dat er c a y a staan moet, hetwelk men ook in Zang 15: 1 en 80 : 4 in de beteekenis van «beschermd» vindt.

Zang 2.

— — — ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ — — ⏑ —⏑

Str. 2, r. 2. M e n g g ö n g is een lezing van Kern voor het m a n g g ö n g van handschrift en editie. Waar dit laatste een goeden zin geeft en tegen de gewoonte van de verbetering niet in een noot is melding gemaakt, achten wij het niet uitgesloten, dat m e n g g ö n g slechts een verschrijving of drukfout is.

Zang 3.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ — — ⏑⏑

Str. 2, r. 4. Het tusschen haakjes geplaatste n i n g staat niet in het handschrift, doch is een door het verband en de maat vereischte toevoeging van Prof. Kern.

Zang 4.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — — ⏑ — — ⏑ — — ⏑⏑

Str. 1, r. 4. Hier is s u d e w y, «goede vorstin», niet op zijn plaats. Wij lezen liever s a d e w y, «mede-vorstin», hetwelk veel beter in het verband past.

Str. 2, r. 3. De laatste lettergreep g ĕ h ontbreekt in het handschrift en had als toevoeging van Prof. Kern tusschen haakjes gezet kunnen worden.

Str. 2, r. 4. In de lacune zou, in verband met wat in Zang 79 : 2 aangaande dezen zelfden vorst gezegd wordt, ingevuld kunnen worden w a r ṇ ṇ a n e n g, of iets dergelijks.

Zang 5.

— — — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ —⏑

Str. 2, r. 2. In plaats van i n g P a j a n g eischt de maat: i P a j a n g.

Zang 6.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ — — ⏑⏑

Str. 1, r. 1. Zooals uit de noot blijkt, is p e n a k conjectuur van Prof. Kern voor het overgeleverde p e n a n. Voor de redenen, waarom wij laatstgenoemd woord, hetwelk ook in Zang 82 : 1 voorkomt, zouden willen handhaven, verwijzen wij naar de verklarende aanteekening hierachter.

Str. 3, r. 3. Om de maat moet i n g M a t a r a m veranderd worden in: i M a t a r a m.

Str. 4, r. 3. De eerste lettergreep van s a p a ḍ a moet lang zijn; wellicht

heeft er gestaan s a n g p a ḍ a. De eerste a van n a g a r ā t u n g g a l a n dient als *ā* gelezen te worden.

Zang 7.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑

Str. 2, r. 2. Daar de slot-lettergreep van P i t ṛ p a t i lang moet zijn en bovendien het volgende k a ḍ a ṇ ḍ a n een i of i n g vóór zich vereischt, zal er P i t ṛ p a t ī of P i t ṛ p a t ī n g moeten worden hersteld.

Zang 8.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ —

Str. 1, r. 1. Hier doet zich het zonderlinge geval voor, dat de beschrijving van Majapahit aanvangt, zonder dat de dichter zou hebben aangeduid, waarover hij zal spreken ; Prof. Kern moet dan ook in zijn vertaling tusschen haakjes invoegen, dat over de hoofdstad wordt gehandeld. De moeielijkheid wordt geheel ondervangen door met een (ongepubliceerde) conjectuur van Poerbatjaraka p a r ā d b h u t a te verbeteren in p u r ā d b h u t a, zoodat de hoofdstad, p u r a, bepaaldelijk vermeld wordt. In het handschrift blijkt nu ook inderdaad p u r ā d b h u t a te staan.

Str. 1, r. 2. In hetgeen Prof. Kern voor den zinledigen overgeleverden tekst in de plaats stelt, k u l w a n d i k p u r a w a k t r a, betwijfelen wij, of de combinatie dier beide eerste woorden wel in overeenstemming is met Prapañca's spraakgebruik. Wij weten echter niets beters te gissen ; ook Poerbatjaraka's conjectuur d i n w a r a w a k t r a kan ons niet bevredigen.

Str. 2, r. 3. De maat wijst uit dat i p ĕ k ĕ n en a p a ñ j ā n g veranderd moeten worden in i n g p ĕ k ĕ n en a p a ñ j a n g.

Str. 3, r. 2. In plaats van a l ĕ n g g i h geven handschrift en editie a l i n g g i h. Daar dit laatste de (ook in de inscripties) meest gebruikelijke vorm is, vestigen wij er de aandacht op, dat Prof. Kern klaarblijkelijk de minder gewone met *ĕ* juister geacht heeft.

Str. 5, r. 1. Om de maat dient i k a n a te worden verbeterd in i k a n a n g, gelijk dat ook in str. 6 voorkomt.

Str. 5, r. 2. Met Poerbatjaraka achten wij het onnoodig, het overgeleverde b a l a y a n e k a te veranderen in b a l a m a n e k a. De woordscheiding is dan b a l a y a n e k a.

Str. 6, r. 2 en 3. Zooals Prof. Kern opmerkt, is het niet overduidelijk, hoe de tweede regel bij den eersten aansluit. Deze moeielijkheid verdwijnt, als men regel 2 en 3 van plaats doet verwisselen.

Zang 9.

— — — — ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ — — ⏑ — ⏑

Str. 3, r. 1. Blijkens de maat moet in plaats van r i p a ç ç i m a en u m ā -

reng gelezen worden ring paçcima en umareng, terwijl de laatste lettergreep van Mṛtyudeça lang moet zijn.

Zang 10.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 2, r. 1 en 2. De maat wijst uit, dat de tweede lettergreep van sanāgara verkort en van sakala verlengd moet worden.

Str. 3, r. 3. Waar Kern saptādulur leest, worden in plaats van de ééne lange lettergreep tā twee korte vereischt. Handschrift en editie geven sapta dulur. Door sapta madulur te herstellen, kan men de maat in orde brengen.

Zang 11.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑

Str. 1, r. 3. Om de maat moet nṛpati worden verkort tot nṛpa.

Zang 12.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ — — ⏑ ⏑

Str. 1, r. 3. Aangaande een andere woordverdeeling in het slot van dit vers zie men de verklarende aanteekening hierachter.

Str. 3, r. 1. De eerste lettergreep van ahalĕp is lang.

Str. 4, r. 3. Op wāk behooren niet drie, doch slechts twee korte lettergrepen te volgen. Dit wordt bereikt door apadu te wijzigen in padu, hetgeen voor de beteekenis natuurlijk geen verschil maakt.

Str. 5, r. 3. In plaats van len worden twee lange lettergrepen vereischt. Dit woord zal dus vervangen dienen te worden door het synonieme lāwan, hetwelk door Prapañca zoowel met korte als met lange begin-lettergreep wordt gebruikt.

Str. 5, r. 4. Het door Kern herstelde sakuwu staat inderdaad goed in het handschrift.

Str. 6, r. 2. De tweede lettergreep van kara moet lang zijn, en het handschrift geeft dan ook karang.

Str. 6, r. 3. De maat wijst uit, dat hier niet nāgara, doch nagara moet staan.

Zang 13.

— — — — ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 1, r. 4. In plaats van Tumihang heeft Prof. Kern blijkens p. 13 hiervóór hersteld Tamihang.

Str. 2, r. 3 en 4. Blijkens de maat moet in plaats van lawan en Kuṭa Lingga gelezen worden lāwan en Kūṭa Lingga. Dit laatste is natuurlijk op zichzelf onjuist, en te beschouwen als dichterlijke vrijheid, gelijk die ook elders in opsommingen van plaatsnamen opgemerkt kunnen worden. In soortgelijke zangen kan men niet zonder meer aannemen, dat aan alle eigennamen de hun door Prapañca gegeven quantiteiten van vocalen ook van rechtswege toekomen.

Zang 14.

⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — — ⏑ ⏑

Str. 1, r. 3. In plaats van Sawaku vereischt de maat Sawakū.

Str. 2. r. 3. Blijkens p. 13 hiervóór heeft Prof. Kern Nagor in de plaats van Naçor gesteld.

Str. 2, r. 4. De spelling Kañjapinirañ berust slechts op een drukfout. Men leze Kañjapinirān.

Str. 3, r. 2. In plaats van Balli moet natuurlijk Bāli hersteld worden.

Zang 15.

⏑ — — — — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 1, r. 4. Daar blijkens Zang 83 : 4 de laatste lettergreep van Campa kort is, zal wel, met tusschenvoeging van een *i* vóór Kāmboja gelezen moeten worden Campe. De *ā* in de reeds door positie lange eerste lettergreep van dit woord berust waarschijnlijk op een afschrijversfout van het handschrift.

Str. 2, r. 1. Volgens de maat moet de laatste lettergreep van nūṣa lang zijn.

Zang 16.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 2, r. 3. Daar de maat als laatste lettergreep van hinilahila een lange vereischt, zal gelezen moeten worden hinilahilan.

Str. 3, r. 2. De laatste woorden parāna nikā zijn door Prof. Kern in de plaats gesteld van het overgeleverde parānantikā. Zij kloppen niet met de maat, en wij vermoeden, dat zij het gevolg zijn van een verschrijving en Kern bedoeld heeft om juist zooals hij in Str. 2, r. 2 van dezen zelfden Zang gedaan had, parānantikā te vervangen door sapārana nikā, hetwelk in de maat past.

Str. 3, r. 3. Om de maat moet Bharāḍa gelezen worden (ook elders is de middelste *a* lang in dezen naam) en ta worden geschrapt.

Str. 4, r. 4. De maat wijst uit dat ing moet worden vervangen door ning.

Zang 17.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏒

Str. 1, r. 1. Blijkens de maat moet gelezen worden r i n g in plaats van r i.

Str. 3, r. 3. Van p i n a h a s u k e n a r i s moet de derde lettergreep lang zijn.

Str. 3, r. 4. Prof. Kern heeft niet afzonderlijk aangeteekend, dat j i n a j a h door hem is hersteld voor het overgeleverde j i n a j a r.

Str. 4, r. 2 en 3. In plaats van i J a l a g i r i en n i n g s a w u n g vereischt de maat i n g J a l a g i r i en n i s a w u n g.

Str. 7, r. 2. In plaats van s a n g Çrī-rāja s a n ā g a r ā n lezen wij: s a n g Çrī Rājas a n ā g a r ā n. Bedoeld is o. i. de aldus luidende koningsnaam van Hayam Wuruk.

Str. 9, r. 4. De vierde lettergreep van s a k a m ā r g g ā n g a r a n moet kort zijn. In verband daarmede splitse men de woorden en leze s a k a m ā r g g a n g a r a n.

Str. 11, r. 1. Volgens de maat moet r i n g in r i gewijzigd worden.

Str. 11, r. 3. Van m a r a behoort blijkens de maat de tweede lettergreep lang te zijn.

Zang 18.

— — — ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ — — ⏑ — ⏒

Str. 3, r. 3. In plaats van s a d a h ā k u s u m a vereischen zoowel de maat als de taal s a d a h a k u s u m a.

Str. 3, r. 4. Het woord s a n g staat niet in het handschrift, en behoort blijkens de maat ook niet in het vers.

Str. 7, r. 4. Waarschijnlijk is s i n i g ĕ h a n slechts een drukfout, en geen conjectuur voor het overgeleverde s i n ĕ g ĕ h a n.

Zang 19.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏒

Str. 1, r. 3. In plaats van k a h ĕ n ū vereischt de maat k a h ĕ n u.

Str. 1, r. 3. Het laatste woord van den regel is in het handschrift K a g ĕ n ĕ t. Inderdaad vereischt ook de maat hier drie lettergrepen, waarvan dan bovendien de eerste lang moet zijn. In plaats van het gedrukte K a g ĕ t lezen wij dus K ā g ĕ n ĕ t.

Zang 20.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ — — ⏑ ⏒

Str. 1, r. 2. Voor het zonderlinge p a d e w i ç i ṣ a heeft het handschrift s a d e w i ç i ṣ a, hetgeen een niet onmogelijken eigennaam geeft.

Str. 1, r. 3. Blijkens de maat moet i n g vervangen worden door *i*.

Str. 1, r. 4. Ook hier is de maat in de war. Men kan die op gemakkelijke wijze herstellen door de onnoodige eerste lettergreep van m a m a r ĕ k te schrappen en achter k u ṭ i een r i in te voegen. M u n g g u h vatten wij dan op als een eigennaam.

Str. 2, r. 3. In het duistere en onvertaald gelaten t a p a b a l a s moet volgens de maat de eerste lettergreep lang zijn. Het is gemakkelijk genoeg om t a in t a n g te veranderen, maar de onzekerheid in de beteekenis verdwijnt daardoor niet. Indien wij een gissing willen wagen, zou het deze zijn, dat er niet t a p a b a l a s, doch t a n g s a b a l a s gestaan heeft. Voor hetgeen deze gissing bij de interpretatie van het vers zou helpen, verwijzen wij naar de verklarende aanteekeningen hierachter.

Zang 21.

⏑ — — — — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏒

Str. 1, r. 2. De maat van dit vers komt in orde, door, evenals Kern in den volgenden regel gedaan heeft, r i n g in te voegen en de eerste lettergreep van ā k u n i n g kort te laten, gelijk trouwens ook het handschrift dit woord doet luiden. Men leze dus r i n g R aṇ w a k u n i n g.

Str. 2, r. 2. In plaats van P aḍ a l i geeft het handschrift P aḍ a l ī.

Str. 2, r. 3. Om der wille van de maat moet l a w a n als l ā w a n gelezen worden.

Zang 22.

⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏒

Str. 1, r. 2. De tweede lettergreep van r a t ā r a t ā dient verkort te worden.

Str. 2, r. 2. Tusschen ḍ a t a n g en G u n t u r staat één korte lettergreep te veel. Het ligt voor de hand, dat het dubbel voorkomende r i éénmaal geschrapt moet worden. Prof. Kern heeft in zijn uitgave het eerste weggelaten; daar echter Prapañca op ḍ a t a n g altijd gaarne een (r)i(ng) doet volgen, zouden wij liever juist het tweede r i verwijderen en dus lezen ḍ a t a n g r i W ĕ ḍ i G u n t u r.

Str. 2, r. 4. De maat eischt i n g b a l a in plaats van i b a l a.

Zang 23.

⏑ — ⏑ — — ⏑ ⏑ — — ⏑ ⏒

Str. 1, r. 2. Tusschen P aḍ a n g a n en S ĕ c a n g ontbreken een korte en een lange lettergreep. Het eenvoudigste is, hier l a w a n in te voegen.

Zang 24.

⏑ — — — — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏒

Str. 2, r. 4. In plaats van r i wordt door de maat r i n g vereischt.

Zang 25.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ — — ⏑ ⏒

Str. 2, r. 1. Blijkens de maat dient de vierde lettergreep van a m a ñ c a - n ā g a r o m u n g g w verkort te worden.

Zang 26.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ — — ⏑ —

Str. 2, r. 3. In het handschrift is niet, gelijk noot 2 op pag. 75 vermeldt, a w a r ṇ ṇ e n g g u overgeleverd, doch °a n g g u.

Zang 27.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏒

Str. 1, r. 1. Het door Kern herstelde n i n g staat inderdaad ook in het handschrift.

Str. 1, r. 2. Blijkens de maat moet d e w a t ā veranderd worden in d e w a - t a, hetwelk ook door het handschrift is overgeleverd.

Str. 2, r. 1. Eveneens om der wille van de maat moet n a r e n d r ā k a s u - k ā n gesplitst worden in n a r e n d r a k a s u k a n.

Zang 28.

⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏒

Str. 1, r. 2. Terwijl, zooals Prof. Kern in noot 2 op p. 76 aanteekent, de editie het foutieve N g ā l i geeft, staat in het handschrift het goede B ā l i.

Str. 1, r. 4. Kern's opmerking (noot 4 op diezelfde pag.) dat in stede van p u p u l de tekst p u ḍ u l heeft, geldt ook voor andere plaatsen, waar dit woord voorkomt, doch waar van deze tekstverbetering niet afzonderlijk melding is gemaakt.

Str. 3, r. 4. De beide laatste woorden, p a r a m a j a n a n g a l ĕ m staan zóó in de editie-Brandes; de overlevering van het handschrift is echter p a - r a j a n a m a n g a l ĕ m. Dit laatste is ongetwijfeld juist; er is niet de minste reden, waarom alleen de p a r a m a j a n a, de voorname lieden, verheugd zouden zijn, maar de bedoeling van den dichter is klaarblijkelijk, dat alle klassen van lieden, p a r a j a n a, hun vreugde te kennen geven. Dit laatste woord wordt in juist dezelfde beteekenis (afwijkend van die in het Sanskrit,

maar zich aansluitend bij het modern Javaansch spraakgebruik) aangetroffen in Zang 40, 1 en elders. Zie pag. 97, met noot 1.

Zang 29.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ —

Str. 2, r. 3. Het door Kern bij conjectuur herstelde n g ū n ī staat goed in het handschrift. Hetzelfde geldt van a m ĕ g i l in str. 3, r. 3.

Str. 2, r. 4. A n a h a s ā is een drukfout. Er moet staan a n a l a h a s ā.

Str. 3, r. 2. In plaats van P a c a r ā n geeft het handschrift P a c a r o n.

Str. 3, r. 3. Tusschen W a l a ṇ ḍ i n g a n u j w ontbreekt volgens de maat nog één korte lettergreep. Wij vermoeden hier met een haplographie te doen te hebben; er kan gestaan hebben W a l a ṇ ḍ i n g a n a n u j w.

Zang 30.

— — — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ — — ⏑ — ⏑

Str. 2, r. 1. Zooals Prof. Kern in noot 4 op pag. 79 opmerkt, moet in p a ḍ ā m a r ĕ k ā y y a m, de aan dat laatste woord voorafgaande lettergreep lang zijn. Het handschrift geeft dan ook °r ĕ k n ā y y a m, hetgeen wel de metrische fout opheft, maar het geheel nog niet verstaanbaarder maakt. Een kleinigheid is, dat bovendien de tweede lettergreep der geciteerde woorden kort moet zijn; dit verkrijgt men door p a ḍ a te lezen en het dan te scheiden van de rest.

Str. 2, r. 2. Daar de maat in s a - Ç a i w a - B o d d h o p a p a t t i een lange eerste lettergreep vereischt, zal deze wel in s a n g gewijzigd moeten worden.

Zang 31.

⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — — ⏑ ⏑

Str. 2, r. 4. Blijkens de maat moet i s u d h a r m m e n u l a h in i n g s u° veranderd worden.

Str. 3, r. 3. De slot-lettergreep van s a g i r i moet lang zijn.

Str. 6, r. 3. Waar in de editie B a r u r a n g gedrukt staat, hetwelk met de maat in strijd is (zie Kern's noot 5 op pag. 81), geeft het handschrift B a r o n g r a n g, met nog een extra *u* onder de eerste *r*. Deze *u* zal wel bedoeld zijn als athetese; de copiïst moest B a r a n g schrijven, had bij vergissing B a r o n g gezet, schrapte nu op de gebruikelijke wijze de tweede lettergreep, en zette er het gewenschte r a n g achter. Is deze redeneering juist, dan moet dus hersteld worden B a r a n g, hetgeen ook met de maat uitkomt.

Zang 32.

— — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 5, r. 3. In plaats van andung geven handschrift en editie andwang. Dit laatste is stellig de goede spelling, waaruit zich regelmatig het Javaansche andong heeft ontwikkeld. Dat handschrift en editie voorts aan karawīra terecht een korte derde lettergreep toekennen, wordt door de maat bewezen.

Zang 33.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑

Str. 2, r. 1. Daar de maat een lange slot-lettergreep van gumuṇita vereischt, zal er wel gestaan hebben gumuṇitang.

Str. 2, r. 3. Hier is kalangwan door Kern in de plaats gesteld van het kalangön in het handschrift. Blijkens de maat is echter de overgeleverde vorm juist.

Zang 34.

— — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑

Str. 4, r. 4. In plaats van het zinlooze būny geeft het handschrift ngūny, hetwelk hier zeer goed past (zie de verklarende aanteekening hierachter).

Zang 35.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — — ⏑ ⏑

Str. 1, r. 3; en Str. 2, r. 2. De maat wijst uit, dat nikang in nikanang en riṇ in ri veranderd moet worden.

Str. 3, r. 2. Tusschen *i* en Balunghura ontbreekt nog een lange lettergreep; vermoedelijk zal *i* dus moeten luiden ikang.

Str. 4, r. 1. In handschrift en editie staat mangkat i huwus; ongetwijfeld is het slechts bij ongeluk, dat in Kern's artikel *i*, hetwelk zoowel door den zin als door de maat vereischt wordt, is weggevallen.

Str. 4, r. 4. Blijkens de maat moet de laatste lettergreep van Kĕḍungbiru lang gelezen worden. In handschrift en editie staat goed Kĕḍungbirū.

Zang 36.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 2, r. 2. Naar wij vermoeden, schuilt in het corrupte nāligih de naam van den ook in Zang 72 : 2 genoemden Nāla. Men kan lezen Nāla

hiniring, op dezelfde wijze als Prapañca ook elders een hiaat weet te vermijden; maar naar analogie van Gajah mada is toch Nālah iniring waarschijnlijker.

Zang 37.

— — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑

Str. 3, r. 2; Str. 4, r. 3; en Str. 5, r. 3. De lange *ā* van nikā en nikānang moet blijkens de maat verkort worden.

Str. 4, r. 4; en Str. 5, r. 1. Dat hier de bekende Kawi woorden sukĕtĕn en angranĕhi, welke in dezen juisten vorm in handschrift en editie voorkomen, zijn veranderd in sukutĕn en angranuhi, is vermoedelijk slechts het gevolg van een verschrijving of drukfout.

Str. 6, r. 4. Blijkens de maat moet ing, waarvoor het handschrift *i* geeft, geheel geschrapt worden.

Zang 38.

— ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 2, r. 1. Ook hier moet de laatste *ā* van nikā verkort worden.

Str. 4, r. 1. Volgens de maat worde *i* veranderd tot ing.

Str. 4, r. 2. Tusschen of achter de beide laatste woorden ontbreken nog twee korte lettergrepen. Zang 57:1 zou op het denkbeeld kunnen brengen om te lezen çuci suyaça.

Str. 4, r. 4. Het begin van den regel is niet in orde, daar deze met vier lange lettergrepen aanvangt. Daar blijkens bovenstaand schema zelfs geen twee lange syllaben op elkander mogen volgen, deugt in elk geval Mpungku niet; het zal wel eenvoudig Mpu moeten luiden. Misschien heeft er gestaan: kyāti rikang Mpu.

Zang 39.

⏑ — — ⏑ — — ⏑ — — ⏑ — ⏑

Str. 3, r. 3. De maat komt hier door een eenvoudige omzetting in orde. Men leze sang jana wrĕddha.

Zang 40.

— — — — ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ — — ⏑ — ⏑

Str. 3, r. 3. Door ing in te voegen tusschen anusup en pājaran verkrijgt men een beteren zinsbouw en een onberispelijk vers.

Str. 5, r. 2. De laatste lettergreep van Yawadharaṇī moet kort gelezen worden.

Zang 41.

⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 2, r. 1. In de lacune voegen wij J a y a in. Zie de verklarende aanteekening.

Str. 3, r. 3. Blijkens de maat moet, overeenkomstig handschrift en editie, gelezen worden p r a k a ç i t a.

Str. 4, r. 2. Het terecht door Kern verwijderde s a n g aan het begin van dezen regel, is ook in het handschrift geschrapt.

Str. 5, r. 2. In plaats van r i k a n a moet het overgeleverde r i k a n a n g hersteld worden.

Zang 42.

⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑

Str. 1, r. 2. De *ā* van n i k ā moet ook hier verkort worden.

Str. 1, r. 3. In m o t u s a n k a n a r i B ā l i is de maat in de war; in plaats van de lange lettergreep s a n (k) worden twee korte verlangd. Wellicht heeft er, gelet op Zang 41 : 5, gestaan: m o t u s a n i t a n a h i B ā l i.

Zang 43.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ — — ⏑ ⏑

Str. 1, r. 3. Het door Kern herstelde t ĕ k a n g staat inderdaad in het handschrift.

Str. 1, r. 4. Terwijl overeenkomstig noot 3 op p. 108 in de editie p a d a in plaats van ṣ a ḍ a gedrukt is, kan men in het handschrift opmerken, dat een poging gedaan is om p a in ṣ a te verbeteren.

Str. 4, r. 2. In plaats van n i p u n a moet natuurlijk n i p u ṇ a gespeld worden.

Zang 44.

— — — — ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 1, r. 1; en Str. 3, r. 2. De verlenging van den slotklinker in het eerste woord van n a r e n d r a K ṛ t a n a g a r a behoeft niet met noot 2 op p. 43 en noot 3 op p. 116 uit de caesuur verklaard te worden, doch kan berusten op de omstandigheid, dat een medeklinker met r ĕ den voorafgaanden korten klinker lang vermag te maken. Vgl. de noot op p. 218 hiervoor.

Str. 1, r. 4. Overeenkomstig handschrift en editie moet b h ū m ī gelezen worden.

Zang 45.

⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Zang 46.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ — — ⏑ ⏑

Str. 1, r. 2. In Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 490 heeft Poerbatjaraka voorgesteld duhitā te verbeteren in Suhitā. Daar hier inderdaad een eigennaam vereischt wordt en daarenboven het voorafgaande dyah elders in het gedicht steeds door een eigennaam gevolgd wordt, achten wij deze conjectuur zeer aanbevelenswaardig.

Str. 1, r. 3. Blijkens de maat en het taaleigen moet de eerste lettergreep van ānindyeng verkort worden.

Zang 47.

— — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑

Str. 3, r. 1. In overeenstemming met Zang 41 : 3 verdient het aanbeveling om niet mā, doch ma te spellen. De lettergreep is slechts door positie, en niet van nature, lang.

Zang 48.

— ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 1, r. 2. De maat wijst uit, dat hier het overgeleverde nṛpaputrikā-ntĕn behouden moet blijven.

Str. 1, r. 4. Eveneens om de maat moet de laatste lettergreep van sira verlengd worden.

Str. 2, r. 3. Om dezelfde reden leze men ring in plaats van ri.

Zang 49.

⏑ — — ⏑ — — ⏑ — — ⏑ — ⏑

Str. 1, r. 4; en Str. 5, r. 3. De laatste lettergreep van narendra moet lang zijn. Wellicht ook was dit woord met het volgende verbonden en stond er narendrerikang.

Str. 2, r. 4; en Str. 3, r. 3. In plaats van rumākṣeng en jagadrākṣaṇa is een betere spelling die met korte *a*.

Str. 4, r. 4. Het hier gedrukte wiçāta is conjectuur van Prof. Kern voor het overgeleverde wiçaṣṭa. Onzes inziens zou ook wiçasta gelezen kunnen worden, hetwelk zich dichter bij de overlevering aansluit en ook een goeden zin geeft (neergesabeld).

Str. 8, r. 3 en 4. Om der wille van de maat moet ri verbeterd worden in ring en vóór narendra een Çrī ingevoegd worden.

Zang 50.

— — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑

Str. 2, r. 2. Vóór rangköt wordt een korte lettergreep gemist. Misschien kan hersteld worden marangköt.

Str. 3, r. 3; Str. 4, r. 3; en Str. 6, r. 2. Blijkens de maat moet de laatste lettergreep van nikā verkort, de eerste van apan verlengd, en de laatste van hana eveneens verlengd worden.

Zang 51.

⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — — ⏑ ⏑

Str. 4, r. 1. In yuktīkā is er één lange lettergreep te veel. Men kan zonder bezwaar de laatste schrappen.

Str. 4, r. 4. Aan het slot van den regel is de maat niet in orde. Er ontbreekt een lange lettergreep vooraan tanpadon. Wellicht tang?

Str. 5, r. 1. Om de maat moet de laatste lettergreep in Boddha lang gelezen worden.

Str. 5, r. 3. In kapanggihana is een korte lettergreep te veel. Misschien heeft de dichter kapanggiha geschreven.

Str. 7, r. 1. Om de maat moet ri in ring gewijzigd worden.

Str. 7, r. 3. Het voor den zin overtollige ta dient uit hoofde van de maat geschrapt te worden.

Zang 52.

⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑

Str. 2, r. 1. In overeenstemming met Zang 53 : 1 moet tucapa, hetwelk een lange slot-lettergreep dient te hebben, in tucapang worden verbeterd.

Str. 3, r. 1. Het door Kern als conjectuur in den tekst gebrachte karungnya staat in het handschrift.

Str. 4, r. 1. Ook hier is het metrum in de war, en zal amamuk vervangen moeten worden door amuk. Bij het aanvaarden van Kern's lezing inirat voor het overgeleverde kinarāt, zal in ieder geval gezorgd moeten worden, dat de positie van de voorafgaande lettergreep, welke lang behoort te zijn, gehandhaafd blijft. Men leze dan kinirat of mogelijk hinirat.

Zang 53.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 2, r. 3. Het door Kern herstelde wiṣāṇa staat in het handschrift.

Zang 54.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ — — ⏑ ⏑

Str. 1, r. 1. Een drukfout heeft hier r i n g tot het onzinnige r i n gemaakt.

Str. 2, r. 3. Om de maat moet de *a* van a b u r u verlengd worden.

Str. 2, r. 4. Dit i n i r ā s is wellicht hetzelfde woord, dat in het (k) i n i r a t van Zang 52 : 4 schuilt.

Zang 55.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 2, r. 1 en 3. Om de maat moet s w a n a g a r a en K ū w a r ā h a gelezen worden, het laatste overeenkomstig de overlevering.

Str. 2, r. 4. Wij spellen p a g ĕ r met hoofdletter en vatten Pagĕr Talaga als één eigennaam op. Zie de verklarende aanteekening.

Zang 56.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 2, r. 3. Tusschen h a n o l y a en n i k a ontbreekt een korte lettergreep. Wij gissen h a n o l y a n a n i k a.

Zang 57.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — — ⏑ — — ⏑ — — ⏑ ⏑

Str. 2, r. 1. De maat wijst uit, dat in plaats van s e c c h a m ĕ g i l overeenkomstig de overlevering s e c c h ā m ĕ g i l gelezen moet worden.

Str. 2, r. 4. In dezen regel moet vooreerst r i in r i n g veranderd worden. Verder is er in den aanvang een korte lettergreep te veel. Men zou n-a-b h a k t y a zonder bezwaar tot b h a k t y a kunnen verkorten; maar wellicht is de oplossing toch een andere en dient w ĕ n a n g a n i r a gewijzigd te worden in w ĕ n a n g i r a: daardoor verdwijnt tevens de niet zeer fraaie (en niet noodzakelijke) opeenvolging van twee conjunctieven.

Str. 3, r. 4. Er is geen reden om den slotmedeklinker van h y a n g n g te verdubbelen.

Str. 4, r. 1 en 2. De laatste lettergreep van r a k w a en b a j r a g h o ṣ a moet lang zijn. Eerstgenoemd woord kan zeer wel r a k w e worden in verband met het volgende Ç a k ā b d a.

Str. 4, r. 4. Tusschen w a l u y a, welks laatste lettergreep lang is, en d h a r m m a ontbreken een korte en een lange lettergreep.

Str. 5, r. 3. De lacune is hier niet volkomen juist weergegeven. Duidt men haar aan met — ⏑ —, dan is dat alleen met de versmaat overeen te

brengen, wanneer sĕk voorafgaat, en niet volgt; toch veronderstelt Prof. Kern blijkens noot 3 op p. 142 (dat sĕk voorafgegaan zou zijn door sār) klaarblijkelijk, dat de lacune zich vóór sĕk bevindt. In dat geval echter moet men haar aangeven met — — ⏑ en kan sār onmogelijk in de laatste korte lettergreep gesteld worden. Niet uitgesloten is het (en wellicht bedoelde Kern het zoo ook) dat er twee lacune's zijn: — sĕk ⏑ —, en dan kan sārsĕk (beter sārsŏk) zeer wel het eerste woord zijn geweest.

Zang 58.

— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑

Str. 1, r. 3. In plaats van pawitra spellen wij Pawitra, waarin wij een eigennaam zien. Vergelijk de verklarende aanteekening.

Zang 59.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑

Str. 3, r. 3. Ten einde de goede maat te herstellen, dient ri vóór Lasĕm geschrapt te worden en amuwah verkort te worden tot uwah. Deze laatste verandering is niet fraai, en wellicht is dus een meer ingrijpende wijziging gewenscht.

Str. 4, r. 1. Hier moet ri vóór Daha tot ring verlengd, en datzelfde woord vóór Wĕngkĕr geschrapt te worden.

Str. 4, r. 4; en Str. 7, r. 3. Het door Kern herstelde tikang en tikanang staat goed in het handschrift.

Str. 6, r. 2. Van rārātuhā moeten de eerste en de laatste *a* kort zijn.

Zang 60.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑

Str. 1, r. 4. Het onvertaald gelaten kalar is klaarblijkelijk onjuist; er ontbreekt een korte lettergreep aan.

Str. 2, r. 1. Tusschen mamikul en abwat ontbreken twee korte lettergrepen.

Str. 3, r. 4. Ook hier blijkt het onvertaalde çaranya corrupt te zijn; er moet nog één korte lettergreep meer in staan (⏑ ⏑ — ⏑).

Str. 4, r. 1. Blijkens de maat moet *i* in ing veranderd worden.

Zang 61.

— — — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑

Str. 1, r. 1. Voor de maat dient nrĕpati tot nrĕpa verkort te worden.

Str. 1, r. 4. Dat hier met Kern's conjectuur dinulun (voor dinulwan

in de editie) nog niet het juiste teruggevonden is, blijkt uit de omstandigheid, dat de lettergreep nu lang zou moeten zijn. In het handschrift is de zaak ook niet in orde; er staat daar: di nang

met ondergeschreven: nwa lwa

Str. 2, r. 2. Om de maat leze men Çrī-nāthāmūja.

Str. 4, r. 1. In plaats van manganti ri moet om dezelfde reden hersteld worden mangantī(ng).

Str. 4, r. 4. Hier is hetynyān natuurlijk een drukfout voor hetunyān.

Zang 62.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ — — ⏑ — ⏑

Zang 63.

— — — — ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ — — ⏑ — ⏑

Str. 1. r. 4. Aan rājakāryyolihulih voegen wij een *a* toe. Er ontbreekt daarachter een korte lettergreep, en een conjunctief is zeer gewenscht.

Str. 2, r. 1. Achter dezen regel ontbreken drie lettergrepen, ⏑ — ⏑.

Str. 3, r. 4. De laatste lettergreep van byayānu moet lang zijn.

Str. 4, r. 1. In plaats van ning moet ing gelezen worden, terwijl de slotlettergreep van Çrāwaṇa verlenging vereischt.

Zang 64.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ — — ⏑ ⏑

Str. 1, r. 3. De laatste letter van rinaktārjja moet lang gelezen worden.

Str. 2, r. 1 en 2. Datzelfde is het geval met sthāna en °tumpatumpa. In het eerste geval geven handschrift en editie dan ook sthānā. Het laatste zal in verband met het volgende wugat wel °tumpatumpe moeten worden.

Str. 4, r. 1. In sahasramāsa moet om de maat de *ā* verkort worden.

Str. 4, r. 4. De eerste lettergreep van het corrupte woord, dat in udhara schuilt, dient lang te zijn.

Str. 5, r. 4. Hier is kinnākin een fout der editie (zie noot 1 op p. 153). Het handschrift heeft kinnākĕn.

Zang 65.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑

Str. 1, r. 3. Blijkens de maat is vóór mānuṣa een korte lettergreep verdwenen. Wij stellen voor, amanūṣa te lezen, hetgeen een veel beteren zin geeft. De vorst zetelt aruhur amānuṣa, «hoog verheven als een god», en niet «hoog boven (andere) menschen».

Str. 2, r. 2. De tweede lettergreep van Gajamada moet lang zijn. Men kan er Gajāmada van maken, doch waarschijnlijker is het, dat de dichter Gajah Mada geschreven heeft, gelijk ook een gelijktijdige oorkonde den naam spelt (Brandes, Oud-Javaansche Oorkonden, Verh. Bat. Gen. 60, 1913, p. 206).

Zang 66.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ —

Str. 1, r. 1. Narapati spellen wij met hoofdletter, daar het o. i. een eigennaam is, en niet den koning aanduidt. Zie de verklarende aanteekening.

Str. 2, r. 1. Voor Gajamada geldt hetzelfde, als hierboven in Zang 65 : 2.

Str. 3, r. 1, 2 en 4. Om der wille van de maat moeten atyadbhuta, tikang en ika veranderd worden in atyadbhūta, ikang en ikana.

Str. 4, r. 4. De maat wijst uit, dat het overgeleverde aglar moet blijven staan, en niet als agĕlar moet worden gelezen.

Zang 67.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ — — ⏑ —

Str. 1, r. 4. Het begin van den regel lezen wij: sang çrī Rājasanāgarāstu. Evenals in Zang 17 : 7 gelooven wij den naam des konings voor ons te hebben.

Str. 2, r. 2. Het door Kern herstelde umantuk staat goed in het handschrift.

Str. 2, r. 4. De maat zoowel als het spraakgebruik verlangen, dat sakweh cāru wordt veranderd in sakweh sang caru.

Zang 68.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ — — ⏑ —

Str. 1, r. 2. Het begin van den ontbrekenden versregel kan o. i. geluid hebben: sang çrī-Janggalanātha ring Kahuripan. In de rest van den regel zal dan wellicht gestaan hebben «heerschte indertijd» of iets dergelijks. Verder verwijzen wij naar de bespreking hierachter.

Str. 1, r. 3. In plaats van ing leze men ning.

Str. 3, r. 4. Hier worde bhūmi in bhūmī verbeterd.

Str. 4, r. 1. Eveneens om de maat moet sangkeng in sakeng veranderd worden.

Zang 69.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ — — ⏑ — ⏑

Str. 1, r. 3. Om de maat moet de tweede lettergreep van labdhaweça lang zijn. De beteekenis past dan ook veel beter in het verband.

Str. 3, r. 1. Juist als in den derden regel dezer strofe geschied is, dient de slot-letter van pinūjā verkort te worden.

Str. 3, r. 2. Prof. Kern heeft niet aangeteekend, dat Weṣapurī een conjectuur van hemzelf is. Editie en handschrift geven beide Waiçapurī.

Zang 70.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — — — — ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑

Str. 2, r. 3. Blijkens de maat moet in gopurāmekalā de eerste *ā* verkort worden; in verband daarmede zal het ook wel gesplitst dienen te worden in gopura mekalā.

Str. 3, r. 2. Van het overgeleverde Gajamada geldt hetzelfde, wat bij Zang 65 : 2 en 66 : 2 gezegd werd.

Zang 71.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 1, r. 3. Om de maat moet *i* in ing veranderd worden.

Str. 1, r. 4. Tusschen juga en ginöng heeft de overlevering nog tang, hetwelk, naar de maat uitwijst, niet gemist kan worden. Het staat ook in de editie en is klaarblijkelijk slechts bij ongeluk uitgevallen.

Str. 2, r. 4 Vóór mangun wordt nog een korte lettergreep vereischt. In het handschrift blijkt dan ook de wirāma achter twas geschrapt te zijn. Er staat daar dus terecht twas amangun.

Str. 3, r. 1. Daar de laatste lettergreep van kěta lang moet zijn, en in aansluiting aan het voorafgaande kagantyana een *i* gewenscht is, lezen wij kěte.

Zang 72.

— ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑

Str. 1, r. 4. De inscripties doen zien, dat ātma rāja een titel is en dus in één woord geschreven moet worden, en dat de hier genoemde functionaris niet Taṇḍi heet, doch Taṇḍing.

Str. 2, r. 3. Deze regel, blijkens de inscripties eveneens aan een bepaalden titel ontleend, dient als één woord beschouwd te worden: sādhwasādhuhitanigrahawijña.

Str. 2, r. 4. Onzes inziens had Prof. Kern hier het overgeleverde tumĕnggung niet in tumanggung behoeven te veranderen. De inscripties uit dezen tijd geven namelijk ook eerstgenoemden vorm, die dus de officieele blijkt te zijn geweest.

Str. 5, r. 1. In het corrupte patidami moet inderdaad, overeenkomstig noot 4 op p. 169, het eerste stuk patih luiden. Aan het tweede gedeelte ontbreekt niets; een ongeveer gelijktijdige oorkonde bewijst, dat werkelijk een patih dien naam droeg. Men leze dus patih Dami.

Str. 6, r. 1. Tusschen an en mangkana moet een korte lettergreep ingevoegd worden. Wellicht kan er an samangkana gelezen worden, hoewel dit minder fraai klinkt.

Zang 73.

— ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 2, r. 2. Niet afzonderlijk aangeteekend is, dat nirengapi door Prof. Kern in de plaats gesteld is van het overgeleverde nirenapi, en dus door hem de juistere vorm geacht is. Beide komen elders voor.

Str. 3, r. 2 en 4. Met Kern's conjecturen Tuban en Pugĕr voor het overgeleverde Tuḍan en Pagör kunnen wij ons niet vereenigen. Verg. de verklarende aanteekening.

Str. 3, r. 3 en 4. Blijkens de maat moet Kalang-brat en Bābĕg gelezen worden.

Zang 74.

— — — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ —

Str. 1, r. 2. Het Buddhi-Kuñcir van het handschrift moet o. i. onveranderd blijven, in verband met Parar. 18:13, waar Wudi kuñcir klaarblijkelijk denzelfden naam vertegenwoordigt.

Str. 2, r. 1. Achter wilang ontbreekt een korte lettergreep. Men leze wilangnya, hetgeen ook den zinsbouw ten goede komt.

Zang 75.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ — — ⏑ —

Str. 1, r. 3. Hoewel wij ons niet verbeelden te kunnen aangeven, hoe deze bedorven regel er oorspronkelijk heeft uitgezien, willen wij toch even opmerken, dat men al een groote verbetering verkrijgt, als men nitya door het synonieme sadā vervangt, en swasthā met parārttha van plaats doet verwisselen. Het eenige, wat dan nog niet in orde is, zou de lange slot-lettergreep van swasthā zijn, doch het is zeer goed mogelijk,

dat die, zooals zoo dikwijls geschiedt, verkort wordt; ook kan er swasti gestaan hebben. Men zou dus kunnen lezen:
dhīrotsāha sadā kuminkini parārttha swastha (of swasti) sang çrī narendra.

Zang 76.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 1, r. 2. In plaats van Kuṭa lamba geeft het handschrift Kuṭi lamba.

Str. 1, r. 3. Om de maat dient men parhyangngan te spellen.

Str. 2, r. 1. Voor i Jaya moet ing Jaya hersteld worden. Voorts leest het handschrift Wungkal in plaats van Pungkal.

Str. 2, r. 2. Dayamuka is een vergissing der editie voor het overgeleverde Jayamuka.

Str. 2, r. 4. De maat vereischt een lange slotlettergreep van Kula. Verder ontbreekt achter putih een korte lettergreep; men zou b.v. pwa in kunnen voegen (vgl. Str. 4, r. 3).

Str. 3, r. 1. Om de maat in orde te krijgen, leze men Wipulārame en schrappe len.

Str. 3, r. 4. Panghawan is een drukfout. Er moet Panghapwan staan.

Zang 77.

— — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 1, r. 3 en 4. Blijkens de maat moet hier achtereenvolgens Amrĕtasabhā, iri, ḍurī, en Nandinagara hersteld worden. Daarvan staat iri goed in het handschrift.

Str. 2, r. 1. Waar Kern, volgens noot 5 op p. 175, het eerste woord van Palaṇḍi Tangkil in Palabdhi wil veranderen, meenen wij er met Brandes (Not. Bat. Gen. 1899 p. 67) denzelfden naam in te mogen zoeken, die in de oorkonden Walaṇḍit heet. De tweede plaatsnaam is dan Angkil.

Str. 2, r. 2. Magĕnĕng moet om de maat Māgĕnĕng worden.

Zang 78.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ — — ⏑ ⏑

Str. 1, r. 4. In plaats van ni wordt ning vereischt.

Str. 3, r. 3. Blijkens de maat moet Jalagirī gelezen worden.

Str. 3, r. 4. Van Waṇḍayan behoort de tweede lettergreep lang te zijn.

Str. 4, r. 2. In plaats van Gandhātrap geeft het handschrift Gandhātṛp.

Str. 4, r. 3. De laatste eigennaam van dezen regel luidt volgens overlevering en editie Çucī.

Str. 4, r. 4. Waar Kern voor het magöh der editie terecht pagĕh hersteld heeft, geeft het handschrift ook met den goeden beginletter pagöh.

Str. 5, r. 1. Van kālap moet om de maat de eerste lettergreep verkort worden.

Str. 6, r. 2. Bij de twee lange lettergrepen, waarmede tang tanpratiṣṭhāpagĕh aanvangt, vereischt de maat een derde. In het handschrift staat tang tanpraprā°, met onder de npra een kruisje, ten bewijze dat er iets geschrapt moet worden. Dit heeft vermoedelijk betrekking op de *r*, en klaarblijkelijk dacht ook Brandes er zoo over, want in de editie zet deze tang tanpa prā°. Behoudens de noodzakelijke verkorting der laatste klinker, is dit onzes inziens inderdaad de juiste lezing.

Str. 6, r. 3. Hier is kacaṇḍikān een conjectuur van Kern voor het overgeleverde kasangghikān. Van de noodzakelijkheid der verbetering zijn wij niet overtuigd.

Zang 79.

— — — ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ — — ⏑ — ⏑

Str. 1, r. 2. In plaats van het onmogelijke huluntyang geeft het handschrift hulun hyang.

Str. 1, r. 4. Tegen Kern's gissing ingng verzet zich de maat, met welke het overgeleverde i sangng overeenstemt. Wij zouden dit laatste dan ook willen behouden.

Str. 2, r. 1, 2 en 3. Klaarblijkelijk heeft Prof. Kern zich ook hier vergist ten opzichte van de maat. Deze bewijst, dat zoowel rikanang in r. 1, als ri in 2 en siran umiwö in 3 goed zijn en geen verbetering behoeven.

Str. 3, r. 1. Aan amatĕhan i ontbreekt volgens de maat een korte lettergreep. Er kan bijvoorbeeld apapatĕhan i of iets dergelijks gestaan hebben.

Str. 3, r. 2. Eveneens om der wille van de maat moet lāwan gelezen worden.

Str. 3, r. 3. Dat in het overgeleverde Baḍahulubaḍahalwānggajah de beide uit Zang 14 : 3 bekende plaatsnamen Baḍahulu en Lwāgajah steken, lijkt ons niet twijfelachtig en wij kunnen Kern's voorstel ing Gajah dan ook niet aanvaarden. De tusschenliggende lettergrepen baḍaha zouden wij liefst opvatten als herhaling van baḍahulu en dus schrappen, zonder dan echter te weten, wat er voor in de plaats moet komen. Misschien heeft er eenvoudig een verbinding tusschen beide namen gestaan, iets in den trant van Baḍahulu (muwah i) Lwāgajah.

Zang 80.

— ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 3, r. 1. Het ontbreken van een korte lettergreep maakt het wenschelijk pagĕh in mapagĕh te veranderen.

Str. 4, r. 1. In plaats van ni moet om de maat ning gelezen worden.

Str. 4, r. 2. Achter tinūt, dat door Kern hersteld is voor het overgeleverde tinutla (niet tinuta, zooals noot 7 op pag. 181 vermeldt), wordt een korte lettergreep gemist. Daar het volgende sawalĕr in een zeer ongewone beteekenis gebruikt wordt, rijst er twijfel, of er misschien nog meer corrupt is, en durven wij geen gissing wagen.

Zang 81.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — — ⏑ ⏑

Str. 1, r. 1. Het door Kern herstelde ārambha staat goed in het handschrift.

Zang 82.

— — — — ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 1, r. 4. Voor penan, dat wij niet met Prof. Kern in penak veranderen, zie men de verklarende aanteekening bij Zang 6 : 1. In dezen zelfden regel moet çri natuurlijk çrī luiden; in handschrift en editie staat het goed.

Str. 2, r. 1. Blijkens de maat moet de eerste lettergreep van anaruka lang zijn; de overlevering is dan ook ānaruka.

Str. 3, r. 3. De maat vereischt ring in plaats van ri.

Zang 83.

— — — — ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ — — ⏑ — ⏑

Str. 2, r. 2. Overeenkomstig handschrift en editie moet lāwan gelezen worden.

Str. 3, r. 2. De maat wijst uit, dat nirang tot nira verkort moet worden.

Str. 4, r. 1. Om dezelfde reden dient de laatste lettergreep van hetunyānantara lang te zijn.

Str. 4, r. 2. De goede spelling zal wel Kāmboja en Campa zijn. Vgl. Zang 15 : 1.

Zang 84.

— — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑

Str. 1, r. 3. In lantaran atuntun ontbreekt een korte lettergreep. Mogelijk kan an tusschengevoegd worden.

Str. 3, r. 3. Waar Kern apūja leest, hebben handschrift en editie arĕja. Inderdaad behoort de middelste lettergreep kort te zijn, zoodat wij aan de overlevering de voorkeur geven. Bovendien past onzes inziens apūja minder goed in het verband.

Str. 4, r. 4; en Str. 5, r. 3. In verband met het in de noot op p. 218 opgemerkte, wijzen wij op de verschillende behandeling van saha bhṛtya op deze beide plaatsen. In het eerste geval moet ha kort zijn (en doet men dus beter bhṛtya te spellen), in het tweede geval lang (en leze men dus bhrĕtya). Vgl. Prof. Kern's Verspreide Geschriften VIII (1918) p. 186 sq.

Str. 5, r. 2. Aan het eind van dezen regel is saçrī blijkens de maat overbodig, en dient, daar het ook in den zin gemist kan worden, zonder meer geschrapt te worden.

Str. 6, r. 2. Zooals in noot 2 op pag. 190 te vinden is, ontbreken hier drie lettergrepen. De lacune bevindt zich *vóór* lĕbuh en bestaat uit ⏑ — —; ook is het niet onmogelijk, dat de slot-ng van nikanang geschrapt moet worden en dan *achter* lĕbuh een — ⏑ ⏑ ontbreekt. De Heer Rouffaer wijst mij er op, dat in verband met Zang 87 : 1 lĕbuh agöng verwacht zou kunnen worden, en hoewel dat woord zelf niet in de lacune past, zal misschien voor de juiste aanvulling toch wel in die richting gezocht moeten worden.

Zang 85.

— — — — ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏒

Str. 2, r. 3. Kern's fraaie conjectuur wastrādyaharaṇa, bescheidenlijk naar een voetnoot (1 op p. 191) verwezen, lijkt ons alleszins waard in den tekst te worden opgenomen.

Zang 86.

— — — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ — — ⏑ — ⏒

Str. 2, r. 3. De laatste lettergreep van pangalornya moet lang zijn, en is ook als zoodanig overgeleverd. Men verbinde dan dit woord met het volgende en leze pangalornyānutug.

Str. 2, r. 4. In plaats van sasök herstelle men het ook door de maat vereischte sarsök.

Str. 3, r. 2. Het onmogelijke tingknh is slechts een drukfout voor tingkah.

Zang 87.

⏑ — — — — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏒

Str. 3, r. 3. Om de maat dient het overgeleverde panglwangng behouden te blijven, of wel het volgende ing in ning veranderd te worden.

Zang 88.

— ◡ ◡ — ◡ — ◡ ◡ ◡ — ◡ — ◡ ◡ ◡ — ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡

Str. 1, r. 2. Tusschen nikādhipati en ring ontbreekt een lange lettergreep. Van het verdwenen woord kan ook de thans ring luidende lettergreep deel hebben uitgemaakt, daar het dan volgende eñjing volgens Prapañca's spraakgebruik geen voorzetsel of lidwoord vereischt.

Str. 2, r. 3. De eerste lettergreep van kāweçyan moet blijkens de maat kort zijn. In handschrift en editie staat het goed.

Str. 3, r. 3. In plaats van atuṇḍung ng geven handschrift en editie atuṇḍungeng. Daar dit laatste zoowel met de maat als met den zin overeenstemt, is het ongetwijfeld juist, en wij meenen dan ook, dat de lezing in Kern's oorspronkelijk artikel slechts aan het wegvallen van een *e* bij den druk haar ontstaan dankt.

Str. 5, r. 3. Aan het slot ontbreekt een lettergreep. Wellicht heeft het laatste woord n-lĕwatana geluid.

Zang 89.

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡

Str. 5, r. 4. Daar de laatste lettergreep van yadi blijkens de maat lang moet zijn, zal wel yadin gelezen dienen te worden.

Zang 90.

— — — ◡ ◡ ◡ ◡ — ◡ — ◡ — ◡

Str. 5, r. 1. De maat wijst uit, dat er in dezen regel geknoeid is. Men krijgt hem in orde, door çrī in te voegen vóór nṛpati, en kasukan in sukan te veranderen.

Str. 5, r. 2. Ook hier is iets niet in orde, daar wij in plaats van de vier opeenvolgende korte lettergrepen er vijf vinden. Men zou dit kunnen verhelpen, door het niet noodzakelijke wwang te schrappen en de slot-lettergreep van sakta voor lang te rekenen. Eenvoudiger nog is paḍa te vervangen door sa.

Str. 6, r. 2. Niet afzonderlijk aangeteekend is, dat linakwakĕnya door Kern in plaats van linangwakĕnya is hersteld.

Zang 91.

— ◡ ◡ — ◡ — ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡

Str. 2, r. 1. Om de maat moet ri in ring veranderd worden.

Str. 6, r. 2. Aan de korte slot-lettergrepen ontbreekt er één. Men kan

gemakkelijk, om de goede maat te herstellen, ing vervangen door ikang.

Str. 7, r. 3. Tusschen amātyawangça en wicakṣaṇa wordt een korte lettergreep gemist. Wellicht moet suwicakṣaṇa gelezen worden.

Str. 7, r. 4. In plaats van nirānpabañal geven handschrift en editie °bañwal. Deze laatste vorm is niet alleen taalkundig juist, maar wordt ook door de maat vereischt. Wij houden het er voor, dat hij slechts door een vergissing uit Kern's tekst verdwenen is.

Str. 8, r. 4. Van de korte lettergrepen aan het slot is er ook hier één verloren gegaan. Waarschijnlijk is er haplographie in het spel, en moet angĕnangĕn ten rechte luiden angangĕnangĕn.

Zang 92.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑

Str. 1, r. 1. Mankā is een drukfout voor mangkā.

Str. 2, r. 1. De eerste lettergreep van mahuwusan moet lang gelezen worden.

Str. 2, r. 4. Het lijkt ons niet onmogelijk, dat met het tweede karakter van het zonderlinge saṭā in het handschrift een dā bedoeld is.

Zang 93.

— — — — ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ — — ⏑ — ⏑

Str. 1, r. 3; en Str. 2, r. 2. De aanteekening bij tonggwānira en nggwānireki «voor tonggwan nira» (p. 204 noot 4) en «voor nggwan ni°» (p. 205 noot 2) vatte men niet zóó op, als zouden eerstgenoemde lezingen door Prof. Kern als conjectuur in plaats van laatstgenoemde in den tekst zijn gebracht. Integendeel zijn eerstgenoemde woorden die der overlevering, en bedoelt Prof. Kern slechts, dat zij ongewoon zijn, en dat hun meer gebruikelijke vorm zou luiden, als in de noot vermeld. Men mag zich afvragen, of de veranderingen van de hand van Prapañca zijn (bv. uit overwegingen van welluidendheid) dan wel van de afschrijvers. In het laatste geval zouden natuurlijk de lezingen uit de noten dienen te worden hersteld in den tekst. Hetzelfde geval doet zich voor met kastawā (voor kastawan) in Zang 94 : 1.

Str. 1, r. 3. In plaats van Kāñcipurī vereischt de maat Kāñcīpurī.

Str. 2, r. 1. In bhūmi Jawa saha ontbreekt een korte lettergreep. Men zou bhūmi Jawa door het eveneens veel gebruikte Yāwadharaṇi kunnen vervangen; waarschijnlijker is echter, dat saha de rest is van een oorspronkelijk sahana. De beteekenis van den zin zou er iets anders (en naar het ons voorkomt tevens beter) door worden.

Zang 94.

— — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑

Str. 2, r. 3; en Str. 3, r. 2. Blijkens de maat moeten ikā en Çākābda veranderd worden in ika en Çakābda.

Zang 95.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 2, r. 1. De ī van aghrĕṇīnalĕh moet volgens de maat kort zijn.

Zang 96.

⏑ — — ⏑ ⏑ — — ⏑ / ⏑ ⏑ — — ⏑ — ⏑ ⏑

Bij het vaststellen van den tekst dezer raadselverzen kunnen wij aan de beteekenis geen gevolgtrekkingen ontleenen; de maat echter zal mogelijk nog van eenig nut zijn. Beginnen wij met het tweede halfvers, dan zien wij, dat dit, behalve de beide eerste lettergrepen, overal verloopt overeenkomstig bovenstaand schema; de begin-lettergrepen echter zijn achtereenvolgens ⏑ ⏑ en ⏑ — in Strofe 1, — ⏑ en ⏑ — in 2. Door in de eerste strofe, r. 1, pracacad als prācacad te lezen, krijgt men overeenstemming in dier voege, dat in elke strofe het tweede halfvers eerst met een trochae, vervolgens met een jambe aanvangt. Niet onmogelijk is het ook om volledige overeenkomst te verschaffen door pracācad te lezen en de tweede strofe, regel 1, tweede halfvers, om te zetten tot: tĕtĕs tan tut tan ing tutur. Van de eerste halfverzen zijn er drie naar bovenstaand schema gebouwd; slechts dient in Str. 2, r. 2, tantrī in tantri gewijzigd te worden. Het vierde, nl. dat waarmede de tweede strofe begint, wijkt echter af. Door een kleine omzetting kan het met de andere overeengebracht worden. Het zou dan luiden: Tatan tīta tatan tūtĕn.

Zang 97.

⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — — ⏑ / ⏑ — — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑

Str. 1, r. 2; Str. 3, r. 1 en 2. De laatste lettergreep van tyāga, prangnya en prihnya moet, als men zich consequent aan de maat houdt, als lang gelezen worden.

Zang 98.

— — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑

Str. 1, r. 1. Het voor zin en maat overbodige juga kan geschrapt worden.

Str. 1, r. 3. In het door Kern herstelde sahanānukani doet de maat vier in plaats van drie korte lettergrepen aan het slot verwachten. Wij veronderstellen, dat er staan moet sahanānuka nika.

Str. 1, r. 4. Van de korte lettergrepen aan het slot is er één te veel. Men moet ri of ni schrappen; bij voorkeur het laatste.

II. Verklarende aanteekeningen.

Zang 1.

Voor de twee aanvangsstrofen, waarin het Çiwa-Buddha genoemde opperwezen vereenzelvigd wordt met het hoogste voorwerp van vereering in allerlei godsdienstige en wijsgeerige secten, vindt men een parallel in het tweede tractaat van den Sang hyang Kamahāyānikan [1]. Ook in andere opzichten zal genoemd geschrift met vrucht geraadpleegd kunnen worden bij de bestudeering van den Nāgarakṛtāgama; beide werken vullen elkander in zekeren zin aan, daar wij in het tractaat als het ware de theorie van het Javaansche Buddhisme dier dagen neergelegd vinden, en het lofdicht er de practische toepassing van doet zien. Voor onze kennis van het Mahāyāna van Java is het een zeer gelukkig toeval, dat de hofdichter Prapañca tevens het hooge ambt van Superintendent der Buddhistische geestelijkheid bekleedde; hij is geneigd met eenige voorliefde bijzonderheden aangaande zijn dierbaar Buddhisme ten beste te geven, en wij kunnen er van verzekerd zijn, dat hij van dat onderwerp beter dan één zijner tijdgenooten op de hoogte kon zijn.

In de bedoelde passage van den Sang hyang Kamahāyānikan wordt het hoogste wezen, de Dewa Wiçeṣa, vooreerst niet slechts Bhaṭāra Mahābuddha en Bhaṭāra Paramaçiwa, maar ook Bhaṭāra Paramaçūnya genoemd; deze laatste term bevestigt volkomen hetgeen Kern in de inleiding tot dezen Zang opmerkt aangaande de wijze, waarop de gelijkstelling van Çiwa en Buddha te beredeneeren is. Voorts wordt deze godheid, juist als in het gedicht, als Bhaṭāra Puruṣa voor de school van Kapila, als Bhaṭāra Nirguṇa voor de Wiṣṇuieten opgegeven; Nirguṇa is hier dus geheel een eigennaam, en zal waarschijnlijk ook in Prapañca's tekst met een hoofdletter gedrukt dienen te worden. Bij de overige gelijkstellingen zijn andere termen gebruikt en dus behoeven wij ze niet te vermelden; het merkwaardige van dit alles is vooral, dat wij klaarblijkelijk niet met een speciale opvatting van Prapañca te doen hebben, doch met een erkend leerstuk van het Buddhisme uit zijn tijd.

[1] Fol. 44; in de editie van Kats (1910) op p. 50 (vertaling p. 100).

Str. 4. Aangaande de uitbarsting van den «Himawān ri Kāmpud» acht Poerbatjaraka het waarschijnlijk, dat slechts van een «Himawān» gesproken wordt, doch Kāmpud in het geheel geen eigennaam is en samenhangt met het nieuw-Javaansche kĕmput (geheel en al). Uit Van der Tuuk's Woordenboek blijkt echter, dat Kampud ook elders als bergnaam voorkomt. [1] Waar die berg gelocaliseerd moet worden, kunnen wij niet gissen; de Pararaton, welke eveneens van deze uitbarsting in Çāka 1256 melding maakt (28:16), spreekt van Bañupindah, wat wel niet de naam van den berg zelf zal zijn, doch eerder een nadere bepaling van de plek (het riviertje vermoedelijk), waar de ramp plaats vond.

Zang 2.

De beroemde Rājapatni, 's konings grootmoeder, welke hier als eerste en voornaamste van de koninklijke familie genoemd wordt, en die dan ook, naar uit het gedicht zoowel als de inscripties overtuigend blijkt, een zeer bijzondere plaats heeft ingenomen, verdient een nadere bespreking, daar er over haar identiteit nogal verschil van meening bestaat. Na hetgeen Brandes en Kern dienaangaande in het midden hebben gebracht (zie hierboven p. 30 en 124) is de kwestie laatstelijk ter hand genomen door Van Stein Callenfels in het Oudheidkundig Verslag van 1916 [2]. Wij voor ons meenen, dat het zaak is bij het onderzoek naar deze kwestie zich zoo nauwkeurig mogelijk te houden aan de woorden van Prapañca. In het algemeen komen vijf gemalinnen van koning Kṛtarājasa in aanmerking, de in Zang 46:1 genoemde vier dochters van Kṛtanagara en de uit 47:2 bekende Indreçwarī, de moeder van Jayanagara. Dat nu de laatste alvast niet de bedoelde is, volgt al dadelijk uit Zang 49:2, waar de Rājapatni gelukkig geprezen wordt, omdat haar dochters, schoonzoons en kleinkinderen koningen en koninginnen waren; dat hier wel dochters en geen zoon genoemd worden, heeft alleen zin, als de vorstin geen koninklijken zoon gehad heeft, en past dus allerminst op de moeder van koning Jayanagara. We zijn dus aangewezen op de vier dochters van Kṛtanagara [3], en als wij in 46:1 nu met zooveel woorden lezen, dat Gāyatrī, hoewel de jongste, toch de eerste plaats in den kraton innam als Rājapatni, dan hebben wij geen reden om aan die mededeeling te twijfelen; zoowel de vermelding van dien

[1] II (1899) p. 348.

[2] Vierde kwartaal, p. 149—153.

[3] De invloed op de regeering, door de Rājapatni *na* Jayanagara's dood uitgeoefend, is ook wel zoo begrijpelijk bij een dochter van den laatsten koning van Singhasāri, dan bij de vrouw van minderen rang, wier beteekenis men na het overlijden van haar zoon uitgeschakeld kan achten.

titel als van de voornaamste plaats spreken duidelijk Haar hoogen rang in den kraton zal zij wel te danken hebben aan het feit dat zij alleen, in tegenstelling tot haar zusters, den koning nakroost schonk, blijkens Zang 48:1, waar de beide prinsessen (Hayam Wuruk's moeder en tante) weder uitdrukkelijk kinderen der Rājapatni worden genoemd. Ook haar zoowel uit den thans behandelden Zang als uit 49:2 op te maken buitengewoon invloedrijke positie na Jayanagara's dood vindt een gereedelijke verklaring, wanneer zij de werkelijke moeder van de toen optredende regentes en de eventueele grootmoeder van een uit die regentes te verwachten troonopvolger was.

Tegenover Prapañca's duidelijke woorden achten wij andere opvattingen niet wel houdbaar. Toen Brandes de op p. 30 geciteerde uitspraak neerschreef, was de Nāgarakṛtāgama nog niet ontdekt en kon hij dus met de gegevens van het gedicht geen rekening houden. Kern vermoedt (p. 124), dat de Rājapatni de oudste der zusters, Tribhuwanā, kan zijn geweest, omdat ook de oudste der dochters Tribhuwanā heette, en omdat de voor de moeder gebezigde uitdrukking prawara-rājapatni op hetzelfde neerkomt als de titel parameçwarī van de oudste zuster. Onzes inziens komt het in die uitdrukking juist op het laatste bestanddeel aan, hetwelk volkomen gelijkluidend is met Gāyatrī's titel, terwijl de naamgeving zeer verklaarbaar is als een hoffelijkheid jegens de kinderlooze oudste zuster, van de zijde van de moeder geworden jongste en van den koning, hun beider gemaal. Als voorts Van Stein Callenfels het woord makebu in Zang 3:1 als bewijs aanhaalt, dat de regentes niet de eigen dochter van de Rājapatni zijn zou, dan is hij, meenen wij, op een dwaalspoor geleid door de vertaling (p. 31) «beschouwde als moeder»; in die Nederlandsche bewoordingen ligt inderdaad opgesloten, dat het de werkelijke moeder niet was, maar met het Oud-Javaansche woord is dat allerminst het geval, het beteekent slechts «vervulde haar dochterplicht». Een tweede argument van den laatste is ontleend aan het feit, dat volgens Zang 67:2 ter gelegenheid van het voor de Rājapatni gehouden çrāddha de incarnatie van Prajñāpāramitā naar de Buddha-wereld terugkeerde; er is dus alle reden om die Prajñāpāramitā in zeer nauw verband tot de Rājapatni te brengen, en daar nu de derde zuster juist den naam Prajñāpāramitā draagt, is zij, en geen andere, de Rājapatni. Met het eerste deel dezer conclusie gaan wij mede, met het tweede niet. Inderdaad is er een nauwe band tusschen de *godin* Prajñāpāramitā en de Rājapatni en wij mogen uit de bewoordingen van het gedicht misschien opmaken, dat de vorstin vereeuwigd werd als Prajñāpāramitā en in een beeld dier godin vereering genoot. Geen beter wijze dan ook om de nagedachtenis dezer vurige Buddhiste te eeren, dan in de gedaante

der verpersoonlijkte Volkomen Wijsheid. Maar daaruit volgt nog volstrekt niet de noodzakelijkheid eener gelijkstelling met de aardsche koningin van dienzelfden naam. Van eenigen samenhang tusschen den aardschen naam van een vorst en den godennaam, waaronder hij werd bijgezet, is nog nergens een spoor gevonden, en zoo houden wij het ook voor geheel toevallig, dat de ééne zuster Prajñāpāramitā heette, en dat bij het doodenoffer der andere de gelijknamige godin een rol speelde, en deze zelve mogelijk als Volkomen Wijsheid werd vereerd. Van de aanwezigheid dezer godin is ook nog een andere verklaring mogelijk, waarop wij bij Zang 67 terugkomen. De Rājapatni intusschen blijven wij op gezag van Prapañca houden voor dezelfde als Gāyatrī, jongste gemalin van Kṛtarājasa, eigen moeder van de regentes, en werkelijke grootmoeder van Hayam Wuruk.

De Buddhasmaraṇa, welke in deze zelfde strofe aan de vorstin wordt toegeschreven, is een bepaalde Buddhistische term, die in den Sang hyang Kamahāyānikan als Buddhānusmaraṇa terugkeert en verklaard wordt (fol. 44*a*, vert. p. 99).

Naar aanleiding van de mededeeling in strofe 2, dat bij 's konings troonsbeklimming in 1272 ook de regentes «opvolgde», zou men de vraag kunnen stellen, wie of waar er door haar werd opgevolgd, toen zij het regentschap neerlegde. De zaak zit zoo in elkaar, dat zij, als koningin van Majapahit aftredend, haar zoon opvolgde in de titulaire heerschappij over Jīwana. Blijkens Zang 49:1 was zij in 1251 opgetreden te Majapahit, en een oorkonde van datzelfde jaar noemt haar dan ook pinratiṣṭha ri Tiktawilwanagara, terwijl haar zoon gedurende zijn minderjarigheid Jīwanarājyapratiṣṭhita heet. Na 1272 is de zoon koning in de hoofdstad, en juist de moeder te Jīwana, alias Kahuripan. Bij de troonsbestijging in dat jaar hebben zij dus eenvoudig van vorstenzetel geruild, d.w.z. hun titulatuur in overeenstemming gebracht met de wijziging in hun onderlinge verhouding.

Merkwaardig is nu echter vooral, dat Hayam Wuruk's troonsbeklimming te Majapahit niet plaats heeft, omdat hij meerderjarig wordt, maar in rechtstreeksch verband wordt gebracht met den dood zijner grootmoeder. Men krijgt den indruk, of de Rājapatni eigenlijk rechtens de Opperkoningin was, doch als Buddhistische non haar macht natuurlijk niet rechtstreeks uitoefende, en dus delegeerde aan haar dochter. De regentes regeerde dan niet voor haar zoon, maar voor haar moeder. Deze indruk wordt versterkt door de wijze, waarop in Zang 49:2 gezegd wordt, dat het optreden der regentes geschiedde volgens beschikking der Rājapatni en dat deze laatste de vorsten aanstelde en over alles het oppertoezicht had. Ook is het opmerkelijk, dat in 1265 de Sumatraansche onderkoning het Javaansche rijk çrī-

wararājapatniwijit(am) noemt [1], «beheerscht door de voortreffelijke Rājapatni». Alles bij elkaar genomen lijkt ons dan ook deze voorstelling van den gang van zaken de meest waarschijnlijke, dat bij den dood van Jayanagara het gezag geacht werd toe te vallen aan de Rājapatni, waarschijnlijk als eenige toen nog levende dochter van Kṛtanagara (bij ontstentenis van zoons van genoemden koning of van Kṛtarājasa), dat namens haar de dochter het bewind voerde, en dat dus inderdaad zijns grootmoeders overlijden voor Hayam Wuruk den weg tot den troon opende.

Aangaande het in den commentaar aangehaalde opschriftfragment (p. 29) diene nog, dat de inscriptie later geheel is uitgegeven als nº. LXXXIV in Brandes' Oud-Javaansche Oorkonden (Verh. Bat. Gen. 60, 1913, p. 205—207) en dat deze steen gebleken is één geheel te vormen met een tweede exemplaar, afkomstig uit Nglawang; beide helften zijn thans weder vereenigd in het Museum te Batavia en bevatten de zoo goed als volledige stichtingsoorkonde van het heiligdom Prapañcasāra, dat wij in Zang 20 : 11 zullen aantreffen. [2]

Zang 5.

Terwijl wij in Zang 3 de vertaling in verband met het zooeven besproken misverstand zouden willen aanvangen met: «En onderdanig vervulde zij haar dochterplichten» enz., en in Zang 4 : 1 de aanvaarding onzer lezing sadewy (p. 219) eveneens een kleine wijziging in de vertaling wenschelijk zou maken («als medevorstin voor de helft»), doet zich in Zang 5, waar de verdere koninklijke familie beschreven wordt, een meer belangrijk verschil tusschen onze opvatting en die van Prof. Kern voor. De familie van Hayam Wuruk is het onderwerp geweest van een drietal tijdschrift-artikelen, één van Van Stein Callenfels en twee van onze hand [3], en van dat onderzoek zullen wij hieronder de resultaten weergeven.

Wij gaan er daarbij allereerst van uit, dat de dichter natuurlijk van hetgeen hij mededeelt, volkomen op de hoogte was; is er dus een moeielijkheid, dan moet dat zijn, omdat wij hem niet begrijpen, hetzij dat wijzelf niet voldoende inzicht in de taal hebben, hetzij dat de dichter onduidelijk

[1] V.g.l. Een Sumatraansche inscriptie van Koning Kṛtanagara, Versl. Med. Kon. Acad. v. Wet. Afd. Lett. 5de Reeks II (1916) p. 335—338.

[2] Zie De Inscriptie van Prapañcasārapura, Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 484—489. In den eersten regel der oorkonde vult Brandes çrī W(i)ṣṇuwa(r)ddha... aan tot °warddhanī en ziet er dus den naam der regentes in; eerder is, gelooven wij, de naam van koning Wiṣṇuwarddhana bedoeld, van wien de vorstin zich (in de lacune, die grooter zijn moet dan Brandes aangeeft) de achterkleindochter noemt.

[3] De drie artikelen zijn te vinden Tijdschr. Bat. Gen. 52 (1910) p. 158—168; 55 (1913) p. 267—272; 56 (1914) p. 353—364.

is geweest, maar het ligt nooit aan onkunde van den laatste. Voorts vestigen wij de aandacht op een eigenaardigheid in het gedicht, welke wij met den naam «parallelisme» bestempeld hebben; Prapañca geeft angstvallig ieder wat hem toekomt, en als hij nu een bepaald persoon op een bepaalde manier in een zeker aantal regels behandeld heeft, dan wijdt hij aan een tweeden, in rang of leeftijd daarmee gelijkstaanden persoon ook bij voorkeur een zelfde aantal regels op een soortgelijke manier. Zoo zagen wij in Zang 3 eerst een couplet voor 's konings moeder, dan een voor zijn vader bestemd, en in Zang 4 geheel overeenkomstig eerst een couplet aan zijns moeders zuster, en dan een aan haar echtgenoot gewijd; zoo zullen wij ook in den aanvang van Zang 6 de beide zwagers des konings in twee symmetrisch opgebouwde coupletten bezongen vinden.

Hetzelfde is o. i. het geval in Zang 5. Beide strofen zijn elk in hun geheel aan één persoon gewijd; in de vertaling van de eerste strofe laten wij dan ook de 1) en 2) van Prof. Kern vervallen, doch vatten het geheele couplet op als beschrijvende één en dezelfde oudste zuster des konings, resideerende te Lasĕm, dochter van H. H. de vorstin van Daha en van Z. H. (Wijaya)Rājasa, en genaamd Indudewī. Eigenlijk is dat dus geen zuster, maar een nichtje; dat deze «zuster» genoemd wordt, is volkomen in overeenstemming met de benaming «moeder», welke in den vorigen Zang aan de tante wordt toegekend.

Het onderscheid tusschen beide zusters wordt door den dichter dan nog eens onderstreept, als hij in de tweede strofe de jongste, de vorstin van Pajang, dochter van H. H. van Jīwana en Z. H. (Kṛta)Warddhana ('s konings ouders dus) genoemd heeft, en er bijvoegt dat deze de werkelijke (sākṣāt) jongere zuster des vorsten is. Wat wij alleen in die tweede strofe volgens Kern's vertaling nog missen is de naam der prinses, welke wij zouden verwachten, omdat ook die harer zuster genoemd is. Wij houden het er voor, dat die naam ook wel degelijk aanwezig is en schuilt in het īçwarī van den eersten regel: dit woord vertalen wij niet met «vorstin», doch als eigennaam Īçwarī. Inderdaad blijkt ook het mannelijke aequivalent Īçwara op een inscriptie van dezen tijd als eigennaam voor te komen.

Zang 6.

Het eerste woord van dezen Zang, penan, is, zooals wij zagen, door Prof. Kern in penak veranderd. Het is zeker niet onmogelijk, dat de vorsten gezegd worden «naar wensch» de koningswijding te hebben ontvangen, al blijft dat «de vorsten» in dit verband wel een ietwat vage uitdrukking. Grooter moeielijkheid levert echter deze zelfde conjectuur op in Zang 82: 1,

waarin de mannelijke leden der koninklijke familie vermeld worden, van welke de volgende strofe de vrome stichtingen zal opsommen. Na den koning zelf worden vermeld de «beide vorsten» en de penan çrī narendra, en naar hetgeen wij van de familie weten, ligt het voor de hand in die beide vorsten 'skonings vader en oom te herkennen. Dan schieten dus nog de zwagers des konings over en juist deze zijn het, welke o. i. met de woorden penan çrī narendra bedoeld worden. Met andere woorden, penan houden wij voor een nog onbekend woord voor zwager (zie Tijdschr. Bat. Gen. 56, 1914, p. 552). In dezen zesden zang past het volkomen; deze begint met te vermelden, dat ook de zwagers des konings hun wijding ontvangen hebben, en gaat vervolgens mededeelen, wie die zwagers zijn.

Nadat de beide huwelijken (de vorst van Matahun met de vorstin van Lasĕm, de vorst van Paguhan met de vorstin van Pajang) bezongen zijn, volgt in strofe 3 en 4 het jongere geslacht. In Prof. Kern's vertaling merkt men niet weinig aanvullingen op, om des dichters bedoeling te verduidelijken. Wij gelooven, dat men verder komt door ze weg te laten. Wanneer strofe 3 aanvangt met het bericht, dat «zij» zich vermenigvuldigden, dan slaat dat niet op al de voorafgenoemde personen, maar juist zooals in het Nederlandsch het geval is, op het laatst vermelde echtpaar Pajang-Paguhan, en in overeenstemming daarmede is, dat bij de beschrijving der paleizen te Majapahit *alleen* van dit echtpaar vermeld wordt, dat het er met zijn kinderen woont (Zang 11 : 1). Die kinderen zien wij dan opgesomd in strofe 3 en de eerste helft van 4; ieder krijgt twee regels en wordt met naam en titel genoemd. Dat zijn dus (in afwijking van Kern's vertaling) in 3 vooreerst de vorstin, welke te Wīrabhūmi heerscht, H. H. prinses Nāgarawarddhanī, en vervolgens «haar vorstelijke jongere broeder, de prins van Mataram», Z. H. Wikramawarddhana. Wij nemen dus rantĕn haji als betrekking hebbend niet op den koning, maar op de zoo juist genoemde prinses; en zoo vatten wij in strofe 4 çrī nṛpatī Pajang op als in genitiefverhouding te staan tot wungsu. In deze strofe wordt dan als derde kind vermeld: «De jongste der vorstin van Pajang heerscht in de stad Pawwanawwan, H. H. Surawarddhanī, dat is haar jeugdige spruit» enz.

Uit des dichters woorden maken wij dus op, dat het huwelijk Matahun-Lasĕm kinderloos was, doch alle drie de kinderen, Nāgarawarddhanī van Wīrabhūmi, Wikramawarddhana van Mataram en Surawarddhanī van Pawwanawwan, gesproten waren uit de verbindtenis Paguhan-Pajang.

Zang 7.

In strofe 3 zien wij in Susumnadewī niet een vergelijking met een overigens onbekende dewī van Suṣumna, doch den eigennaam der koningin,

dus juist overeenkomstig Prof. Kern's vroegere opvatting (p. 15). De vorstin is de dochter van Wijayarājasa, 's konings oom van Wĕngkĕr, gelijk ook de Pararaton (29:17) van een «putri bhra Prameçwara» spreekt. Klaarblijkelijk is zij dus *niet* de dochter van haars vaders voornaamste gemalin, de vorstin van Daha; anders zou er eer aanleiding zijn de moeder, die immers de relatie met het koningshuis zou uitmaken, dan den vader te noemen. Dit is een reden te meer, om Kern niet te volgen in de gelijkstelling van de koningin met de Indudewī van Zang 5, welke immers juist wél een dochter der vorstin van Daha is.

Als in strofe 4 de kroonprinses, Kusumawarddhanīçwarī van Kabalan, is genoemd, volgt op zonderlinge wijze en zonder overgang opeens de vermelding van Wikramawarddhana en diens (niet ter zake doenden) werkkring in den derden regel, waarop eerst in regel 4 hun huwelijk en daardoor het verband tusschen beide namen blijkt. Veel vloeiender en begrijpelijker wordt alles door Poerbatjaraka's vertaling van den derden regel: «Z.H. vorst Wikramawarddhana is haar aanstaande, volgens het zeggen der geheele stad» (Tijdschr. Bat. Gen. 56, 1914, p. 552). Daarbij sluit zich dan onze opmerking aan (T. B. G. 52, 1910, p. 163), dat in den vierden regel ahĕlĕm op een *toekomstig* huwelijk duidt; uit het getrouwd zijn in 1287 van een dochter van den in 1256 geboren koning kan dus geen argument geput worden tegen de juistheid van dat geboortejaar.

Slaan wij nu tot slot de Pararaton eens over deze familiebetrekkingen op, dan lezen wij vooreerst dat het huwelijk van Bhreng Matahun, juist gelijk wij hierboven veronderstelden, kinderloos was (27:24), dat de koning bij de koningin een dochter Bhre Lasĕm de schoone, en bij een bijwijf een zoon Bhre Wirabhumi had (29:17 sqq.), en dat Bhre Pajang drie kinderen kreeg: een zoon Aji Wikrama, den lateren koning, die huwde met Bhre Lasĕm de schoone, en twee dochters, Bhre Lasĕm de dikke, gehuwd met Bhre Wirabhumi, en Bhre Kahuripan, gehuwd met zekeren Raden Sumirat, kleinzoon van 's konings vader (29:20 sqq.). Over het geheel klopt dat dus met den Nāgarakṛtāgama; afwijkend is alleen, dat beide zusters des konings zijn eigen zusters heeten en dat Wikramawarddhana als oudste kind geldt, terwijl hij de middelste was.

Vanzelf volgen de gelijkstellingen: Bhre Lasĕm de schoone is Kusumawarddhanīçwarī, Bhre Lasĕm de dikke is Nāgarawarddhanī, en Bhre Kahuripan is Surawarddhanī. Uit den titel van den onechten zoon des konings, Bhre Wirabhumi, in verband met de vermelding van Nāgarawarddhanī als vorstin van Wīrabhūmi in het gedicht, mag men opmaken, dat deze vorst zijn titel en waardigheid aan zijn huwelijk te danken heeft gehad.

Voor een andere gelijkstelling, die voor den Nāgarakṛtāgama niet van

direct belang is, n.l. die van Raden Sumirat met den uit de gedichten van Tantular en een oorkonde van 1295 bekenden prins Raṇamanggala verwijzen wij naar ons eerstaangehaald artikeltje. Aangezien diens echtgenoote in bedoelde oorkonde Rājasawarddhanī heet, schijnt dat een andere naam van Surawarddhanī te zijn geweest.

Zang 8.

De beschrijving van Majapahit, welke hier aanvangt, zal zeker voor den tijdgenoot, die alle opgesomde gebouwen en pleinen kende, duidelijk genoeg zijn geweest; voor ons is het uitermate lastig, er een denkbeeld van de situatie der hoofdstad aan te ontleenen. Reeds dadelijk in den aanvang stuit men op de moeielijkheid van dien ingang der stad aan den Westkant, waarvan de eigenlijke poort toch weer op het Noorden ligt, terwijl het ook niet blijkt, op welke wijze de ligging van het marktplein van strofe 2, zich tot die van den Manguntur van strofe 3 verhoudt. Aangaande de groote legervergadering, die jaarlijks in Caitra op dat marktplein plaats vindt, worden wij nader ingelicht door Prapañca zelve, want het is klaarblijkelijk dezelfde bijeenkomst, die nader in Zang 85 behandeld wordt. In zake panggung merkt de Heer Rouffaer op, dat zoo nog thans de uitzichtskoepel in den kraton te Solo heet, achter de derde poort aan de Noordzijde en dan aan den linker (= Oost) kant, van welke koepel de Sunan de tournooien op de (Noorder) alun-alun placht te zien.

Met strofe 3 begint er voor ons wat meer teekening in de beschrijving te komen, en zijn wij in staat op grond van Prapañca's aanwijzingen de onderlinge ligging van het beschrevene eenigermate vast te stellen. Ter verduidelijking voegen wij een soort van plattegrond hierbij, waarbij natuurlijk in het oog gehouden moet worden, dat deze uitermate schematisch is, aangezien wij van de afmetingen der verschillende pleinen en gebouwen geheel in het onzekere blijven. [1]

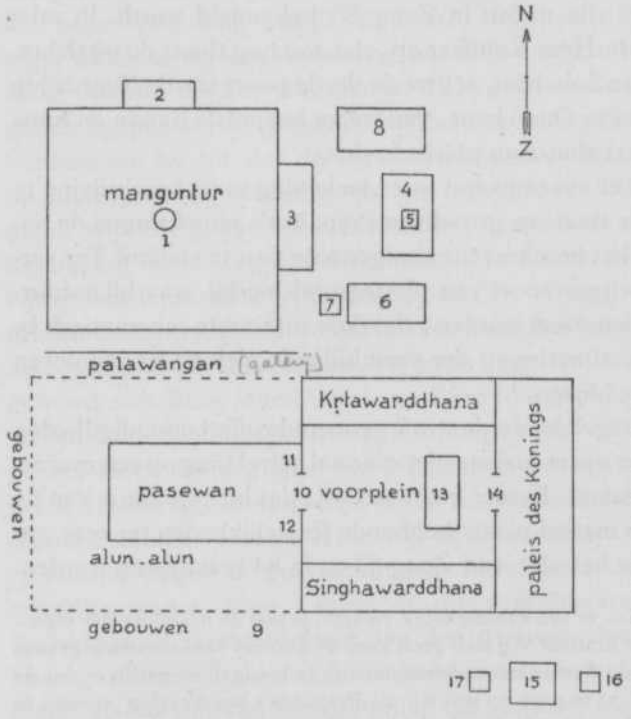
De in den laatsten regel der derde strofe genoemde offerbenoodigdheden voor Phālguna hebben onzes inziens niet speciaal betrekking op een maansverduistering in die maand. Eerder gelooven wij, dat hier sprake is van de jaarlijks in genoemde maand plaats hebbende feestelijkheden ter eere van den koning, welke in het slot van Zang 83 en in 84 beschreven worden.

[1] Men zal opmerken, dat er een aanmerkelijk verschil is met de indeeling der tegenwoordige Vorstenlandsche kratons Wij zien geen kans de daaraan te ontleenen gegevens met die van den Nāgarakṛtāgama in overeenstemming te brengen en geven er dus de voorkeur aan uitsluitend af te gaan op wat wij uit Prapañca's beschrijving meenen te mogen opmaken, in de hoop dat bevoegde kenners der moderne kratons aanleiding mogen vinden tot het aanbrengen der ongetwijfeld noodzakelijke verbeteringen.

De benoodigdheden liggen hier bewaard op een terrein, waar Çiwaïtische en Buddhistische geestelijken tezamen optreden, en blijkens 83 : 6 worden bij de Phālguna-feesten ook juist door Çiwaieten en Buddhisten offers gebracht. Wij vatten dan ook g r a h a ṇ a niet in de beteekenis van eklips op, doch meenen, dat er iets anders mee bedoeld moet zijn, wellicht de donkere maandhelft.

Bij strofe 4 teekent de Heer Rouffaer aan, dat van b a r a t de gewone beteekenis «Westen» en niet «Zuid-Westen» is. Dezelfde ziet in de drie verdiepingen der Buddhistische gebouwen de voorloopers van de drie daken der Javaansche mesigit's. Deze overeenkomst zou treffender zijn, indien er van Buddhistische heiligdommen en niet slechts van verblijven van geestelijken sprake was.

Indien in strofe 5 de lezing b a l a y behouden blijft, is er natuurlijk geen sprake van «volk of krijgers», maar van paviljoens om den koepel heen. Voorts zijn in den slotregel van strofe 6 klaarblijkelijk met b a l a h a j i niet zonder meer «dienaren des konings», maar bepaaldelijk diens troepen bedoeld.

1. koepel
2. raadzaal
3. dispuutplaats
4. vuurofferplaatsen
5. Çiwaïtische tempel
6. brahmanen-verblijven.
7. voorplein daarvan
8. Buddhistische geestelijken
9. dienaren van Paguhan
10. tweede paleispoort
11. lijfwacht
12. kṣatriya's
13. witāna
14. eerste paleispoort
15. dharmmādhyakṣa's
16. Çiwaïtisch heiligdom
17. Buddhistisch heiligdom.

SCHEMATISCHE VOORSTELLING VAN DEN KRATON VAN MAJAPAHIT.

Zang 9.

Deze laatste opmerking is van eenig belang voor de interpretatie van de eerste strofe van Zang 9, die zooveel raadselachtigs geeft. Poerbatjaraka acht het nutteloos, van dat alles een vertaling te zoeken; hij ziet in die onverklaarbare woorden grootendeels eigennamen en gelooft, dat hier een opsomming wordt gegeven van de verschillende troepencontingenten, die hier hun opwachting maken, en die hetzij naar hun landstreek hetzij met andere namen aangeduid worden. Van Sĕḍah teekende Prof. Kern later zelf aan (p. 65), dat hij het voor een naam van Pasuruhan hield, en ook Panglarang geeft hij t. a. p. als plaatsnaam. Sinĕlir is bekend uit de Pararaton als één der partijen, die deelnam aan den opstand tegen koning Tohjaya [1]. Wat er daar aangaande die lieden wordt medegedeeld, bevat niets, dat er zich tegen zou verzetten er een bepaald soort soldaten in te zien. De tegenpartij heet er Rājasa, wat herinnert aan het Rājadewī van het gedicht; Brandes teekent daar ook reeds aan, dat er «een lijfwacht bijv.» mee bedoeld kan zijn. [2] Wat Poerbatjaraka's opvatting aanbeveelt, is ook nog, dat in strofe 2 speciaal taṇḍa's, gusti's, en wadwā haji's genoemd worden, en juist diezelfde titels terugkeeren bij de legervergadering van Zang 85: 1. Daargelaten hoe men precies vertalen moet (b.v. «opperen hoofdofficieren en het militaire huis des koning») staat toch wel vast, dat daar militaire functies gemeend moeten zijn.

Ook adhikabhayangkāryy in deze zelfde strofe zal wel niet als «uiterst vrees inboezemende» opgevat moeten worden; veeleer zijn de officieren van de lijfwacht der Bhayangkāri's bedoeld, in Zang 18 : 5 genoemd (zie Prof. Kern's aanteekening op p. 66) en ook uit de Pararaton welbekend. In deze zelfde strofe zal, naar de Heer Rouffaer opmerkt, watangan liever vertaald moeten worden als «tournooiveld».

Strofe 3 zal door het kaartje eenigszins duidelijk worden. Men kan er uit zien, waarom wel van gebouwen in het Westen en Zuiden, maar niet in het Noorden en Oosten gesproken wordt: Noordelijk bevond zich de palawangan, Oostelijk het paleiscomplex. Voorts blijkt, waarom het juist in het Zuiden zoo vol was van het personeel van den vorst van Paguhan: diens paleis grensde daar onmiddellijk aan.

Zang 10.

Na de militairen, die hun opwachting maken op de pasewan, krijgen wij nu de hoogwaardigheidsbekleeders, die hun hulde komen betuigen binnen de tweede paleispoort, in de witāna.

[1] Pag. 17 van den tekst, 61—63 van vertaling en aanteekeningen.
[2] Voor (m)asuruhan v.g.l. Zang 63: 3 en 66: 2.

De titel wṛddhamantri komt ook in Zang 63:2; 72:1 en 80:2 voor, benevens in inscripties als die van Singhasāri uit 1273 en de reeds genoemde oorkonde van Nglawang.

Dat laatste edict is ook van belang voor het vervolg der strofe. Juist als het gedicht vermeldt de inscriptie onder de hooge ambtenaren achtereenvolgens den rake dĕmung, kanuruhan, rangga en tumĕnggung; en de oorkonde van Bendosari (Brandes, Oud-Jav. Oorkonden n°. LXXXV) doet het al evenzoo. Het is dus de vaste officieele volgorde; tevens blijkt uit die inscripties, dat er slechts één titularis voor elk dier functies is [1], zoodat de meervoudsuitgangen in Kern's vertaling dienen te vervallen. Voorafgaande aan dit viertal vinden wij te Nglawang den rake mapatih van Majapahit, den rijksbestierder; te Bendosari volgt hij de andere functionarissen met het eervolle makapramuka, dat hem als voornaamste kenmerkt. Nu vermoeden wij, dat Prapañca, die bij de vier anderen de officieele volgorde vasthoudt, ook den rijksbestierder niet onvermeld heeft gelaten, en dat men in plaats van het nietszeggende mapagĕh moet lezen mapatih. Deze vijf hoogwaardigheidsbekleeders vormen dan tezamen: sang pañca ri Wilwatikta.

Wie de vijf mantri's van strofe 2 zijn, blijkt uit de inscripties niet. Ongetwijfeld hoort er het drietal bij, dat altijd in de edicten van dezen tijd optreedt, de mantri's i hino, i sirikan en i halu. Doch de twee andere worden niet aangegeven, althans niet met den mantri-titel.

Onder de dharmmādhyakṣa kalih van strofe 3 verstaan wij niet «de twee voorzitters der rechtbank», doch de beide, eveneens uit de inscripties overbekende, dharmmādhyakṣa's ring kaçaiwan en ring kasogatan, de superintendenten der Çiwaïtische en Buddhistische geestelijkheid. Eveneens zijn de zeven upapatti's de opzieners der godsdienstige gezindten, die wij juist met dien titel upapatti ook verderop in het gedicht zullen aantreffen.

Zang 11.

In den eersten regel van p. 47 is «Zuidelijk» een verschrijving voor «Oostelijk». De bedoeling is duidelijk: het is verboden Oostelijk van de eerste poort, d.w.z. binnen het eigenlijke paleis des konings te komen.

De «zuilen met beeldhouwwerk» van de tweede strofe behoeft men niet in strijd te achten met het bekende verschijnsel, dat de Hindu-Javaansche architectuur geen zuilenbouw kent. Immers wij hebben hier niet met gebouwen van steen opgetrokken te doen; de huizen waren hoofdzakelijk van

[1] Dĕmung's zijn er meerdere; rake dĕmung, *de* dĕmung bij uitnemendheid, is er slechts één.

KAART DER ONDERHOORIGHEDEN
VAN
MAJAPAHIT
1:10.000.000
TAÑJUNGNAGARA
(BAKULAPURA)
Sunda
Madhura
Majapahit
Bali
Sumba
Timur
Ceran
Hayam Wuruk's reis
door
Lamajang
1:3000.000

KAART DER ONDERHOORIGHEDEN
VAN
MALAPARIT

hout, gelijk ook de Chineesche berichtgevers verzekeren, en die zuilen zullen hoogstwaarschijnlijk wel stijlen met snijwerk zijn. De in dezelfde strofe vermelde (omgekeerde) potten als top-afdekking van huizen vindt men, naar de Heer Rouffaer aanteekent, nu nog op Bali.

Zang 12.

In het zonderlinge anawung sang kāka van de eerste strofe heeft Poerbatjaraka den titel anawung çangka herkend, d.w.z. çangka-pāṇi, een functie, welke men terugvindt in de Pararaton, waar verhaald wordt van een brahmaan, die sangkapaṇi was bij Tohjaya (16:32), en in een inscriptie van 1408 (Oud-Jav. Oork. n°. XCIV) in de uitdrukking sang dwijaçangkapāṇya Dit is inderdaad een vernuftige gissing, waartegen zich echter in laat brengen, dat de brahmaan van Tohjaya moeielijk in overeenstemming te brengen is met de in het gedicht speciaal door een Buddhist uitgeoefende functie. [1] Van den onbevredigenden naam Rĕng-kannadī komen we ook nog niet af. Daarbij valt op te merken, dat desgelijks in Zang 64:3 de Buddhistische purohita, welke daar optreedt, wordt aangeduid met een onzekere uitdrukking, welke eveneens op nadhī eindigt. Het zou ons niet verwonderen, als in beide gevallen dezelfde naam of titel verscholen ligt.

Brahmarāja, de voornaamste der Çiwaieten, welke ook nog eens in Zang 83:3 voorkomt, is de begiftigde in de meermalen geciteerde oorkonde van Nglawang.

De in de derde strofe vermelde functionaris is, naar de Heer Rouffaer aanteekent, ongetwijfeld de voorganger van den Pangeran Ngabehi Lor ing Pasar van het Pajangsch-Mataramsche tijdperk. Bij strofe 4 merkt dezelfde op, dat te Solo en Jogja ook thans de kapatihan ten Noord-Noord-Oosten van den kraton ligt, terwijl hij het adhika achter den naam Tiktawilwa in verband brengt met het moderne adiningrat.

In strofe 5 houden wij, overeenkomstig onze opvatting van Zang 10:3, den kadharmmādhyakṣan niet voor het verblijf van den voorzitter van het gerechtshof, doch van de beide superintendenten der godsdienstige gezindten. Daarmede klopt prachtig de aanwezigheid van een Çiwaïtisch en een Buddhistisch heiligdom in de onmiddellijke nabijheid.

Zang 13.

De onderhoorigheden van Majapahit hebben zich in een groote belangstelling mogen verheugen en er bestaat dan ook over deze en de volgende

[1] Ook de sangkapaṇi van Rājasa (Par. 13:31) is geen Buddhist.

zangen een aanzienlijke litteratuur. Na hetgeen Prof. Kern er zelf reeds terloops over gezegd had (zie pag. 14), is het vooral Rouffaer geweest, die in zijn op p. 50 bedoeld artikel «Tochten (Oudste ontdekkings-)» in het vierde deel der Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië (p. 384 sq.) een groot aantal plaatsnamen heeft kunnen terechtbrengen. Aan de lijst van onderhoorigheden, welke wij thans laten volgen, liggen, voorzoover niet het tegendeel blijkt, Rouffaer's identificaties ten grondslag.

Dat hier Malayu als verzamelnaam voor Sumatra voorkomt, terwijl in andere gegevens het eiland Suwarṇabhūmi wordt genoemd, hebben wij elders reeds trachten te verklaren [1]. Oorspronkelijk is Malayu, naar Rouffaer aannemelijk heeft gemaakt (Not. Bat. Gen. 1909, p. 116 sq.), Jambi. Hier heeft zich het eerst de Javaansche invloed doen gelden, en wanneer wij nu op een inscriptie van 1208, waarin het heele eiland nog Suwarṇabhūmi heet, het gebied aan den boven-Batanghari, dat aan Java onderworpen is, als Malayu aangeduid vinden, en nog later het onder Javaansch oppergezag staande rijk van Mĕnangkabau den naam Malayupura draagt, dan wordt de veronderstelling waarschijnlijk, dat Malayu, oorspronkelijk de naam van dat deel van Sumatra, hetwelk het eerst door de Javanen veroverd is, van lieverlede zich met den Javaanschen invloed verder over het eiland heeft verbreid, totdat eindelijk deze aanduiding van «Javaansch Sumatra» voor geheel Sumatra kon gelden.

Jāmbi (Djambi) en Palembang zijn nog thans bekende landschappen. In het dan volgende karitang zien wij geen voegwoord, doch, zooals wij in Tijdschr. Aardr. Gen. 2:32 (1915) p. 217 opmerkten, een landstreek Karitang nabij de rivier Kritang in het Zuiden van Indragiri. Tĕba, op p. 13 met Toba gelijkgesteld, is volgens Van Hasselt (Enc. v. Ned.-Indië, IV, p. 200) Opper-Jambi, met welke opvatting Prof. Kern zich (blijkens Tijdschr. Aardr. Gen. 2:28, 1911, p. 226 sq.) heeft vereenigd. Van Dharmmāçraya veronderstelde Rouffaer in Not. Bat. Gen. 1909, p. 117 sq., dat het moest gezocht worden aan den boven-Batanghari, waar thans Pulau Puñjung en Siguntur liggen, een veronderstelling die op schitterende wijze is bevestigd door de reeds genoemde inscriptie van 1208, staande op het voetstuk van een beeld, dat gezegd wordt in Dharmmāçraya te zijn opgericht, terwijl dat voetstuk juist gevonden is in de aangegeven streek, op de vlakte Padang Roco bij Sungai Lansat (zie Rapp. Oudh. Comm. 1912, p. V en Versl. Meded. l.l. p. 325 en 328). Kaṇḍis is door Rouffaer l.l. gezocht bij de Kandis, zijrivier van de Kwantan, nabij Koto Tuo, terwijl Westenenk in Tijdschr. Bat. Gen. 57, 1916, p. 261 Kandi onder Lubuk

[1] Versl. Meded. Kon. Acad. v. Wetensch. Afd. Letterk. 5de Reeks: 2 (1916) p. 329.

Jantan, aan den rechteroever der Sinamar, aanbeval en voor Kahwas aanwees Kawai, tusschen Kandi en Tañjung. De volgende namen, Manangkabwa (Mĕnangkabau), Siyak (Siak), Rĕkān (Rokan), Kāmpar en Pane (Panei) bieden geen moeielijkheid; Kāmpe is in Pulu Kompai, Haru in het voormalige Aru op Sumatra's Oostkust teruggevonden. Ook Maṇḍahiling (Mandailing), Tamihang (Tamiang) en Parllāk (Pĕrlak) zijn bekend gebleven; Barat is volgens Van Hasselt l. l. Atjeh's Westkust, terwijl in Enc. v. Ned. Indië I (tweede druk, 1917) p. 73 de veronderstelling wordt geopperd, dat het Daya zou zijn. In Lwas is Padang Lawas of Gayu Luas herkend, van Samudra liggen nog de overblijfselen nabij Lho' Seumawé, Lamuri is met Groot-Atjeh geïdentificeerd, Batan vragenderwijs met het eiland Batam, terwijl Van Eerde (Tijdschr. Aardr. Gen. 2:28, 1911, p. 227) er liever een landschap op Sumatra zelf in ziet. Lampung en Barus hebben hun namen behouden.

Van Tañjungnagara, algemeene naam voor Borneo, teekenen wij aan, dat het synonieme Tañjungpura, door de Pararaton (28:22) gebezigd, ook in een oorkonde wordt aangetroffen (Oud-Jav. Oork. nr. LXXXIII), waar het merkwaardigerwijze in Çāka 1245 zelfs als voornaamste onderhoorigheid na Madura genoemd wordt. Bij Zang 42:2 zal blijken, dat wij ook Bakulapura een synonieme uitdrukking voor Borneo achten.

Kapuhas is de oude Kapuas, Katingān de Mĕndawei-rivier in de afd. Sāmpit, die eveneens haar ouden naam behouden heeft. Kuṭa Lingga is herkend in Lingga, aan de vereeniging van S. Lingga en S. Batang Lupar in Sĕrawak, terwijl Kuṭa Waringin (Kotawringin) en Sambas nog bekend zijn. Lawai eindelijk, volgens Rouffaer Muara Labai aan den mond der S. Labai, die in de Mĕndawak valt, is volgens Juynboll (Inleiding v. d. Catal. v. 's Rijks Ethn. Mus. I Borneo, eerste deel, 1910, p. XI) Mĕlawi.

Zang 14.

De onderhoorigheden op Borneo worden voortgezet. In Kaḍangḍangan is Kĕndawangan verondersteld; Laṇḍa is Landak; Samĕḍang is niet herkend. Tirĕm zou volgens Groeneveldt Pĕniraman aan den Kapuas Kĕcil zijn (gelijk wordt medegedeeld door Rouffaer Enc. l.l.), terwijl Juynboll (l.l. pag. XI) aan Tidung de voorkeur geeft. Seḍu is gelijkgesteld met Sadong in Sĕrawak, en Burune(ng) is nog over in Brunei. In Kalka Saluḍung ziet Rouffaer één naam, voor de Maludu-baai; waarschijnlijker achten wij, dat het gesplitst moet worden (Tijdschr. Aardr. Gen. 2:32,

1911, p. 217), waarbij dan het eerste deel volgens Juynboll (l. l.) de Kaluka zijn kan, die 8 mijl van den mond van den Saribas in zee valt. Solot is Solok of Sulu, Pasir en Baritu heeten nog zoo, Sawakū is het Sĕbukueiland. Voor Tabalung oppert Rouffaer aarzelend Sabaliung; Van Eerde (Tijdschr. Aardr. Gen. l.l. p. 228) vond het terug in Tabalong, afd. Amuntai. Terwijl Tuñjung Kute aan Kutai beantwoordt, heerscht over de beide volgende namen geen eenstemmigheid. Malano is volgens Rouffaer Balinean, Oostelijk van den mond der Rĕjang-rivier in Sĕrawak, doch volgens Juynboll (l. l.) Milanau. De hoofdstad Tañjungpurī eindelijk is door Rouffaer teruggevonden in Tañjunpura, bovenstrooms van Matan aan de S. Pawan, waartegenover Van Eerde's opvatting als Brunei (Tijdschr. Aardr. Gen. 2:30, 1913, p. 514—516) reeds op grond van het reeds vermelde Burune minder waarschijnlijk is.

Voor het nu volgende Maleische schiereiland is onzes inziens Pahang de verzamelnaam (zie Tijdschr. Aardr. Gen. 2:32 l.l.). De identificatie van de hoofdstad Hujungmedinī met Johor is bijgevallen door Blagden in Journ. Roy. As. Soc. 1906 p. 107. Lĕngkasuka is op drie verschillende plaatsen gezocht, door Rouffaer vragenderwijs te Sĕlangor, terwijl de Fransche geleerden Pelliot (Bull. Ec. franç. d'Extr. Or. 4, 1904, p. 345 en 407) en Huber (ibid. p. 475) Tenasserim aanwijzen en Gerini (Journ. Roy. As. Soc. 1905 p. 495) ondersteund door Blagden (l. l. p. 118) de oudste hoofdplaats van Kĕdah, 4 à 5 mijl Oostelijk van de piek aanwijst; de omstandigheid, dat Kĕdah zelf eerst zooveel later genoemd wordt, maakt dit laatste denkbeeld weinig aannemelijk. In Saimwang is het land der Sĕmang zoowel door Blagden als Van Eerde herkend (Tijdschr. Aardr. Gen. 2 : 28 p. 228). Kalantĕn (Kalantan) en Tringgano (Trĕnggano) zijn duidelijk. Nagor is met Ligor, Lakhon gelijkgesteld, waaromtrent men nog den volgenden Zang vergelijke; Pakamuwar is Muar of Pĕkĕn Muar, Dungun heet thans North Cape in Kĕmaman. De opvatting van Tumasik als Singapura wordt ondersteund door Gerini (l. l. pag. 500), doch Pelliot acht het een naam voor Johor (Bull. l.l. pag. 345). Voor Sanghyang Hujung wordt vragenderwijs Ujung Salang opgegeven; Kĕlang en Kĕḍa (Kĕdah) geven geen moeielijkheid; Jĕre zou Jĕring bij Patani kunnen zijn. Van Kañjapinirān is het onzes inziens niet onwaarschijnlijk, dat het gesplitst moet worden en het eerste deel kon dan in verband gebracht worden met het door Arabische schrijvers vermelde Kañjab, hetwelk Gerini (Researches on Ptolemy's Geography of Eastern Asia, 1909, p. 502 sq.) in den Riouw-Lingga-Archipel localiseerde (zie Tijdschr. Aardr. Gen. 2 : 32 p. 217).

Op Bali is de naam van Baḍahulu nog over in Bĕdulu of Bĕdahulu in Gianjar, en kan Lwāgajah volgens Van Eerde (Tijdschr. Aardr. Gen. 2:28 p.

232) Lolowan bij Nĕgara zijn; deze laatste herkende in Gurun met de hoofdstad Sukun het tegenwoordige Nusa Pĕnida (l. l. pag. 229 sq.). Taliwang, Dompo en Sapi zijn de bekende plaatsen op Sumbawa; Sanghyang Api is Gunung Api of Sangeang. Bhīma (Bima) en Çeran (Ceram) hebben ook hun naam behouden. Hutan Kaḍali, eerst in de Kanarieilanden gezocht, is volgens Rouffaer's latere meening (Tijdschr. Aardr. Gen. 2 : 32 p. 646) veeleer het Kayuputih-bosch, d. w. z. Buru en omliggende eilanden, in de eerste plaats de Sula-eilanden. Het tweede Gurun moet de Gorong-archipel zijn, zooals reeds Brandes, Pararaton p. 125, mededeelde. Volgens Rouffaer worden met Lombok Mirah en Sāksak onderscheidenlijk West- en Oost-Lombok bedoeld, terwijl Van Eerde (l. l. pag. 229) Lombok Birah leest en dit voor een samenvatting van Noord- en Oost-Lombok houdt, waartegenover dan Sāksak de vallei van Lombok zou vertegenwoordigen. In het dan volgende ni kalun kahajyan kabeh vermoeden wij eveneens een eigennaam, welken wij echter nog niet kunnen thuisbrengen.

In Bāntayan met gelijknamige hoofdstad is Bonthain herkend, en Luwuk is over in Luwu; voor Uḍamakatraya als de Talaud-eilanden verwijzen wij naar noot 4 op pag. 13. De volgende namen, Makasar, Butun (Buton) en Banggawī (Banggaai) zijn weder duidelijk; in Kunir zoekt Van Eerde (l.l. pag. 476) P. Kuñit, ten Zuiden van P. Laut. Galiyao is de oude naam van Kangean; Salaya (Saleier) en Sūmba spreken voor zich, en Solot heet thans Solor. Muar is eerst als Kei gedetermineerd, doch later heeft Rouffaer zelf als verbetering Honi-Moa, Saparua, aan de hand gedaan (Tijdschr. Aardr. Gen. 2 : 25, 1908, p. 342). Waṇḍan is Banda, Ambwan (Ambon) heeft zijn naam behouden, Maloko is Ternate, Molukke-proper. Dan komt nog Nieuw-Guinee aan de beurt met Wwanin, d. i. Onin, de overwal van Noord-West Nieuw-Guinee, onze Mac-Cluer-golf, en Seran, zijnde Kowiai, Zuid Nieuw-Guinee. De laatste identificatie is door Rouffaer in Tijdschr. Aardr. Gen. 2 : 25 p. 310 en 342 sq. gegeven. Eindelijk wordt de reeks met Timūr (Timor) besloten.

Rouffaer heeft reeds de aandacht gevestigd op het opmerkelijke feit, dat niets blijkt van bekendheid met Noord-Celebes (Minahassa) en de Philippijnen. Voorts ziet men, dat er weinig vaste lijn in de volgorde te bespeuren valt, waartoe ongetwijfeld de eischen der versmaat hebben medegewerkt, maar wat toch ook ten deele een gevolg kan zijn van beperkte geografische kennis bij den dichter, voor wie die eilanden en landschappen wellicht niet veel meer dan namen geweest zullen zijn. Het Javaansche gezag zal zich trouwens in vele gevallen wel tot de kust beperkt hebben, en dikwijls bestaan hebben in niet meer dan een erkenning van de suze-

reiniteit. Dat neemt echter niet weg, dat Java klaarblijkelijk in die dagen *de* groote mogendheid van den Archipel was, en de zeeën daarvan met zijn vloten beheerschte. In zooverre moet dan ook de opperhoogheid over al die gebieden meer dan een fictie geweest zijn, zelfs bij betrekkelijk geringe intensiteit van het gezag. Hoe dit werd uitgeoefend, weten wij volstrekt niet; alleen van den vorst van het Mĕnangkabau'sche rijk zien wij, dat hij zich op Java slechts als stadhouder namens de Rājapatni betitelt, doch in de inscripties van zijn eigen land zich koning noemt en er geen zweem van eenige afhankelijkheid vertoont. Zoo zal het elders ook wel geweest zijn.

Zang 15.

Van de bevriende mogendheden wordt als eerste Syangka genoemd. Dat dit, zooals Prof. Kern oppert, Siam is, wordt hoogst aannemelijk door de onmiddellijk volgende vermelding van Ayodhyapura, alias Ayuthia. Gerini wilde Syangka bepaaldelijk in Saṅkhaburī terugvinden (Journ. Roy. As. Soc. 1905 p. 489), doch zoekt het later op het Maleische schiereiland (Researches p. 508), zonder het nader te kunnen loçaliseeren.

Dharmmanagarī is zoowel volgens Gerini (l. l. pag. 487) als schrijver dezes (Tijdschr. Bat. Gen. 56, 1914, p. 320), de plaats, die doorgaans Dharmmarājanagara heet, d. w. z. Lakhon of Ligor. Is dit juist — er is voor te zeggen, dat de naam onmiddellijk door kimutang met Ayuthia in verband wordt gebracht en genoemde plaats in Zuid-Siam ligt —, dan moet de gelijkstelling van de onderhoorigheid Naçor (Nagor) uit Zang 14 : 2 met Lakhon komen te vervallen.

In zake Marutma weifelt Gerini (p. 490 sq. en Res. p. 508) tusschen het ook door Kern aangenomen Martaban en Mergui. Rājapura, door Kern in Kalingga geplaatst, is volgens Gerini (p. 488) Rājburī in Zuid-Siam. Wij zouden eveneens eerder geneigd zijn het in Achter- dan in Voor-Indië te zoeken, met het oog op de andere herkende plaatsnamen, doch dan niet speciaal in Zuid-Siam. Ook Singhanagarī wacht onzes inziens nog op een bevredigende identificatie; Kern's meening, dat het Singapura is, klopt niet met de vermelding van Tumasik, den ouden naam van Singapura, bij de onderhoorigheden in Zang 14 : 2. Gerini wijst op een Siṃhapurī aan een tak van den Menam (l. l. pag. 489), en later (Res. p. 508) op een Siṃhapura van een Camsche inscriptie. Eenige zekerheid verschaft hij echter geenszins.

Bij de vertaling van strofe 2 is het jaartal van de afscheiding van Madura, 4—1, klaarblijkelijk een vergissing voor 1—4; in ons jaartallenlijstje in Tijdschr. Bat. Gen. 56, 1914, p. 550 hebben wij het dan ook stilzwijgend

verbeterd. Later is Van Stein Callenfels er in een afzonderlijk artikeltje (De afscheuring van Madoera, in datzelfde Tijdschr. 57, 1916, p. 533 sq.) nog eens op teruggekomen, daarbij in het licht stellend, dat waar een vijfde-eeuwsche traditie alle kans heeft om juist te zijn, aan een bericht, zoogenaamd uit de tweede eeuw, veel minder geschiedkundige waarde gehecht kan worden.

Zang 16.

In strofe 3 ligt onzes inziens een tijdsbepaling opgesloten, wanneer de Buddhistische zendelingen naar Bali enz. waren uitgegaan. Wij zouden samaya dan ook willen vertalen met «ten tijde van». Uit Zang 68 blijkt, dat de hier genoemde Bharāḍa leefde tijdens Airlangga (of geacht werd toen geleefd te hebben), en in diens dagen stelt de dichter dus de uitzending der Buddhisten. Het bericht wint op deze wijze aan belangrijkheid.

Zang 17.

De plaatsnamen uit de vierde strofe zijn grootendeels herkend; zie de mededeeling «Een paar Oud-Javaansche plaatsnamen teruggevonden» in Tijdschr. Aardr. Gen. 2:31 (1914) p. 531 sq. Sima is een in onbruik geraakte naam van de desa Bĕloh, Noordelijk van de poort Bajang ratu, een der best bewaarde oudheden van Majapahit. Is dit inderdaad het oude Sīma, dan hebben wij hier een aanwijzing voor de uitbreiding der hoofdstad naar het Oosten, en daar volgens het gedicht deze plek buiten de stad zelve ligt, zou daaruit volgen, dat ook genoemde poort niet meer tot de eigenlijke oudheden van Majapahit gerekend mag worden. In Jalagiri moet men dan ook geen hoogen berg veronderstellen, want het terrein ten Noorden van Bĕloh is over het geheel vlak; een hier gelegen heiligdom wordt ook in Zang 78:3 vermeld. De dan volgende namen zijn nog over in de desa Wewe en het daar langs stroomende riviertje de Pikatan (detailkaart blad G XIV). Caṇḍi Lima eindelijk was reeds lang bekend als een plek met tempelrestes in de nabijheid der suikerfabriek Dinaya (zie Verbeek's Oudheden van Java, Verh. Bat. Gen. 46, 1891, nº. 475, en Knebel in Rapp. Oudh. Comm. 1907 p. 76—78).

Palah, dat in strofe 5 genoemd wordt als een Çiwa-heiligdom, waarvandaan de (van Majapahit komende) koning begrijpelijkerwijze doorreist naar Blitar, komt ook in Zang 61:2 voor als liggende op den weg naar Blitar. Daar juist in deze route het in Hayam Wuruk's tijd blijkens de aangetroffen jaartallen reeds bestaande, zeer belangrijke Çiwaïtische tempel-

complex van Panataran gelegen was, en een op dat tempelterrein gevonden oorkonde een stichting ten behoeve van den Bhaṭāra van Palah vermeldt, hebben wij aanleiding gevonden Palah als Panataran te identificeeren (Het heiligdom te Palah, Tijdschr. Bat. Gen. 56, 1914, p. 233—237). Dat voorts Prof. Kern terecht Çilāhrit als eigennaam heeft opgevat, hoewel dat volgens noot 3 op pag. 59 niet noodzakelijk is, blijkt uit Zang 73: 3, waar deze tempel onder de koninklijke grafmonumenten wordt genoemd.

In strofe 8 maakt zich de dichter Prapañca bekend en deelt hij tevens mede het ambt van dharmmādhyakṣa ring kasogatan te bekleeden. Daar deze functionaris bij de uitvaardiging der koninklijke edicten van dezen tijd bijna steeds een rol vervult, kan men in de bewaard gebleven oorkonden van Hayam Wuruk eens nagaan, of daar werkelijk Prapañca in dat ambt voorkomt. Het resultaat is niet geheel bevredigend. Op de oorkonde van Bendosari, die vóór den Nāgarakṛtāgama valt, heet de dharmmādhyakṣa Kanakamuni; dit zou dus Prapañca's voorganger kunnen zijn, tevens blijkens deze zelfde strofe zijn vader. De na 1287 te dateeren koperplaat van Sĕkar geeft in deze functie een Nādendra. Wanneer men nu in Zang 97 en 98 leest, dat Prapañca ook den naam Wināda droeg, zou men zich kunnen afvragen, of hier niet dezelfde persoon bedoeld kan zijn. Het hoofdbestanddeel van den naam, Nāda, is hetzelfde, en afwijkingen in de samenstelling zelfs van koningsnamen op officieele oorkonden, worden herhaaldelijk aangetroffen. Vgl. de mededeeling «Prapañca op een inscriptie?» in Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 30.

Met de tiende strofe vangt dan de beschrijving van de groote reis aan, welke een belangrijk deel van den Nāgarakṛtāgama inneemt. De op die reis naar Lamajang gevolgde route is onderzocht door Prof. J. F. Niermeyer in een artikel «De rondreis van een koning van Madjapahit door Java's Oosthoek» in Tijdschr. Aardr. Gen. 2: 30 (1913) p. 322—327, en het is daarbij gelukt een aantal der bezochte plaatsen te determineeren en zoodoende den gevolgden reisweg in hoofdzaak vast te stellen.

Van de in deze strofe genoemde plaatsen is Japan de oude naam van Majakĕrta, en heeft Niermeyer verder Tĕbu in Tĕpus, O. van Majapahit, Kāñci wellicht in Kasiyaan, Kuṭi haji (zooals reeds in noot 5 op pag. 62 is medegedeeld) in Kutarĕja, Pañjrak maṇḍala misschien in de kampong Pañjĕr van Majasari, Pongging in Pungging, O. van laatstgenoemde plaats, en Jingan in het nog weer wat Oostelijker gelegen Ngijingan teruggevonden. Wij hebben daar (in de zoo straks aangehaalde mededeeling in T. A. G. 31) nog aan hunnen toevoegen, dat voor Tĕpus ook nog de oude naam Tĕbu gebezigd wordt, dat Pāṇḍawādri in het tegenwoordige Pĕndawa over is, en Daluwang een nog niet geheel on-

bekende benaming van het moderne Krajan is. Ook de inscripties noemen een paar van die plaatsen: zoo komt Kāñci zoowel voor op een oorkonde uit de afdeeling Majakĕrta uit 851 (O. J. O. n° XXXVII) als op een steen 1408 uit Jiyu, Z. v. Majasari (n° XCV), waar het bepaaldelijk als dharma wordt vermeld. Ook Jinggan wordt in 1408 op de rotsinscriptie van Dukuhan Dukuh in deze zelfde afdeeling aangetroffen (n° XCI).

Pañcasāra in strofe 11 heet voluit Prapañcasārapura, het is de reeds op pag. 249 genoemde stichting ten behoeve van Brahmarāja, waarvan de wijdingsoorkonde, thans in het Museum te Batavia, zich bevond te Nglawang, juist waar de reisroute dit heiligdom zou doen verwachten. Blijkens p. 488 van het l.l. noot 2 aangehaalde artikel wordt bij het aangeven van de begrenzing van het nieuwe vrijgebied ook Kapulungan genoemd, dezelfde plaats, die in het gedicht volgt, en die zijn ouden naam bewaard heeft. Behalve in de oorkonde, vermeld in noot 10 op pag. 62, kan men het nog als een voorname stad, die een afzonderlijken patih heeft, aantreffen op koperplaten van 1245 (n°. LXXXII). Van Tīra kan men zich afvragen, of er wellicht het Tīrtha mee gemeend is, dat blijkens de inscriptie van Suci (n°. XLI) in deze buurt lag, en waar een heiligdom stond.

Zang 18.

Naar aanleiding van peka in strofe 1 en pekabhāryyā in strofe 4 stelt de Heer Rouffaer de vraag, of daarmede ook de tegenwoordige Kaparak's en Kaparak estri bedoeld kunnen zijn.

Wanneer in strofe 3 verschillende vorstelijke personen worden genoemd met de titels, in vorige zangen aan vorstinnen toegeschreven, meent Prof. Kern, dat telkens de echtgenooten dier vorstinnen zijn gemeend. Onzes inziens zijn het de vorstinnen zelf, die immers als prinsessen van den bloede veel belangrijker waren dan hun mannen, wier rang slechts een gevolg van hun huwelijk was, en wier titels trouwens ook anders luidden. Wij vertalen dus: «Hare Hoogheid de vorstin van Pajang», enz. Natuurlijk moet dan sadahakusuma in den derden regel niet als een aanduiding van 's konings tante beschouwd worden, maar als een werkelijke bloemsoort, die op de wagens van de vorstin van Daha was geschilderd.

Sudewī in strofe 4 is onzes inziens een verkorte naam van koningin Susumnadewī uit Zang 7 : 3.

Aangaande Sĕḍah, op p. 65 met Pasuruhan gelijkgesteld, kan nog worden aangeteekend, dat een maṇḍala i Kasĕḍahan op een inscriptie (O. J. O. n°. LXXXV) voorkomt.

Van de in strofe 6—8 genoemde plaatsen herkende Niermeyer Matañ-

jung als misschien Maja-tunon, Z. W. van Bangil, Baḍung en Kulur als de nog steeds zoo heetende desa's Oostelijk en Zuidelijk van Bangil. Verder kan men Batang vermeld vinden op de in noot 10 op pag. 62 aangehaalde oorkonde, waar ook uit het verband blijkt, dat deze plaats door een uit het Zuiden komende troepenmacht eerder bereikt wordt dan Kapulungan.

Yānatraya van strofe 7 zou wel hetzelfde kunnen zijn, dat in Zang 64 : 3 tantratraya heet. Onzes inziens zijn er kriyā-, caryā- en yoga-tantra mede bedoeld.

Zang 19.

Dat Niermeyer in Kĕdu(ng) Dawa de gelijknamige plaats nabij Kraton, westelijk van Pasuruhan, terugvond, bevestigt Kern's conjectuur Kĕḍung voor het overgeleverde Kĕdu (noot 2 op pag. 67). De andere herkende plaatsen zijn Lampĕs, misschien Klampisan bij Ngĕmpit, en Hambulu traya, als Ambulu thans nog een onderdistrict van Tongas in Prabalingga.

Zang 20.

Aangaande Tunggilis stelt Niermeyer de vraag, of hiermede Tongas of wel Tugĕl iets te maken kan hebben. Daartegenover wijst Van Stein Callenfels in Oudh. Versl. 1917, 2, pag. 64 Tenggilis, tusschen Warungdawa (Z. van Pasuruhan) en Winangon, aan. Pabayĕman is in het tegenwoordige Bayĕman over.

Onder verwijzing naar het op pag. 224 opgemerkte over de verbeteringen, die wij in den tekst noodig of wenschelijk achten, meenen wij de volgende verklaring van deze opsomming aan de hand te kunnen doen. Vooreerst is ca(r)ccan o.i. geen eigennaam, doch wordt het evenals in Zang 77 : 3 gebruikt in den zin van optelling. De koning komt bij een aantal Buddhistische pĕrdikan-desa's, welke één voor één (pratyekanya) zullen worden vermeld. In de eerste strofe noemt de dichter er eenige, en zegt dan, dat deze onderhoorig zijn aan het klooster van Mungguh; vervolgens geeft hij er in de tweede strofe nog twee, welke aan het klooster van Ratnapangkaja behooren. Dan wordt dat alles geresumeerd met: nāhan tang sabalas kasogatan, enz., «dat zijn de elf Buddhistische desa's». Daarmede zijn nu nog wel niet alle moeielijkheden opgelost, maar het geheel krijgt toch eenigen zin. Is de redeneering juist, dan volgt daaruit, dat de eerste strofe de namen van 11—2=9 dorpen moet bevatten. Op het eerste gezicht lijken er meer te zijn; men bedenke echter, dat

Poh op zichzelf niets is, maar met het volgende Capahan gecombineerd moet worden (de inscripties kennen eveneens Poh Rinting, Poh Galuh, en dergelijke combinaties, maar nergens Poh alleen), en dat We pĕtang klaarblijkelijk ook één naam is. Hoe nu precies de namen gescheiden moeten worden, kunnen wij natuurlijk niet uitmaken; zooals op pag. 69 vermoed wordt, is Içānabajra inderdaad een stichting, wat blijkt uit Zang 77 : 1, en uit een inscriptie van 963 (O. J. O. n°. LXII), waar het als bijzetplaats van een vroegeren koning voorkomt. Lumbang zullen wij in Zang 73 : 3 onder de vorstelijke graftempels aantreffen; het is natuurlijk de vraag, of dat hetzelfde is. Een Gapuk bv. komt ook in de buurt van Singasāri voor (inscr. n°. XXXVIII), een Palampitan in het Blitarsche, en zoo vervolgens.

Zang 21.

Behalve Barĕmi, het hedendaagsche Brĕmi ten W. der stad Prabalingga, is geen der plaatsen door Niermeyer herkend; hij merkt intusschen op, dat de eenige voor wagens bruikbare weg naar Lumajang door het zadel van Klakah voert, en dat dit misschien bedoeld is met het dal van Bobo runting.

Zang 22.

De volgende plaatsen zijn door Niermeyer herkend. Ḍampar is nog de naam van een baai en moeras bij de Oostelijke uitloopers van den Smeru, Patuñjungan is de strand-kampong Tuñjungan en het meer de Rawa Kopek. Het water van Rabut lawang is dan waarschijnlijk de Bandayuda, en de bergkloof van Balater de enge vlakte tusschen den Saḍeng en de zee. Kunir is nu nog een groot dorp in Lumajang, terwijl voor Kuṭa Bacok verwezen kan worden naar de overblijfselen van baksteenen ringmuren in deze streken, waarvan één Kuṭa Bara heet. Rĕṇĕs is nog een landschapsnaam.

De makara's van strofe 1 zijn volgens Poerbatjaraka zekere groote garnalensoort.

Zang 23.

Nu er gebleken is Dhoni-bĕṇṭong en niet bĕṇṭeng te staan, vervalt Niermeyer's verwijzing naar de mogelijk tot een «benteng» behoorende muren in deze buurt, tegen welke gissing trouwens ook de ĕ en de linguale ṇṭ zich verzetten. Ook wanneer in verband met Çilābhango samenstellingen met Sela benoorden Jĕmbĕr genoemd worden,

had daar Sĕlawu niet bij genoemd mogen worden. Wel verwant kan Karang Sela zijn, in welks nabijheid een Sĕmanggu ligt. Voor Dewa rame en Ḍukun wordt op Dukdawa, Z. van Bandawasa, gewezen, waarbij de veronderstelling van een band tusschen dewa en dawa etymologisch ook niet bijster gelukkig is. Pakāmbangan wordt met Sela kambang, N. van Bandawasa, gelijkgesteld, terwijl dan de bergkloof van Ḍaya en het daaropvolgend ravijn het diepe dal der Kali Sampean is.

Zang 24.

Patukangan is door Niermeyer teruggevonden in Patokengan, in de delta der Kali Sampean, waar inderdaad overeenkomstig 27 : 1 de hitte zeer drukkend is.

Zang 25.

In de tweede strofe is wangçādhirāja, naar uit de inscripties blijkt, ongetwijfeld een titel en geen naam. In diezelfde inscripties wordt ḍang ācārya onmiddellijk vóór den naam geplaatst, zoodat ook hier Uttaranopama wel de eigennaam van den upapatti zijn zal. Daarentegen volgt op āryya altijd een titel; zoo is dus çūrādhikāra van Zang 26 : 1 stellig ook geen naam, doch slechts een titel.

Zang 28.

Naar Niermeyer opmerkt, kwamen natuurlijk alleen de mantri's van Bali over Balambangan, langs dezelfde route als nog tegenwoordig de postweg gaat, de eenige verbinding voor wagens.

Zang 29.

Naar het ons voorkomt, moet de in strofe 1 genoemde Buddhistische upapatti, tevens dichter, mapañji Kṛtayaça, werkelijk vereenzelvigd worden met den mapañji van Zang 25 : 2, wiens dichterlijk talent eveneens geprezen wordt. Tegenspraak tusschen beide zangen achten wij niet aanwezig. Blijkens de eerste plaats was hij naar het kamp gekomen om zijn opwachting te maken, blijkens de tweede had een ziekte hem vóór Prapañca's aankomst ten grave gesleept. De personen, die in dat kamp aanwezig dienden te zijn, vertoefden er natuurlijk reeds vóór de koning verwacht werd, en daarenboven liep blijkens Zang 23 en 24 de reis van den vorstelijken stoet niet zoo vlot van stapel, als men gehoopt had. Er is dus niets tegen de veronderstelling, dat Kṛtayaça in het kamp vóór de komst van Prapañca (die wellicht ook nog wat later dan de koning arriveerde), overleed.

In strofe 3 gaat de reis verder. Niermeyer herkende Bungatan, dat nog

zoo heet, aan den West-voet van den Ringgit, Walaṇḍing is Mlandingan, meer naar het Zuid-Westen, en Kĕṭa ligt N. O. van Bĕsuki. De gelijkstelling van Walaṇḍing met Mlandingan, en ons voorstel (pag. 226) om ter wille van de maat Walaṇḍingan te lezen, ondersteunen elkander wederkeerig. Te Kĕṭa had blijkens Zang 49:3 nog in het begin van het Regentschap een opstand plaats, waarvan de onderdrukking (evenals van die te Saḍeng) tot de eerste belangrijke daden van Gaja Mada heeft behoord.

Zang 31.

Van de door Niermeyer aangewezen plaatsen is Sampora het ten Westen van Bĕsuki aan den weg gelegen Tĕmporah en heeft Binor, eveneens aan den postweg, zijn naam behouden; ook Lesan, thans Lessan ten Oosten van Pajarakan, is duidelijk. Daar tusschenin is Pātuñjungan in de gelijknamige plaats Z. van Paiton herkend. In een mededeeling in Tijdschr. Aardr. Gen. 2 : 30 (1913) p. 652 sq. (Hayam Wuruk en de Tjandi Djaboeng) hebben wij er op gewezen, dat het vreemd zou zijn, wanneer op den kleinen afstand van Binor tot Patuñjungan acht tusschenstations genoemd worden en op den drie en een half maal zoo langen afstand van die laatste plaats tot Lessan slechts twee, terwijl wij bovendien het in de 5de strofe genoemde Kĕbwan-agĕng meenen terug te vinden in Kĕbon-agung, aan den grooten weg gelegen. Is deze laatste identificatie juist (Pātuñjungan moet dan elders liggen, ongeveer ter hoogte van Kraksaän), dan blijft de vorst den grooten weg volgen en passeert hij de in dien tijd reeds bestaande Caṇḍi Jabung. Volgens de Pararaton was in dat Buddhistische heiligdom (de gezindte blijkt uit den wijdingsnaam Bajrajinaparamitapura) een lid der koninklijke familie bijgezet (pag. 27 : 26). Als nu de Nāgarakṛtāgama verhaalt, dat tusschen Binor en Kĕbwan-agĕng de koning vertoefde in de Buddhistische stichting Kalayu, waar een verwant van hem een laatste rustplaats had gevonden, dan achten wij het hoogstwaarschijnlijk, dat wij in dat Kalayu den tempel te Jabung hebben te zien.

Wat de koning hier doet, is volgens Schrieke, Iets over het Perdikaninstituut, Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1918) p. 401 sq. de conversie der wereldsche lasten van de omwonende bevolking in godsdienstige. Voor rājakāryya vgl. Zang 88 : 5.

Op den in strofe 5 genoemden Nāla komen wij bij Zang 72 : 2 terug.

Zang 32.

Pajarakan draagt nog thans dien naam; de vorst volgt tot hier steeds den grooten weg. Het in strofe 1 genoemde Sugatāsana werd door Bran-

des, blijkens een aanteekening in zijn hand-exemplaar van den Nāgarakṛtāgama, opgevat als eigennaam[1] en gezocht te Kĕtompen.[2] Voorbij Pajarakan verlaat de koning den grooten weg en gaat hij een uitstapje maken, want in de woudkluizenarij van Sāgara herkende Niermeyer de Ranu Sĕgaran, een der kratervormige meertjes aan de benedenhellingen van den Lamongan. Met de vermelding van het brongebouw in strofe 5 klopt de aanwezigheid van een warme bron, de eenige van heel Prabalingga, nabij genoemd meertje. Wij kunnen daar nog bijvoegen, dat de naam van een district Sāgara ook op een inscriptie voorkomt, aangetroffen te Batur in het Kraksaän'sche (Tijdschr. Bat. Gen. 58, 1918, p. 167); hier is dus allicht dezelfde naam bedoeld. Een gelijkluidend district wordt ook vermeld op een steen, die op verren afstand, bij den Kawi, staat (O. J. O. n°. LXXXVIII), zoodat men kan gaan twijfelen, of wellicht meerdere districten zelfde namen droegen. Desgelijks dienen wij in het midden te laten, of het district Saḍeng op genoemde oorkonde van Batur al dan niet samenhangt met het Saḍeng, dat wij in Zang 22 : 4 aantroffen.

In strofe 1 is wiku haji als twee soorten van menschen opgevat; naar elders uit het gedicht blijkt, is het één categorie van «geestelijken des konings», zooals Prof. Kern in Zang 23 : 5 vertaalt (p. 137).

Zang 33.

Dat in strofe 2 kawikun van Brahmanistische kluizenaars wordt gebezigd, is niets bijzonders; wij vestigen er slechts de aandacht op, omdat men blijkens Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 153 in de uitdrukking kawikuan iets speciaal Buddhistisch heeft willen zien. Ook elders komen trouwens niet-Buddhistische wiku's voor in het gedicht (36 : 2; 53 : 5).

Zang 34.

Gelijk Niermeyer opmerkt, is de naam Gĕṇḍing onveranderd, terwijl Barĕmi ook op de heenreis werd gepasseerd (Zang 21 : 1). Bij Āryya trok Brandes (aanteekening in diens hand-exemplaar) het volgende sa, zoodat de plaats volgens hem Āryyasa heette.

Het slot van strofe 4 wordt door uit het handschrift ngūny te herstellen (zie pag. 227) volkomen duidelijk. De koning volgt van Barĕmi den weg «van vroeger» naar het Westen, d.w.z. hij neemt de route van de heenreis.

[1] Evenals Pakalyan in de volgende strofe.

[2] Zie aangaande de overblijfselen daar ter plaatse Knebel in Rapp. Oudh. Comm. 1904 p. 109 sq.

Voortreffelijk sluit daarbij aan het tuhun, waarmee de volgende zang aanvangt. Hij volgt eerst den ouden weg, «echter» toen hij te Pasuruhan was gekomen, sloeg hij een zijweg in.

Zang 35.

Behalve Pasuruhan en Singhasāri, die vanzelfsprekend zijn, wijst Niermeyer Kāpāñangan als Bajangan aan, hetgeen ons eenigszins gewaagd lijkt, en Kĕḍung-pĕluk in de nog thans zoo heetende plaats meer naar het Zuiden; Hambal zou dan Ampĕl Gading, Oostelijk van Lawang, zijn. Naar aanleiding van Kĕḍung-pĕluk is de tegenwoordige naam van belang, omdat de reeds meermalen geciteerde oorkonde van 1216 de plaats Kĕḍung-pĕlut noemt en men dus kan twijfelen, wat de juiste lezing is. De vorm met k is blijkens zijn voortbestaan ongetwijfeld goed, en de afschrijver der oorkonde (waarvan het origineel verloren is) heeft zich vergist.

Wat in strofe 2 en 3 wordt medegedeeld aangaande Prapañca's onderzoek der charters lijkt ons van eenig belang, omdat o.i. het hier geen liefhebberij van den dichter geldt, doch dienstzaken van den dharmmādhyakṣa ring kasogatan. Wij krijgen dus eenig inzicht in de ambtsbezigheden van dien functionaris.

Voor punpunan in strofe 2 zie nog Schrieke l.l. pag. 404 noot 2 en 3.

Burĕng, in strofe 4, komt ook nog eens voor in Zang 37 : 7, waar een nadere plaatsaanduiding gegeven wordt, doordat de koning, gaande van Jajaghu, d.i. Tumpang, naar Singhasāri, er stilhield. In verband daarmede wijst Niermeyer in Tijdschr. Aardr. Gen. 2 : 32 (1915) p. 216 op Buring, den platten heuvel in de hoogvlakte van Malang, met een gelijknamige kampong aan den Westvoet. Ten slotte heeft Van Stein Callenfels in Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1918) p. 158—160 getracht Burĕng nog nauwkeuriger te localiseeren, en wel in de badplaats Mendit of Wendit, aan den Noordvoet van dien heuvel. Deze plaats ligt juist in de route Tumpang-Singhasāri, en bovendien kunnen het opvallend blauw-groene water en de aanwezige tempelfragmenten in verband gebracht worden met de beschrijving, die in den aanvang van Zang 38 gegeven wordt van den helderen, blauwen vijver en den caṇḍi van natuursteen. Callenfels' denkbeeld wordt door dit alles zeer aannemelijk.

Zang 36.

Het bezoek aan Kagĕnĕngan valt, naar wij meenen, niet, gelijk Prof. Kern op pag. 88 veronderstelt, kort na 's konings terugkomst in de hoofdstad na zijn rondreis. Van dien terugkeer is nergens gesproken; de vorst

is nog altijd aan de reis bezig en maakt van zijn oponthoud te Singhasāri gebruik voor dit uitstapje.

Over de ligging van Kagĕnĕngan heeft Brandes zich uitgesproken in Not. Bat. Gen. 1901 p. 79; hij meent het te kunnen aanwijzen iets ten Z. W. van Malang, waar een desa Gĕnĕngan zich bevindt. In Oudh. Versl. 1914, 4, p. 105 deelde Van Stein Callenfels mede, dat in die desa niets van fundamenten of tempelrestes aanwezig is; doch volgens den Heer Broekveldt, assistent-resident van Malang, de Gunung Katu, Westelijk van Gĕnĕngan, de plaats is, waar een tempel heeft gestaan. Van nader onderzoek zijn ons geen resultaten gebleken. Ook ten N. W. van Malang (detailkaart I VIII) vindt men een Gĕnĕngan.

Zang 37.

Prof. Kern heeft op pag. 92 de opmerking gemaakt, dat het spoedige verval van dit voorname heiligdom, hetwelk wij hier uit gezaghebbende bron vernemen, een merkwaardig feit is. In Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 200 plaatste Van Stein Callenfels een mededeeling (De graftempel van Kagenengan), waarin hij aantoonde, dat hier klaarblijkelijk een vergissing in het spel is, want dat de vervallen staat beschreven wordt niet van den in strofe 1 en 2 hoog geroemden graftempel, doch van een blijkens strofe 3 ten Zuiden aangrenzend Buddhistisch heiligdom. Dat is ongetwijfeld juist; maar wanneer wij nu in Zang 40:5 lezen, dat koning Rājasa dubbel was bijgezet te Kagĕnĕngan, als Çiwaiet en als Buddhist, dan moeten wij toch concludeeren, dat waarschijnlijk dat Buddhistische heiligdom de tweede graftempel was, en men inderdaad één der beide bijzetplaatsen van den stichter der dynastie had verwaarloosd, om slechts de andere, de Çiwaïtische graftempel, in eere te houden.

Zang 38.

Dat, zooals op pag 95 gezegd wordt, in het Bhaṭāra van strofe 6 opgesloten zou liggen, dat de bedoelde vorst na zijn dood goddelijke eer genoot, meenen wij te mogen betwijfelen. Naar de inscripties uitwijzen, is bhaṭāra in dezen tijd een gewone titel der vorsten, ook bij hun leven, en zelfs niet beperkt tot den regeerenden koning, maar evengoed bv. door zijn vader en oom gevoerd.

Zang 39.

De bijzonder beleefde toon van Ratnāṃça, waarop pag. 96 de aandacht wordt gevestigd, is minder bevreemdend, wanneer men denkt aan Prapañca's

hooge ambtelijke positie. De Buddhistische geestelijke was hoogstwaarschijnlijk hierarchisch diens mindere, al kon hij zich om zijn hoogen ouderdom en groote geleerdheid ook een aanspraak met laki (38 : 5) en māsku (49 : 7) veroorloven.

Zang 40.

Aangaande Janggala en Kaḍiri, welke in strofe 4 genoemd worden als de beide rijksdeelen, verwijzen wij naar het op pag. 249 noot 1 geciteerde artikel, waar men ook eenige verdere bijzonderheden over de in deze en volgende Zangen behandelde geschiedenis der koningen van Singhasāri bijeengebracht vindt. Over de rijkshelften wordt gehandeld pag. 315—317. In de oorkonden heeten ze Janggala en Pañjalu, welke laatste naam dus eveneens een officieele schijnt te zijn geweest; ook uit Zang 68:1 mag men dat opmaken. De vorsten, die over dit deel van Java regeerden, zeggen zelf, te heerschen ri bhūmi Kaḍiri, andererzijds wordt Kaḍiri ook gebruikt als synoniem van Daha, den naam der hoofdstad. Klaarblijkelijk is Pañjalu een aanduiding alleen voor het rijk, Daha alleen voor den kraton[1], Kaḍiri voor beide. Over de hoofdstad van Janggala nader bij Zang 68.

Nu is er eenige tegenspraak tusschen de positieve mededeeling in deze strofe, dat de hereeniging van beide rijksdeelen voltrokken werd als gevolg van Rājasa's overwinning op Kaḍiri, en andere gegevens: een inscriptie van 1211, die de hereeniging aan koning Wiṣṇuwarddhana toeschrijft[2], en het relaas van de Pararaton over de geschiedenis van Rājasa, uit hetwelk blijkt, dat Tumapĕl, toen deze er vóór zijn veldtocht van 1144 regeerde, onder het oppergezag van Kaḍiri stond: het gevolg van dien veldtocht zou dus geweest zijn het overgaan van de hegemonie van het ééne deel van het rijk naar het andere, niet de vereeniging van twee tot dusver gescheiden staten. Wij hebben t. a. p. getracht de verschillende gegevens te combineeren in dezer voege, dat Janggala, in den loop der elfde eeuw tot volstrekte onbeduidendheid vervallen, vrijwel in ontbinding verkeerde, zoodat Kaḍiri de oorspronkelijk tot Janggala behoorende streek van Tumapĕl onder zijn gezag had kunnen brengen, en Rājasa gelegenheid had om, toen hij als ondergeschikte van den Kaḍiri'schen koning daar resideerde, zijn macht verder uit te breiden ten koste van hetgeen er nog van het vroegere, thans klaarblijkelijk koninglooze, Janggala restte. Zoodoende is hij meester van het grootste deel van het oorspronkelijke Janggala, als hij in 1144 de gehoorzaamheid opzegt; door de verovering van Kaḍiri heeft er dan inderdaad

[1] Over Gĕlanggĕlang, dat ook als naam van rijk of kraton voorkomt, vergelijke men Tijdschr. Bat. Gen. 56, 1914, p. 251. Dat Daha de tegenwoordige stad Kaḍiri is, werd vastgesteld door Van Stein Callenfels in Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1918) p. 343—346.

[2] Zie Prof. Kern's Verspr. Geschr. VII (1917) p. 190.

een hereeniging van beide rijkshelften plaats. Dit behoeft echter nog niet in zich te sluiten, dat nu ook *alles*, wat vroeger tot Janggala had behoord, in het nieuwe rijksverband was opgenomen, en zoo kan zeer wel Wiṣṇuwarddhana de man geweest zijn, die er het laatste nog onafhankelijk gebleven stuk van het Javaansche rijk van vóór de verdeeling aan heeft toegevoegd.

De in deze zelfde strofe genoemde ḍapur en kuwu-juru zouden wij niet met keuken en kraamvertrekken in verband willen brengen. Het eerste komt nog in Zang 63 : 3 en 66 : 2 voor en wordt daar vertaald met «huislieden», of ook (blijkens noot 1 op pag. 151) «vrijboeren». Kuwu is in Zang 20 : 2 als «hoofden» opgevat; juru is, naar de inscripties uitwijzen, eveneens de aanduiding van zeker soort lieden, hetgeen Zang 83 : 5; 88 : 1 en 91 : 1 bevestigen. Onzes inziens heeft dus de mededeeling in deze strofe betrekking op zekere agrarische instellingen : van dien tijd af kreeg men op Java vrijboeren en derg. Zulk een bericht is wel zoo begrijpelijk als een aangaande keukens en kraamkamers [1].

In zake het sterfjaar (strofe 5) volgen wij liever Prapañca dan den zooveel lateren Pararaton-schrijver. Den laatsten regel vertalen wij: «Hij was vermaard in de wereld als de tweevoudig bijgezette te Kagĕnĕngan, Çiwaïtisch en Buddhistisch, in het verleden.»

Zang 41.

Ter aanvulling van de beide korte lettergrepen, welke in den eersten regel van strofe 2 zijn uitgevallen, hebben wij in Tijdschr. Bat. Gen. 55 (1913) p. 279 sq. opgemerkt, dat het in noot 1 op pag. 102 voorgestelde nṛpa niet meer dan een stoplap zou zijn, en dat bij voorkeur op Bhaṭāra een naam moet volgen [2]. Daar de koning op niet minder dan drie oorkonden voluit Jaya çrī Wiṣṇuwarddhana blijkt te heeten en Prapañca in de namen gaarne correct is, ligt het voor de hand, ook in het gedicht Jaya Wiṣṇuwarddhana te lezen. Bij dien naam sluit zich dan die van 's vorsten achterkleindochter Jayawiṣṇuwarddhanī aan.

Waar er in deze zelfde strofe sprake is van een gemeenschappelijke regeering van Wiṣṇuwarddhana en Narasinghamūrtti, en ook de Pararaton door het vermelden van Narasingha's titel ratu angabhaya, terwijl de koning zelf met ratu wordt betiteld, een gemeenschappelijke uitoefening van het

[1] Met dit ḍapur zal ook wel de nog onverklaarbare formule aan het slot der Gĕḍangan-inscriptie samenhangen, waarover Kern in Verspr. Geschr. ibid. p. 29 noot 3 spreekt. V.g.l. nog de oorkonde van Selabraja (O. J. O. nº LXXXVIII), laatste regel.

[2] Brandes' voorstel Hariwarddhana (Not. Bat. Gen. 1898 p. 79) is om de maat onaannemelijk.

koninklijk gezag doet vermoeden, is het van belang, door een inscriptie van 1188 (uitgegeven in Rapp. Oudh. Comm. 1911 p. 117—123) te leeren, dat van een formeel deelhebben door den ratu angabhaya in de koninklijke waardigheid toch geen sprake is: de uitvaardigers van dat edict zijn de koning en zijn zoon, doch niet hun neef. Men zie hierover p. 314 van het reeds genoemd Kṛtanagara-artikel, waar men nog op pag. 317 de veronderstelling kan lezen, dat Wiṣṇuwarddhana's eenige krijgsdaad, de in deze zelfde strofe vermelde onderwerping van Linggapati, mogelijk juist de hierboven besproken herovering van het laatste nog onafhankelijk gebleven stukje van het oude Javaansche rijk uitmaakt.

De zooeven bedoelde inscriptie van 1188 is ook merkwaardig ten opzichte van de in strofe 3 medegedeelde koningswijding van Kṛtanagara in 1176. Immers dat edict gaat uit van Kṛtanagara als daadwerkelijk koning, en zijn vader wordt er wel eershalve met een makamanggalyājñā in betrokken, doch is niet de eigenlijke uitvaardiger. Dit doet vermoeden, dat de wijding van 1176 niet de gewone tot kroonprins is geweest, zooals Prof. Kern op p. 103 aangeeft, maar als een verder strekkende overdracht van bevoegdheden moet worden beschouwd (pag. 312 sq. van het Kṛtanagara-artikel).

In den laatsten regel van strofe 4 zien wij niet gelijk Kern een bijzetting te Wĕngkĕr door den koning, doch een bijzetting door den vorst van Wĕngkĕr, d.w.z. 's konings oom. Wij vertalen dus[1]: «Onlangs werd hij bijgezet door den vorst van Wĕngkĕr, als een uitnemend Çiwa-beeld (vereeuwigd) te Kumitir.»

Koning Wiṣṇuwarddhana's graftempel te Waleri wordt door Van Stein Callenfels gezocht (Plaatsnamen in den Nāgarakṛtāgama, Oudh. Versl. 1917, 2, p. 61—64) in het tegenwoordige Mĕleri (distr. Srĕngat, afd. Blitar), waar nog tempeloverblijfselen te vinden zijn, en dat ligt aan den voet van den berg Pĕgat; van dien berg nu is een oorkonde afkomstig, welke eveneens een plaatsnaam Wleri bevat (O. J. O. n°. LXXV). Er heeft dus hoogstwaarschijnlijk op de plek van het tegenwoordige Mĕleri in den Oud-Javaanschen tijd een Waleri gelegen, en er is inderdaad geen reden, waarom dat niet het Waleri van den graftempel zou zijn. Indertijd dachten wij de reliefs, die er thans nog liggen, naar hun bewerking te oordeelen van te jongen datum, om van een grafmonument van Wiṣṇuwarddhana afkomstig te zijn (Oudh. Versl. 1915, 2, p. 60); na voortgezet onderzoek van de kunst uit den Singhasārischen tijd zouden wij dat bezwaar niet langer willen handhaven.

[1] Ook Brandes had deze opvatting; zie Not. Bat. Gen. 1901 p. XXXIV; Tjandi Djago (1904) p. 97. Men vindt t.a.p. een vertaling, die ook in andere opzichten eenigszins van Prof. Kern afwijkt.

Op den krijgstocht naar Sumatra van strofe 5 is nieuw licht geworpen door de ontdekking van het Amoghapāça-voetstuk van 1208, hetwelk de aanleiding is geworden tot ons meermalen geciteerd Kṛtanagara-artikel. Uit deze inscriptie blijkt, dat de gevolgen van die expeditie van veel belangrijker aard zijn geweest, dan men bij gebrek aan nadere gegevens tot dusver had gemeend. In genoemd jaar deed tot in het hartje van Sumatra de Javaansche koning zijn macht gevoelen, en bestond er aan den boven-Batanghari een gehinduïseerde vasalstaat, met een eigen vorst doch onder Javaansch oppergezag. Voor de gronden, waarop wij in dien vasalstaat den oorsprong meenen te mogen zien van het latere Mĕnangkabausche rijk, verwijzen wij naar bedoeld artikel, p. 333 sq.

Zang 42.

In strofe 2 krijgen wij een opgave van de streken, welke tijdens Kṛtanagara aan Java onderworpen waren. Het onbekende woord sakahawat zal in verband met Zang 13 : 1 wel niet als «gijzelaar», maar eerder als «onderhoorigheid» vertaald moeten worden. Ongetwijfeld is sakahawan van 14 : 2 hetzelfde; welk van beide de juiste vorm is, durven wij niet beslissen.

Van de opgesomde buitenbezittingen is Malayu natuurlijk Sumatra, en Pahang, gelijk wij reeds op pag. 260 bespraken, het Maleische schiereiland. In Bakulapura zien wij Borneo (Tijdschr. Aardr. Gen. 2 : 32, 1915, p. 218); immers bakula is een synoniem van tañjung, en het geheele woord dus gelijk aan Tañjungpura of Tañjungnagara, den naam van Borneo (zie hierboven pag. 259). Gurun kwam onder de Majapahitsche onderhoorigheden tweemaal voor; als Nusa Pĕnida herkend in Zang 14 : 3, als Gorong in 14 : 4. Het is niet heel waarschijnlijk, dat na al die groote gebieden het eerstbedoelde kleine eilandje een afzonderlijke vermelding zou zijn waardig gekeurd, doch ook als Gorong gemeend is, kan de naam moeielijk tot dat ééne eiland beperkt zijn, want het is weinig aannemelijk,dat al het tusschenliggende gebied onafhankelijk zou zijn gebleven, en men is dus geneigd met Rouffaer ook hier aan een verzamelnaam voor een geheele groep van eilanden te denken (zie p. 323 van het Kṛtanagara-artikel). Wat nu waar is van de bewering, dat al dat gebied aan den koning onderworpen was, moet in het midden gelaten worden; alleen van Sumatra bestaat er, zooals wij zagen, bewijs van elders, en aangaande Borneo kan gewezen worden op een oorkonde uit 1245, waar als onderhoorigheden ikang nūṣa madhura tañjungpurādi genoemd worden (O. J. O. n°. LXXXIII) en dit eiland dus klaarblijkelijk een der voornaamste bezittingen is, nog vóór de veroveringstochten onder Hayam Wuruk. Ten slotte worden Suṇḍa en Madhura vermeld. Dat dit laatste een deel van het Javaansche rijk uitmaakte, volgt ook

uit hetgeen de Pararaton mededeelt over Kṛtanagara's regeering: hij blijkt er zijn stadhouders heen te zenden. De Sunda-landen daarentegen waren, toen Hayam Wuruk een prinses uit die streek wilde huwen, volgens het Pararatonverhaal vrijwel onafhankelijk, en het is niet zeer waarschijnlijk, dat onder Kṛtanagara de verhouding heel anders zou zijn geweest. Hoewel het mogelijk blijft, dat een erkenning van het Javaansche oppergezag door de opgesomde landen bij behoud van verdere autonomie den grondslag vormt voor Prapañca's mededeelingen en men hem dus niet zonder meer voor onbetrouwbaar behoeft te houden, maant het feit, dat de dichter juist koning Kṛtanagara in andere opzichten zoo buitengewoon in de hoogte steekt, tot groote voorzichtigheid ook in zake de berichten over den politieken toestand.

Zang 43.

Terwijl wij de in dezen Zang vervatte gegevens voor de kennis van het Buddhisme op Java meer uitvoerig hebben besproken in Hoofdstuk XVIII van de Barabuḍur-monografie, willen wij ons hier beperken tot een paar punten, die tot recht verstand van den tekst van belang zijn. Met tarkka en wyākaraṇa in strofe 2 zullen niet zonder meer «wijsbegeerte en spraakkunst» bedoeld zijn, doch twee zeer speciale Buddhistische wetenschappen, omtrent welke men den Sang hyang Kamahāyānikan fol. 42 sq. kan naslaan[1]. Het in strofe 3 genoemde Subhūti-tantra brengen wij in verband met de inleiding tot den Kamahāyānikan, waar van een sang hyang tantra bajradhātu Subhūti wordt gesproken[2]. Onzes inziens is het ditzelfde werk, dat koning Kṛtanagara zoo zorgvuldig bestudeerde. Voorts kan er nog gewezen worden op de groote overeenkomst van allerlei andere door Prapañca gebezigde termen met die van het theoretische werk; het is zeer duidelijk, dat de dichter een geschoold Buddhistisch geleerde is.

In den laatsten regel van strofe 5 moet Çiwabuddhārccā halĕpnyottama niet vertaald worden met «een uitnemend schoon Çiwabuddhabeeld», doch, gelijk Prof. Kern later heeft gedaan (p. 141), met «beelden van Çiwa en van een Buddha, die uiterst prachtig zijn». De juistheid van die laatste vertaling volgt uit Zang 56. Bij de bespreking daarvan zal tevens gelegenheid zijn uiteen te zetten, dat de in den thans behandelden versregel niet nader genoemde bijzetplaats, waar zich die beelden bevonden, het heiligdom van Jajawa is, de tegenwoordige Caṇḍi Jawi.

Volgt men in de zesde strofe Kern's vertaling, dan zou er sprake zijn van twee graftempels, één te Sagala en één op een niet nader aangeduide plaats. In de eerste zou een Buddha-beeld van den koning staan, in de tweede een

[1] Pag. 48 sq. en 96 sq. van Kats' editie.

[2] Zie pag. 118.

Arddhanārī, tegelijkertijd Wairocana met Locanā weergevend. Men dient zich dan de vraag te stellen, hoe dit laatste beeld er uit gezien kan hebben, en deze vraag hebben wij in dier voege trachten te beantwoorden (Kṛtanagara-artikel p. 320 sq.), dat men niet moest denken aan een Wairocana in de gangbare voorstellingswijze van een Dhyāni-Buddha, doch veeleer in den trant van den Wairocana van het Leidsch Museum [1]), welke geheel in godengedaante is voorgesteld: neemt men nu aan, dat het beeld in kwestie op de gewone Arddhanārī's geleken heeft, doch dan met Buddhistische attributen, weergevende die van Wairocana en zijn çakti, dan kan men zich een beeld denken, dat inderdaad Çiwa en zijn gemalin met Wairocana en zijn wederhelft vereenigde, zonder een monster-voorstelling te zijn.

Tegen Kern's opvatting is nu echter Dr. F. D. K. Bosch opgekomen in een artikel «De Bijzetting van Koning Krĕtanagara te Sagala», Oudh. Versl. 1917, 4, p. 135—142. Hij beroept zich vooreerst op Brandes, die de passage zóó verklaarde [2]), dat Wairocana en Locanā hier fungeerden als het goddelijk evenbeeld van Kṛtanagara met zijn gemalinnen, de Arddhanarīçwarī of eerste vrouw, en de ratu, als belangrijkste andere. Brandes denkt dus aan slechts één graftempel, ter adstructie van welke opvatting Dr. Bosch terecht wijst op het zonderlinge van het verzwijgen van den naam van het zoogenaamde eerste heiligdom, waar dat Jina-beeld stond, en op het feit, dat Prapañca's parallelisme het niet waarschijnlijk maakt, dat hij één regel aan de ééne, drie aan de tweede bijzetplaats zou wijden. Gaat hij zoover met Brandes mede — en wij kunnen hem daarbij volgen — zoo vraagt hij zich verder af, hoe het te rijmen zou zijn, dat de tweede vrouw, de mindere in rang, in tegenstelling tot de voornaamste gemalin met s a n g ç r ī betiteld wordt, en hoe men zich zou kunnen voorstellen, dat het *paar* Wairocana-Locanā een evenbeeld was van het *drietal* Kṛtanagara met twee gemalinnen. Om deze redenen geeft Dr. Bosch een andere vertaling, die aldus luidt [3]: «En in Sagala is hij opgericht als een uitermate fraai Jina-beeld (als Wairocana). Voorts zijn zijn wederhelft (of Çakti, Tārā, d. i.: Wajradhātwīçwarī) en, met haar vereenigd, Hare Heiligheid de Bajradewī (d. i. Locanā), zijne gezellinnen in (de bevordering van) 't welzijn in de wereld; één (zijn zij beiden) in heilige handelingen en geloften. De hoogere wezens Wairocana en Locanā (zijn) hun (nml. van den Jina en de vereenigde Tārā's) verschijningsvorm, (voorgesteld in) 'n gezamenlijk beeld, dat in den lande vermaard is».

In den tweeden regel zouden dus niet de koninginnen bedoeld worden,

[1] Juynboll, Catalogus Jav. Oudheden (1909) p. 80 en pl. XI, 2.

[2] Tjandi Djago (1904) p. 94.

[3] Met weglating van een en ander, dat niet direct ter zake doet en als verklaring is toegevoegd.

doch de beide Tārā's Wajradhātwīçwarī en Locanā, en inderdaad zien wij uit den Sang hyang Kamahāyānikan (fol. 60a, uitg. p. 68) dat Bharālī Dhātwīçwarī en Bharālī Locanā als één van wezen gelden. Kṛtanagara was dus uitgebeeld als Wairocana, met op hetzelfde lotuskussen of onderstuk het beeld van Locanā, hier representeerend de twee-eenheid Wajradhātwīçwarī-Locanā. Het zou er hebben kunnen uitzien als het beeld van Tumpang, met de inscriptie Locanā op het achterstuk, doch op haar lotus den cakra, het attribuut van Wajradhātwīçwarī, dragend.

Daar het artikel van Dr. Bosch ons juist voor den druk dezer aanteekeningen bereikt, kunnen wij er niet in bijzonderheden op ingaan, doch wij willen wel zeggen, dat het ons voorkomt den juisten weg aan te wijzen, zonder dat wij echter in het geheele betoog met den schrijver mede kunnen gaan. De derde regel met dat één zijn in «heilige handelingen en geloften» kan onzes inziens niet slaan op hoogere wezens, doch veeleer op de stervelingen, die deze handelingen en geloften verrichten. Het is de aardsche koningin, die hier bedoeld wordt, en wij meenen, dat de beteekenis der geheele strofe deze is, dat te Sagala de koning was voorgesteld als een Jina, en zijn gemalin, zijn gezellin in de bevordering van het heil des lands, één met hem in alle heilige handelingen, als de Bajradewī; zoodoende vereeuwigde één vermaard beeld hen beiden als Wairocana en Locanā. Zou men nu echter van één beeld kunnen spreken bij twee voorstellingen naast elkander, gelijk Dr. Bosch aangeeft? Wij gelooven eerder, dat wij ons iets denken moeten in den trant van den zgn. Rĕca Pĕnganten van Jĕbuk, thans in het Museum te Batavia: dat is werkelijk één beeld van twee personen [1].

Zang 46.

Op pag. 230 hebben wij melding gemaakt van Poerbatjaraka's mooie conjectuur S u h i t ā voor d u h i t ā (Tijdschr. Bat. Gen. 56, 1914, p. 490). Men zal opmerken, dat van elk der koninginnen een naam en een titel genoemd wordt, behalve alleen in dien tweeden regel en waar nu verder d y a h bij voorkeur door een eigennaam gevolgd wordt, d u h i t ā, dat twee regels vroeger op zijn plaats was, hier in de lucht hangt, en daarentegen Suhitā, een in de koninklijke familie meer voorkomende persoonsnaam, juist is wat wij zouden wenschen en verwachten, aarzelen wij geen oogenblik deze lezing te aanvaarden.

Ook in de tweede strofe heeft Poerbatjaraka ons een betere verklaring aan de hand gedaan, door in een artikeltje «Dyah Lĕmbu Tal», Oudh. Versl. 1915, 1, p. 37—39, te betoogen, dat er niet de minste reden is, om die per-

[1] Voor wie geen foto's van dit merkwaardige stuk kan raadplegen, zij verwezen naar de beschrijving van J. Knebel in Rapp. Oudh. Comm. 1908 pag. 198 sq.

soon voor een vrouw, en niet voor een man, te houden. Dyah wordt in het Oud-Javaansch, en ook in dit gedicht, van mannen gebezigd, en er is alle aanleiding om iemand, die Lĕmbu, een voor mannen gebruikelijke aanduiding, wordt genoemd, en manmoedig in den oorlog heet, als man op te vatten. De uitdrukking Narasinghamūrttisutātmaja, waarover op p. 120 gehandeld wordt, moet dan met Brandes als zoonszoon van Narasinghamūrti worden opgevat.

Zang 47.

In de tweede strofe klaagt Prof. Kern over den onbeholpen stijl en de dubbelzinnigheid. Wij gelooven, dat die klacht grootendeels het gevolg is van de vroegere, sedert teruggenomen, verklaring van 's konings sterfjaar (in strofe 3) als 1216; moet aan een daad in 1217 van een in 1216 overleden vorst gedacht worden, dan krijgt men allicht iets gewrongens. Als men, overeenkomstig noot 3 op pag. 122, Poerbatjaraka's verklaring van het sterfjaar als 1231 aanvaardt, behoeft er ook in de tweede strofe geen moeielijkheid verondersteld te worden. Wij vertalen die als volgt:

«In het Çāka-jaar 1217 moet van den koning verhaald worden, dat hij zijn zoon bevestigde als heerscher in Kaḍiri. H. H. Indreçwarī was diens moeder, heldhaftig, beleidvol en verstandig; zijn koningsnaam Jayanagara, niet anders.»

Op het heiligdom te Simping komen wij bij Zang 61 terug. In zake Jayanagara's bijzondere vereering van Wiṣṇu, waarvan op p. 125 sprake is, verwijzen wij nog naar O. J. O. n°. LXXXIII, plaat 4.

Zang 49.

Zooals op p. 248 reeds ter sprake kwam, gelooven wij, dat de laatste regel der tweede strofe, sirāngratwakĕn mwang rumakṣeng sakāryya, op de Rājapatni slaat, en niet op haar dochter (zie pag. 126). De dichter vermeldt in strofe 1 het optreden der Regentes, vertelt in 2 dat alles onder oppertoezicht van de Rājapatni stond, en gaat in 3 verder met de geschiedenis der Regentes.

Zang 51.

Aangaande de tripakṣa, de drie gezindten, waarover Prof. Kern op p. 133 iets mededeelt, heerscht eenige onzekerheid, omdat men, een opgave van drie namen verwachtende, er vier krijgt. Naar wij meenen zit de zaak zoo in elkaar. De drie gezindten zijn de Çiwaieten, Buddhisten en Ṛṣi's, dezelfden, waarvan dan ook in Zang 75 : 2 de vertegenwoordigers in officiëele aangelegenheden worden aangewezen als Çaiwādhyakṣa (= dharmmādhy-

akṣa ring kaçaiwan), Boddhādhyakṣa (= dharmmādhyakṣa ring kasogatan) en mantri her haji. Lezen wij nu ter verklaring van tripakṣa uitdrukkingen als s a n g m u n i Ç e w a b u d d h a r ṣ i of w i k u Ç i w a b u d d h a r ṣ i, dan beteekent daarin het voorafgaande muni of wiku niet anders dan «geestelijke»; men verklaart tripakṣa als de geestelijken van de drie gezindten, juist als een inscriptie (O. J. O. n°. LX) van m p u n g k u ç a i w a s o g a t a ṛ ṣ i spreekt, waarin mpungku ook geen vierde categorie aanduidt, doch de drie andere samenvat. Een andere oorkonde (n°. LXII) varieert de uitdrukking door s o g a t a m a h e ç w a r a m a h ā b r ā h m a ṇ a, en dat laatste woord wordt ook op de Singhasāri-inscriptie van 1273 gebezigd voor de ṛṣi's.[1] In Zang 81:2 is het geval eenigszins anders. Daar worden de c a t u r d w i j a genoemd, welke term een samenvattig blijkt te zijn van de drie gezindten met de brahmanen. Deze laatsten kunnen natuurlijk best Çiwaiet of ṛṣi zijn, maar voor zoover zij zich niet bij de geestelijkheid hebben aangesloten, vormen zij een afzonderlijke klasse. Men zal dan ook opmerken, dat als in 81:3 nader over de kasten gesproken wordt, de brahmanen daar niet meer bij genoemd worden; natuurlijk niet, want zij waren onder de caturdwija reeds vermeld.

In strofe 7 is, dunkt ons, de redeneering van den leeuw deze, dat hij, hoeveel er ook te zeggen valt voor het plan der geestelijken, om te vluchten en zich niet noodeloos te doen dooden, nochtans daarvan afkeerig is, omdat hij van het sneven door 's konings hand in een volgend bestaan de vruchten zal plukken.

Zang 53.

De vermelding van slagtanden bij de herten en reeën van strofe 1 is een zonderling iets. Men zou kunnen meenen, dat Prapañca zich vergist en nog met zijn gedachten bij de wilde zwijnen van den vorigen Zang vertoeft; elders blijkt echter, dat bepaaldelijk bij den kidang gaarne van g a y o r gesproken wordt, hetgeen de toepassing op andere hertensoorten voldoende verklaart.

Zang 54.

De Heer Rouffaer teekent aan, dat blijkens de verdere beschrijving met het woud van strofe 3 alleen een djati-bosch bedoeld kan zijn.

Zang 55.

Met strofe 2 begint de beschrijving van 's konings terugreis van het bij Singhasāri gelegen jachtgebied naar de hoofdstad Majapahit. Aan de hand van enkele der opgegeven plaatsen hebben wij getracht de gevolgde route

[1] Zie Bijdr. Kon. Inst. 75 (1919) p. 23 sq.

na te gaan in een artikeltje «Het slot der reis van Hayam Wuruk door Java's Oosthoek», Tijdschr. Aardr. Gen. 2:32 (1915) p. 213—216. De eerste herkende plaats is W ĕ ḍ w a w ĕ ḍ w a n, waarvan de naam over is in dien van den heuvel Wĕdon, ten Noorden van Lawang; geheel regelmatig afgeleid, bij de bekende neiging tot vereenvoudiging van samengestelde namen (Jajaghu-Jago enz.), en den klankwettigen overgang van wa tot o in het Nieuw-Javaansch. Op dien heuvel bevonden zich indertijd overblijfselen van een groot vierkant gebouw of altaar van trachiet [1], waarschijnlijk de restes van den koninklijken graftempel, die blijkens Zang 73:3 te Wĕḍwawĕḍwan gelegen was. P a g ĕ r T a l a g a is ongetwijfeld dezelfde plaats, die in de Pararaton (20:15, 20) Talaga Pagĕr heet, en waar de uit Singhasāri vluchtende Wijaya aankomt, vóór hij Paṇḍakan bereikt. Wij denken aan het tegenwoordige Pagĕr, en bij W a y u h a aan (Su)wayuwa, beiden ook thans nog aan of bij den grooten weg van Singhasāri naar het Noorden, voor men te Pandakan arriveert. Laatstgenoemde plaats volgt ook in het gedicht, onder denzelfden naam P ā ṇ ḍ a k a n.

De verdere tocht is vooral van belang voor het bepalen van de ligging van den graftempel te J a j a w a, welke wij (De Çiwa-Buddha-tempel, Tijdschr. Bat. Gen. 56, 1914, p. 237—242) hebben trachten terug te vinden. Dat de naam aldus luidt, en niet Jajawar, blijkt uit Zang 73:3, waar klaarblijkelijk deze zelfde koninklijke bijzetplaats Jawajawa wordt genoemd. De koning is tot dusver in Noordelijke richting getrokken, en blijft op zijn verderen tocht (in Zang 58) zoo doorgaan. Als hij nu naar Jajawa volgens strofe 3 Zuid-Westelijk moet trekken, naar den voet van een vuurspuwenden berg, dan geldt dat een uitstapje naar den aan die zijde gelegen Wĕlirang. Juist aan den voet daarvan bevindt zich ook thans een tempel, die den ouden naam blijkt te hebben bewaard, en een vijftig jaar geleden nog Jĕjawi heette, thans als Caṇḍi Jawi bekend staat. Onzes inziens is dit heiligdom de gezochte graftempel. [2]

Zang 56.

Van dezen en den volgenden Zang heeft Poerbatjaraka onder den titel «Het beeld van Tjandi Djawi», een nieuwe vertaling en verklaring gegeven in Oudh. Versl. 1917, 4, p. 143—151. Alle afwijkingen in kleinigheden zullen wij niet vermelden; over het geheel lijken ons de veranderingen bij

[1] Zie Hageman, Eenige gegevens over de Hindoe-oudheden van Oost-Java, Bijdr. Kon. Inst. 72 (1916) p. 451 sq.

[2] In Kern's vertaling van den laatsten regel van dezen Zang leze men, dat 's konings hulde den B h a ṭ ā r a van den graftempel gold. Ongetwijfeld bij ongeluk is met dat woord geen rekening gehouden.

vergelijking met Kern's vertaling niet steeds verbeteringen [1]. Den laatsten regel der eerste strofe vat hij aldus op: «Wijl men hem indertijd reeds op twee manieren vereerde: als Çiwaiet en als Buddhist». Het is inderdaad niet dadelijk helder, waarop s a n g a m ū j a slaat. Wij voor ons zouden, h e t u n y a overeenkomstig Prapañca's gewoonte als redegevend opvattend, de vertaling willen voorstellen: «Daarom was het, dat de vereerder(s) indertijd steeds tweeledig hulde bracht(en), Çiwaïtisch en Buddhistisch». Voor den lezer dier dagen was dat causaal verband volkomen duidelijk; Kṛtanagara was immers «sang lumah ri Çiwabuddha», «sang līna ring Çiwabuddhālaya», en dus sprak het vanzelf, dat de plaats, waar hij was bijgezet, tweevoudige vereering genoot.

Van grooter belang is het verschil van opvatting in den derden regel der tweede strofe. Poerbatjaraka vertaalt: «En binnen prijkt een beeld van Çiwa, dat onbeschrijfelijk prachtig is (met een) Akṣobhya-beeld boven op de kroon, zonder wedergade». Volgens hem is er dus één beeld, terwijl hij de mededeeling, dat de tempel beneden Çiwaïtisch, boven Buddhistisch was, verklaart door de plaatsing van Çiwaïtische pripih's in het fundament, Buddhistische in den topbalk. Deze opvatting van een tempel met één Çiwabuddha-beeld is natuurlijk in lijnrechten strijd met die van Prof. Kern, dat er twee beelden waren, één boven en één beneden. Ons daarbij aansluitend veronderstelden wij een tempel met een verdieping [2].

Poerbatjaraka's argumenten nu kunnen ons allerminst overtuigen. Ze zijn vooreerst gelegen in het nergens voorkomen op Java van een tempel met verdieping, en in het vreemde geval van een Dhyāni-Buddha-beeld met een kroon op. Wat het laatste aangaat, vermoedt Poerbatjaraka terecht, dat hem dadelijk het ook hierboven op p. 278 reeds even genoemde beeldje van den Dhyāni-Buddha Wairocana, in goden-ornaat met makuṭa, zal worden tegemoet gevoerd en inderdaad bewijst dat voldoende het voorkomen van Dhyāni-Buddha-afbeeldingen in anderen dan den traditioneelen vorm. Daartegenover wijst hij dan echter op den Akṣobhya van Simpang, die immers juist koning Kṛtanagara weergeeft en veronderstelt, dat de Akṣobhya van Jajawa, denzelfden vorst voorstellend, wel niet anders geweest zou kunnen zijn. Deze Akṣobhya heeft niet alleen geen kroon, maar mist zelfs de voor Buddha's gebruikelijke uṣṇīṣa. Wij zouden willen vragen, of het glad laten van de kruin bij dergelijke voor vereering bestemde beelden niet juist kan gediend hebben, om er een afzonderlijken makuṭa op te plaatsen, en dan wellicht tevens het beeld in een feestgewaad te hullen, juist zooals dat bijvoor-

[1] Terecht wordt o. i. uit het kīrtti çrīKṛtanagara in strofe 1 van dezen Zang afgeleid, dat het een *stichting* van dien koning, niet slechts een monument ter zijner eere was.

[2] Kṛtanagara-artikel p. 320.

beeld in Annam nog thans het geval is, waar de oude steenen beelden door hun vereerders met kleederen en hoofdbedekking worden voorzien.

En dat er op Java geen tempels met verdiepingen zouden zijn, spreken wij met beslistheid tegen. Wij behoeven daarbij slechts te wijzen op een zeer bekend heiligdom, den torentempel van Singhasāri, waar zich, zooals men weet, boven de tempelkamer een tweede kleine kamer bevindt, eveneens met gladde wanden en een trapsgewijs oploopend gewelf [1], kortom een vertrek in optima forma. Te Singhasāri was het ledig, en heeft het zijn ontstaan waarschijnlijk aan bouwkundige eischen te danken; doch er is geen enkele reden, waarom er desgewenscht geen beeld in gezet zou kunnen worden. Dergelijke vertrekken of de sporen ervan, ter ontlasting van den zwaren druk der dakmassa, zijn sedert nog bij verscheidene andere tempels aangetroffen. Ze worden niet gebruikt, en zijn ontoegankelijk. Juist datzelfde was o. i. te Jajawa het geval.

Wij achten deze argumenten dus niet steekhoudend, en meenen evenmin veel gewicht er aan te mogen hechten, dat als Prapañca bedoeld had, wat Kern meent, hij niet makuṭa, maar (m)amakuṭa had moeten schrijven. Dat moge opgaan voor een proza-geschrift, de dichter geniet voldoende vrijheid om zich zoo iets te mogen veroorloven.

De volgende Zang kan uitwijzen, aan welke van beide opvattingen de voorkeur moet worden gegeven.

Zang 57.

Stellen wij ons voor, dat te Jajawa in de tempelkamer een Çiwa-beeld stond, in de ontoegankelijke bovenkamer een Akṣobhya, dan levert het verhaal geen moeielijkheden op. De Buddhistische monnik komt hulde bewijzen aan het Çiwaïtische beeld, de opzichter is daar verbaasd over, maar de bezoeker legt hem uit, dat de hulde eigenlijk bestemd is voor den Buddha daarboven. Dat was iets nieuws voor den opzichter, want van dat andere beeld, waar niemand bij kon, wist hij niets af. De geleerde bezoeker is beter op de hoogte. Als hij later terugkeert, is de bliksem in den tempel geslagen en het Akṣobhya-beeld verdwenen [2]. Dat alles is volkomen begrijpelijk.

Volgens Poerbatjaraka's opvatting krijgen wij vooreerst het zonderlinge feit van een Çiwa met een Buddha-beeldje in de kroon, een in de Javaansche iconografie ongehoord iets. Zou nu, als zulk een buitengewoon beeld daar

[1] Zie bijvoorbeeld de doorsnede op plaat V der Singasari-monografie, waar zelfs nog een derde vertrek boven het bedoelde blijkt te zijn uitgespaard.

[2] Wij gaan volkomen met Poerbatjaraka mede, als hij in strofe 4 den bliksemslag gelijktijdig met het verdwijnen van het beeld stelt, doch zouden liever vertalen: «Bij het verdwijnen ervan, werd de schoone caṇḍi van binnen getroffen».

had gestaan, de opzichter dien Buddha in de kroon nooit gezien hebben? Of zou hij niet hebben kunnen zien, dat het een Buddha was? Dat lijkt ons onaannemelijk; er was dan waarlijk geen rondreizend geleerde noodig om dat uit te leggen. Ook de uitdrukking tatwa sang hyang sudharmma van hetgeen verklaard wordt, wijst er op, dat het ging om iets bijzonders van het *gebouw* (in casu het bovenvertrek), niet van het beeld. En dan ten slotte die bliksemslag, waarvan zeer goed te begrijpen is, dat hij het bovenvertrek van den tempel treft, niet hoe hij uitsluitend het kroonbeeldje in de tempelkamer had doen verdwijnen.

Wij stuiten bij Poerbatjaraka's opvatting op te veel bezwaren, dan dat wij haar aannemelijk zouden kunnen achten. Van kleinere afwijkingen in zijn vertaling teekenen wij nog het volgende aan. In de eerste strofe sluit hij met den eersten regel een zin af, en begint dan een nieuwen met den tweeden regel, waarin hij padapāduka niet als eigennaam neemt; deze zou de guru van den tegenwoordigen koning zijn, niet van den vorst (lees liever: de vorstin) uit den tijd van zijn bezoek. In strofe 4 doet hij mahāçrāwaka niet op de monniken in het algemeen doch (o. i. terecht) op den éénen bezoeker slaan; en den laatsten regel vertaalt hij: «Bovendien (vertelde hij, dat de Tjandi) reeds van vroeger af hersteld wordt tot een heiligdom.» Dit is ons niet recht duidelijk in het verband; er ontbreekt hier trouwens wat aan den tekst (zie p. 232). Van strofe 5 wordt de laatste regel, waar wij (Çiwabuddhatempel p. 241) arumpukan op grond van Kern's vertaling hadden doen slaan op reliefs langs de zijkanten, weergegeven met: «(Op het erf) vermaken zich de (vrouwelijke) bedienden [1] van de dames uit den kraton bij groepjes», welke bij een tempelbeschrijving eenigszins bevreemdende mededeeling wij met eenig wantrouwen begroeten. Eindelijk wordt in strofe 6 Wuluḍaḍa als eigennaam opgevat, wellicht als wangsalan voor Simbar.

Het Pakalwangan van diezelfde strofe hebben wij in bovengenoemd artikel in het (op de detailkaart K IV) even ten Noorden van Jawi gelegen Pĕkalongan teruggevonden.

Zang 58.

Paḍameyan is o. i. Kĕdamean, Noordelijk van Pandakan, en Cūnggrang wordt vermeld zoowel op een beschreven steen te Suci, aan de Oostzijde van de Pĕnanggungan, als op de reeds meermalen geciteerde inscriptie van Nglawang. In het pawitra van deze zelfde strofe meenden wij den eigennaam Pawitra te mogen zien (Tijdschr. Bat. Gen. 56, 1914, p. 444), bekend als die van een dharmmāçrama op dienzelfden steen van Suci, en ook in Zang 78: 1 onder de vrijstichten der ṛṣi's opgegeven. Ligging zoowel als

[1] Voor çāra is dan cāra gelezen.

naam hebben Van Stein Callenfels (Oudh. Versl. 1916, 3, p. 85) deze plaats doen identificeeren met het tegenwoordige Bĕtra.

In strofe 2 is de koning op de route van de heenreis aangeland, die hij langs den voet van den Pĕnanggungan in omgekeerde, Westelijke, richting verder volgt tot zijn hoofdstad.

Zang 59.

In de eerste strofe vatten wij Rabut Tugu als één naam op (v.g.l. Rabut Lawang, Rabut Wayuha, Rabut carat). Voort zouden wij in strofe 3 liever vertalen: «de vorstin van Pajang met haar beminden echtgenoot» en «de vorstin van Lasĕm», in plaats van die titels toe te schrijven aan de prinsen, die er geen recht op hadden.

De in strofe 5 vermelde salāmpur (v.g.l. noot 9 op p. 145) zijn, naar de Heer Rouffaer opmerkt, speciaal de effenblauwe, de met indigo geverfde kleedjes.

De vermelding van ezels en kameelen in de slot-strofe verdient de aandacht, daar deze dieren op Java niet inheemsch waren. Ze werden dus klaarblijkelijk in dien tijd geïmporteerd[1].

Zang 61.

Van de in strofe 2 genoemde plaatsen is Palah reeds op pag. 263 besproken. De overige liggen blijkens de vermelding van Balitar in dezelfde buurt; daaronder is Lwang-wĕntar (juister wellicht Lwā-wĕntar) wellicht over in het tegenwoordige Sawĕntar, en heeft Jimbe zijn naam behouden; het is de plaats aan de overzijde van den Brantas, waarvandaan het bekende Gaṇeça-beeld te Bara herkomstig is. Zie Tijdschr. Bat. Gen. 56, 1914, p. 235.

Naar de ligging van Simping heeft Dr. F. D. K. Bosch onderzoek gedaan in een artikeltje «Het heiligdom te Simping», Oudh. Versl. 1916, 2, p. 51—55. Hij wijst er op, dat de koning uit Loḍaya komt, en in Zang 62:2 Çūrabhāṇa, het tegenwoordige Surawana, bereikt. Op die route passeert hij Plasa, in de buurt waarvan zich de Caṇḍi Sumbĕrjati bevindt. Bij de ontgraving van dien tempel is een geornamenteerd steenblok te voorschijn gekomen, hetwelk aan vier zijden het jaartal 1283 bevat, juist het jaar, waarin de koning volgens dezen Zang den tempel bezocht en de restauratie deed plaats hebben. Wij koesteren aan deze identificatie geen twijfel. Het bijzondere belang ervan is vooral dit, dat naar Dr. Bosch opmerkt, indertijd bij

[1] V.g.l. Brandes' opmerking in Rapp. Oudh. Comm. 1903 p. 24, aangaande een cosmopolitisch verkeer op Java, juist naar aanleiding van het afbeelden o.a. van ezels te Panataran.

dit heiligdom een prachtig beeld van Çiwa als Harihara gevonden is, dat thans in het Museum te Batavia is opgesteld, en dat hoogstwaarschijnlijk wel hetzelfde Çiwaïtische beeld is, dat in Zang 42 : 3 vermeld wordt, het portretbeeld van koning Kṛtarājasa, den stichter van Majapahit. Het is wel opmerkelijk, dat de graftempel ruim een halve eeuw na den dood van dezen vorst reeds zulk een omvangrijke restauratie behoefde.

Zang 62.

Als versterking van de bij den vorigen Zang besproken identificatie kan nog dienen, dat, gelijk Dr. Bosch in Oudh. Versl. 1917, 2, p. 46 mededeelt, de kloosternaam Gurunggurung zich gehandhaafd heeft in dien van het gehucht Gagurung.

Zang 63.

In strofe 1 moet āryya onzes inziens als meervoud opgevat worden; de āryya's en patih's maken hun opwachting. Dat meerdere hoogwaardigheidsbekleeders op den titel āryya aanspraak hadden, blijkt elders in het gedicht (b.v. Zang 10 : 3) en uit de inscripties. De in noot 1 op pag. 150 opgeworpen vraag, welk functies deze āryya vervult, is dan ook niet voor beantwoording vatbaar.

Na wat wij op p. 246 sqq. betoogden, zal het duidelijk zijn, dat wij in de wijze, waarop in strofe 2 de persoon wordt aangeduid, wier doodenoffer gevierd zal worden, niets dubbelzinnigs zien. Het is de Rājapatni, 's konings eigen grootmoeder, de beroemde vorstin, na wier dood hij den troon had bestegen.

Met aputih in strofe 3 zullen wel dezelfde lieden bedoeld zijn, die in de inscripties pinghay heeten. Āryya Rāmādhirāja is overeenkomstig het op pag. 268 opgemerkte, een titel en geen naam. Uit de inscripties zijn verscheidene op ādhirāja uitgaande titels bekend. Op bukubukuran in de laatste strofe komen wij bij Zang 66 terug.

Zang 64.

Over de mogelijkheid, dat in het onbegrijpelijke sudharmmenadhī van strofe 3 dezelfde naam steekt als in Zang 12 : 1, spraken wij reeds op p. 257.

Boddhatantragata vatten wij als één woord op, juist als tantragata in Zang 69 : 1. Genoemde zang bevat in labdhāweça (zoo te lezen overeenkomstig p. 236 in plaats van labdhaweça) waarschijnlijk hetzelfde woord, dat hier labhāwega luidt. Dit laatste wordt vertaald «bezield van

vrome aandoeding», een voor āwega (opwinding) wat ongewone beteekenis. Wij zouden dus de voorkeur geven aan de samenstelling met āweça, welk woord ook voor «bezetenheid» gebruikt wordt en voor zulk een Buddhistisch voorganger in den tooverkring volkomen op zijn plaats is. Wat hier beschreven wordt, zijn zuiver tantrische practijken, geheel in overeenstemming met het tantrisch karakter van een geschrift als de Sang hyang Kamahāyānikan[1]. Onder de tantra traya van deze zelfde strofe zullen wij overeenkomstig p. 266 wel het kriyā-, caryā- en yoga-tantra hebben te verstaan.

De beteekenis van den geheimzinnigen Puṣpa of Puṣpaçarīra, die in strofe 5 door tooverkunst wordt opgeroepen, om in Zang 67:2 met eerbetoon weder te worden weggezonden, wordt wellicht wat duidelijker door een parallel, welke in hedendaagsche Voor-Indische çrāddha-gebruiken te vinden is. Op sommige plaatsen worden de gestorven voorouders gerepresenteerd door darbha- of durva-gras[2]. Wat hier met gras plaats heeft, kan op Java met bloemen het geval zijn geweest De bloem belichaamt (vandaar Puṣpaçarīra) den gestorvene, wiens geest eerst door tooverkunst wordt opgeroepen om zich daarin te manifesteeren, en na afloop der plechtigheid weer wordt losgelaten.[3] Op dit verblijf nemen in de bloem zal dan ook wel de supratiṣṭakriyā betrekking hebben; in verband daarmede kan de eerste regel zóó worden opgevat, dat de kanonieke tekst de zielen oproept in den hemel (nl. om neder te dalen), terwijl dan de offeranden enz. van den tweeden regel gezegd worden te eindigen bij den terugkeer naar den hemel (van de opgeroepenen).

Zang 65.

Op p. 234 maakten wij reeds melding van een kleine verandering in de vertaling bij het opnemen der lezing amānuṣa in strofe 1.

In het çrī-Handiwahandiwa der derde strofe zien wij geen onbekenden vorst. O. i. wordt telkens in twee regels het feestgeschenk van elk der prinsen beschreven; en nu stelt het beeldwerk van den vorst van Paguhan een çrī-Handiwahandiwa voor, wat dat dan ook zijn moge.

Over het in strofe 5 beschreven geschenk des konings zie men nader bij Zang 68. In strofe 6 houden wij, overeenkomstig noot 1 op p. 156, mantri en upapatti voor verschillende categorieën van personen. Ook elders in het gedicht komen zij steeds als afzonderlijke ambtenaren voor.

[1] Uitdrukkingen als mudrā, mantra, japa (str. 4), dhyāna, samādhi, siddhi (str. 5) blijken dan ook technische termen te zijn. V.g.l kriyā japa samādhi, O. J. O. p. 201.

[2] Zie Enthoven, Folklore of the Konkan, Ind. Ant. 44 (1915), Suppl. p. 40 sqq.; Folklore of Gujarat, ibid. p. 89 sqq.

[3] Verg. ook de Puspa-gambar der Kalangs.

Zang 66.

Den eersten regel vatten wij anders op dan Prof. Kern, waardoor tevens het twijfelachtige dina Bhaṭāra voor Zondag vervalt. Wij vertalen: «'s Morgens op den zesden dag maakte Bhaṭāra Narapati zijn opwachting met een feestgeschenk». Bedoeld is dezelfde Bhaṭāra Narapati, die reeds in Zang 12:3 genoemd is als patih van Daha en jongere broeder van den vorst van Wĕngkĕr.

Van bukubukuran vermeldt Dr. F. D. K. Bosch in Oudh. Versl. 1916, 4, p. 115, dat deze nog onder dienzelfden naam op Bali bekend zijn, «hooge meroe-vormige gevaarten, . . . die, door vier of meer man gedragen, van boven in den trant van een wadah met klatergoud, papieren bloemen en spiegeltjes versierd, van onderen met allerlei gebak en versnaperingen belegd, inderdaad bij hoopen aangevoerd worden.» Bij een huldebetuiging aan den stedehouder van Karang-asĕm, vóór de verbrandingsplechtigheid van Gusti Jlantik in 1916, zag dezelfde ook booten meedragen, een opmerkelijke overeenkomst met de booten der dharmmādhyakṣa's in deze strofe. Laatstgenoemde functionarissen zijn o.i. ook hier geen hoofdrechters, doch de beide superintendenten van Buddhisten en Çiwaieten.

Naar aanleiding van den laatsten regel der tweede strofe teekent de Heer Rouffaer het volgende aan: «De plawa, giri, yaça der spijsoffers hebben hun aequivalenten 1°. in de «versierde booten» met eieren aan de touwtjes, die in Zuid-Celebes nog op enkele plaatsen (o. a. Takalar) met Mulud aan bestuursambtenaren worden aangeboden (verg. onze Paascheieren); 2°. in de gunungan's van rijstspijzen, die nog altijd de groote offeranden zijn, die bij alle Vorstenlandsche Garĕbĕg's worden rondgedragen door koeli's en daarna onder het volk verdeeld; 3°. de omahan's van thans, d.w.z. «nagebootst huis» (Jav. Hdwdb. 1901, I, p. 161 a). Voor de gunungan's zie de foto's in Groneman's werk over de Garĕbĕg's in Jogja (1895) en verg. 't Jav. Hdwdb. 1901, II, p. 551a. De matsya zullen dus ook wel «vischvormen met spijzen» zijn geweest. De symboliek is dan duidelijk: de Zeeën (Zeevaarders), Bergen («Boeren»), Huizen («Huislieden») en Visschen (Visschers) boden alle hun symbolische en representatieve feestgerechten aan, waarvan thans bij de Garĕbĕg's alleen nog de «Bergen van rijstspijzen» over zijn».

In verband met het zonderlinge gebruik van caturāçrama, in de derde strofe en later in Zang 78:7 en 81:2, is het van belang aan te teekenen, dat in de inscripties van dezen tijd genoemde uitdrukking regelmatig voor de vier levensstadiën wordt gebezigd (zie O. J. O. nº. LXXIX en LXXXIII). Wat Prapañca er mede bedoeld heeft, blijft duister.

Met het eten en drinken in deze strofe, en het kermisvermaak in strofe 5, kunnen weer overeenkomstige gewoonten na de çrāddha's op enkele plaatsen in Voor-Indië vergeleken worden[1].

Zang 67.

In de eerste strofe is volgens onze opvatting de Rājapatni weder de overledene, ter wier eere het çrāddha plaats heeft, 's konings grootmoeder dus, en niet de Koningin-Moeder, zooals noot 5 op p. 158 veronderstelt. Door het aanvaarden van 's konings naam Rājasanāgara in den laatsten regel (p. 235) vervallen in de vertaling natuurlijk de woorden »met den staat», die er ook weinig zin hebben.

Dat uit het terugkeeren van Prajñāpāramitā naar de Buddha-wereld in strofe 2 kan volgen, dat de Rājapatni in de gedaante van die godin werd vereeuwigd, hebben wij op p. 247 besproken. Het zou intusschen ook wel mogelijk zijn, dat er in dezen versregel geen direct verband met de overledene gezocht behoeft te worden, maar de Hoogste Wijsheid, door de tooverpractijken van Zang 64 aan de doeleinden van het çrāddha dienstbaar gemaakt, thans gelegenheid kreeg om terug te keeren naar haar verblijf. Het eerste achten wij verreweg het waarschijnlijkst, echter verdient ook de tweede mogelijkheid overweging.

Het bhūmi çuddha van de derde strofe heeft o. i. geen betrekking op een tot rust komen van het land — en men behoeft dan ook niet te zoeken naar de gebeurtenis, waarop gedoeld wordt — doch op de consecratie van den gewijden grond, welke in Zang 69:2 en 80:2 met diezelfde woorden wordt aangeduid.

Dat Kamal-paṇḍak een plaatsnaam is, volgt ook uit den Wargasari[2].

Zang 68.

In zake de op p. 235 voorgestelde gedeeltelijke aanvulling van de lacune teekenen wij aan, dat, waar er sprake moet zijn van den koning der tweede rijkshelft naast den çrī-Pañjalunātha van regel 3, uit den aard der zaak een çrī-Janggalanātha te verwachten is; Janggala is de naam van dat andere rijksdeel, hetwelk nergens bij een andere benaming bekend is. Een eigennaam van den desbetreffenden koning heeft vermoedelijk er niet bijgestaan, gezien het feit, dat ook de eigennaam van den vorst van Pañjalu ontbreekt; maar daar wij wel diens hoofdstad vermeld vinden, mogen wij vermoeden, dat desgelijks de kraton van Janggala zal zijn genoemd. Dat deze Kahuripan zou hebben geheeten, is zuivere hypothese, slechts gegrond op de over-

[1] Zie de in noot 2 op pag. 288 aangehaalde artikelen van Enthoven.

[2] Brandes, Beschrijving der Javaansche, Balineesche en Sasaksche Handschriften, aangetroffen in de nalatenschap van Dr. H. N. van der Tuuk, III (1915) p. 300.

weging, dat te Kahuripan de laatste hoofdstad van den vader der beide vorsten, Airlangga, lag (O. J. O. nº. LXI) en het voor de hand ligt, dat deze hoofdstad niet zonder meer verlaten is, doch de zetel van het voornaamste rijksdeel — Janggala wordt altijd het eerste genoemd — er gevestigd is gebleven. Daar komt dan nog bij, dat de naam zoo mooi in de maat past, juist op de plaats, waar men hem kan verwachten.[1]

De in noot 5 op p. 160 geciteerde bespreking slaat op een inscriptie, welke eveneens tot de bronnen aangaande de rijksdeeling behoort. Zij is thans uitgegeven als O. J. O. nº. LXXIX. Het nu volgende raadselachtige verhaal over de wijze, waarop de nieuwe grensscheiding werd vastgesteld, is naar het ons voorkomt een samenvoeging van twee oorspronkelijk van elkander onafhankelijke tradities aangaande Bharāḍa, een samenvoeging, die reeds lang vóór Prapañca tot stand gekomen moet zijn, zoodat het onlogische in wat hij mededeelt, niet voor zijn rekening komt. Dat de heilige op een tocht door de lucht werd vastgehouden door een tamarinde en daarop dien boom vervloekte om dwergachtig te worden, is een zeer begrijpelijk aetiologisch verhaal; dat hij de grensscheiding op verzoek van Airlangga aangaf door op de plek, waarvan de grenslijnen uit moesten gaan, zijn drinkwaterpot neer te leggen, is eveneens duidelijk. Maar samengaan doen die legenden niet; de grensregeling heeft alleen zin, als zij door het wijs beleid van den heilige tot stand kwam, niet wanneer zij het gevolg was van een toeval, en dan nog wel een zoo ongewenscht toeval, dat het tot een vervloeking aanleiding gaf.

Hoe het nu ook zij, de grenzen worden klaarblijkelijk aldus aangegeven, dat van het ééne punt, waar de kruik met wijwater werd neergelegd — dat bajrodaka gewijd water is ziet men uit den Sang hyang Kamahāyānikan[2] — grenslijnen in verschillende richtingen worden getrokken, wier beloop strofe 3 aangeeft. De aanduiding is zeer duister. Ons vaste punt om iets van die grens te weten te komen, is, gelijk Van Stein Callenfels terecht in Oudh. Versl. 1916, 4, p. 106 opmerkt, de Kawi-muur, de versterkte grens (pinggir rakṣa van de Pararaton) tusschen Malang en Blitar, welke beide rijken schijnt te hebben gescheiden, Wanneer nu dezelfde de veronderstelling oppert, dat met arṇṇawa in plaats van de zee ook wel de groote rivier, de Brantas, bedoeld kan zijn, langs welke voor een klein deel genoemde versterkte grens in Oost-Westelijke richting geloopen moet hebben, dan is dat opzichzelf

[1] In Oudh. Versl. 1915, 1, p. 30 wijst R. A. A. Kromo Djojo Adinĕgoro er op, dat niet ver van Jĕdung, waar de inlandsche traditie den kraton van Janggala plaatst, een desa Kahuripan is gelegen.

[2] Fol. 12 b; p. 20 en 74. V.g.l. De la Vallée Poussin, Bouddhisme (1898) p. 209 sqq. en Tāranātha, Gesch. des Buddhismus, vert. Schiefner (1869) p. 206 (amṛtakumbha).

zeker lang geen verwerpelijke interpretatie, maar wij komen er niet verder mee, omdat dan, zooals de voorsteller zelf opmerkt, Prapañca uitsluitend een gedeelte van de grens, ten zuiden van den Kawi, zou aangeven en wij omtrent den verderen loop ervan niet ingelicht zouden worden. Wij houden het dus vooralsnog voor het waarschijnlijkste, dat de bedoeling deze is: Bharāḍa verdeelt Java in een Westelijk en Oostelijk deel, tot aan de zee (tot Straat Suṇḍa en Straat Bali; of de Javanen zoover hun macht uitstrekten, doet er theoretisch natuurlijk niet toe), terwijl in Noordelijke en Zuidelijke richting eveneens de zee (de Java-zee en de Indische Oceaan) op geringen afstand (met die andere zeeën vergeleken) de rijken afpaalde. M. a. w. de heilige heeft zijn kruik op een zoodanige plaats neergelegd, dat een over die plek in Noord-Zuidelijke richting getrokken lijn het Westelijke Pañjalu van het Oostelijke Janggala scheidde, welke beide gebieden aan hun drie overige zijden door de zee werden begrensd.

Die plek, en daarmede het heiligdom Kamal-paṇḍak, kan zeer wel aan de pinggir rakṣa gelegen hebben. Van Stein Callenfels denkt daarbij aan de onderneming Sirah Kĕñcong in Wlingi; daar neemt de Kali Lĕksa, waar de muur een eind langs loopt, zijn oorspong, en daarvandaan is ook afkomstig een merkwaardige steenen kegel, thans in het Museum te Batavia[1], welke het karnen van de melkzee voorstelt: deze zelfde voorstelling nu was die van 's konings eergeschenk bij het çrāddha zijner grootmoeder (Zang 65:5) en dit geschenk zal allicht in haar graftempel zijn opgesteld. Hoewel nu de beschrijving van de groote visschen in genoemden Zang, welke op het steenen beeld niet voorkomen, een beletsel is om 's konings geschenk juist in dien kegel weer te vinden, blijft het mogelijk, dat de tempel zich in deze buurt heeft bevonden; wij wijzen op de eigenaardige afbeelding van een steenen waterkruik in een particuliere verzameling in het nabijgelegen Blitar[2]. Een onderzoek in loco op de Zuidelijke Kawi-helling heeft intusschen nog geen resultaat gehad.

Ter aanvulling van wat op p. 163 over de Bradah-traditie wordt medegedeeld, kan thans ook verwezen worden naar de op pag. 290 noot 2 aangehaalde Handschriften-beschrijving, III (1915) p. 191 sq. Verg. eveneens I (1901) p. 11 sqq. (uit een in een kroniek verloopende Adiparwa kidung), en Juynboll's Supplement-Catalogus der Javaansche handschriften te Leiden, III (1911) p. 239 (Indraloka).

Zang 69.

Er is in dezen Zang sprake van twee heiligdommen, Prajñāpāramitāpurī,

[1] Zie Brandes in Not. Bat. Gen. 1893 p. 112—120.

[2] Beschreven door Knebel in Rapp. Oudh. Comm. 1908 p. 63 sq. (foto Oudh. Dienst n°. 1926 sq.).

dat, gelijk uit het verband volgt, gesticht werd te Kamal-paṇḍak, en Wiçeṣapura te Bhayālangö. Eerst van het tweede wordt met zooveel woorden gezegd, dat de Rājapatni er was bijgezet; van het eerste blijkt in dezen Zang slechts, dat het een graftempel was. Zien wij echter in Zang 67:3, hoe het voornemen tot voltooiing van dit heiligdom in direct verband staat met de beeindiging van het çrāddha der Rājapatni, en hoe trouwens ook de grond er voor in 1273, juist na het overlijden der vorstin, was geconsacreerd, dan is, dunkt ons, de eenige mogelijke conclusie, dat de tempel te Kamal-paṇḍak een bijzetplaats der zelfde koningin was. Duidelijkheidshalve zou het dan ook wel goed zijn, het mwang, waarmede de tweede strofe aanvangt, door «ook» te vertalen.

Prajñāpāramitāpurī was natuurlijk een Buddhistisch heiligdom, waar de vorstin dan was voorgesteld in een beeld der Prajñāpāramitā. Wat Wiçeṣapura was en in welken vorm de bijzetting er had plaats gevonden, wordt niet met zooveel woorden gezegd, en men zou het dan ook eenigszins vreemd kunnen vinden, wanneer Van Stein Callenfels in zijn artikeltje «De graftempel te Bhayālangö» (Oudh. Verslag 1916, 4, p. 149—155) dit Bhayālangö terug wil vinden te Bayalangu in Tulung-agung[1], mede op grond van de aanwezigheid daar ter plaatse van een Prajñāpāramitā-beeld. Wij hebben op p. 247 sq. reeds mede gedeeld, dat wij de redeneering van genoemden schrijver niet in haar geheel voor onze rekening zouden willen nemen. Niettemin achten wij zijn conclusie juist. Immers waar de dichter overal elders zorg heeft gedragen nauwkeurig mede te deelen, onder welke godengestalte de bijgezette vorsten vereering genoten, en hij dit juist bij het hoog vereerde Wiçeṣapura nalaat, is er alle reden om aan die omissie een argumentum ex silentio te ontleenen. De dichter noemt hier den naam der godin niet, omdat hij dien in de eerste strofe reeds vermeld heeft en herhaling onnoodig is. Met andere woorden beide heiligdommen zijn Prajñāpāramitā-tempels. Dat Wiçeṣapura Çiwaïtisch zou moeten zijn, omdat er blijkens strofe 3 brahmanen offerden (p. 165), kunnen wij niet aannemen, niet omdat er ook wel speciale Buddhistische brahmanen hebben bestaan (dit argument van Van Stein Callenfels op p. 155 van zijn artikel berust o. i. op een misverstand[2]), maar omdat er geen bezwaar tegen is, dat op het voetspoor van den koning ook de leden der eerste kaste zoowel aan Çiwaïtische als aan Buddhistische plechtigheden deelnamen. In het consacreeren van den grond van Wiçeṣapura door denzelfden Jñānawidhi, die de wijding te Prajñāpāramitāpurī verrichtte, zien wij daartegenover een duidelijke aanwijzing, dat beide tempels Buddhistisch waren.

[1] Het moet dan natuurlijk een ander Bhayālangö zijn geweest dan dat, hetwelk de koning in Zang 19:1 aandeed en dat bij Bangil lag.

[2] Zie Bijdr. Kon. Inst. 75 (1919) p. 23 sq.

Wij meenen dus, dat Van Stein Callenfels alle reden heeft, om het Prajñāpāramitā-beeld te Bayalangu in Kĕdiri aan te merken als een bewijs voor de gelijkstelling van die plaats met Wiçeṣapura. Er zijn sedert inderdaad de resten van een belangrijken tempel aangetroffen (Oudh. Versl. 1917, 1, p. 4—7).

Over labdhāweça in strofe 1 hebben wij op p. 287 sq. een opmerking gemaakt.

Zang 70.

Rājaparākrama is, naar uit de inscripties blijkt, geen naam, maar een titel. Naar wij meenen, is in beide strofen van eenzelfden functionaris sprake, die dezen titel voerde, en wiens eigennaam Krung was. Als bijzonderheid wordt dan medegedeeld, dat deze persoon nog door Kṛtarājasa benoemd was, en thans, minstens 54 jaar later, voor Hayam Wuruk de godsdienstoefening leidde. In den laatsten regel van strofe 2 is het dan ook duidelijker te vertalen: «werd door hem (d. i. koning Kṛtarājasa) *opgedragen* daarvoor te zorgen».

Zang 71.

In zake de in strofe 2 vermelde samenstelling van den kroonraad hebben wij in Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 195 sq. een andere opvatting voorgesteld, dan die van Prof. Kern. O. i. zijn haji rāma sang prabhu kalih juist als in Zang 58 : 3 de beide vorstelijke vaders des konings, d. w. z. zijn eigenlijke vader en zijn oom van Wĕngkĕr, en ibu haji sang rwa zijn beide moeders, d. w. z. zijn eigen moeder en zijn ook in Zang 4 : 1 als moeder betitelde tante van Daha. Dit viertal staat dus den vorst terzijde, met diens twee zusters en hun echtgenooten. In het geheel zijn het dus negen personen. Het zijn deze zelfden, die, met uitzondering van de beide zwagers des konings, op een inscriptie van 1273 (toen de zusters nog niet getrouwd waren) bedoeld zijn met bhaṭāra sapta prabhu, Hunne Majesteiten de Zeven Vorsten[1].

In strofe 3 zien wij in de tweede helft een tegenstelling tot de eerste, en vertalen in verband daarmede amātya als meervoud. Er wordt besloten geen nieuwen rijksbestierder aan te stellen (eerste helft); in plaats daarvan zullen ministers aangewezen worden voor de verschillende staatszaken (tweede helft). Wie deze nieuwe ministers zijn, wordt in den volgenden Zang medegedeeld. Het kan niet de bedoeling zijn, dat zij de titels, welke zij in dien Zang dragen, eerst na Gajamada's dood ontvingen, want op inscripties komen zij ten deele met die zelfde titels reeds gelijktijdig met dien

[1] Zie Tijdschr. Bat. Gen. 53 (1910) p. 161.

rijksbestierder voor; maar klaarblijkelijk ging thans een deel van de bevoegdheden van den overledene op elk hunner over.

Zang 72.

Over de in dezen Zang opgesomde ministers vergelijke men het artikel «De inscriptie van Nglawang», Tijdschr. Bat. Gen. 53 (1911) p. 423—427.

Sang āryyātmarāja pu Taṇḍing komt voor op de oorkonde van Bendosari (O. J. O. n°. LXXXV); blijkens een andere inscriptie [1] was hij van te voren patih van Kahuripan. Ātmarāja is in elk geval een titel.

Nāla wordt als rakryan tumĕnggung herhaaldelijk aangetroffen. De hem in den derden regel van strofe 2 gegeven titel wordt te Bendosari omschreven met sādugopikadurjjanawinigrahatatpara. Nog uitgebreider is een koperplaat van Sĕkar (uitgegeven p. 433 sq. van bovengeciteerd artikel): mawasthāryya wīramaṇḍalika, raṇānggabhīma pratipakṣanāçanakaraṇa, sujanapālanāsadhunigrahatatpara, çakta ri karākṣaning sādhu mwang kanigrahaning durjjana. Eigenaardig is hier, dat het noodzakelijk werd gevonden de Sanskrit titulatuur nog eens in het Oud-Javaansch te verduidelijken. De in strofe 3 bedoelde, door hem geleide expeditie naar Ḍompo viel volgens Pararaton 29: 15 in 1279.

Dezelfde oorkonde noemt een pu Dami als rakryan rangga. Het is ongetwijfeld de patih van dien naam uit strofe 5. Singha is nog op geen enkele inscriptie weergevonden.

Zang 73.

Aan hetgeen Prof. Kern op p. 170 over de in strofe 3 opgenoemde graftempel mededeelt, kan het volgende worden toegevoegd.

Tumapĕl is volgens Parar. 25: 4 onder den naam Pūrwapatapan een bijzetplaats van Kṛtanagara; het komt als zoodanig niet in het gedicht voor. Op p. 282 gaven wij aan, waarom wij Wĕḍwawĕḍwan in den Wĕdon meenen terug te vinden. Pikatan is een plaatsnaam in het Blitarsche; er waren daar vroeger een paar inscripties, doch of juist hier het heiligdom zou hebben gestaan, blijkt uit niets; volgens Zang 17: 4 kan ook een plaats in de buurt van Majapahit bedoeld zijn. Voor Jawajawa, alias Jajawa, verwijzen wij naar p. 282. Antang is ongetwijfeld het tegenwoordige Ngantang, dat op een zich daar nog bevindenden beschreven steen van 1057 (O. J. O. n°. LXVIII) eveneens Hantang heet. Wellicht is Antaraçaçī dezelfde plaats, welke in Parar. 27: 12 Antawulan [2] heet, en bijzetplaats van Jayanagara was. Kalangbrat is nog de naam van een district in Tulung-agung,

[1] Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1918) p. 162.

[2] Dat dit een eigennaam is, werd reeds ingezien door Hoesein Djajadiningrat, Critische beschouwing van de Sadjarah Bantĕn (1913) p. 369.

Blijkens Zang 17:5 lag Çilāhrit nabij het daarvóór genoemde Balitar (Blitar). Voor Waleri zie men p. 275. Een Lumbang lag volgens Zang 20:1 in Prabalingga; doch van een graftempel wordt t.a.p. niet gerept. Kern's conjecturen Tuban en Pugĕr voor Tuḍan en Pagör hebben wij niet aanvaard (p. 237). Alle opgenoemde graftempels, zoowel van dezen als den volgenden Zang, liggen, voorzoover herkend, in de streek Malang—Blitar en aangrenzend gebied; Tuban en Pugĕr zijn ver daarvan verwijderd. Daar komt bij, dat Pugĕr, in welks onmiddellijke nabijheid de koning op zijn reis naar Lamajang gepasseerd moet zijn, daar niet wordt vermeld en dus waarschijnlijk nog niet bestond; overigens is ook Pagĕr een goed Oud-Javaansche naam (zie p. 282). Ten slotte lijkt het ons weinig aannemelijk, dat de afschrijver een zoo bekenden plaatsnaam als Tuban tot het elders niet voorkomende Tuḍan zou hebben vervormd; het ongewone van dien overgeleverden naam in tegenstelling tot een overbekenden, dunkt ons voor zijn juistheid te pleiten.

Zang 74.

Dat hier de nieuwe reeks de caṇḍi's uit den Majapahitschen tijd zou bevatten (p. 171) is niet alleen om Sagala twijfelachtig, maar ook om Buddhikuñcir, waaamede toch wel het Wudi kuñcir van Parar. 18:13, bijzetplaats van Narasinghamūrtti, bedoeld zal zijn. Het is intusschen mogelijk, dat bedoelde bijzetting evenals de in Zang 41:4 vermelde te Kumitir eerst later heeft plaats gevonden. Çrī-Ranggapura is wellicht het Çṛnggapura, dat blijkens Parar. 27:11 een graftempel van Jayanagara was. Het is overigens opmerkelijk, dat enkele in vroegere Zangen als vorstelijke begraafplaatsen genoemde heiligdommen, Çilā-pĕṭak, Bubat, Sukalila (48:3), Kumitir (41:4), Mirĕng (46:2), Kalayu (31:2) in deze lijst niet voorkomen en ook met de Pararaton punten van verschil bestaan. Hoogstwaarschijnlijk droegen een aantal dezer tempels dubbele namen.

Zang 75.

In aansluiting aan het op p. 268 opgemerkte, houden wij het wīrādhikāra van strofe 1 op grond van het voorafgaande āryya voor een titel, niet voor een naam. Wanneer in de volgende strofe de superintendent der Çiwaieten met de zorg over parhyangan's en kalagyan's, die der Buddhisten over kuṭi's en wihāra's is belast, dan mag men daaruit niet de gevolgtrekking maken, dat deze namen uitsluitend voor resp. Çiwaïtische en Buddhistische heilige plaatsen worden gebruikt, want reeds in den volgenden Zang worden Çiwaïtische kuṭi's vermeld. In den laatsten regel is de mededeeling, dat de ambtenaar voor de karĕṣyan's juist als beschermer van heremieten optreedt, een bevestiging van Prof. Kern's elders geopperde meening (p. 133), dat de ṛṣi's een zeker soort asceten zijn.

Zang 76.

Aangaande de in de eerste strofe opgesomde vrijstichten wordt voor Kañci en Kapulungan naar p. 264 sq., voor Caṇḍi Lima naar p. 263 verwezen. Wwatan is uit een inscriptie van 963 (O. J. O. nº. LXII) bekend als het dharmma parhyangan, waar koning Airlangga's schoonvader en voorganger een laatste rustplaats had gevonden. Te Tajung lag ook volgens een oorkonde van 857 (O. J. O. no. XLVI) een kaçaiwan; het is waarschijnlijk dezelfde plaats, waar blijkens Parar. 30:32 Hayam Wuruk's kleinzoon in het heiligdom Paramasukapura is bijgezet[1]. De Kuṭi Sanggraha moet men niet, op den naam afgaande, willen terugvinden in de Kĕdirische tempelruïne Caṇḍi Sanggrahan, want deze was Buddhistisch.

In de tweede strofe hangt Caṇḍi Wungkal misschien samen met het (Jasun) Wungkal uit de oorkonde van 1216, hetwelk Noord-Westelijk van het op p. 271 besproken Kĕḍung Pĕluk gezocht zal moeten worden. Srangan zal wel het Sarangan zijn van een oorkonde van 851 uit de afd. Majakĕrta (O. J. O. nº. XXXVII); het moet blijkens andere inscripties (O. J. O. nº. XCIV sq.) niet ver van het tegenwoordige Jiyu hebben gelegen. Kanigara is nog thans de naam van een desa in Blitar, waar een Çiwa-beeld vereering geniet[2]; de naam komt ook elders voor. Ten slotte wordt Kinawŏng in den vorm Kinawĕ vermeld op een inscriptie van 849 uit Tañjungkalang in Bĕrbĕk (O. J. O. nº. XXXII).

Van de Buddhistische dharmma's der derde strofe is Kuṭi haji in noot 5 op p. 62 besproken; van Surayaça kan men zich afvragen, of het ook het Suraya van Zang 17:11 (bij Kapulungan) is. Voor Wewe zie p. 263. Lĕmah surat is (in tegenstelling tot noot 1 op p. 174) op Java en niet op Bali te zoeken; het Lĕmah citra op dat eiland van Zang 68:2 is een gelijknamige, maar niet dezelfde plaats. Damalang doet denken aan Damalung, den bekenden berg, waar blijkens een inscriptie van Singhasāri (Brandes, Tjandi Singasari, 1909, p. 39) een heiligdom stond, zij het dan ook waarschijnlijk geen Buddhistisch. Tĕpas heet nog een tempelruïne in het Blitarsche, die intusschen van later datum schijnt te zijn.

Uit de vierde strofe is Wĕtiwĕtih als Wĕwĕtih overgebleven in den Wargasari[3]; met Patĕmwan mag wellicht het Patĕbwan eener oorkonde (O. J. O. nº. LXV) in verband gebracht worden. Sukalīla (verg. 48:3) zoowel als Tangkil zijn thans desa's in Malang; het is natuurlijk volstrekt niet ge-

[1] Dat ook de groote koning zelf daar zijn graftempel had, hebben wij getracht uiteen te zetten in Bijdr. Kon. Inst. 75 (1919) p. 25—27.

[2] Zie Knebel in Rapp. Oudh. Comm. 1908 p. 70.

[3] Geciteerd in noot 2 op p. 290.

zegd, dat dit de oude plaatsen van dien naam zijn, ook al worden op beide oudheidkundige overblijfselen aangetroffen[1].

Pogara lag blijkens Zang 19:1 in het Pasuruhan'sche, Kulur volgens 18:8 bij Bangil.

Zang 77.

Voor Īçānabajra zie men p. 267[2]. Misschien is Sāmbang ook te vinden op een oorkonde (O. J. O. nº. CXI), waar wij in het tweede deel van mpungku Sāmba een plaatsaanduiding, niet den eigennaam van den eerwaarde zien. Amṛtasabhā zal waarschijnlijk dezelfde plaats zijn als Amarasabhā, in Parar. 31:25 vermeld als bijzetplaats van een Bhre Tumapĕl in 1349. Waharu is van talrijke inscripties bekend (O. J. O. nº. XXX, XXXI, XXXVIII, XLII, LIII, CXVII, Kawi Oork. nº. VIII); het moet in de buurt van Singhasāri hebben gelegen.

Van Palaṇḍi in strofe 2 vermoedde Brandes (Not. Bat. Gen. 1899 p. 67), dat deze plaats ten rechte Walaṇḍit heet, voorkomend op een t. a. p. behandelde koperplaat. Ook in andere oorkonden wordt die plaatsnaam aangetroffen, als Walaṇḍit, Balaṇḍit(ung), Walaṇḍĕt, Malaṇḍĕt (O. J. O. nº. XXXVIII, XXXIX, XLIII, LI); ook dit heiligdom bevond zich in het Malangsche, niet ver van Singhasāri, een speciaal op den bhaṭāra i Walaṇḍit betrekking hebbende schenkingsoorkonde stond te Lawajati. De naamsovereenkomst kan aan het hedendaagsche Mendit, Wendit doen denken (v.g.l. hierboven p. 271). Uit de aanvaarding van Brandes' opvatting zou volgen, dat de begin-t van Tangkil bij Palaṇḍi getrokken moet worden, en de tweede stichting dus Angkil heet; het is zeker ook wel mogelijk, in verband met het Tangkil van Zang 76:4, dat om der wille van de maat juist als in Zang 2:2 van twee t's, die er staan moesten, één is weggelaten. Nairañjanā is nog uit een andere oorkonde bekend (O. J. O. nº. LV) dan de op p. 175 genoemde; Ratnapangkaja werd reeds op de reisroute van Zang 17:10 en 20:2 aangetroffen. Ook Panumbangan kennen wij van elders; het is het tegenwoordige Plumbangan in Blitar, waar nog thans de aan genoemd heiligdom gewijde oorkonde (O. J. O. nº. LXIX) staat.

In strofe 3 valt Buḍur op door de gelijkenis met de onverklaarde tweede helft van den naam van den grooten stūpa van Midden-Java; er zijn trouwens meer overeenkomstige namen op Oost- en Midden-Java te vinden. Indien Mananggung misschien hetzelfde is als het Manañjung eener oorkonde (O. J. O. nº. XXXI; deze inscriptie is zeer onduidelijk en de schrijf-

[1] Knebel, Rapp. 1902 p. 350 sq.

[2] Voor de op p. 175 besproken vraag, of hiermede een naam van koning Siṇḍok bedoeld kan zijn, verwijzen wij nog naar Tijdschr. Bat. Gen. 55 (1913) p. 588—591.

wijze van beide namen verschilt in Oud-Javaansch schrift niet zooveel), zou dit heiligdom bij de vindplaats dier oorkonde, Caṇḍi Ngĕndat bij Malang, gelegen hebben. Watukura kennen wij eveneens van een inscriptie (O. J. O. nº. XXIV), doch een van geheel onbekende herkomst. Bĕru is wellicht het Baru van Zang 78:3 (zie aldaar). Lĕmbah moet blijkens de oorkonde van 1216 gelegen hebben tusschen Kĕḍung Pĕluk en Kapulungan.

Zang 78.

Pāwitra, aan de helling van den Pĕnanggungan, is op p. 285 sq. besproken. Siddhayātra is verder niet bekend; daarentegen wel een Siddhayoga (O. J. O. nº. LI), eveneens bij Singhasāri. Voor Palah zie p. 263 sq.

Uit de derde strofe komt Jumput op een inscriptie voor (O. J. O. nº. CXI), evenals Baru (O. J. O. nº. LX), hetwelk in Surabaya moet hebben gelegen. Jalagiri troffen wij reeds in de nabijheid van Majapahit aan (p. 263). Hetgeen hier karṣyangkuran heet, is ongetwijfeld hetzelfde soort heiligdom, dat elders (O. J. O. nº. LXVIII) den naam van kabrahmāngçan draagt.

Sawungan in strofe 4 lag blijkens Zang 18:6 nabij Bangil; Sīma is wellicht ook een eigennaam, daar Zang 17:4 een plaats van dien naam bij Majapahit vermeldt.

Barat in diezelfde strofe en Galuh in strofe 5 vindt men terug op een inscriptie van koning Airlangga (O. J. O. nº. LXII) als door dien koning veroverde deça's; omtrent de ligging blijkt echter niets. Batwan komt op een oorkonde uit Singhasāri voor (O. J. O. nº. XXXVIII); Mĕḍang, hoogstwaarschijnlijk wel een ander dan het hier bedoelde, is bekend als de hoofdstad van het oude Mataramsche rijk, in het midden der negende eeuw. In Hulun hyang zien wij geen eigennaam, doch de aanduiding van een *soort* heiligdommen, gelijk ook uit Zang 79:1 blijkt (overeenkomstig p. 239 moet het daar in plaats van het onmogelijke huluntyang gelezen worden). In verband daarmede dient ook in de door Brandes in Not. Bat. Gen. 1899 p. 65 uitgegeven inscriptie diezelfde uitdrukking opgevat worden als slaande op de daar genoemde deça, niet op de inwoners ervan. Een bhatāra ri Parung is eveneens van een oorkonde bekend (Kawi Oork. nº. XVI); Lungge wordt in Parar. 25:27 vermeld als plaats van een uitbarsting in 1233, terwijl Lung blijkens Parar. 31:14 een graftempel met den naam Gorīçapura was. Paraḍah is het huidige Pradah, waar nog thans de aan dit heiligdom gewijde stichtingsoorkonde van koning Siṇḍok staat (O. J. O. nº. XLVIII); het beṣṇawa (= waiṣṇawa) op dienzelfden steen bevestigt het Wiṣṇuïtisch karakter. De kahyangan van Pangawān lag bij Singhasāri (O. J. O. nº. XXXVIII).

In strofe 6 willen wij het overgeleverde kasangghikān behouden (p. 239);

er is in deze zangen nergens sprake van soorten gebouwen (gelijk kacaṇḍikān zou zijn), doch van vrijgebieden, heilige plaatsen, plekken voor godsdienstige afzondering en derg. Daarbij sluit kasangghikān, van sanggha, congregatie, zich uitnemend aan. Hetgeen in strofe 7 mūla genoemd wordt, heet kamūlan op een oorkonde (O. J. O. n°. LXI), welke ook nog eenige andere soorten van heiligdommen opsomt.

Zang 79.

Voor hilahila in strofe 1 geeft de zooeven geciteerde oorkonde in Not. 1899 een parallel in deça ilahila. Aangaande hulun hyang zie hierboven, in zake den rāmādhirāja op p. 287. Dat wij in het bestaan van den Gajah uit strofe 3 niet gelooven, is gebleken op p. 239.

Zang 80.

Daar in strofe 1 bepaaldelijk van zes plaatsen der bajradhara's sprake moet zijn, dient men Ādirājya en Kuturan als twee verschillende namen op te vatten. In strofe 2 is de «vorst van Jīwana» o. i. niet 's konings vader (p. 181 noot 5), doch diens moeder, welke steeds den titel «vorstin van Jīwana» voert.

Strofe 3 heeft, meenen wij, niet betrekking op vorsten in het algemeen, maar op den thans regeerenden koning. Dit is des te aannemelijker, omdat dan de vierde strofe er zich goed bij aansluit, en zij bij het volgen van Prof. Kern's opvatting een duidelijk uitgedrukt onderwerp zou missen (zie noot 8 op p. 181). Men leest vooreerst, dat de koning de vrijstiften bevestigde, want dat zóó zijn voortreffelijke aard was, dan wordt de wensch uitgesproken, dat ook *zijn* stichtingen door latere koningen beschermd zullen worden, en ten slotte gaat de dichter door met van den koning te vertellen, dat hij alle struikroovers deed verdwijnen en zoo den asceten in hun afgelegen kluizenarijen een rustig verblijf verzekerde.

Zang 81.

Over de caturdwija zie p. 281 hiervóór, waar ook de aandacht erop werd gevestigd, dat men in strofe 3 wel de kṣatriya's, waiçya's en çūdra's vermeld vindt, maar de eerste kaste, die der brahmanen, is weggelaten, omdat deze lieden reeds in strofe 2 genoemd zijn. Eigenaardig is, dat zij in de opsomming der caturjana vervangen blijken door een afzonderlijke klasse van hooge ambtenaren, een soort van ambts-adel naast den geboorte-adel der kṣatriya's.

Van de drie lage menschenklassen, in den slotregel van strofe 4 genoemd, worden caṇḍāla's en mleccha's reeds op een oorkonde uit 820 aangetroffen (O. J. O. n°. XXI), de tuccha's echter niet.

Zang 82.

Bij de bespreking van het ook in dezen Zang voorkomende penan op p. 251, deelden wij reeds mede, in de «beide vorsten» der eerste strofe niet 's konings ouders (noot 1 op p. 184), doch diens vader en oom te zien (v.g.l. Zang 71:2 en 58:3). In den vierden regel volgt dan, dat ook de zwagers des konings diens gezindheid deelden. Pratuha kan dan natuurlijk niet «oud» beteekenen; eerder «even oud». Wij vermoeden echter, dat het corrupte pranuha van het handschrift op andere wijze in orde gebracht moet worden, zonder intusschen te weten hoe.

Van de stichtingen, in strofe 2 vermeld, verwijzen wij voor Kapulungan naar p. 265. Sagaḍā komt als plaatsnaam in den Wargasari voor[1]; Çūrabana wordt in Zang 62:2 Çūrabhāṇa gespeld; het is in elk geval dezelfde plaats, de tegenwoordige Caṇḍi Surawana.

De vorst van Watsari is, naar wij in Rapp. Oudh. Comm. 1910 p. 38 veronderstelden, die van Matahun; de dichter heeft slechts gebruik gemaakt van het feit, dat tahun «jaar» beteekent, en dit door een Sanskrit woord voor jaar vervangen. Zijn stichting Tigawangi draagt nog thans dien naam (nabij Surawana in Kĕdiri); uit Parar. 30:21 blijkt, dat juist de vorstelijke stichter er na zijn dood in 1310 is bijgezet, en het heiligdom gewijd werd als Kusumapura.

Waar nu in den eersten en tweeden regel 's konings vader en oom, in den vierden zijn ééne zwager vermeld worden, is het opvallend, dat de tweede, oudere zwager geheel genegeerd wordt, en is men geneigd hem in den derden regel te zoeken, en wel bij voorkeur eveneens op eenigszins verborgen wijze. Hoe dat in zijn werk kan zijn gegaan, wordt duidelijk, als men bedenkt, dat er sprake is van den vorst van Paguhan, dat paguh een variant voor pagĕh is, en dat pagĕhan in het Sanskrit zeer goed door adhiṣṭāna kan worden weergegeven. Het voorafgaande buddha is misschien corrupt, en misschien ook niet, want pagĕh wordt gaarne van standvastigheid des gemoeds gebruikt, en Prapañca kan verder heel best buddha voor buddhi hebben genomen en zich bij buddhādhiṣṭāna iets van standvastigheid des geestes gedacht hebben. Hoe het ook zij, in elk geval houden wij dat woord niet voor de aanduiding van een heiligdom, doch voor een geleerde geestigheid, waarmede 's konings zwager van Paguhan is gemeend.

Naar aanleiding van de in strofe 3 vermelde belooning van hooge ambtenaren door het afbakenen van vrijmarken wijst Schrieke in Tijdschr. Bat. Gen. 58 (1918) p. 403 op gelijksoortige toestanden in Atjeh (Snouck Hurgronje, De Atjèhers, I p. 129).

[1] Geciteerd op pag. 290, noot 2.

In diezelfde strofe beteekent muniwara o.i. niet de wijzen in het algemeen, doch is de Muniwara, d.w.z. de Buddha, gemeend, in zang 95:2 als Mahāmuni aangeduid. Diens vermelding toch is te verwachten, nadat de Goden en de Voorouders als andere vereerde wezens genoemd zijn.

Zang 83.

Daar in strofe 2 in het bijzonder van bedrevenheid in de Leer sprake is, en ook in de volgende strofe geestelijken worden opgesomd, vermoeden wij dat sang dhyakṣa saptopapatti de beide dharmmādhyakṣa's en de opzichters der godsdienstige gezindten zijn. Over Brahmarāja zie p. 257.

Karṇnāṭaka (strofe 4) is de bekende landstreek in Zuidelijk Voor-Indië.

Op de in strofe 6 vermelde offers wordt o.i. ook in Zang 8:3 gezinspeeld, waar men ziet, op welke plaats zij werden gebracht.

Zang 84.

Het zou ons niet verwonderen, indien in strofe 2 Kṛṣṇañjaya inderdaad door Prapañca geschreven is, ook al is het, gelijk Prof. Kern op p. 188 opmerkt, feitelijk ongerijmd. De koning wordt vergeleken met de beide op Java meest populaire helden uit den voortijd, Rāma en Kṛṣṇa. Met Kṛṣṇañjaya moet, dunkt ons, Kṛṣṇa zelf bedoeld zijn, en de dichter heeft wellicht niet «overwinnaar van Kṛṣṇa», doch «overwinnend Kṛṣṇa» meenen te schrijven.

In de aanwezigheid der vier goden in den koninklijken optocht — niet het verrichten van devotie, als apūja door het blijkens de maat juiste arĕja van het handschrift vervangen wordt (p. 241) — zien wij niet anders dan een vleierij aan het adres der vier onderkoningen (vader, oom en zwagers des vorsten), die met goden vergeleken worden, gelijk de koning zelf met Buddha. Dat zij deze goden ook in hun kostuum enz. zouden weergeven, is, dunkt ons, niet noodig; zoo als ze zijn, lijken ze in 's dichters oogen op godengestalten.

In strofe 4 en 5 is, meenen wij, sprake niet van *vorsten* doch de *vorstinnen* van Pajang, Lasĕm en Kaḍiri, de bekende zusters en tante des konings, met hun echtgenooten.

De aanbieding der kruikjes met gewijd water in strofe 7 door de brahmanen aan den vorst, heeft thans nog zijn parallel op Bali [1]. Onder pamĕgĕt moeten blijkens de inscripties niet zoozeer notabelen als wel zeker soort ambtenaren verstaan worden.

[1] Zie o.a. Krause, Tempelfeesten en spelen op Zuid-Bali, Ned. Indië Oud en Nieuw, 3 (1918) p. 119.

Zang 85.

De bijeenkomst in Caitra, waarvan in Zang 8 : 2 ook reeds sprake is geweest, vindt, naar de Heer Rouffaer aanteekent, haar voortzetting in de Garĕbĕg Mulud.

Zang 86.

Het hier in strofe 1 genoemde Bubat, wellicht dezelfde plaats, waar het in Parar. 28 : 29—29 : 17 beschreven bloedbad der Suṇḍaërs in 1279 zich afspeelde, heeft R. A. A. Kromo Djojo Adinĕgoro blijkens Oudh. Versl. 1914, 4, p. 206 terug meenen te vinden in een sawah op eenigen afstand Zuidelijk van de kali Gunting, onder desa Tĕmpuran, distr. en afd. Majakĕrta.

De singha genoemde dieren zijn hier ongetwijfeld echte leeuwen, geïmporteerd ten behoeve van den koning, in tegenstelling tot den mṛgendra van Zang 50 en vlg., den inheemschen tijger.

Zang 88.

Raṇādhikāra en Mahādhikāra houden wij op grond van het voorafgaande āryya weder voor titels, niet voor eigennamen. In zake padĕlĕgan verdient vermelding, dat op de inscriptie van 1216 speciaal de beide dharmmādhyakṣa's als pungkwi padlĕgan aangeduid worden. Aan de verklaring uit de Wadu aji, op p. 191 in noot 3 geciteerd, behoeft niet de minste waarde gehecht te worden, aangezien dat geschrift ook kaṇḍamohi geheel averechts verklaart.

In strofe 5 is rājakāryya de gewone naam voor «heeredienst», terwijl palawangan, naar de Heer Rouffaer mij opmerkt, «deurgeld», d. w. z. «belasting, hoofdgeld» is.[1] Er staat dus, dat men in die zaken niet nalatig moet zijn.

Zang 91.

Dat men zich onder manghuri en kaṇḍamohi wat anders zal moeten voorstellen dan een «hofbeambte belast met 't lezen en schrijven van brieven» (p. 200) en zeker dan een «chef-kok» (p. 192 noot), volgt uit de plaats, die deze functionarissen op de inscripties van dezen tijd innemen. Onder de ambtenaren, die bij de uitvaardiging der oorkonde van Bendosari (O. J. O. n°. LXXXV) betrokken zijn, komen zij, slechts voorafgegaan door den samgĕt is tirwan, onmiddellijk na de hoogste ambtenaren des rijks, en blijken beiden recht te hebben op het praedicaat ḍang ācārya. Het zijn dus, al kennen wij den aard hunner functies niet, ongetwijfeld dignitarissen van hoogen rang. Daar de beteekenis van de verschillende ambten nogal wisselt in den loop der Oud-Javaansche geschiedenis, kan men alleen juiste

[1] Vgl. diens Rapport over den Agrarischen Rechtstoestand der inlandsche bevolking op Java en Madoera, Bijdr. Kon. Inst. 74 (1918) p. 314, noot 3, en p. 336, noot 2.

gevolgtrekkingen maken, als men, zooals hier het geval is, beschikt over gelijktijdige gegevens.

In strofe 7 kan misschien tĕkĕs in de gewone beteekenis worden genomen; juist waar in den eersten regel 's konings handigheid in het kostumeeren geroemd is, zou men kunnen denken, dat de tweede regel dit nader uitwerkt door de mededeeling, dat de vorst niet minder dan acht tĕkĕs gebruikte. Het verband met de afstammelingen der ministers-familiën blijft dan echter duister.

Zang 93.

Ṣaḍwihāra in strofe 1 wordt door Brandes (Tjandi Singasari, 1909, p. 23) niet als nadere aanduiding van Buddhāditya's woonplaats, doch als bepaling van Kāñcīpurī beschouwd («waar de 6 wihāra's zijn»).

In de tweede strofe verkrijgt men door sahana te lezen (zie p. 243), dat in den eersten regel slechts van één categorie van geleerden sprake is. Voorts is sudharmmopapatti o. i. niet de upapatti Sudharma, doch de upapatti der graftempels, dezelfde waarschijnlijk, die in Zang 75 : 1 bedoeld wordt. Een Majapahitsch ambtenaar van dezen rang kan, dunkt ons, onmogelijk met sang worden betiteld; daaruit volgt, dat Sudharma geen eigennaam is en sang hier eenvoudig fungeert als lidwoord vóór het appellatief sudharmmopapatti.

Zang 94.

Met de in strofe 3 medegedeelde dichtwerken van Prapañca vergelijke men, wat Tantular zegt aan het slot van den Sutasoma, dat is afgedrukt op p. 139 van de Pararaton-editie. Beide auteurs hebben zich tot overeenkomstige kunstwerken aangetrokken gevoeld.

Zang 95.

Het raadselachtige verhaal over het onervaren meisje begint iets meer zin te krijgen, als men adyah niet als meisje, doch als jongeling opvat, en aanneemt, dat de dichter het hier over zichzelf heeft. Hij deelt hier mede, hoe hij er toe gekomen is de Leer van den Buddha te aanvaarden. Kamalasana, dat etymologisch zoo slecht op zijn plaats is, is misschien de eigennaam van de plek, waar Prapañca zich voor zijn ascese heeft teruggetrokken.

Zang 98.

Daar blijkens de maat in den laatsten regel ni of ri moet worden geschrapt (p. 244), vervalt de aanleiding voor noot 2 op p. 211 en kan het slot der vertaling luiden: «gelaakt wordt aan het hof».

BIJLAGEN EN REGISTERS.

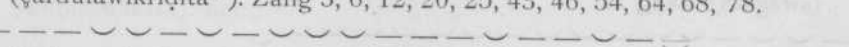
LIJST DER JAARTALLEN.

Jaar	Woordgetal	Zang
3179 vóór Çāka	gogendutri	43 : 1
1-4 Çāka	samudrānanggungbhūmi	15 : 2
1104	abdhideçendu	40 : 1
1144	abdhikṛtāçangkara	40 : 3
1144	abdhimanusa	44 : 2
1149	syābdhirudra	40 : 5
1170	tilakādriçambhu	41 : 1
1176	rasaparwwatenduma	41 : 3
1180	aṣṭaikanā	44 : 2
1190	kanawāwanikṣiti	41 : 4
1192	bhujagoçaçikṣaya	41 : 5
1193	trīṇisançangkara	44 : 2
1197	nagāsyabhawa	41 : 5
1202	yamaçūnyasūryya	42 : 1
1206	anggawiyatarkka	42 : 1
1214	abdhijanāryyama	43 : 5
1216	masarūparawi	45 : 1
1217	saptajanasūryya	47 : 2
1231	matryaruṇa	47 : 3
1238	muktiguṇapakṣarūpa	48 : 2
1250	winduçarasūryya	48 : 3
1251	indubāṇadwirūpa	49 : 1
1253	tryanginina	71 : 1
1253	agnīṣwarī	49 : 3
1253	analaçarārkka	57 : 4
1256	ṛttuçarena	1 : 4
1260	bhyomarasārkka	80 : 2
1265	iṣumāsākṣinābhi	49 : 4
1272	dṛṣṭisaptāruṇa	2 : 1
1273	agnisaptārkka	67 : 3
1275	akṣatisūryya	17 : 6
1276	angganagāryyama	17 : 6
1279	dwārādripanendu	17 : 6
1281	çaçāngkanāgarawi	17 : 7
1282	dwigajarawi	61 : 1
1283	tritanurawi	61 : 2
1285	anilāṣṭānah	70 : 1
1286	rasatanwina	71 : 1
1287	saptadwijarawi	74 : 2
1287	adrigajāryyama	94 : 2

OVERZICHT DER MATEN.

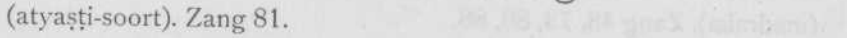
(çārdūlawikrīḍita [1]). Zang 3, 6, 12, 20, 25, 43, 46, 54, 64, 68, 78.

(kṛti-soort). Zang 26, 62, 67, 69, 75.

(atyaṣṭi-soort). Zang 81.

(dhṛti-soort). Zang 10, 27, 56.

(atidhṛti-soort). Zang 29.

(jagaddhita). Zang 1, 7, 11, 17, 19, 65, 92, 94.

(abhikṛti-soort). Zang 8, 66, 76.

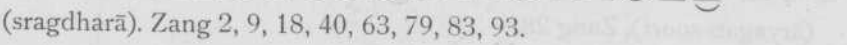
(suwadanā). Zang 13, 44, 82, 85.

(sragdharā). Zang 2, 9, 18, 40, 63, 79, 83, 93.

(atijagatī-soort). Zang 61.

(mandākrāntā). Zang 30, 86.

(wasantatilakā). Zang 34, 47.

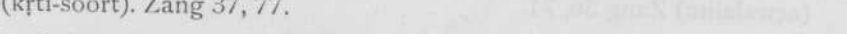
(kṛti-soort). Zang 37, 77.

(saṃkṛti-soort). Zang 41.

(pṛthwī). Zang 14, 31, 51.

(wikṛti-soort). Zang 22, 42.

[1] De namen der versmaten zijn die, welke Prof. Kern bij zijn bespreking der Zangen aangegeven heeft.

(wikṛti-soort). Zang 32, 98.

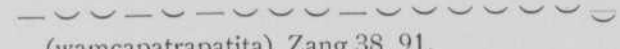
(kṛti-soort), Zang 84.

(praharṣiṇī). Zang 5, 50, 74, 90.

(swāgatā). Zang 72.

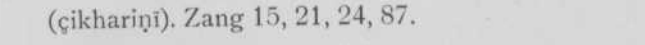
(waṃçapatrapatita). Zang 38, 91.

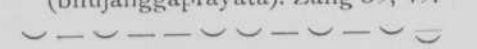
(madraka). Zang 48, 73, 80, 88.

(kṛti-soort). Zang 58, 89.

(çikhariṇī). Zang 15, 21, 24, 87.

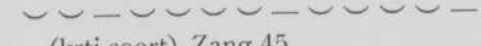
(bhujanggaprayāta). Zang 39, 49.

(waṃçasthā). Zang 23.

(toṭaka). Zang 52.

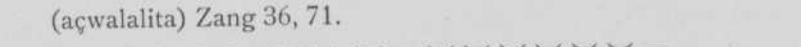
(āryagatī-soort). Zang 28.

(kṛti-soort). Zang 45.

(wilāsinī). Zang 16, 53.

(ākṛti-soort). Zang 35.

(açwalalita) Zang 36, 71.

(dhṛti-soort). Zang 95.

(saṃkṛti-soort). Zang 55.

(narkuṭaka, rajanī). Zang 33, 59.

(abhinawatāmarasa). Zang 60.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – – – – – ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑

(hariṇī). Zang 70.

⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ – ⏑ – – ⏑ – – ⏑ – – ⏑ ⏑

(mahāmālikā). Zang 4, 57.

⏑ – – ⏑ ⏑ – – ⏑ / ⏑ ⏑ – – ⏑ – ⏑ ⏑

(wipulawaktrā). Zang 96.

⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – – ⏑ / ⏑ – – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑

(wipulawaktrā). Zang 97.

De koninklijke familie van Majapahit.

Koning Kṛtarājasa, † 1231 Çāka,
geh. met Gāyatrī, de Rājapatni, † 1272,
dochter van koning Kṛtanagara.

Tribhuwanawijayottunggadewī,
vorstin van Jīwana,
geh. met Kṛtawarddhana,
vorst van Singhasāri.

Rājadewī Mahārājasā,
vorstin van Daha,
geh. met Wijayarājasa,
vorst van Wĕngkĕr.

Koning Rājasanagara,
Hayam Wuruk,
geh. met Susumnadewī,
docht. v. d. vorst v. Wĕngkĕr.

Īçwarī,
vorstin van Pajang,
geh. met Singhawarddhana,
vorst van Paguhan.

Indudewī,
vorstin van Lasĕm,
geh. met Rājasawarddhana,
vorst van Matahun.

Kusumawarddhanī,
vorstin van Kabalan,
geh. met Wikramawarddhana, vorst van Mataram.

Nāgarawarddhanī,
vorstin van Wīrabhūmi.

Wikramawarddhana,
vorst van Mataram,
geh. met Kusumawarddhanī, de kroonprinses.

Surawarddhanī,
vorstin van Pawwanawwan.

REGISTER VAN PLAATSNAMEN.[1]

Abhaya, 78:4.
Ādirājya, 80:1.
Agĕlan, 78:4.
Ambwan, 14:5.
Ampu, 78:4.
Amṛtasabhā, 77:1.
Amṛtawarddhanī, 76:4.
Andĕl Mād, 78:5.
Andoh Wawang, 35:1.
Angkil (?), 77:2.
Antahpura, 47:3; 74:1.
Antang, 73:3.
Antaraçaçī, 73:3.
Anyawasudhā, 80:2.
Apitahĕn, 77:2.
Āraṇṇon, 21:2.
Āryya(sa), 34:2.
Āryyadadi, 80:1.
Asahing, 77:2.
Atṛp, 78:4
Ayodhyapura, 15:1.

Babala, 17:10.
Bābĕg, 73:3.
Bacĕk, 23:1.
Bacok, zie Kuṭa Bacok.
Baḍahulu, 14:3; 79:3.
Baḍung, 18:7.
Bajraka, 22:2.
Bajralakṣmī, 62:2.
Bajrapura, 78:3.
Bajrāsana, 77:3.
Bakulapura, 42:2.
Balamasin, 77:2.
Balambangan, 28:1.
Balanak, 55:3.
Balater, 22:3.
Balerah, 21:1.
Bāli, 14:3; 16:3; 28:1; 42:1; 49:4; 68:2; 70:3; 79:3; 80:1; 83:5.
Balitar, 17:5; 61:2, 3; 73:3.
Balung, 22:5.
Balunghura, 35:3.
Banasara, 59:2.
Bangbang, 77:1.
Banggawī, 14:5.
Bangör, 34:4.
Bangwan, 78:2.
Banir, 55:2.
Bāntayan, 14:4.
Bañu-hangĕt, 55:2.
Bañu-hning, 31:1.
Bañu-jikĕn, 76:4.
Barang, 31:6.
Barat (I), 13:1.
Barat (II), 78:4.
Barĕmi, 21:1; 34:4.
Baritu, 14:1.
Baru, 78:3.
Barubare, 21:1.
Barungbung, 18:7.
Barus, 13:2.
Basini, 22:4.
Batabata, 76:4.
Batan, 13:2.
Batang, 18:8.
Batu, 78:5.
Batu putih, 76:2.
Batwan, 78:5.
Bĕkĕl, 62:2.
Bĕlah, 78:4.
Bĕru, 77:3.
Bhaṇarāgina, 55:3.
Bhayālangö (I), 19:1.
Bhayālangö (II), 69:2; 74:1.
Bhīma, 14:3.
Binor, 31:1.
Biru, zie Kĕḍung Biru.
Bobo runting, 21:2.
Bodhimūla, 77:1.
Borang, 34:4.
Bubat, 48:3; 86:1, 2; 87:3.

[1] Een algemeen register op het gedicht is onder den titel «De eigennamen in den Nāgarakṛtāgama» opgenomen in Tijdschr. Bat. Gen. 56 (1914) p. 491—551.

Buddhādhiṣṭāna (?), 82:2.
Buddhikuñcir, 74:1.
Buḍur, 77:3.
Bukit, 80:2.
Bukul, 73:3.
Buluh, 32:2.
Bungatan, 29:3.
Burĕng, 35:4; 37:7; 38:1.
Burune, 14:1.
Butun (I), 14:5.
Butun (II), 78:1.
Buwun, 17:5.

Campā, 15:1; 83:4.
Campĕn, 76:2.
Caṇḍi Lima, 17:4; 76:1
Caṇḍi Wungkal, 76:2.
Capahan, zie Poh Capahan.
Cĕlong, 55:2.
Cĕṇṭing, 78:3.
Cina, 83:4.
Cūnggrang, 58:1.

Çeran, 14:3.
Çilābhango, 23:1.
Çilāhrit, 17:5; 73:3.
Çilāpĕṭak, 48:3.
Çobha, 78:3.
Çrīphalatikta, 17:1.
Çrī-Ranggapura, 74:1.
Çuci, 78:4.
Çūrab(h)āṇa, 62:2; 82:2.

Dada, 55:2.
Ḍaḍap, 19:1.
Daha, 12:3, 6; 17:5; 68:1. Zie ook ander register.
Ḍakulut, 78:5.
Dalĕman, 31:1.
Dalīnan, 77:3.
Daluwang, 17:10.
Damalang, 76:3.
Ḍampar, 22:1.
Dāna hañar, 78:3.
Ḍarbaru, 35:2, 3.
Dawa, zie Kĕḍung Dawa en Halalang-dawā.
Ḍawōhan, 21:1.
Ḍaya, 23:2.
Dewarame, 23:1.
Dharmmāçraya, 13:1.
Dharmmanagarī, 15:1.
Dhoni bĕṇṭong, 23:1.
Ḍompo, 14:3; 72:3.
Ḍukun, 23:1.
Ḍungun, 14:2.
Ḍurī, 77:1.

Gahan ring jagat, 78:4.
Galagah, 22:5.
Galanggang, 18:7.
Galiyao, 14:5.
Galuh, 78:5.
Gandha, 78:4.
Gangan asĕm, 18:8.
Gantĕn, 20:1.
Gapuk, 20:1.
Gatawang, 78:3.
Gĕbang, 31:1.
Gĕḍe, 32:2.
Gĕṇḍing, 34;2.
Gĕnĕng, 78:5.
Gobraja, 50:5.
Goḍa, 83:4.
Gṛhasthadhara, zie Tathāgatapura.
Guhā, 78:3.
Guntur, 22:2.
Gurun (I), 14:3; 16:3.
Gurun (II), 14:4; 42:2.
Gurunggurung, 62:1.

Habĕt, 22:5.
Halalang-dawā, 29:3.
Halĕsĕs, 31:6.
Hambal, 35:1.
Hambulutraya, 19:1.
Hantĕn, 76:4; 78:3.
Haraçālan, 78:4.
Haribhawana, 76:2.
Harinandana, 76:1.
Haru, 13:1.
Hĕring, 17:11.
Himawān, 1:4.
Hujung, 35:2, 3.
Hujungmedinī, 14:2.
Hutan Kaḍali, 14:3.

Īçānabajra, 20:1; 77:1.
Īçwaragṛha, 76:1.

Jaga, 73:3.
Jagaddhita, 78:1.
Jajaghu, 37:7; 41:4; 73:3.

Jajawa, 55:3; 58:1. Zie ook Jawajawa.
Jālādhipa, 21:2.
Jalagiri, 17:4; 78:3.
Jambala, zie Talaga Jambala.
Jāmbi, 13:1.
Jambudwīpa, 83:2, 4; 93:1.
Janggala, 9:1; 17:2, 5; 18:5; 40:4; 41:3.
Japan, 17:10; 58:2.
Jarak, 76:3.
Jāti, zie Kuṭi Jāti.
Jātigumlar, 23:1.
Jawa, 1:3; 4:2; 14:3; 16:2; 40:4; 68:3,5; 78:6; 79:1; 81:1; 82:1; 83:5; 93:2. Zie ook Yawa.
Jawajawa, 73:3. Zie ook Jajawa.
Jaya, 78:2.
Jayaçikā, 76:1.
Jayakṛta, 22:5.
Jayamanalu, 76:2.
Jayamuka, 76:2.
Jĕnar, 76:3.
Jĕre, 14:2.
Jimbe, 61:2.
Jimur, 17:5.
Jingan, 17:10.
Jita, 76:3.
Jiwa, 78:3.
Jīwana, zie ander register.
Joyānabajra, 62:2.
Jukung, 62:2.
Jumput, 78:3.
Jungul, 77:2.
Juru Siddha, 78:4.

Kabalan, zie ander register.
Kacapangan, 78:4.
Kaḍangḍangan, 14:1.
Kādhikaraṇan, 80:1.
Kaḍiri, 9:1; 17:2; 18:5; 40:3, 4; 41:3; 44:1, 2; 47:2. Zie ook ander register.
Kagĕnĕngan, 36:1; 38:6; 40:5; 73:3.
Kāgĕnĕt, 19:1.
Kahuripan, 1:4; 77:2.
Kahwas, 13:1.
Kajaha, 76:2.
Kājar, 78:3.
Kakadang hajyan, 78:4.
Kalampitan, 20:1.
Kalangbrat, 73:3.
Kalantĕn, 14:2.
Kalayu, 31:1, 2, 5.
Kalka, 14:1.
Kalun kahajyan (?), 14:4.
Kamalasana (?), 95:3.
Kamal-paṇḍak, 67:3; 68:1.
Kamangsyan, 78:5.
Kāmbang rawi, 31:5.
Kāmboja, 15:1; 83:4.
Kamirahan, 21:2.
Kāmpar, 13:1.
Kāmpe, 13:1.
Kāmpud, 1:4.
Kañci, 17:10; 76:1.
Kāñcīpurī, 93:1.
Kāṇḍawawana, 50:3.
Kaṇḍis, 13:1.
Kanigara, 76:2.
Kañjap(inirān), 14:2.
Kāpāñangan, 35:1.
Kapayĕman, 21:1.
Kapuhas, 13:2.
Kapulungan, 17:11; 18 76:1; 82:2.
Kapuyuran, 76:2.
Karitang, 13:1.
Karṇnātaka, 83:4.
Kasaduran, 21:1.
Katang, 19:1.
Katingān, 13:2.
Katuda, 76:2.
Kawi, 40:2.
Kawinayan, 76:4.
Kawiri, 78:4.
Kĕbwanagĕng, 31:5.
Kĕḍa, 14:2.
Kĕḍung Biru, 35:4.
Kĕḍung Dawa, 19:1.
Kĕḍung Pĕluk, 35:1.
Kĕlang, 14:2.
Kĕlut, 78:5.
Kĕṭa, 29:3; 30:1, 2; 31:1; 49:3.
Ketakī, 77:2.
Kiḍal, 37:7; 41:1; 73:3.
Kinawŏng, 76:2.
Kiyal, 78:4.
Krat, 77:2.
Kṛpigĕlam, 31:1.
Kukap, 73:3.
Kulākaling, 76:2.
Kulampayan, 78:3.
Kulanandana, 76:2.
Kulur, 18:8; 76:4.
Kumitir, 41:4.

Kumuda, 77:1.
Kunir (I), 14:5.
Kunir (II), 22:4.
Kupang, 78:7.
Kuran, 20:1.
Kuṭa Bacok, 22:4, 5.
Kuṭa Lingga, 13:2.
Kuṭarāja, 40:2; 41:3.
Kuṭa Waringin, 13:2.
Kuṭi haji, 17:10; 76:3.
Kuṭi hañar, 80:1.
Kuṭi Jāti, 76:1.
Kuṭi Lamba, 76:1.
Kuṭi Pangkaja, 17:10.
Kuṭi Ratnapangkaja, 17:10; 20:2; 77:2.
Kuṭi Sanggraha, 76:1.
Kutugan, 31:5.
Kuturan, 80:1.
Kuwarāha, 55:2.
Kuwu hañar, 17:10.
Kuwu nātha, 76:3.

Laguṇḍi, 76:3.
Laleyan, 77:3.
Lamajang, 17:7; 48:2.
Lamba, zie Kuṭi Lamba.
Lampĕs, 19:1.
Lāmpung (I), 13:2.
Lampung (II), 80:2.
Lamuri, 13:2.
Laṇḍa, 14:1.
Lasĕm, 17:6. Zie ook ander register.
Lawai, 13:2.
Lawang, zie Rabut Lawang.
Lĕmah bang, 29:3.
Lĕmah citra, 68:2.
Lĕmah i Lampung, 80:2,
Lĕmah surat, 76:3.
Lĕmah tulis, 77:2.
Lĕmbah, 77:3.
Lĕngkasuka, 14:2.
Lesan, 31:6.
Lingga, zie Kuṭa Lingga.
Locanapura, 82:2.
Loḍaya, 17:6; 61:3, 4.
Loh gaway, 34:4.
Lombok (mirah), 14:4.
Lopaṇḍak, 21:1.
Lumbang, 20:1; 73:3.
Lungga, 78:5.
Luwan, 78:7.
Luwuk, 14:4.
Lwāgajah, 14:3; 79:3.
Lwah-kali, 78:2.
Lwā(ng)-wĕntar, 61:2.
Lwas, 13:2.

Madakaripura, 19:2.
Madhura, 15:2; 28:1; 42:2.
Māgĕnĕng, 77:2.
Majhapahit, 2:2; 18:2; 45:1.
Makalaran, 78:5.
Makasar, 14:5.
Makĕduk, 78:3.
Malano, 14:1.
Malayu, 13:1, 2; 41:5; 42:2.
Maloko, 14:5.
Mananggung, 77:3.
Manangkabwa, 13:1.
Maṇḍahiling, 13:1.
Mandara, 65:5.
Mārga Rantang, 55:2.
Markkaman, 35:3.
Marutma, 15:1.
Matahun, zie ander register.
Matañjung, 18:6.
Mataram, zie ander register.
Mĕḍang, 78:5.
Meru, 37:2.
Mirah, 14:4.
Mirĕng, 46:2.
Muar, 14:5.
Mukuh, 77:1.
Mungguh, 20:1.

Naçor, 14:2.
Nadī, 77:1; 78:4.
Nairañjanā, 77:2.
Nandanawana, 50:1.
Nandinagara, 77:1.
Nīlakusuma, 76:1.
Nyūdanta, 76:2.

Pabayĕman, 20:2.
Pacaron, 29:3.
Pacĕkan, 76:3.
Pacirabulwan, 78:7.
Paḍali, 21:2.
Padamayan, 55:3.
Paḍameyan, 58:1.
Paḍangan, 23:1.
Padar, 78:2.

Padurungan, 76:4.
Pagagan, 76:4.
Pagĕr Talaga, 55:2.
Pagör, 73:3.
Paguhan, zie ander register.
Pahang, 14:2; 42:2.
Pahyangan, 59:1.
Pajambayan, 77:3.
Pajang, 17:6; 82:2. Zie ook ander register.
Pajarakan, 32:1; 48:2.
Pakalwangan, 57:6.
Pakalyan(?), 32:2.
Pakāmbangan, 23:2.
Pakamuwar, 14:2.
Pakis haji, 23:1.
Pakuwukan, 78:4.
Palabdbi, 76:1.
Palah, 17:5; 61:2; 78:2.
Palaṇḍi(t), 77:2.
Palembang, 13:1.
Palumbwan, 22:3.
Palungān, 68:4.
Pamaṇikan, 76:3.
Pamulung, 76:3.
Pamuntaran, 78:3.
Pañcar, 20:1.
Pañcasāra, 17:11.
Pañcuran, 18:6.
Pāṇḍakan, 55:3.
Pāṇḍawādri, 17:10.
Pane, 13:1.
Pangadwan, 77:3.
Pangawan, 78:5.
Panggulan, 21:2.
Panggumulan, 76:1.
Panghapwan, 76:3.
Pangikĕtan, 76:3.
Pangiring, 59:1.
Pangkaja, 17:10.
Panglarang, 9:1; 18:5.
Pañjalu, 68:1.
Pañjrak-maṇḍala, 17:10.
Panumbangan, 77:2.
Paraḍah, 78:5.
Parllāk, 13:1.
Paruh, 64:4.
Paruha Taṇḍara, 77:1.
Parung, 78:5.
Pasajyan, 78:5.
Pasarwwan, 76:3.
Pasir, 14:1.
Pasuruhan, 35:1, 2; 82:2.
Patĕmwan ing Kanuruhan, 76:4.
Patĕntĕnan, 31:6.
Patukangan, 24:2; 25:1; 26:1; 28:1.
Patuñjungan (I), 22:1, 2.
Pātuñjungan (II), 31:6.
Pawijungan, 21:1.
Pawitra, 58:1; 78:1.
Pawwanawwan, zie ander register.
Payaman, 21:2.
Pĕluk, zie Kĕḍung Pĕluk.
Pigit, 76:2.
Pikatan, 17:4; 73:3.
Pilan, 78:1.
Pilanggu, 77:3.
Piṇḍātuha, 76:4.
Pogara, 19:1; 76:4.
Pohaji, 77:3.
Poh Capahan, 20:1.
Polaman, 17:5.
Pongging, 17:10.
Poyahan, 77:2.
Prajñāpāramitāpurī, 69:1; 74:1.
Pucangan, 78:1.
Puruhan, 23:1.
Pūrwwanāgara, 80:1.

Rabut Lawang, 22:3.
Rabut Tugu, 59:1.
Rabut Wayuha, 55:3.
Rājapura, 15:1.
Rame, 19:1.
Ranggapura, 74:1.
Rantang, zie Mārga Rantang.
Raṇwakuning, 21:1.
Ratimanmathāçrama, 76:2.
Ratna, 77:1.
Ratnapangkaja, 17:10; 20:2; 77:2.
Rawa, 82:2.
Rĕkān, 13:1.
Rĕmbang, 21:2.
Rĕmbut, 76:2.
Rĕṇĕs, 22:5.
Roma, 76:1.
Rupit, 78:1.

Saḍang, 76:1.
Saḍeng, 22:4, 5; 49:3; 70:3.
Sadewiçiṣaya(?), 20:1.
Sagaḍā, 82:2.

Sagala, 43:6; 74:1.
Sāgara, 32:2.
Saimwang, 14:2.
Sākṣak, 14:4.
Salaya, 14:5.
Saluḍung, 14:1.
Samalantĕn, 77:3.
Sāmbang, 77:1.
Sambas, 13:2.
Samĕḍang, 14:1.
Samīcī, 77:2.
Sāmpit, 13:2.
Sampora, 31:1.
Samudra, 13:2.
Samudrawelā, 76:3.
Sanggraha, zie Kuṭi Sanggraha.
Sanghyang Api, 14:3.
Sanghyang Hujung, 14:2.
Sangkan, 59:2.
Sapāng, 21:1.
Sapi, 14:3.
Sarampwan, 22:4.
Sawakū, 14:1.
Sawungan, 18:6; 78:4.
Sĕcang, 23:1.
Sĕḍah, 9:1; 18:5.
Seḍu, 14:1.
Seran, 14:5.
Sibok, 76:4.
Siddha, zie Juru Siddha.
Siddhāhajöng, 78:2.
Siddhayātra, 78:2.
Siḍĕman, 17:6; 78:4.
Sīma, 17:4; 78:4(?).
Simapura, 77:3.
Simping, 47:3; 61:4; 70:1,3; 74:1.
Singhanagarī, 15:1.
Singhasāri, 35:1,4; 36:1; 37:7; 38:3; 41:3. Zie ook het andere register.
Siringan, 78:2.
Siyak, 13:1.
Solot (I), 14:1.
Solot (II), 14:5.
Sömpur, 61:1.
Sphaṭikeyang, 76:2.
Srangan, 76:2,3; 78:4.
Sugatāsana(?), 32:1.
Sukalīla, 48:3; 76:4.
Sukawijaya, 76:2.
Sukun, 14:3.
Sulang, 80:2.
Sumaṇḍing, 34:4.
Sūmba, 14:5.
Sumpud, 78:1.
Suṇḍa, 42:2.
Surabha, 76:4.
Surabhaya, 17:5.
Suraya, 17:11.
Surayaça, 76:3.
Syangka, 15:1; 83:4.

Ṣaḍwihāra, 93:1.

Tabalung, 14:1.
Tajung, 76:1; 77:1.
Tāla, 78:3.
Taladhwaja, 22:2.
Talaga Jambala, 77:2.
Talapika, 21:2.
Talijungan, 55:2.
Taliwang, 14:3.
Taltunggal, 29:3.
Tambak Laleyan, 77:3.
Tamihang, 13:1.
Tämpak Ḍurī, 77:1.
Taṇḍara, zie Paruha Taṇḍara.
Tanggulyan, 78:5.
Tangkil, 76:4; 77:2.
Tañjungnagara, 13:2.
Tañjungpurī, 14:1.
Tanpahing, 22:5.
Tarapas, 29:3.
Tarub, 31:6.
Taruṇa, 76:1.
Tathāgatapura Gṛhasthadhara, 80:2.
Tĕba, 13:1.
Tĕbu, 17:10.
Tĕlang, 76:4.
Tĕlpak, 21:1.
Tĕpasana, 21:2.
Tĕpas Jita, 76:3.
Tĕtö, 17:6.
Tigawangi, 82:2.
Tiktaçrīphala, 12:6.
Tiktamālūra, 49:1.
Tiktawilwa, 12:4; 18:4; 48:1; 73:1; 83:1; 88:5.
Timĕs, 19:1.
Timūr, 14:5.
Tīra, 17:11.
Tirĕm, 14:1.
Tirib, 61:1.

Tiyang, 78:4.
Toyarungun, 29:3.
Tringgano, 14:2.
Tuḍan, 73:3.
Tugu, zie Rabut Tugu.
Tumapĕl, 73:3. Zie ook ander register.
Tumasik, 14:2.
Tumbu, 22:5.
Tunggilis, 20:2.
Tungkal, 78:2.
Tuñjungkute, 14:1.
Turas, 78:3.
Turayan, 24:2.
Twas Wāsiṣṭha, 78:2.

Uḍamakatraya, 14:4.
Uttamasuka, 76:1.

Wadarī, 76:3.
Waduri, 78:4.
Waharu, 77:1.
Waiçapurī, 69:3.
Walaṇḍingan, 29:3.
Waleri, 41:4; 73:3.
Wanāçrama Jĕnar, 76:3.
Wanagriya, 22:5.
Waṇḍan, 14:5.
Waṇḍayan, 78:3.
Waṇḍira, 78:3.
Wangkali, 77:3.
Wañjang, 78:3.
Wanora, 78:3.
Waringin, zie Kuṭa Waringin.
Waru, 17:11.
Wāsiṣṭha, zie Twas Wāsiṣṭha.
Watsari, zie ander register.
Watukiken, 18:6.
Watukura, 77:3.
Wawang, zie Andoh Wawang.
Wawaru, 31:1.
Wayuha, zie Rabut Wayuha.
Wĕḍi, 22:2.
Wĕḍwawĕḍwan, 55:2; 73:3.
Wĕkas, 78:3.
Wĕngkĕr, 76:4. Zie ook ander register.
Wĕngtal, 76:4.
Wepĕtang, 20:1.
Weṣapurī, 69:3.
Wĕtiwĕtih, 76:4.
Wewe, 17:4; 76:3.
Wiçeṣapura, 69:2.
Wihāra, 80:1.
Wihāra bahu, 80:1.
Wijayawaktra, 77:2.
Wilwatikta, 1:3; 5:1; 6:4; 10:1; 17:7.
Wipulārama, 76:3.
Wīrabhūmi, zie ander register.
Wiṣṇuwāla, 77:2.
Wṛṣabhapura, 50:5.
Wuluḍaḍa(?), 57:6.
Wuluhĕn, 76:2.
Wungañjaya, 77:2.
Wungkal, zie Caṇḍi Wungkal.
Wungkulur, 77:3.
Wwanin, 14:5.
Wwatan, 76:1.
Wwirun, 77:3.

Yānatrayarājadhānya, 76:3.
Yawa, 1:5; 6:4; 9:2; 15:2; 16:3, 5; 17:1, 3, 7; 40:5; 41:1; 42:2; 45:2; 68:1; 69:3; 70:3; 79:2, 3; 83:2; 84:5. Zie ook Jawa.
Yawana, 15:1; 83:4.

REGISTER VAN PERSOONSNAMEN.

Acalapati, 17:5.
Adrīndra, 44:3.
Agni, 50:3.
Airlangghya, 68:1.
Akṣobhya, 56:2; 57:1, 3.
Amoghasiddhi, 48:3.
Anūṣanātha, 41:1.
Arddhanareçwarī, 43:6.

Bajradewī, 43:6.
Baruṇa, 7:2.
Bāyu, 7:2.
Bhāmana, 83:3.
Bharāḍa, 16:3; 68:2; 69:1.
Bhoja, 69:2.
Bhrisaḍi, 83:6. Vgl. Prisaḍi.
Brahmarāja, 12:1; 83:3.
Buddha, Boddha enz. 2:1; 12, 5; 16:2; 17:8; 18:7; 44:1; 46:2; 56:2; 57:1; 64:3; 67:2; 68:2; 75:2; 78:3; 79:3.
Buddhādhiṣṭāna (p. 301), 82:2.
Buddhāditya, 93:1.

Candramā, 7:2; 92:3.
Cayarāja, 41:5.

Çacī, 12:2.
Çākyasingha, 43:2.
Çāstrajaya, 44:2.
Çatamanyu, 7:2.
Çiwa, Çaiwa enz. 8:4; 12:1,5; 16:1; 25:2; 32:6; 37:2; 41:1, 4; 47:3; 56:2; 57:2; 70:2; 75:2; 76:1; 78:2; 84:1.
Çiwabuddha, Çaiwaboddha, enz. 1:1; 8:3; 30:2; 34:3; 40:5; 43:5; 51:5; 53:5; 56:1; 81:2; 83:6; Çaiwasogata 36:2.
Çoddhodani, 84:3.

Daha (vorstin van), 4:1; 5:1; 12:2; 18:3; 48:1; 59:4. Vgl. Kaḍiri.
Dami, 72:5.

Gaja(h) Mada, 12:4; 19:2; 63:1; 65:2; 66:2; 70:3. Zie ook Mada.
Gāyatrī, 46:1.
Girinātha, 1:5; 37:2; 92:2; 94:1.
Girīndra, 39:2; 40:1, 2, 5; 41:1.
Giripati, 51:6.
Giripatīçwara, 38:6.

Hajĕng, 6:4.
Handiwahandiwa, 65:3.
Hari, 48:3.
Hayam Wuruk, 37:6.

Īçwara, 1:2.
Īçwarī, 5:2.
Iḍā, 6:2.
Indra, 12:2.
Indreçwarī, 47:2.
Indudewī, 5:1.

Jambhala, 1:2.
Jayakatwang, 44:1, 2, 3, 4; 45:1.
Jayanāgara, 47:2; 48:1, 2.
Jayasabha, 44:2.
Jayawarddhana, zie Kṛtarājasa.
Jayawiṣṇuwarddhana, 41:2.
Jina, 2:2; 37:7; 43:2, 4, 5, 6; 47:3; 84:3.
Jīwana (vorstin van), 2:2; 4:1; 5:2; 18:3; 48:1; 49:1; 59:4; 80:2; 84:5.
Jñānabajreçwara, 43:2.
Jñānawidhi, 67:3; 69:1, 2.

Kabalan (vorstin van), 7:4.
Kaḍiri (vorstin van), 84:5. Vgl. Daha.
Kāmadewa, 7:3.

Kapila, 1:2.
Kṛṣṇañjaya, 84:2.
Kṛtajaya, 40:3; 44:2.
Kṛtanāgara, 41:3, 5; 44:1, 3; 45:2; 56:1.
Kṛtarājasa Jayawarddhana, 45:1,2; 70:2.
Kṛtawarddhaneçwara, 3:1; 5:2; 11:1; 88:4; 91:5.
Kṛtayaça, 29:1.
Krung, 70:2.
Kumāra, 6:3.
Kusumawarddhanīçwarī, 7:4.
Kuturan, 16:3.

Lasĕm (vorstin van), 5:1; 6:1; 12:2; 18:3 59:3; 84:5.
Lĕmbu Tal, 46:2; 47:1.
Linggapati, 41:2.
Locanā, 43:6.

Mada, 49:3.
Mādhawa, 41:2.
Mahāmuni, 95:2.
Mahārājasā, zie Rājadewī.
Mahāsa Rangkah, 42:1.
Manasija, 1:2.
Matahun (vorst van), 6:1; 12:2; 58:3; 65:3.
Mataram (vorst van), 6:3.
Muniwara, 82:3.

Nāgarawarddhanī, 6:3.
Nāla, 36:2; 72:2.
Nālādhika, 31:5.
Nambi, 48:2.
Nandinī, 65:3.
Narapati, 12:3; 66:1.
Nārāryya, 45:1.
Narasingha (mūrtti), 41:2,4; 46:2.
Nātha, 1:3.
Nirguṇa, 1:2.

Padapāduka (?), 57:1.
Paguhan (vorst van), 6:2; 9:3; 58:3; 65:3; 84:4.
Pajang (vorstin van), 5:2; 6:2, 4; 18:3; 59:3; 84:4.
Pāṇḍawa, 43:1.
Paramabhagawatī, 2:1.
Parwwatādhīndra, 44:2.
Parwwatanātha, 1:1.
Pawwanawwan (vorstin van), 6:4.
Pinggalā, 6:1.
Pitṛpati, 7:2.
Poruṣa, 1:2.
Prajñāpāramitā (vorstin), 46:1.
Prajñāpāramitā (godin), 67:2; 69:1.
Prapañca, 17:8; 29:1; 35:2; 94:1; (96:1).
Prisaḍi, 64:1. Vgl. Bhrisaḍi.
Pṛthwī, 7:2.
Puṣpa(çarīra), 64:5; 67:2.

Raghusuta, 84:2.
Rājadewī Mahārājasā, 4:1.
Rājasa, zie Ranggah Rājasa.
Rājasa, zie Wijayarājasa.
Rājasanāgara, 1:3; 17:7; 67:1.
Rājasawarddhana, 6:1.
Ranggah Rājasa, 40:1.
Rangkah, 42:1.
Rati, 7:3; 48:1.
Ratnāngça, 49:5.
Ratnasambhawa, 3:2.
Rawi, 92:3.
Rĕngkannadī (?), 12:1.

Sahṛdaya, 93:1.
Sanatkumāra, 6:2.
Sarwwajña, 64:3.
Singha, 72:5.
Singhasāri (vorst van), 3:2; 4:2; 49:1; 79:2; 82:2. Vgl. Tumapĕl.
Singhawarddhana, 6:2; 11:1.
Smara, 1:2; 6:1; 33:3; 95:1.
Subhūti, 43:3.
Sudewī, 18:4.
Sugata, Sogata enz. 3:1; 8:4; 16:2; 17:8; 19:2; 20:1, 2; 22:2; 29:1; 31:2, 5; 32:1; 37:3; 38:3; 41:4; 42:3; 48:3; 65:1; 76:3; 77:1; 79:3; 80:1; 92:1.
Suhitā, 46:1.
Surawarddhanī, 6:4.
Surendra, 84:3.
Susumnadewī, 7:3.

Ṣaḍabhijñadhāraka, 43:1.

Tal, 46:2; 47:1.
Taṇḍing, 72:1.
Tatar, 44:4.
Tribhuwanā, 46:1.

Tribhuwanawijayottunggadewī, 2:2; 63:2.
Tumapĕl (vorst van), 65:4. Vgl. Singhasāri.

Upendra, 4:2.

Wāgindra, 1:2.
Wairocana, 43:6.
Warddhana, zie Kṛtawarddhana.
Watsari (vorst van), 82:2.
Wĕngkĕr (vorst van), 4:2; 12:2, 3; 41:4; 59:4; 65:4; 79:2; 82:2; 88:2.
Widhi, 81:4.
Wijaya, 44:4.
Wijayarājasa, 4:2; 5:1; 7:3.
Wikramawarddhaneçwara, 6:3; 7:4.
Wināda, 97:1, 2; 98:1.
Wīrabhūmi (vorstin van), 6:3.
Wiṣṇu, Waiṣṇawa, 1:2; 48:3; 62:1; 78:5.
Wiṣṇu (geestelijke), 83:3.
Wiṣṇuwarddhana, 41:2, 3, 4; 46:2.

Yama(rāja), 1:2.
Yogi, 1:2.

REGISTER VAN AMBTSTITELS, ENZ.

ādhimantri, 70:3.
amātya, 10:2; 31:3; 69:3; 71:3; 74:2; 84:5; 91:7.
āryya, 10:1, 3; 26:1, 2; 30:2; 32:1; 34:3; 36:2; 63:1, 3; 66:2; 70:1, 2; 72:1, 2; 75:1; 79:1; 81:3; 88:1; 91:4.
ātmarāja, 72:1.
çūrādhikāra, 26:1.
dĕmung, 10:1, 2; 69:2.
dharmmādhyakṣa, 10:3; 12:5; 17:8; 18:7; 66:1; 75:1; 87:1.
dhyakṣa, 25:2; 70:1; 75:2; 79:3; 83:2, 5.
gusti, 9:2; 85:1.
jaladhimantri, 16:5.
kaṇḍamohi, 91:2.
kanuruhan, 10:1. Vgl. 76:4.
mahādhikāra, 88:1; 91:4.
mahāguru, 57:1; 78:1.
mañcanagara, 72:2. Vgl. 25:2; 34:3.
manghuri, 91:2.
mantri, 8:3; 9:3; 10:2; 12:1, 4, 5; 15:3; 17:1, 7; 18:2; 25:1, 2; 28:1; 30:2; 32:1; 34:3; 40:2; 49:3; 53:4; 54:2, 3; 59:4; 63:1, 3; 64:2; 65:2, 6; 66:2, 3; 69:2; 70:3; 71:3; 72:4; 75:1; 81:3; 82:3; 83:5; 84:1, 4, 5, 7; 85:1; 86:2; 87:1; 89:3; 91:2.
mantri her-haji, 75:2.
pamĕgĕt, 84:7.
pañji, 25:2; 29:1; 83:2.
patih, 10:1, 2; 12:3, 4; 18:2; 19:2; 31:5, 6; 63:1; 65:2; 66:2; 71:2, 3; 72:5.
purohita, 64:3.
rājādhyakṣa, 12:4.
rājaparākrama, 70:1.
rāmādhirāja, 63:3; 79:1.
raṇādhikāra, 88:1; 91:4.
rangga, 10:1.
singhādhikāra, 34:3.
sthāpaka, 35:2; 38:3; 57:2; 64:3, 5; 74:2; 78:1.
sudharmmopapatti, 93:2.
sujanottama, 32:1.
taṇḍa, 8:1; 9:2; 17:7; 54:2; 85:1; 88:1.
tangara, 83:2.
tumĕnggung, 10:1; 72:2.
upapatti, 10:3; 25:2; 29:1; 30:2; 65:6; 72:4; 83:2, 5; 89:3; 91:2.
wadana, 88:1, 2; 89:3, 4; 91:1.
wadwa haji, 9:2; 85:1.
wangçādhirāja, 25:2.
wīrādhikāra, 75:1.
wīramaṇḍalika, 72:2.
wīraprāṇa, 30:2.
wṛddhamantri, 10:1; 63:2; 72:1; 80:2.
yuwamantri, 72:5.

fol. 91, voorzijde
(Zang 1 : 1, begin).

fol. 98, voorzijde
(Zang 12 : 6—14 : 2).

fol. 98, achterzijde
(Zang 14 : 2—15 : 2).

fol. 134, achterzijde
(Zang 93 : 1—94 : 3).

Facsimile van het Nāgarakṛtāgama-hs. in de Rijksuniversiteits-bibliotheek te Leiden, Cod. 5023 (1) Leg. Warn.

